

САВРЕМЕНА СРПСКА ФОЛКЛОРИСТИКА I

Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет
Одсек за српску књижевност
Центар за истраживање српског фолклора

Нови Сад
2013

САВРЕМЕНА СРПСКА ФОЛКЛОРИСТИКА I

Уредиле:
Зоја Карановић
Јасмина Јокић

Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет
Одсек за српску књижевност
Центар за истраживање српског фолклора

Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет
Одсек за српску књижевност
Центар за истраживање српског фолклора

За издавача:
др Ивана Живанчевић Секеруш
декан Филозофског факултета у Новом Саду

Уредиле:
др Зоја Карановић
др Јасмина Јокић

Рецензенти:
Снежана Самарџија
Бојан Јовановић
Данијела Поповић

Штампање књиге помогли су Министарство просвете и науке Републике
Србије и Покрајински секретаријат за науку и технолошки развој.

Слика на насловној страни: Сребрна копча из VII века, археолошки
налаз из Херцеговине

Тираж: 500

Штампа: Sajnos

САДРЖАЈ

Снежана Самарџија УВОДНА РЕЧ САВРЕМЕНА СРПСКА ФОЛКЛОРИСТИКА	7
Бошко Ј. Сувајџић САВРЕМЕНА СРПСКА ФОЛКЛОРИСТИКА (ПРАВЦИ, ЦИЉЕВИ, ИСХОДИ).....	11
Бранко Златковић ПРОЈЕКАТ ИНСТИТУТА ЗА КЊИЖЕВНОСТ И УМЕТНОСТ „СРПСКО УСМЕНО СТВАРАЛАШТВО У ИНТЕРКУЛТУРНОМ КОДУ“ – ЈУЧЕ, ДАНАС, СУТРА	23
Валентина Питулић О БЕЛЕЖЕЊУ НАРОДНИХ УМОТВОРИНА СРБА НА КОСОВУ И МЕТОХИЈИ	31
Јеленка Пандуревић СРПСКА ФОЛКЛОРИСТИКА У БОСНИ И ХЕРЦЕГОВИНИ (КРАТАК ПРЕГЛЕД И ПЕРСПЕКТИВЕ).....	43
Снежана Д. Самарџија „ПОПРАВЉАЊЕ“ УСМЕНЕ ВАРИЈАНТЕ ИЛИ О ШТАМПАЊУ СРПСКИХ НАРОДНИХ УМОТВОРИНА	57
Весна Марјановић О САКУПЉАЧИМА И ИСТРАЖИВАЧИМА НАРОДНЕ ИГРЕ У СРПСКОЈ ЕТНОЛОГИЈИ И ФОЛКЛОРИСТИЦИ ОД 19. ВЕКА ДО ДАНАС	67
Љиљана Ж. Пешикан Љуштановић ПРОБЛЕМИ У ИСПИТИВАЊУ ОДНОСА УСМЕНО – ПИСАНО У САВРЕМЕНИМ ИЗУЧАВАЊИМА СРПСКЕ КЊИЖЕВНОСТИ ЗА ДЕЦУ (НАЦРТ ТИПОЛОГИЈЕ)	77
Снежана Марковић НАРОДНА КЊИЖЕВНОСТ У НАСТАВНИМ ПРОГРАМИМА ЗА ОСНОВНУ ШКОЛУ У 20. И 21. ВЕКУ	89
Зона Мркаљ ПРОУЧАВАЊЕ НАРОДНЕ КЊИЖЕВНОСТИ У СРЕДЊОЈ ШКОЛИ – УСПОСТАВЉАЊЕ ВЕЗА ИЗМЕЂУ УСМЕНЕ И ПИСАНЕ КЊИЖЕВНОСТИ (ЈЕДАН ПРЕДЛОГ ЗА РАЗМИШЉАЊЕ).....	103

Снежана З. Шаранчић Чутура УСМЕНА КЊИЖЕВНОСТ У КОНТЕКСТУ КЊИЖЕВНОСТИ ЗА ДЕЦУ КАО УНИВЕРЗИТЕТСКОГ НАСТАВНОГ ПРЕДМЕТА	113
Славица О. Гароња Радованац НАРОДНА КЊИЖЕВНОСТ У СРПСКОМ ДРУШТВУ НА ПОЧЕТКУ 21. ВЕКА	129
Миодраг Матицки БИБЛИОТЕКА "УСМЕНА КЊИЖЕВНОСТ"	139
Зоја Карановић, Татјана Вујновић СРПСКА ФОЛКЛОРИСТИКА У ПУБЛИКАЦИЈИ "НАРОДНО СТВАРАЛАШТВО – FOLKLOR"	151
Ана В. Вукмановић ДОСАДАШЊА ПРОУЧАВАЊА СРПСКЕ УСМЕНЕ ЛИРИКЕ.....	181
Кринка Б. Видаковић Петров БАЛАДЕ: ТЕРМИНОЛОШКИ И ПОЕТИЧКИ АСПЕКТИ	193
Нада Милошевић Ђорђевић ПУТЕВИ ИДЕНТИФИКАЦИЈЕ ПРЕДАЊА У РАЗВОЈУ СРПСКЕ ФОЛКЛОРИСТИКЕ	205
Данијела Р. Петковић ТЕМАТСКО-МОТИВСКЕ КЛАСИФИКАЦИЈЕ СРПСКЕ ЕПСКЕ ПОЕЗИЈЕ (ОД ВУКА ДО САВРЕМЕНИХ ИСТРАЖИВАЊА)	211
Соња Петровић ТЕРЕНСКО ИСТРАЖИВАЊЕ ФОЛКЛОРА У СРБИЈИ: КРАТАК ОСВРТ, САВРЕМЕНО СТАЊЕ И ПЕРСПЕКТИВЕ.....	221
Смиљана Ђорђевић Белић САВРЕМЕНА ТЕРЕНСКА ИСТРАЖИВАЊА ТРАДИЦИЈСКЕ КУЛТУРЕ: ДЕМОНОЛОШКО ПРЕДАЊЕ	233
Јасмина Јокић САВРЕМЕНА ПРОУЧАВАЊА ЕПСКОГ (ГУСЛАРСКОГ) СТВАРАЛАШТВА	251
Саша Кнежевић ГУСЛАРСТВО – ФОЛКЛОРИЗАМ И(ЛИ) ЖИВА ТРАДИЦИЈА?	261
Биљана Сикимић САВРЕМЕНА ИСТРАЖИВАЊА ДЕЧЈЕГ ФОЛКЛОРА.....	269

Милина Ивановић Баришић НОВИ МЕДИЈИ И ФОЛКЛОР	283
Наташа М. Половина УПОРЕДНА ИЗУЧАВАЊА СРПСКЕ СРЕДЊОВЕКОВНЕ И УСМЕНЕ КЊИЖЕВНОСТИ (ОД СИТНИХ ПРИЛОГА ДО СИСТЕМАТСКОГ ИСТРАЖИВАЊА)	293
Невена П. Варница УПОРЕДНА ПРОУЧАВАЊА ДУБРОВАЧКЕ И УСМЕНЕ КЊИЖЕВНОСТИ У ДРУГОЈ ПОЛОВИНИ 20. ВЕКА И НА ПОЧЕТКУ 21. ВЕКА	307
Марија Н. Клеут НЕМАЧКА ИСТРАЖИВАЊА СРПСКЕ (СРПСКО-ХРВАТСКЕ) НАРОДНЕ ПОЕЗИЈЕ У ДРУГОЈ ПОЛОВИНИ XIX И У ПРВОЈ ПОЛОВИНИ XX ВЕКА	315
Joanna REKAS ПРОУЧАВАЊЕ СРПСКОГ ФОЛКЛОРА У ПОЉСКОЈ (ИСТОРИЈСКА ПЕРСПЕКТИВА И САВРЕМЕНО СТАЊЕ)	325

УВОДНА РЕЧ

САВРЕМЕНА СРПСКА ФОЛКЛОРИСТИКА

Зборник *Савремена српска фолклористика* чине радови који су саопштени на научном скупу, одржаном 4. и 5. октобра 2013. у Новом Саду. Скуп је организовао Центар за истраживање српског фолклора на Одсеку за српску књижевност Филозофског факултета Универзитета у Новом Саду. Поред уредница овог зборника, проф. др Зоје Карановић и доц. др Јасмине Јокић, програмски одбор су чиниле и Нада Милошевић-Ђорђевић, Снежана Самарџија и Биљана Сикимић као представници осталих институција, у чије су делатности укључена истраживања фолклористичких дисциплина (САНУ, Балканолошки институт, Филолошки факултет Универзитета у Београду).

Основни циљеви и намере организатора скупа и уредништва *Зборника* руковођене су потребом да се начини књижевноисторијски пресек кроз историју изучавања српског фолклора и различитих фолклористичких области које су се током два века формирале у српским срединама као засебне и мање-више повезане научне дисциплине. Очито, позиву су се у највећем броју одазвали проучаваоци вербалног фолклора, те је овај *Зборник* дао првенствено дијахронијски пресек кроз две стотине година сабирања, изучавања и рецепције народне, односно усмене књижевности. Студије су се тематски груписале око неколико фундаменталних области. Историјат изучавања појединих жанрова дао је посебно прегледан и потпун увид у приступе усменим предањима, све до савремених теренских записа (Н. Милошевић-Ђорђевић, *Путеви идентификације предања у развоју српске фолклористике*). Систематично су изложене драгоцене синтезе о досадашњим резултатима истраживања поетике, класификације и типологије и других усмених облика, првенствено лирско-епских врста и народне лирике, као и специфични аспекти систематизације епског песништва (К. Видаковић-Петров, *Балада, романа, лирско-епска песма, питања поетике, класификације и терминологије*; А. Вукмановић, *Досадашња изучавања усмене лирике*; Д. Петковић, *Тематско-мотивске класификације српске епске поезије*).

Веома добро је сагледан статус фолклористике у појединим срединама, било да је реч о историјату изучавања (Ј. Пандуревић, *Фолклористика у Босни и Херцеговини – кратак преглед и перспективе*) или тренутним условима сабирања грађе на терену (В. Питулић, *Последњи записи народних умотворина Срба на Косову и Метохији*). Изузетан допринос сагледавању токова и путева српске фолклористике дале су и студије посвећене резултатима савремених теренских истраживања појединих усмених форми (Б. Сикимић, *Савремена истраживања дечијег фолклора*; С. Петровић, *Подручје српског фолклора и постфолклора: могућности истраживања из перспективе теренске фолклористике*; С. Ђорђевић-Белић, *Савремена теренска истраживања традицијске културе: демонолошка предања*; Ј. Јокић, *Савремена проучавања епског (гусларског) стваралаштва*; С. Кнежевић, *Гусларство – фолклор или жива традиција?*). Већина ових радова истиче и нужност повезивања више научних дисциплина при истраживању српске баштине и културе, као и потребу да

се (ре)дефинишу феномени фолклора, постфолклора и фолклоризма у савременим условима. Овим прилозима *Зборника* придружују се и примарно етнолошко-социолошки засноване студије, у широком тематском распону од традиционалних игара до облика који се формирају „под окриљем“ технолошких промена и нових типова комуникације (В. Марјановић, *О сакупљањима и одређењу народне игре у српској етнологији и фолклористици од друге половине 19. века до данас*; М. Ивановић-Баришић, *Фолклор и савремени медији*).

Посебно су важне студије које своде питања рецепције српске традиције и усменог стваралаштва у појединим европским центрима, тим пре што су, на пример, најеминентнији немачки слависти оставили у протеклим вековима, драгоцене студије о српској народној поезији (М. Клеут, *Немачка истраживања српске /српско-хрватске/ народне поезије у другој половини 19. и у 20. веку*; Ј. Rekas, *Проучавање српског фолклора у Пољској. Историјска перспектива, савремено стање и претпостављени правци развоја*).

Дијахронијски увид у досадашње приступе усменом стваралаштву обухватио је и осврт на начине приређивања фолклорних текстова за штампу, као и пресек кроз резултате систематског публиковања грађе из периодике, приређене према научним критеријумима (М. Матицки, *Пројекат: Библиотека усмене књижевности*). Изврсна студија о конкретној стручној публикацији (З. Карановић, Т. Вујновић, *Српска фолклористика у публикацији „Народно стваралаштво – фолклор“*) пружила је и модел за будуће књижевно-историјске обраде научних часописа и зборника, посвећених фолклористичким питањима. Изузетно драгоцен прилог овој студији и читавом *Зборнику* је библиографија (1962–1988, у свескама 27 годишта „Народног стваралаштва“), сачињена с намером да илуструје место српске фолклористике у анализираној публикацији.

Увиди у токове изучавања српске народне књижевности, традиције и културе осветлили су и особен континуитет научних пројеката, који су дали завидне резултате, а чинили су програме рада више различитих научних институција (Б. Сувајџић, *Савремена српска фолклористика – правци, циљеви, исходи*; Б. Златковић, *Институтски пројекат „Српско усмено стваралаштво“ – јуче, данас, сутра*).

Посебно треба истаћи важност прегледних синтеза, посвећених досадашњим испитивањима веза усменог стваралаштва са старијим периодима српске писане речи – средњовековном литературом и ствараоцима и делима из епохе дубровачке књижевности (Н. Половина, *Упоредна изучавања српске средњовековне и усмене књижевности – од ситних прилога до систематског истраживања*; Н. Варница, *Изучавање дубровачке књижевности у контексту српске усмене песничке традиције од друге половине 20. века до данас*). Баш због тога што је овај тип компаративних приступа изузетно комплексан, драгоцене су прегледне синтезе досадашњих испитивања међусобних утицаја особених поетичких и стилско-језичких система. Динамични односи између усмене и писане уметности речи сагледани су и кроз уочавања битних токова и приступа књижевности за децу, као важног сегмента српске културе (Јб. Пешикан-Љуштановић, *Проблеми у испитивању односа усмено – писано у савременим изучавањима српске књижевности за децу. Нацрт типологије*).

Веома систематично је изложена овом приликом и често запостављана димензија

фолклорног и културног наслеђа. Рекапитулација изучавања усменог стваралаштва није остала искључиво у оквирима уже-стручне и научне проблематике о фолклору, већ је размотрено његово место у свим нивоима образовног процеса, нарочито у програмима основних и средњих школа (З. Мркаљ, *Проучавање народне књижевности у средњој школи – успостављање веза између усмене и писане књижевности (један предлог за размишљање)*; С. Марковић, *Народна књижевност у наставним програмима у 20. и 21. веку*). Издвојен је и један сегмент универзитетске наставе, а указано је и на појаве маргинализације националне баштине (С. Шаранчић Чутура, *Усмена књижевност у контексту књижевности за децу као универзитетског наставног процеса*; С. Гароња-Радованац, *Народна књижевност у српском друштву на почетку 21. века*).

Упркос тешким друштвено-економским условима на преласку 20. у 21. век, готово редовно су се појављивали зборници радова, посвећени појединим питањима народне књижевности и значајним проучаваоцима овог сегмента националне науке. Тиме је, донекле, надокнађен недостатак научних периодичних публикација, које би биле редовно и систематски намењене истраживањима различитих питања трајања и поетике појединих облика, српског усменог стваралаштва и традиционалне културе. Зборник *Савремена српска фолклористика*, баш зато што је тематски и методолошки строго конципиран, представља и несвакидашњу рекапитулацију најважнијих научних приступа фундаменталним областима српске књижевности и културе. Сводећи вишедеценијске резултате, пружајући увид у протеке декаде и тренутно стање научних дисциплина, овај зборник потврђује и изузетне резултате, који су током два века остварени у српској науци. Али, што је од посебног значаја, тиме се не затварају научни хоризонти, напротив. *Зборник* је окупио готово највећи део представника свих генерација научника, посвећених изучавањима српске традиције. Већ и по томе је *Савремена српска фолклористика* вредно сведочанство о научним токовима, а драгоцене синтезе дају поуздане основе свим будућим истраживањима.

Поред таквог значаја, *Зборник* је дискретно указао на још неколико битних чињеница. За разлику од осталих чланица бивше државне заједнице, само у Србији никада није формирана научна институција (завод, институт, центар, друштво или удружење) за изучавање фолклора. И поред тога, посматрано у југословенским и европским оквирима, српска наука о фолклору и усменом стваралаштву досегла је завидно висок ниво – и по квалитетима резултата и по броју ангажованих научника (на факултетима и другачије организованим институтима). Нимало случајно, напоре са врхунским резултатима испољавају се и тежње да се изучавање националне баштине настави, непрекидно богати и даље усавршава. То су потврдиле и појединачне студије и зборник *Савремена српска фолклористика* као промишљено компонована целина.

Снежана Самарџија

САВРЕМЕНА СРПСКА ФОЛКЛОРИСТИКА (ПРАВЦИ, ЦИЉЕВИ, ИСХОДИ)²

Проучавање усменог стваралаштва код Срба, од 19. века до данас, одвија се на различитим методолошким принципима и научним полазиштима, и у оквиру различитих научних парадигми. У овом раду биће речи о апокрифној историји фолклористике у Србији на основу приказа одређених научноистраживачких пројеката.

Кључне речи: фолклор, народна књижевност, пројекти, историја, усмени жанрови.

Проучавање усменог стваралаштва код Срба, од 19. века до данас, одвија се на различитим методолошким принципима и научним полазиштима и у оквиру различитих научних парадигми. Оно што фолклорици у Србији недостаје јесте систематско прикупљање грађе и укључивање фолклористичких пројеката у савремени друштвени, историјски и културни контекст. Ипак, на путу ка још увек неоснованом Институту за српски фолклор, учињени су важни помаци, пре свега у окупљању релевантних пројекатских тимова који деценијама раде у правцу систематског изучавања усмених жанрова, генезе и порекла облика, методологије теренског изучавања фолклора, проучавања усменог наслеђа из књижевноисторијске и књижевнотеоријске перспективе и др.

Најзначајнији уже спецификовани научноистраживачки пројекти који се систематски баве фолклором, усменом књижевношћу и традицијском културом српског народа јесу: *Српско усмено стваралаштво у интеркултурном коду*, Институт за књижевност и уметност у Београду, руководилац проф. др Бошко Сувајџић; *Народна култура Срба између Истока и Запада*, Балканолошки институт, руководилац др Љубинко Раденковић; *Језик, фолклор и миграције на Балкану*, Балканолошки институт, руководилац др Биљана Сикимић.

С друге стране, на пројектима који су оснивани на Филолошком факултету Универзитета у Београду и Филозофском факултету Универзитета у Новом Саду примат су имали књижевноисторијски, књижевнотеоријски и компаративни приступи (*Историја и историчари српске књижевности*, 1995–2000. и *Српско усмено стваралаштво: наслеђена грађа до краја 19. века*, Филолошки факултет, Београд, руководилац пројеката проф. др Нада Милошевић-Ђорђевић, 2000–2005; *Истраживање југословенских књижевности у контексту европске цивилизације – књижевна историја, компаратистика и теорија*, Одсек за српску и упоредну књижевност,

¹ bosko@fil.bg.ac.rs

² Ова студија је део пројекта „Српско усмено стваралаштво у интеркултурном коду“ (бр. 178011), који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

Филозофски факултет, Нови Сад, 1991–1995), односно проучавање усмених жанрова (*Изучавање српске књижевности по жанровима*, Филозофски факултет у Новом Саду, руководилац пројекта проф. др Марија Клеут, 1996–2000; *Жанрови у српској књижевности – порекло и поетика облика*, 2001–2005, руководилац пројекта проф. др Зоја Карановић; *Синхронијско и дијахронијско изучавање врста у српској књижевности*, 2005–2009, под руководством проф. др Зоје Карановић и проф. др Марије Клеут).

Пројекат *Српско усмено стваралаштво у интеркултурном коду* Института за књижевност и уметност у Београду бави се проучавањем усмене традиције као битног елемента националног културног наслеђа, узимајући у обзир најширу културолошку матрицу која укључује социолошка, етнолошка, етнографска, историјска и друга проучавања. Битан аспект пројекта су компаративна проучавања усменог стваралаштва у јужнословенском, балканском и европском контексту. Посебно су драгоцене упоредна истраживања фолклора јужнословенских народа, која показују заједничка историјска исходишта, правце и токове развоја усменог стваралаштва, али и особености сваке културе.

На пројекту *Српско усмено стваралаштво у интеркултурном коду* Института за књижевност и уметност у Београду, чији је оснивач проф. др Ненад Љубинковић, 2006. године проф. др Снежана Самарџија покренула је Библиотеку „Српско усмено стваралаштво“ у оквиру које су објављене следеће књиге: Бранко Златковић, *Први српски устанак у говору и твору* (2007); Бошко Сувајџић, *Иларион Руварац и народна књижевност* (2007); *Српско усмено стваралаштво*, зборник радова (ур. Ненад Љубинковић, Снежана Самарџија, 2008); Немања Радуловић, *Слика света у српским народним бајкама* (2009); Ненад Љубинковић, *Трагања и одговори. Студије из народне књижевности и фолклора I* (2010); *Ликови усмене књижевности*, зборник радова (ур. Снежана Самарџија, 2010); *Српско усмено стваралаштво у интеркултурном коду*, зборник радова (ур. Бошко Сувајџић, 2012); *Време, вакат, земан: аспекти времена у фолклору*, зборник радова (ур. Лидија Делић, 2013).

Библиотека обухвата научне монографије и тематске зборнике који се баве односом усмене књижевности и националне историје; усменим стваралаштвом српског народа у јужнословенском и балканском контексту; интеркултурним везама и међусобним утицајима; књижевноисторијском систематизацијом грађе расуте по периодици 19. и 20. века; поетиком усмених облика (теоријско истраживање појединих усмених родова и жанровског система); усменим стваралаштвом у контексту фолклора (везе усмене књижевности са етнологијом, етномузикологијом, антропологијом итд.); транспозицијом фолклора у различите врсте уметности (везе усмене и писане уметности речи, народно стваралаштво и вајарство, сликарство, музика итд.). У књижевнотеоријском смислу публикације Библиотеке промовишу савремену методологију проучавања науке о књижевности и усвајају савремена књижевно-теоријска знања европске фолклористике. Вредност и значај Библиотеке показује податак да су две књиге из ове едиције овећане престижном наградом Вукове задужбине за науку, и то *Иларион Руварац и народна књижевност* Бошка Сувајџића (2007) и *Трагања и одговори I* Ненада Љубинковића (2010).

Пројекат *Народна култура Срба између Истока и Запада* (Балканолошки

институт, руководилац др Љубинко Раденковић), представља изузетно значајан и плодан допринос изучавању народне културе Срба у словенском контексту, што се наглашава и у образложењу Пројекта:

„Срби, као словенски народ, сачували су кроз свој језик, обредну праксу, веровања и фолклор многе представе о свету из старе постојбине. Ширина тих представа, њихова функција и значење могу се утврђивати одговарајућим поређењима са културним наслеђем других словенских народа. У исто време, Срби су балкански народ, који вековима живи заједно или у додиру са другим балканским, несловенским народима. Из тог заједништва или контаката створен је препознатљив балкански модел света. За откривање древних представа о свету код Срба, како опште словенских тако и балканских, неопходно је најпре систематизовати грађу о народном животу и веровањима прикупљену са свих простора где они живе, а затим научним методама реконструисати и анализирати те представе. Главно питање овог истраживања јесте концептуализација света, како се она види у језичким стереотипима, лексици и обредном понашању, као и утицај културно-историјских прилика на формирање и распоред културних и језичких зона код Срба.“

На XIII Међународном конгресу у Љубљани 2003. године за председника Комисије за фолклор при Међународном комитету слависта изабран је др Љубинко Раденковић из Београда, који је на тој функцији реизабран и на XIV Конгресу у Охриду, 2008. године. Комисија за фолклор Међународног комитета слависта је, уз подршку Балканолошког института САНУ и Министарства науке Републике Србије, организовала међународни научни симпозијум на тему „Словенски фолклор и фолклористика на размеђи два миленијума – главни резултати и перспективе даљег развоја“ (Београд, Краљево и Матарушка Бања, од 2. до 5. октобра 2006. године). На овој конференцији поднело је реферате 28 учесника из 11 словенских земаља и један из Јапана. На конференцији је дат пресек стања фолклористике по словенским земљама, истакнути досадашњи главни резултати и назначена питања даљег рада у тој области. Уочи XIV конгреса слависта у Охриду (Македонија) у Београду су објављене две публикације: 1. Зборник радова с поменуте конференције *Словенски фолклор и фолклористика на размеђи два миленијума*, Балканолошки институт САНУ, Београд, 2008, 1-502; *Словенски фолклористи. Славянские фольклористы. Slav Folklorists. Лични подаци и адресе*, Балканолошки институт САНУ, Комисија за фолклор при МКС, Београд, 2008, стр. 1-140. Приручник *Словенски фолклористи* даје основне информације о данашњим истраживачима фолклора у 11 словенских земаља, и то о 417 истраживача фолклора (v. *Oblicza slawistyki* 2013: 207-210).

Симпозијум „Заједничко у словенском фолклору“ одржан је од 29. до 30. септембра 2011. године у Аранђеловцу, уз присуство представника скоро свих словенских земаља. Из рада пројекта произишао је изузетно значајан зборник *Заједничко у словенском фолклору* (зборник радова, ур. Љубинко Раденковић, Београд-Аранђеловац, 2010). У склопу повезивања српског фолклора са словенским фолклористичким токовима посебно бисмо истакли значај деловања др Дејана Ајдацића у Украјини.

Пројекат *Језик, фолклор и миграције на Балкану* (Балканолошки институт, руководилац др Биљана Сикимић) на основу теренских истраживања бави се питањима језичких компетенција, феномена миграција и мобилности на Балкану:

„Пројекат Језик, фолклор и миграције на Балкану (Балканолошки институт, руководилац др Биљана Сикимић) полази од синхроног феномена миграција и мобилности на Балкану, који се истражују на терену, а током аналитичког поступка допуњавају анализом историјске грађе, фолклорног и књижевног текста. Тимска теренска истраживања (различити квалитативни интервјуи са саговорницима) заснивају се на принципу поштовања идиома саговорника, али се квантитавним методама истражују језичке компетенције на контактним идиомима и стандардним језицима. Старије, традиционалне дијаспоре се истражују у транснационалом аспект: Срби у Румунији, Грци у Србији, Словени католици у Војводини. Следећи круг интересовања су савремене трансформације традиционално полуномадских заједница у балканском оквиру (Роми, Ашкалије, Бањаши, Ђорговци) и присилне и организоване миграције и колонизација у Војводини током двадесетог века, мобилност муслиманских заједница Србије, радне миграције из Србије у Европи, феномен сезонских радника у Србији, и коначно – мешовити бракови у Банату и североисточној Србији. Поред допуњавања постојеће базе података Дигиталног архива Балканолошког института САНУ (ДАБИ) теренском грађом на тему миграција, ради се и на дигитализацији фолклорне грађе: Ерлангенског рукописа и Етнографске збирке из Архива САНУ.“

Из плодног рада овог пројекта посебно бисмо издвојили зборник радова *Гује и јакрепи. Књижевност, култура*. Уредници Мирјана Детелић, Лидија Делић. Београд: Балканолошки институт САНУ (2012).

У протеклом периоду посебно су се, радом и резултатима, издвојили научноистраживачки пројекти реализовани на Филолошком факултету у Београду: *Историја и историчари српске књижевности* (1995-2000) и *Српско усмено стваралаштво: наслеђена грађа до краја 19. века* (2000-2005), чији је руководилац била академик проф. др Нада Милошевић-Ђорђевић.

Професорка Нада Милошевић-Ђорђевић засигурно је један од најсистематичнијих истраживача историје и поетике народне књижевности и фолклора у науци друге половине XX века, творац сопствене књижевне школе и особене методологије, оригинална колико у приступу идеји, толико и у идеји приступа традицији.

У оквиру научно-истраживачког пројекта *Историја и историчари српске књижевности* обликована је својеврсна библиотека књижевних историчара и тумача народне књижевности. Од изходишне монографије о Вуку Врчевићу проф. Радмиле Пешић, која је претходила раду пројекта, преко студије Снежане Самарције о Ватрославу Јагићу, Љиљане Пешикан Љуштановић о Томи Маретићу, Милована Миловића о Стојану Новаковићу, Бошка Сувајдића о Илариону Руварцу, Соње Петровић о Драгутину Костићу, ређају се имена великих историчара књижевности, књижевних критичара и теоретичара који су немерљиво допринели установљењу и развоју науке о народној

књижевности у деветнаестом и двадесетом веку.

Иако нису уско спецификовани фолклористички пројекти, веома су важни за поетичка проучавања жанровских одлика усмене књижевности пројекти реализовани на Филозофском факултету у Новом Саду: *Изучавање српске књижевности по жанровима*, руководилац пројекта проф. др Марија Клеут (1996-2000); *Жанрови у српској књижевности – порекло и поетика облика*, руководилац пројекта проф. др Зоја Карановић (2001-2005); *Синхронијско и дијахронијско изучавање врста у српској књижевности*, под руководством проф. др Зоја Карановић (2005-2008) и проф. др Марија Клеут (2008-2009). Овде треба поменути и *Истраживање југословенских књижевности у контексту европске цивилизације – књижевна историја, компаратистика и теорија, Одсек за српску и упоредну књижевност, Филозофски факултет, Нови Сад (1991–1995). Усмереност на истраживање усмених родова и врста открива се већ у насловима пројеката. О руководиоцима пројеката Филозофског факултета из Новог Сада навели бисмо укратко речи проф. др Снежане Самарџије:*

„Међу одабранима којима припада статус професор емеритус, Марија Клеут својим научним опусом доказује заслуге за битне области усменог стваралаштва: историју изучавања народног песништва, реконструкцију бележења умотворина, теоријске синтезе, компаративно сагледавање различитих културних веза између националне и европске баштине. Немогуће је занемарити и битну педагошку компоненту преданог рада, што потврђују приручници Марије Клеут намењени студентима не само из народне књижевности, већ и из области технике научног рада. Очита је такође и посебна истраживачка енергија, подједнако посвећена, условно речено, великим темама, каква је монографија о Ивану Сењанину, прва такве врсте у нашој науци, и још више условном одређењу маргиналних појава и форми.“ (Годишњак VII: 387-388)

„Професор Зоја Карановић позната је у нашој и светској фолклористици по студијама о народним предањима, приповедним врстама, по анализама епске поезије, кратких говорних облика, а сензибилитет, интересовања, изузетну посвећеност потврђују и два издања антологија српске лирске и лирско-епске поезије.“ (Годишњак VII: 395)

У најширем контексту развоја српске фолклористике треба поменути и рад Института за етнологију и антропологију (ИЕА), Филозофски факултет, Београд. Институт за етнологију и антропологију основан је 1987. године, под именом Центар за етнолошка истраживања, као део тадашњег Одељења за етнологију Филозофског факултета Универзитета у Београду и представља најмлађу етнолошко-антрополошку институцију у Србији. Променом имена Одељења у оно које важи и данас, добија име *Центар за етнолошка и антрополошка истраживања*, а од 1990. године води се као посебна факултетска научна јединица. Своје садашње име добија 2010. године. У претходном пројекатском циклусу, Институт је, као Центар за етнолошка и антрополошка истраживања, реализовао пројекат *Културни идентитети у процесима европске интеграције и регионализације*, који је финансирао Министарство науке и

технолошког развоја Републике Србије. Као резултат рада на том пројекту, одбрањено је више магистарских и докторских дисертација, објављен је значајан број научних монографија, као и више десетина научних радова, уз учешће истраживача на научним скуповима у земљи и иностранству.

У актуелном пројекатском циклусу, сарадници Института ангажовани су на неколико пројеката, које финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије: *Антрополошко проучавање Србије: од културног наслеђа до модерног друштва*, *Идентитетске политике Европске уније: прилагођавање и примена у Републици Србији*, *Трансформација културних идентитета у савременој Србији и Европска унија*.

У сличном контексту треба поменути пројекте Етнографског института САНУ: *Етнолошко проучавање Србије, потпројекат Породица и култура*, *Етнографски институт САНУ, Београд (1991–1996)*; *Етнолошко проучавање српског народа и Србије*, *Етнографски институт САНУ, Београд (1996–2000)*.

Када је реч о библиотекама и едицијама које су посвећене усменој књижевности, посебно се по обиму и научном значају издваја „Библиотека усмене књижевности“ Матице српске и Института за књижевност и уметност. Едиција коју више од 25 година објављују Матица српска и Институт за књижевност и језик заснована је на највишим научним стандардима за приређивање критичких издања. У 16 свезака, до сада публикованих, она је покрила најзначајније наслове српске периодике и рукописних збирки из 18. и 19. века: Марија Клеут, *Лирске народне песме у Летопису Матице српске* (1983); Миодраг Матицки, *Епске народне песме у Летопису Матице српске* (1983); Миодраг Матицки, *Народне песме у Вили* (1985); Зоја Карановић, *Народне песме у Даници* (1990); Марија Клеут, *Из колебе у дворове господске. Фолклорна збирка Милице Стојадиновић Српкиње* (1990); Зоја Карановић, *Народне приче у Даници* (1992); Марија Клеут, *Народне песме у српским рукописним песмарицама XVIII и XIX века* (1995); Снежана Самарџија, *Народне приповетке у Летопису Матице српске* (1995); Зоја Карановић, *Народне песме у Матици* (1999); Милорад Радевић, *Народне умотворине у Шумадинчету и Шумадинки* (1999); Марија Клеут, Миодраг Матицки, Снежана Самарџија и Милорад Радевић, *Народне умотворине у Летопису Матице српске* (2003); Милорад Радевић и Миодраг Матицки, *Народне песме у српској периодици до 1864* (2007); Снежана Самарџија, *Народна проза у Вили*; Милорад Радевић и Миодраг Матицки, *Народне песме у Српско-далматинском магазину* (2010); Јован Мушкатиновић, *Причте или ти по простому пословице тјемже сентенције или ти рјеченија* (2011); Бојан Ђорђевић, *Народне пословице у делима дубровачких књижевника* (2013).

„Библиотека усмене књижевности“ Матице српске и Института за књижевност и уметност уређена је према начелима за приређивање критичких издања. Критичка апаратура по правилу садржи исцрпне податке о сакупљачима и певачима/казивачима, индекс личних имена, регистар земљописних назива, индекс имена народа, становника места и области, регистар почетних стихова песама, као и речник архаизама и страних речи. Књиге тзв. „беле библиотеке“ из таме минулих векова износе на увид јавности драгоцену усмену грађу расуту по тешко доступним

периодичним публикацијама; нуде обиље података о поступцима усменог певавања, о варијантама и варијантности, о путевима преношења усмених умотворина кроз време, о преиначавању и кверењу традиције, о односу усмено-писано, о повратним утицајима Вукових антологијских записа на поступке усменог традирања и др. Реч је о изузетно значајном подухвату обједињавања и публиковања народних песама, усмених прозних врста и кратких говорних облика из књижевних часописа, алманаха, листова, календара, као и рукописних збирки у 18. и 19. веку.

Више него драгоцен за проучавање народне књижевности и фолклора јесте библиотека „Књижевност и језик“ Друштва за српски језик и књижевност Србије. Или, како то наглашава проф. Снежана Самарџија: „Ако осмотримо последње деценије 20. века, између редова, али веома јасно суочавамо се са једном чињеницом, чије су последице могле бити далекосежне. Није се често догађало да планови и едиције издавачких кућа посвете простор народној књижевности. Издања Друштва за српски језик и књижевност Србије су и по томе особена, јер дају драгоцен пресек кроз различите научне приступе и сегменте националне културе.“

Међу бројним издањима Друштва за српски језик и књижевност Србије издвојили смо оне посвећене изучавању народне књижевности и фолклора: Нада Милошевић-Ђорђевић, *Од бајке до изреке: обликовање и облици српске усмене прозе*, Библиотека „Књижевност и језик“, ур. Вељко Брборић, Босиљка Милић, Зона Мркаљ, књ. 7; 2. издање 2006; Наташа Станковић-Шошо, *Топос пута у српској народној бајци*, књ. 9, Београд, 2006; Бошко Сувајџић, *Јунаци и маске: тумачења српске усмене епике*, 2005; Снежана Самарџија, *Биографије епских јунака*, књ. 27, 2008; Зона Мркаљ, *Наставно проучавање народних приповедака и предања*, књ. 29, 2008; Зоја Карановић, *Небеска невеста*, књ. 35, 2010; Валентина Питулић, *Трагом архетипа: од усмене ка писаној речи*, књ. 37, 2011; Марија Клеут, *Из Вукове сенке, огледи о народном песништву*, књ. 39, 2012; Јасмина Јокић, *Краљичке песме: ритуал и поезија*, књ. 40, 2012; Светлана Торњански Брашњовић, *Свадбене песме и обредни смех*, књ. 44, 2013.

Међународни славистички центар на Филолошком факултету у Београду, као најстарија институција ове врсте у словенском свету (основана је 1971. године при Филолошком факултету у Београду), сваке године, у септембру месецу, у Вукове дане, сад већ преко 40 пута, организује међународни научни скуп (са темама из српског језика и књижевности), на коме учествују научници из целог света који се баве славистиком, посебно србистиком. После одржаног научног скупа објављују се зборници. До сада је изишла читава библиотека од око 100 књига, које се налазе у свим светским славистичким библиотекама у свету, на око преко 110 катедара на којима се предаје српски језик. У склопу тематике међународних научних скупова налази се изузетно драгоцен ризница фолклористичких текстова, по тематима: Југославистика у свету и код нас (1) (1971)¹; Књижевни језик и књижевно стваралаштво у предвуковској и вуковској епоси (2) (1972); Вукова присутност у култури, језику и књижевности у другој половини XIX века (3) (1973); Укључивање наше народне књижевности и културе у токове светске књижевности (4/1); (4/2) (1974); Летопис Матице српске и типови европских и српских часописа у XIX и XX веку / Ђура Даничић и развитак српскохрватске филологије (5) (1976); Везе српскохрватског језика са другим језицима

у синхронијској и дијахронијској перспективи (6/1) (1977); Однос између усмене и писане књижевности (6/2) (1977); Актуелни проблеми и истраживања југославистике у свету (6/3) (1977); Типолошке карактеристике граматичке структуре српскохрватског језика (у синхронијској и дијахронијској перспективи) (7/1) (1981); Роман у српској књижевности у односу на југословенски и европски роман (7/2) (1979); Књижевност и књижевни језици југословенских народа и народности до половине XIX века / Био-библиографски речник југослависта у свету (8/1); (8/2) (1980); Методолошки и теоријски основи наше науке о језику и књижевности / Наука о српскохрватском језику и књижевностима на српскохрватском језику (9) (1980); Развој књижевнојезичке норме на српскохрватском језичком подручју / Идеја просветитељства у свом и нашем времену (10/1) (1981) / Проблеми превођења са српскохрватског и на српскохрватски (10/2) (1981); Јован Стерија Поповић (11/1) (1982) / Савременост, традиција и контакти у српскохрватском језику и југословенским књижевностима (11/2) (1982) / Проблеми превођења са српскохрватског и на српскохрватски (11/3) (1982); Лексичка и граматичка синонимија у српскохрватском језику (12/1) (1983) / Књижевност и језик у доба романтизма (12/2) (1983); Проблеми жанра у писменом преводу (проблеми превођења са српскохрватског и на српскохрватски језик) / Рецепција књижевности југословенских народа у разним земљама до 1918. године (12/3) (1983); Род и број у српскохрватском језику (13/1) (1984) / Књижевност и језик раног реализма (13/2) (1984) / Рецепција југословенских књижевности у страним земљама од 1918. године до наших дана (13/3) (1984); Српско средњовековно писано наслеђе (14/1) (1985) / Аспектуалне и темпоралне особине српскохрватске реченице и глаголског система (14/2) (1985) / Приповетка у српској књижевности у односу на приповетку у југословенској и светској књижевности / Вукови претходници и савременици (14/3) (1985); Зависна реченица у српскохрватском језику (у синхронијској и дијахронијској перспективи) (15/1) (1986) / Процеси и облици приповедања у усменој и писаној књижевности (15/2) (1986); Творба речи у српскохрватском језику (16/1) (1987) / Развој песничких врста у српској књижевности (16/2) (1987) / Нивои еквивалентности у превођењу (16/3) (1987); Вук Караџић и његово дело у своме времену и данас (17/1, 2, 3,4,5) (1988); Терминологија – теорија и пракса (18/1) (1990) / Његошево песничко дело (18/2) (1990); Косовски бој у књижевном и културном наслеђу (19/1) (1991) / Доситеј Обрадовић – човек и дело међу народима (19/2) (1991); Сеобе и изгнанства као тема у југословенској књижевности (20/1) (1992) / Лингвистички модели у српскохрватском језику (20/2) (1992); Лаза Костић и српски и европски романтизам (21/1) (1993) / Дискурс српскохрватског језика и језички нивои (21/2) (1993); Иво Андрић у своме времену (22/1) (1994) / Лексичко-семантички систем српскохрватског језика (22/2) (1994); Модерно у прозном дискурсу српске књижевности 20. века (23/1) (1995) / Стилистички аспекти проучавања српског језика (23/2) (1995) ; Нормирање српског језика (24/1) (1995) / Почети и развој модерне српске лирике (24/2) (1995); Драма у српској књижевности (25/1) (1996) / Почети и развој српског књижевног језика / Статус србистике у свету (25/2) (1996); Српска књижевност и Свето писмо (26/1) (1997) / Међуоднос граматике и речника у српском језику / Статус србистике у свету (26/2) (1997); Српска аутобиографска књижевност (27/1) (1998) / Врсте речи у српском језику (27/2) (1998); Хиландар у осам векова српске књижевности

(28/1) (1999) / Граматичке категорије у српском језику (28/2) (1999); Конкуренција језичких средстава у српском језику (29/1) (2000) / Развој прозних врста у српској књижевности (29/2) (2000); Развој модерног књижевног језика код Срба / Настава српског језика, књижевности и културе (30/1) (2002) / Српска књижевност у контексту европске књижевности (30/2) (2002); Актуелна питања проучавања, нормирања и наставе српског језика (31/1) (2003) / Српска приповетка (31/2) (2003); Функционално раслојавање српског стандардног језика (32/1) (2004) / Српска књижевност и балканске књижевности / Историја и историчари српске књижевности (32/2) (2004); Граматички опис српског језика (33/1) (2004) / Прожимање жанрова у српској књижевности / Књижевно дело Милоша Црњанског и поетичке промене у савременој српској књижевности (33/2) (2004); Развој модерног српског језика (34/1) (2005); Развој нове српске књижевности / Српска књижевност и култура у Европи током 19. и 20. века; Српска књижевност и стране књижевности у светлу компаративистичких истраживања / Слика других култура у српској књижевности 19. и 20. века (34/2) (2005); Реч – морфолошки, синтаксички, семантички и формални аспекти у српском језику (35/1) (2006) / Хумористичка и сатирична традиција у српској књижевности (35/2) (2006); Граматика и лексика – дескриптивни и нормативни приступ (36/1) (2007) / Књижевност и стварност (36/2) (2007); Граматика и лексика – дескриптивни и нормативни приступ (37/1) (2008) / Књижевност и стварност (37/2) (2008); Развојни процеси и иновације у српском језику (38/1) (2009) / Место приповетке у српској књижевности / Доситеј Обрадовић и Европа (38/2) (2009); Језик и култура (39/1) (2010) / Књижевност и култура (39/2) (2010); Два века савременог српског књижевног језика (40/1) (2011) / Српска књижевност и европска књижевност (40/2) (2011); Српски језик и његове норме (41/1) (2012) / Иво Андрић у српској и европској књижевности (41/2) (2012); Интралингвистички и екстралингвистички чиниоци у формирању и развоју српског стандардног језика (42/1) (2013) / Развојни токови српске поезије (42/2, том I-II) (2013).

Када говоримо о истраживачима и методолошким принципима изучавања савременог српског фолклора, треба свакако поменути и зборнике радова са међународних научних скупова „Наука и савремени универзитет“, Филозофски факултет Универзитета у Нишу (I-III, 2011-2013), „Српски језик, књижевност, уметност“, Филолошко-уметнички факултет у Крагујевцу (I-VII). Као пример добре међуакадемске научне сарадње навели бисмо зборник *Птице: књижевност, култура*. Уредници Драган Бошковић, Мирјана Детелић. Лицеум 14. Крагујевац: Центар за научна истраживања САНУ и Универзитета, Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац, 2011. У оквиру активности Филозофског факултета у Косовској Митровици посебно бисмо истакли изузетан научни и издавачки подухват – објављивање међународног тематског зборника у 5 томова под заједничким називом *Косово и Метохија у цивилизацијским токовима* (2010).

Редак издавачки подухват уредника „Гутенбергове Галаксије“ Милета С. Баврића, едиција „Српске народне умотворине“ (ур. Снежана Самарџија) вишеструко је задужила нашу културну и научну јавност. У оквиру ове едиције публиковане су драгоцене, критички уређене антологије народних умотворина: *Српске народне загонетке*, прир. Снежана Самарџија, књ. 1, Београд, 1995; *Српске народне*

приповетке, прир. Веселин Чајкановић, књ. 2, Београд, 1999 (С. Самарџија, Уз ново издање „Српских народних приповедака“ Веселина Чајкановића); *Косовска битка у усменој поезији*, прир. Соња Петровић, књ. 3, Београд, 2001; *Народне басне и приче о животињама*, прир. Снежана Самарџија, књ. 4, Београд, 2002; *Епске песме о хајдуцима и ускоцима*, прир. Бошко Сувајџић, књ. 5, Београд, 2003; *Шалџиве народне приповетке*, прир. Снежана Самарџија, књ. 6, Београд, 2006.

Наравно, на овоме месту и овим поводом ни изблиза се не дају побројати све драгоцене публикације и издања од значаја за развој српске фолклористике (попут, рецимо, библиотеке „Вуков сабор“, коју су годинама заједно објављивали Рад и КПЗ Србије). Овај рад је превасходно кратки увод у историјат српске фолклористике и подсетник о могућим путевима њенога развоја на прелому векова и цивилизацијских парадигми.

ЛИТЕРАТУРА

- Биобиблиографски речник МСЦ*: Научни састанак слависта у Вукове дане 1-30. Израда речника Злата Бојовић, Драгана Мршевић-Радовић, Снежана Самарџија. Београд: Међународни славистички центар, 2005.
- Библиографија 1971–2011*: Научни састанак слависта у Вукове дане. Приредили Злата Бојовић, Драгана Мршевић-Радовић, Катарина Тодоровић. Београд: Међународни славистички центар, 2012.
- Годишњак Катедре за српску књижевност са јужнословенским књижевностима за школску 2011/2012. годину*. Година VII. Одговорни уредник Радивоје Микић. Главни уредник Бошко Сувајџић. Београд: Филолошки факултет Универзитета у Београду, 2012.
- Гује и јакрепи: књижевност, култура*. Уредници Мирјана Детелић и Лидија Делић. Београд: Балканолошки институт САНУ, 2012. (Посебна издања: САНУ, Балканолошки институт, 120).
- Народне пословице у делима дубровачких књижевника*. Приредио Бојан Ђорђевић. Нови Сад: Матица српска; Београд: Институт за књижевност и уметност, 2013.
- Народне умотворине у Летопису Матице српске*. Приредили Марија Клеут, Миодраг Матицки, Снежана Самарџија, Милорад Радевић. Нови Сад: Матица српска; Београд: Институт за књижевност и уметност, 2003.
- Жанрови српске књижевности: порекло и поетика облика*. Зборник, бр. 2. Уредници Зоја Карановић, Селимир Радуловић. Нови Сад: Филозофски факултет: Орфеус, 2005.
- Oblicza slawistyki. XV Międzynarodowy Kongres Slawistów. Minsk. 20-27. 08. 2013.
- Птице: књижевност, култура*. Одговорни уредник Никола Тасић; уредници Драган Бошковић, Мирјана Детелић. Крагујевац: Центар за научна истраживања САНУ и Универзитета, 2011. (Лицеум, 14)
- Синхронизовано и дијахронизовано изучавање врста у српској књижевности*. Зборник, књига II. Уредници Зоја Карановић, Ивана Живанчевић-Секеруш. Нови Сад: Филозофски факултет Универзитета у Новом Саду, 2009.

- Српски језик, књижевност, уметност*. Зборник радова са V међународног научног скупа одржаног на Филолошко-уметничком факултету у Крагујевцу (29-30. X 2010). Књига II. *Жене: род, идентитет, књижевност*. Одговорни уредник Драган Бошковић. Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет: Скупштина града, 2011.
- Српско усмено стваралаштво у интеркултурном коду*. Зборник радова. Прир. Бошко Сувајџић. Библиотека Српско усмено стваралаштво, књ. 7. Београд: Институт за књижевност и уметност, 2012.
- Сто година Друштва за српски језик и књижевност Србије*. Прир. Слободан Ж. Марковић. Прилоге приредила Босиљка Милић. Библиотека „Књижевност и језик“. Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије, 2011.

Boško Suvajdžić

CONTEMPORARY SERBIAN FOLKLORISTICS (DIRECTIONS, AIMS, OUTCOMES)

Summary

From the 19th century to the present day the study of oral literature among the Serbs is conducted in different methodological principals and scientific perspectives, as well as in the framework of different scientific paradigms. This paper discusses the apocryphal history of folkloristics in Serbia and it is based on the reviews of some certain scientific-research projects.

ПРОЈЕКАТ ИНСТИТУТА ЗА КЊИЖЕВНОСТ И УМЕТНОСТ „СРПСКО УСМЕНО СТВАРАЛАШТВО У ИНТЕРКУЛТУРНОМ КОДУ“ (ЈУЧЕ, ДАНАС, СУТРА)²

Године 2001. у Институту за књижевност и уметност у Београду основан је научноистраживачки пројекат *Српско усмено стваралаштво у балканском контексту*, а актуелни назив гласи *Српско усмено стваралаштво у интеркултурном коду*.

У раду релативно младог Пројекта издваја се више делатности. Израђено је и одбрањено две магистарске тезе и три докторске дисертације. Сарадња Пројекта и једне локалне самоуправе резултирала је објављивањем тематског зборника о Српској револуцији (1804–1815). У Библиотеци *Српско усмено стваралаштво* објављено је седам књига, а две су у припреми. У току је израда електронске базе и *Лексикона епских јунака*. Интересујући се за фолклор уопште, Пројекат је 2003. био организатор *Првог Међународног омладинског сабора српске и балканске духовности*. Тема су биле *Маске и културни простор Балкана*. Уз међународну подршку започета је реализација петогодишњег пројекта *Oral Tradition of Serbian Epic Songs*. Због политичких притисака делатност је, нажалост, прекинута. Услед неразумевања и незаинтересованости шире друштвене заједнице за развој фолклористике, а најчешће услед финансијске оскудице, само на плану предлога и идеја остале су и друге иницијативе. О томе сведоче и безуспешни покушаваји обнове издавања часописа *Расковник* (основан 1968), *Караџић* (1899) и Библиотеке *Вуков сабор* (1979). При Пројекту основано је и *Удружење за неговање и проучавање српског и балканског фолклора „Караџић“*, али се делатност удружења, иако добро заснована и осмишљена, без шире подршке није могла развити. Стога, резултати, искуства, али и немогућности испољени у оквиру рада научноистраживачког пројекта могу бити од значаја у сагледавањима актуелног стања српске фолклористике, те и веома подстицајни у погледу осмишљавања и изналажења примереног облика институционалног деловања у коме би се знање и ентузијазам истраживача фолклора могли афирмисати и материјализовати на што плодотворнији начин.

Кључне речи: Пројекат, *Српско усмено стваралаштво*, балкански контекст, интеркултурни код, Институт за књижевност и уметност у Београду.

У процесу подстицања, неговања и проучавања усмене нематеријалне традиције од значаја су бројни друштвени чиниоци (појединци, локалне заједнице, удружења, савези), али се посебна улога додељује институционално заснованим телима која баштину треба да вреднују на систематски и академски начин. Такав научноистраживачки пројекат основан је крајем 2001. године у оквиру Института за књижевност и уметност у Београду, а под покровитељством Министарства

1 branz_1973@yahoo.com

2 Овај рад резултат је делатности Пројекта Српско усмено стваралаштво у интеркултурном коду (178011) који се реализује у Институту за књижевност и уметност у Београду и који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

науке Републике Србије. Под називом *Српско усмено стваралаштво у балканском контексту*, њега је утемељио и осмислио Ненад Љубинковић (Ђорђевић 2012: 85–86). У оснивачком образложењу истиче се својеврсни отклон од традиционалног проучавања усменог стваралаштва, искључиво као литературе и историјских извора, а заговара се тумачење народне књижевности у контексту народног живота, обичаја и веровања и то у балканским и јужнословенским оквирима.

Уочи Љубинковићевог одласка у пензију, 2007. године, руковођење Пројектом наставила је Снежана Самарџија током 2006. године. Њу је, потом, на месту руководиоца Пројекта наследио Бошко Сувајџић 2010. године. Данашњи назив Пројекта гласи – *Српско усмено стваралаштво у интеркултурном коду* (у даљем тексту биће кориштен скраћени заједнички назив за оба пројектна периода – *Српско усмено стваралаштво*).

У првој пројекатској години Ненад Љубинковић био је једини стални члан, уз два спољна сарадника – Марију Клеут и Љиљану Пешикан Љуштановић.³ Од тада Пројекат се постепено развијао. У овом тренутку он има пет сталних и четири спољна сарадника.⁴

Дакле, у раду релативно младог Пројекта издваја се више делатности. У сарадњи са професорима и менторима Филолошког факултета Универзитета у Београду израђене су и одбрањене су магистарске тезе и докторске дисертације које својим садржајима и методолошким приступима представљају новине и доприносе српској фолклористици. Током 2005. године Бранко Златковић одбранио је магистарску тезу под називом *Први српски устанак у говору и у твору, анегдоте и сродне приповедне врсте усмене књижевности о Првом српском устанку*, а затим 2010. и докторску дисертацију *Настајање нове српске државе у усменом народном стваралаштву, усмене приповедне врсте о историјским личностима и догађајима од Првог српског устанка до Берлинског конгреса (1804–1878)*. Смиљана Ђорђевић је 2006. године одбранила магистарски рад под називом *Прва штампана збирка српских народних пословица – Притче Јована Мушкатиновића*, а 2010. докторирала је тезом *Савремено епско певање – текст и контекст*. Очекујемо, управо, и заказивање одбране докторске дисертације Данијеле Петковић под називом *Јунак и сиже у процесу епског моделовања*.

У међувремену, Пројекат је развио и препознатљиву издавачку делатност. Но, како штампање готово сваке књиге, према правилу, има и своју предисторију, тако ни књиге Пројекта *Српско усмено стваралаштво* нису изузетак. Премда је 2003. године било говора о томе да се у просторијама Пројекта (Краља Милана бр. 2, Београд) чува комплетна тонска архива знаменитог српског етномузиколога Миодрага А. Васиљевића

3 Марија Клеут и Љиљана Пешикан Љуштановић биле су спољни сарадници Пројекта у периоду од 2002. до 2005. године.

4 Стални сарадници Пројекта су: Бранко Златковић (од 2002), Смиљана Ђорђевић (од 2004), Лидија Делић (запослена у Институту од 2007, а на Пројекту је од 2010), Данијела Петковић (од 2009), Јасмина Катински (од 2012). Током 2011. и 2012. стални сарадник Пројекта била је и Мина Ђурић. Спољни сарадници су: Снежана Самарџија (од 2006), Бошко Сувајџић (од 2006), Валентина Питулић (од 2006), Немања Радуловић (од 2007).
Захваљујем секретарима Института за књижевност и уметност Славици и Новици Јакобов за пружање прецизнијих података о запосленим сарадницима Пројекта.

(1903–1963), чланови Пројекта у сарадњи са представницима Удружења грађана „Миодраг А. Васиљевић“ и кћерком чувеног етномузиколога проф. др Зориславом М. Васиљевић организовали су током 2003. године Округли сто посвећен животу и делу овог научника. Нажалост, стицајем околности, није дошло до реализације архивирања тонске грађе на поменутом месту, али је Округли сто успешно окончан и крунисан је зборником радова, објављеним 2006. године, под називом *Миодраг А. Васиљевић – живот и дело*.

У јулу 2005. године, чланови Пројекта били су носиоци и научног скупа у оквиру традиционалне манифестације *У славу великог Војска* у Великој Плани. Наредне године објављен је зборник радова са научног скупа и поводом њега, под називом *Настајање нове српске државе* (2006). Треба нагласити да је ова сарадња између Института за књижевност и уметност и СО Велике Плана покренута деценију раније и да последњем зборнику претходи још осам објављених издања, која су била посвећена особито аспектима усмених интерпретација прекретних догађаја Српске револуције (1804–1815).

Време настанка, стасавања и развоја Пројекта *Српско усмено стваралаштво* поклопило се са општим расапом и нестајањем многих негдашњих фолкористичких знамења и институција. Тако је немилу судбу доживела и чувена Библиотека *Вуков сабор*, основана давне 1979. године, у којој је до данас објављена двадесет и једна књига од великог значаја за српску фолклористику. Пошто су ИП „Рад“ и КПЗ Србије, као суиздавачи Библиотеке *Вуков сабор*, били лишени сваке подршке, у намери да се ипак одржи опстанак едиције, Ненад Љубинковић је, у својству руководиоца Пројекта *Српско усмено стваралаштво*, затражио и добио издавачка права од пређашњих суиздавача. Уз помоћ Министарства културе Републике Србије и анонимног донатора, у оквиру пројекатских, односно институтских издања, нашла се и књига Ивана Златковића *Епска биографија Марка Краљевића* (2006), која је само накратко продужила живот знамените Библиотеке. Иако Институт за књижевност и уметност и данас располаже споменутих издавачким правима, после тога, у овој едицији, није објављена више ниједна књига.

Међутим, недуго после тога, испрва скромно и тихо, почела је да настаје и једна нова фолклористичка серија, коју је 2007. године, веома вешто и успешно, утемељила Снежана Самарџија, ондашњи руководилац Пројекта. Едиција је добила назив према основном и непромењивом делу назива Пројекта – *Српско усмено стваралаштво*. До данас, она садржи седам књига: Златковић 2007; Сувајџић 2007; *Српско усмено стваралаштво*, зборник радова 2008; Радуловић 2009; Љубинковић 2010; *Ликови усмене књижевности*, зборник радова 2010; *Српско усмено стваралаштво у интеркултурном коду*, зборник радова 2012. Осма књига, под називом *Време, вакат, зман. Аспекти времена у фолклору*, зборник радова (Л. Делић, ур.), у штампи је, а у припреми за штампу налази се и девета књига *Тумачења традиције – фолклорна и литерарна истраживања*, зборник радова посвећен Мирјани Дрндарски и Ненаду Љубинковићу (Б. Сувајџић, Б. Златковић, ур.). Наведена Библиотека данас представља средишњи простор и основни медиј, у којима чланови Пројекта испољавају и материјализују своје научноистраживачке резултате. О успешности Библиотеке сведоче и неколика признања. Награде Вукове задужбине за науку припале су Бошкуну

Сувајџићу (2007) и Ненаду Љубинковићу (2010) за њихове књиге.

Имајући у виду да сведочимо времену за које је, услед различитих социо-културно-економских разлога, карактеристичније индивидуално истраживање, раздробљено, односно фрагментарно и спорадично проучавање, чланови Пројекта окупили су се и око једног заједничког посла. Наиме, латили су се израде и попуњавања садржајима сложене електронске базе из које би након вишегодишњег временског периода требало да се изроди и објављивање вишетомног *Лексикона епских јунака* који ће, као капитално дело, попут институтског *Речника књижевних термина* (1985), бити на ползу генерацијама истраживача усменог народног стваралаштва.

Интересујући се за фолклор уопште, те и за његову улогу и примену и у савременом друштву, Пројекат је, у својој недугој историји, краткотрајно и привидно излазио из оквира своје примарне научноистраживачке делатности. Био је носилац веома сложене организације *Првог Међународног омладинског сабора српске и балканске духовности* који је од 19. до 30. августа 2003 у Аранђеловцу и Београду окупио и угостио 20 иностраних и 10 домаћих учесника.⁵ Тема програма била је *Маске и културни простор Балкана*. Тема је осветљена вишедисциплинарно и мултимедијално кроз теоријску разраду током међународног научног скупа, затим путем *Смотре етнолошког филма*, те практичне *Радионице за израду традиционалне балканске маске* (покладне и коледарске), кроз израду и презентацију сувенира на *Сајму сувенира* и кроз етнокореолошки рад. Према разноликости садржаја, тај програм је био запажен и указао је на сву сложеност науке, њених могућности укључивања у савремене друштвене токове, према чему је, слободно можемо рећи, то била спонтана авангарда практичности, текућој примењивости и пријемчивости науке у савременом друштву, на чему данас толико декларативно инсистира Министарство просвете, науке и технолошког развоја. Међутим, без обзира на проверене могућности, осим занимљивих хемијских, физичких и електротехничких експеримената, ретко се може посведочити и присуство хуманистичких наука у спектакуларним програмима Центра за промоцију науке.

Уопште, осим проучавања доступне грађе и литературе, Пројекат је од оснивања посебну пажњу посвећивао специфичностима савременог фолклорног тренутка. Упркос схватањима да је народно стваралаштво замрло са временом Вука Караџића и њим самим, ондашњи руководилац Пројекта Ненад Љубинковић утемељио је у мају 2005. године научни скуп с темом *Фолклор данас*, у оквиру манифестације *Дани ћирилице*, коју Огранак Вукове задужбине у Баваништу одржава сваке године у том банатском месту. У континуитету, све до 2011. године, чланови Пројекта учествовали су у раду овог скупа са задатком истраживања и проучавања савременог народног стваралаштва, праћења нестајања и метаморфоза старих облика и настајања нових. Резултати тих истраживања махом су објављивани у листу *Задужбина* Вукове задужбине.

Залажући се за систематско бележење свеколике савремене и текуће фолклорне грађе, те подстичући непосредно теренско сабирање и записивање усменог наслеђа, чланови Пројекта успоставили су особито плодотворну сарадњу са Драгољубом

5 Суорганизатори манифестације били су: Удружење за неговање и проучавање српског и балканског фолклора „Караџић“ из Београда и Центар за културу и образовање Општине Аранђеловац.

Златковићем, једним од најврснијих познавалаца народне традиције пиротског краја. Тако је Институт за књижевност и уметност постао суиздавач више књига овог марљивог и драгоценог истраживача, захваљујући чијем је вишедеценијском труду од заборава отргнут богат део традицијске културе Јужне Србије (Златковић 2004, 2005, 2007а, 2007б).

Почетком 2004. године, институтски пројекат био је извршни носилац кандидатуре при УНЕСКО-у који је тада расписао међународни конкурс за заштиту нематеријалних културних баштина широм света. Нашим конкурсним пројектом било је предвиђено спасавање од заборава духовне епске баштине која је некада одликовала наше просторе, а која је у данашњем историјском и културном тренутку изложена опасности да нестане. Убрзо је УНЕСКО позитивно одговорио, па су се у оквиру научноистраживачког пројекта, под називом *Oral Tradition of Serbian Epic Songs*, средствима УНЕСКО-а и уз суфинансијску помоћ ондашњег Министарства културе и информисања Републике Србије, у периоду јун–септембар 2004. године, успешно обавила припремна истраживања на четири локације (Источна Херцеговина, Стари Влах, Западна Србија и Београд). За потоње петогодишње финансирање од стране УНЕСКО-а потом је приложен додатни детаљни план у коме је јасно и подробно изложен след даљег научног рада. Пројекат је био документован и поткрепљен обимним аудио и видео материјалом, као и десетоминутним филмом на енглеском језику (режисер Драган Ћирјанић). У моменту када је УНЕСКО прелиминарно исказао заинтересованост за наредно финансирање научноистраживачког рада, пројекат је, нажалост, изузет из даље конкуренције из политичких разлога. Повукло га је наше Министарство иностраних послова, будући да се бавио истраживањем новог гусларског певања, а тиме, између осталог, и песмама о догађајима и учесницима грађанског рата на просторима некадашње Југославије. Међутим, иако је овај замашни и за нашу науку, а и државу у целини, значајни Пројекат насилно прекинут, његове су се научне последице осећале. На основу обимног, разноврсног и јединственог теренског материјала, који се иначе чува у просторијама Пројекта, настала су и одбрањена три студентска дипломска рада при Одсеку за етномузикологију Факултета музичке уметности Универзитета у Београду⁶, а добрим делом и претходно споменута докторска дисертација Смиљане Ђорђевић заснива се на тада забележеној грађи.

Услед неразумевања и незаинтересованости шире друштвене заједнице за развој и судбину фолклористичких дисциплина, а најчешће услед финансијске оскудице, само у форми предлога или идеја остале су и многе друге иницијативе чланова Пројекта. О томе сведоче и безуспешни покушаји обнове издавања гласовитог часописа *Расковник*, основаног 1968. године, чије је последње и јубиларно издање, двоброј 99/100, изашло 2000. године (Љ. Раденковић, ур.). Након престанка излагања, у нади да ће се часопису продужити век, затражено је од ондашњег оснивача и издавача да се права објављивања часописа пренесу на Институт за књижевност и уметност, односно пројекат *Српско усмено стваралаштво*. На Седници одржаној 29. априла 2004. године Управни одбор Библиотеке Града Београда донео је Одлуку о преношењу права оснивача и издавача часописа *Расковник* (уписан у Регистар јавних гласила под бројем 505) Институту за књижевност и уметност. Према новој

6 То су дипломски радови Марије Ловрић, Тамаре Комазец и Александре Чабрило.

уређивачкој концепцији формиране су посебно женска и мушка редакција часописа. Тако је планирано једновремено објављивање два засебна броја. Притом, идеја је била да се тзв. „женски“ примерак претежније посвети теренским истраживањима, што је онда било у сагласности с интересовањима уреднице часописа Биљане Сикимић и њених сарадница, а док је мушка редакција, коју су сачињавали Ненад Љубинковић (уредник), Бошко Сувајџић и Бранко Златковић, тежиште требало више да усмери проучавању и тумачењу фолклора. Међутим, пошто се убрзо испоставило да Институт за књижевност и уметност једва успева да редовно објављује и своју традиционалну периодику, тако се већ припремљена за штампу прва свеска *Расковника*, тзв. „женске“ редакције, нашла међу издањима крагујевачке библиотеке Лицеум 2004. године, под називом *Избегличко Косово*, а не међу корицама часописа *Расковник*.

Својеврсној хроници научноистраживачког пројекта *Српско усмено стваралаштво* припада и податак да је у његовом окриљу, 2002. године, основано *Удружење за неговање и проучавање српског и балканског фолклора „Караџић“*. Иако добро заснована и осмишљена, делатност Удружења без шире друштвене подршке није могла да се даље знатније развије. Између осталог, било је предвиђено и то да се тим поводом обнови и часопис *Караџић* који је давне 1899. године у Алексинцу утемељио Тихомир Ђорђевић, те да он и постане гласило Удружења. Ни овај покушај није успео, пошто је претходно остало без резултата и настојање Вукове задужбине која је, иначе, на Годишњој скупштини 1998. године донела Одлуку о обнављању часописа *Караџић* и том приликом изабрала је и главног уредника.

Напоследку, стиче се утисак да овај реферат не представља само и једино повест једног научноистраживачког пројекта који више од једне деценије доследно зачиње, негује и развија фолклористичке традиције и институције, те васпитава и одгаја нове генерације истраживача фолклора, већ он, на посредан начин, сведочи и о својеврсној хроници расула и пропадања фолклористичке инфраструктуре (ако се могу тако изразити) на размеђи двају векова. Другим речима, у жељама и намерама да се континуирано доприноси развоју савремене српске фолклористике и у, рекло би се, пасионираним покушајима да се све што је некада било вредно и ваљано, а потом посустало и скрајнуто, обнови и оживотвори у јединственој пројекатској делатности, у ствари, јасно открива амбициозне планове и особите визије о научноистраживачком пројекту *Српско усмено стваралаштво* – као о језгру из кога би се благовремено могао развити својеврсни центар за фолклор или пак посебан институт, каквих, рецимо, има у многим европским земљама, па и у онима у нашем најближем окружењу. Та жеља прожимала је спорадичним жаром безмало све чланове Пројекта, а особито Ненада Љубинковића, кога иначе слободно можемо да сматрамо и родоначелником таквих наума. Међутим, с актуелне тачке гледишта, у моменту када се и сам опстанак научноистраживачких пројеката сваки час доводи у питање, када се подривају њихове перспективе, када надлежно Министарство истраживаче оцењује, класификује и бодује према критеријумима где су, а не шта су објавили, онда нам такве далекосежне замисли и тежње делују, нажалост, наивно и романтично. Али, најпосле, ипак да сведем излагање у ведријем, активистичком и оптимистичком духу и то стиховима ове године најспомињанијег српског песника, Петра II Петровића Његоша (1813–1851–2013): *Нека буде борба непрестана / Нека буде што бити не може*.

ЛИТЕРАТУРА

- Ђорђевић 2012: Бојан Ђорђевић, *Пола века науке о књижевности. Институт за књижевност и уметност 1962–2012*. Београд: Институт за књижевност и уметност.
- Златковић 2007: Бранко Златковић, *Први српски устанак у говори и у твору. Анегдоте и сродне врсте усмене књижевности о Првом српском устанку*. Београд – Аранђеловац: Институт за књижевност и уметност – Фонд „Први српски устанак“.
- Златковић 2004: Драгољуб Златковић, *Петко и Јана. Ласцивна и скатолошка приповедања, певања и фразе из пиротског краја*. Београд – Пирот: Институт за књижевност и уметност – Народна библиотека, Пирот.
- Златковић 2005: Драгољуб Златковић, *Приповедања из Пиротског краја*. Београд – Пирот: Институт за књижевност и уметност – PI-PRESS.
- Златковић 2007а: Драгољуб Златковић, *Приповетке и предања из Пиротског краја. Део I – Приповетке*. Београд – Пирот: Институт за књижевност и уметност – Дом културе, Пирот.
- Златковић 2007б: Драгољуб Златковић, *Приповетке и предања из Пиротског краја. Део II – Предања*. Београд – Пирот: Институт за књижевност и уметност – Дом културе, Пирот.
- Златковић 2006: Иван Златковић, *Епска биографија Марка Краљевића. Тематско-мотивска основа*. Београд: Рад – КПЗ Србије – Институт за књижевност и уметност.
- Избегличко Косово*. Б. Сикимић, ур. Крагујевац: Центар за научна истраживања САНУ и Универзитет, 2004.
- Ликови усмене књижевности*, зборник радова. С. Самарџија, ур. Београд: Институт за књижевност и уметност, 2010.
- Љубинковић 2010: Ненад Љубинковић, *Трагања и одговори. Студије из народне књижевности и фолклора I*. Београд: Институт за књижевност и уметност.
- Миодраг А. Васиљевић – живот и дело. Н. Љубинковић, З. М. Васиљевић, ур. Београд: Институт за књижевност и уметност – Удружење грађана „Миодраг А. Васиљевић“, 2006.
- Настајање нове српске државе*. Зборник радова са научног скупа и поводом њега. Н. Љубинковић, ур. СО Велика Плана – Београд: СО В. Плана – Институт за књижевност и уметност, 2006.
- Радловић 2009. Немања Радловић, *Слика света у српским народним бајкама*. Београд: Институт за књижевност и уметност.
- Српско усмено стваралаштво*, зборник радова. Н. Љубинковић и С. Самарџија, ур. Београд: Институт за књижевност и уметност, 2008.
- Српско усмено стваралаштво у интеркултурном коду*, зборник радова. Б. Сувајџић, ур. Београд: Институт за књижевност и уметност, 2012.
- Сувајџић 2007: Бошко Сувајџић, *Иларион Руварац и народна књижевност*. Београд: Институт за књижевност и уметност – Друштво за српски језик и књижевност Србије.

Branko Zlatković

PROJECT: „SERBIAN FOLK TRADITION IN AN INTERCULTURAL CODE“;
PAST, PRESENT, FUTURE

Summary

In the process of stimulating, cultivating and researching into the oral tradition, numerous social factors are of importance (individuals, local communities, societies, associations), but a special role is accorded to institutionally established bodies that are supposed to evaluate intangible heritage in a systematic and academic manner. A project of this kind was established in 2001 at the Institute for Literature and Art in Belgrade. Initially, the project was entitled *Serbian Oral Creation in the Balkan Context*, whereas its current title is – *Serbian Oral Creation in an Intercultural Code*.

The work of this relatively young project, which does not really involve a great number of participants, comprises several activities. A number of Master's Degree and PhD theses have been produced and defended. Cooperation between the project and the Municipal Assembly of Velika Plana has resulted in the publication of nine thematic collections of papers on the Serbian Revolution (1804–1815). Within the framework of the edition *Serbian Oral Creation*, seven books have been published, and two more are being prepared. An electronic database and *A Lexicon of Epic Heroes* are being prepared. Following its interest in folklore in the broadest sense of the term, in 2003 the Project was behind the organisation of *The First International Youth Gathering of Serbian and Balkan Spirituality*. It was entitled *Masks and the Cultural Space of the Balkans*. Relying on the support provided by UNESCO, we initiated the realisation of a five-year project entitled *The Oral Tradition of Serbian Epic Songs*. Unfortunately, this activity has been suspended on account of political pressures. Due to a lack of understanding and interest on the part of the broader social community in the development of folkloristics, and most often due to a lack of funds, other initiatives have also remained on the level of proposals and ideas. This is evidenced by the unsuccessful attempts at renewing the publication of the periodicals *Raskovnik* (established in 1968), *Karadžić* (1899) and the edition *Vukov sabor* (1979). Under the aegis of the Project, *The Association for the Cultivation and Study of Serbian and Balkan Folklore "Karadžić"* has been established, but its activities, even though they are well founded and thought through, could not be delivered to a greater extent without broader support. Hence the results, experiences, as well as obstacles to development manifested within the framework of the activities of this scientific-research project may be of importance when it comes to reviewing the current situation of Serbian folkloristics, and could prove very stimulating when it comes to finding and thinking through an appropriate form of institutional work wherein the knowledge and enthusiasm of folklorists could be affirmed and materialised in as fruitful a way as possible.

О БЕЛЕЖЕЊУ НАРОДНИХ УМОТВОРИНА СРБА НА КОСОВУ И МЕТОХИЈИ²

У раду се прати процес записивања народних умотворина на Косову и Метохији, с освртом на прво на најстарије записе од друге половине 19. Века, а затим на савремена бележења. Увидом у забележену грађу показало се да поједини облици усменог казивања заувек нестају, док су неки очувани, посебно они који се односе на обредно-обичајну праксу, што је условљено потребом очувања идентитета у многим историјским (не)приликама.

Кључне речи: Косово и Метохија, бележење, народне лирика, епика, говорне народне творевине, студенти, збирке, Срби.

Записивање народних умотворина са Косова и Метохије може се пратити од половине 19. века, кад је сачињено прво бележење једне божићне лирске песме у Великој Хочи (Јуришић 1852: 106). Следи запис, такође божићне песме, који потиче из 1865. године (Срећковић 1865: 72-73). Затим се у другој половини 19. века појављује једна, истини за вољу, непоуздана збирка поезије Милоша С. Милојевића (в. Милојевић: 1869, 1870, 1875), у којој се, без обзира на све замерке стручњака које су јој упућиване, налазе и праве народне песме или њихови фрагменти из различитих крајева Србије, па и са Косова и Метохије, међу којима је велики број песама из обредно-обичајне праксе са ових простора (божићне, винске, једна ђурђевданска, сватовске, лазаричке песме из Метохије, јеремијске, додолске, сватовске, љубавне, тужбалице).

Прву праву збирку богате фолклорне грађе са Косова и Метохије сачинио је руски конзул Иван Степанович Јастребов, који је записао око четири стотине српских народних песама, међу којима су углавном лирске песме, неколико десетина епских песама и преко двеста загонетки (Јастребов 1886, 1889). Иван Степанович Јастребов прикупљао је грађу у призренском вилајету, за време конзуловања у овом граду од 1870 до 1886. Он је у овој збирци подробно описао обреде и обичаје који су сачувани у призренском крају, проширивши свој рад и на дебарски и тетовски крај. Јастребов је класификовао народне песме и то је био први покушај класификације народних песама с Косова и Метохије. Значај збирке је и у томе што Јастребов на овај начин

1 valentinapit@beotel.rs

2 Рад је реализован у оквиру пројекта Српско усмено стваралаштво у интеркултурном коду (178011) Института за књижевност и уметност у Београду, који финансира Министарство просвете и науке Републике Србије.

први пут упознаје европску јавност са усменим благом Срба са Косова и Метохије. Његова збирка изазвала је велико интересовање у научним круговима, посебно у Русији. Након што је објављена, настало је неколико радова који говоре о значају њеног појављивања.³

Након тога нема значајнијег рада на сакупљању, односно публиковању народних умотворина, све до пред крај 19. века. Тада се у „Цариградском гласнику“ штампају народне лирске песме, приповетке и говорне народне творевине које су сакупљали и објављивали углавном српски учитељи и свештеници у Старој Србији.⁴

Крајем 19. века појављује се значајна збирка песама попа Дене Дебељковића. Он је у рукопису оставио и богату грађу (Дебељковић 1907).⁵ Владимир Бован објавио је лирске и епске народне песме из његове рукописне заоставштине у књизи *Српске народне умотворине са Косова и Метохије*,⁶ у којој су записи обредних песама (божићне, лазаричке, велигданске, ђурђевске, тројичке, додолске, крстоношке), обичајне (здравнице, сватовске), верске, посленичке, љубавне, породичне, епске песме; приповедне (легенде у стиховима, баладе, новелистичке песме), јуначке песме (преткосовске, косовске, песме о Марку Краљевићу, покосовске, песме о хајдучима, песме о ускоцима). Следе драгоцени записи различитих народних умотворина: Јанићија Поповића, који су до наших дана такође остали у рукопису.⁷ Бранислав Нушић на Косову и Метохији бележи обичаје и народне умотворине (Нушић 1902). Петар Костић сакупља и бележи обичаје и народне умотворине призренског краја о

3 А. Веселовский Ястребовъ, Обычаи и песни турецкихъ сербовъ: Министерства народного просвещения, 1886, X, октябрь, стр. 392-406; Лубомир Стојановић, Обычаи и песни турецкихъ сербовъ, Archiv fur slavische Philologie, 1886, XI, str. 643-653; А. Пипин, Обычаи и песни турецкихъ сербовъ, Вистник Европи, 1886, 21. год. Кн. 8, август. Стр. 895-897; А.П. Ровинский, И С. Ястребовъ, Обычаи и песни турецкихъ сербовъ, С. Петербург 1886, Журналъ Министерства народного просвещения 1886. шестое десятилетие, томъ XLVII, декабр, стр. 382-405; Димитрий Николовский, Обычаи и песни турецкихъ сербовъ, Извѣстия 1886, 9, стр. 436-443; „Гезоид“ Обычаи и песни турецкихъ сербовъ И.С.Ястребова, Руская мисль, ежемесяное литературно-политическое издание, 1886, бр. 10, стр. 490; Павел Ровинский, По поводу книги г.Ястребова, Извѣстия 1886, бр. 10, стр. 490; Јиги Полива, Обычаи и песни турецкихъ сербовъ, Atheneum, 1886; Миленко Веснић, И С.Ястребова Обычаи и песни турецкихъ сербовъ, 1886, Јавор, 1887, 6, стр. 94-97; Владимир Бован, Народне умотворине са Косова и Метохије у записима првих сакупљача и рад Ивана Степановича Јастребова, Зборник Филозофског факултета у Приштини, књ. VI, Приштина, књ. VII, 1969, str. 458-474, књ. VII, 1970, стр. 467-515; књ. VIII, 1971, стр. 329-356; Владан Недић, Западномакедонске народне песме у зборнику Ивана Јастребова, у књизи Бигорски научно-културни собири, 1, Скопје, 1973, стр. 111-114; Ватрослав Јагић, Обычаи и песни турецкихъ сербовъ, Второе издание, дополненное ихъ грозою, С. Петербургъ 1889, Archiv fur slavische Philologie, 1889, XIII, стр. 135-138.

4 Народне умотворине из ове публикације приредио је и штампао у књизи „Српске народне умотворине са Косова и Метохије на страницама Цариградског гласника“ Владимир Бован (2006). У овој књизи нашле су се различите умотворине из „Цариградског гласника“: обредне песме (коледарске, водичарске, ранилачке, лазаричке, на Цвети, велигданске, ђурђевске, спасовске, крстоношке), обичајне (сватовске, славске), верске, посленичке (жетварске, чобанске), љубавне, породичне, родољубиве, епске песме, приповетке (приче о животињама, легенде, новеле, шаливе, говорне творевине (пословице, загонетке, бројанице).

5 Дена Дебељковић, *Народне песме са Косова*, Етнографска збирка Архива САНУ, бр. 10 (рукопис сачињавају три велика записа песама, један у којем су лирске и два у којем су епске песме).

6 *Српске народне умотворине са Косова и Метохије из рукописа Дене Дебељковића*, Књига прва, лирске и епске народне песме, Академија наука и уметности Косова, Приштина, 1984.

7 Јанићије Поповић, *Народни обичаји, умотворине и игре са Косова*, Архив Матице српске, М 7.538.

свадби (Костић 1928), о крсном имену (Костић 1931), као и краће народне умотворине: пословице, загонетке, бројенице (Костић 1930). Коста Манојловић је оставио податке о сватовским обичајима и песмама у Пећи (Манојловић 1933), а у то време јављају се и други записивачи народног блага, којег различитим поводима и публикују (в. Елезовић 1939; Мокрањац 1966; Ћоровић 1928; Јанковић 1934; Јанковић 1937).

Затим неко време, до краја Другог светског рата, није било записивања, односно публикавања народних умотворина на Косову и Метохији, да би се после 1945. рад на њиховом бележењу интензивирао. У том периоду појављују се веома значајне збирке, углавном лирских народних песама. Миодраг Васиљевић оставља поуздане записе лирских народних песама (с нотним записима) уз значајна запажања о времену извођења (Васиљевић 1950). Сестре Љубица и Даница Јанковић дају значајан допринос бележењу лирских песама (љубавних, породичних, сватовских и др.) и народних игара, као и њиховом проучавању (Јанковић 1951).

Рад на сакупљању и публикавању народних умотворина интензивирао је потом седамдесетих година прошлог века и резултирао је објављивањем различитих облика народног певања и причања на Косову и Метохији, које је у десет књига свога капиталног дела штампао Владимир Бован (Бован 1980). У тим књигама налазе се његови теренски записи као и умотворине које су преузимане из других збирки (лирске, приповедне, епске народне песме, приповетке и говорне народне творевине).

Новији записи народних умотворина с Косова и Метохије, о којима ће у раду у наставку бити реч, односе се на период од седамдесетих година прошлог века и обухватају сакупљачки рад, односно записе народних умотворина, обредне и обичајне праксе, као и различитих веровања до данашњих дана. Тај период може се поделити у две фазе: прву коју чине бележења до 1999, док друга обухвата рад на сакупљању народних умотворина на Косову и Метохији од 1999. до данас.

Прву сакупљачку фазу рада, која представља велики културни подухват, покренуо је професор Владимир Бован са студентима на Катедри за југословенску књижевност и српскохрватски језик у Приштини. Студенти су у оквиру ове акције записивали различите песничке облике (лирске и епске песме, приповедне врсте песама), затим приповетке и предања, као и говорне народне творевине, са описима обредно-обичајне праксе који су остали забележени и похрањени у њиховим семинарским радовима.

Професор Бован брижно је чувао радове својих студената и тек после бомбардовања Савезне Републике Југославије, 1999. године, они су публиковани у две књиге од капиталног значаја: „Лирске и епске песме Косова и Метохије“ (Бован 2001) и „Народне приповетке и говорне умотворине са Косова и Метохије“ (Бован 2005), у којима је извршена класификација грађе и опскрбељене су и критичком апаратом. На крају књиге Бован даје преглед записивача и места у којима су бележења сачињена.

Поменути песме у записима студената до 1999. године (Бован 2001), представљају бележења сачињена у околини Приштине, Гњилана, северног дела Косова и Метохије, Косовској Витини, Угљару, Бресју, Гораждевцу, Ораховцу, Клини, Косовској Каменици, Средској жупи, Подујеву и на Шарпланини. У овом периоду студенти су забележили 7411 углавном лирских народних песама, међу њима је и преко сто епских и приповедних песама, чиме је од заборава сачувано немерено духовно благо које је тада већ полако ишчезавало и нестајало из сећања људи. Међу записима студената

из тог времена, највише је обичајних песама (тачно 1396), а међу обичајним највише је сватовских песама (око 1200). Следе здравице и тужбалице које указују на то да је обредно-обичајна пракса везана за животни циклус у то време била још увек добро очувана, а затим по броју записа следе љубавне песме.

У периоду до егзодуса Срба са Косова и Метохије, према овим сведочанствима, постојале су и: успаванке, верске песме, посленичке песме (брање коприва, ројење пчела, чобанске, орачке, копачке, жетелачке, уз плевљење и трешење жита, косачке, пластиличке, плетилске и прелске песме, мајсторске и шаљиве, печалбарске), породичне и родољубиве песме. Међу приповедним песмама записи сведоче о постојању бајки у стиховима, легенди у стиховима, новела у стиховима и балада. Јуначке народне песме (преткосовске, косовске, о Марку Краљевићу, покосовске, о хајдучима, о ускоцима, ослобађање Србије и Црне Горе, новије песме) такође су, како записи показују, тада још биле сачуване.

Сватовске песме (како забележена грађа указује) извођене су у различитим ситуацијама ове обредно-обичајне праксе: од просидбе до разилажења сватова (просидба и веридба, одјечи веридбе, замишљање драгог, туговање, припреме за свадбу, опраштање од рода, позивање на свадбу, бојење косе, догђаји уочи свадбе, спремање и окупљање сватова, путовање сватова по младу, дочекивање у кући младе, натпевање сватова и свадбара, полазак сватова са младом, путовање сватова са младом, долазак сватова са младом у кућу младожење, весеље у младожењиној кући, девојка постаје невеста, разилажење сватова).

Записи сватовских песама из овог периода у поређењу са ранијим (Јастребов, Петар Костић, Дена Дебелковић) показују да су се ове песме на Косову и Метохији певале од давнина до наших дана, јер је српски живаљ преко обредно-обичајне праксе везане за животни циклус настојао да сачува свој идентитет кроз песму и причу, прво у периоду ропства под Турцима, а затим и у време трагичних историјских догађаја новијег доба.

Записи студената такође показују да су многе песме, у односу на ранија бележења, очуване у непромењеном облику, док се друге незнатно мењају или потпуно губе. Обичајна пракса полако нестаје, што показује фрагментарност забележене грађе и непоузданост сећања казивача. У односу на сватовске песме ранијих (горенаведених записивача) уочава се такође да у бележењима студената професора Бована нема песама из градске средине, јер је ново време прво разорило обичајну праксу у урбаним просторима. Посебно је евидентно ишчеђавање сватовских обичаја у Призрену, који је својевремено по свом богатству надмашивао све остале средине, о чему Владимир Бован каже: „Сватовски обичај већ је постепено препуштан забору када су студенти почели да записују народне умотворине на Косову и Метохији. Старији људи нису више памтили старе сватовске народне песме. Сватовска песма је била знатно оштећена и у Призрену, иако се дуго држала у овом граду, који је иначе познат по љубоморном чувању старе народне традиције. Призренци су сачували *призренску свадбу* као туристичку атракцију, али и она је већ била на прагу препуштања забору“ (Бован 2001: 12).

Поред сватовских песама, студенти професора Бована сведоче и о постојању здравица које су се изводиле на слави (ређе на свадби). Они су забележили преко 200

славских здравица, које су се певале или изговарале приликом подизања чаше. Неке од њих иду у ред најлепших славских здравица, посебно оних које су биле намењене домаћину, какав је пример песме која чува веровање у магијску моћ речи да обезбеде берићетну годину:

„Кад пијемо, зашто не певамо?
Ово вино није украдено,
Но домаћин за славу донео;
Све му здраво и весело било,
У кући му све мушка дечица,
А у тору све женски јагањци,
И по долу полегла пшеница,
И у брду винова лозица.“
(Бован 2001: 146)

Ово је варијанта славске здравице коју је на Косову и Метохији пре више од сто година забележио Јastreбов и јасно сведочи о континуитету певања на овим просторима:

У чије се здравље вино пије,
Све му здраво и весело било!
Родила му се пшеница и вино!
А по кући сва мушка дечица
И по трлу сва близни јагањца
И у брдо винова лозица
И по пољу класата пшеница.
(Јastreбовъ 1889:13)

Сватовске и славске песме, будући да су певане у породичном окружењу које је било основа заједништва, имале су најважнију улогу у очувању идентитета, зато су и преношене и памћене у великом броју.

Такође су у то време биле сачуване дечје песме и успаванке. Ове песме су, као уосталом и друге врсте, одолеле времену и зато што је породица на Косову и Метохији настојала да сачува патријархалне односе. Слично је и са тужбалицама, мада се у записима студената професора Бована налази само неколико примера, што не значи да су оне у то време у ишчезле, већ ће пре бити да су их жене избегавале, верујући у призивање несреће, уколико се казују изван стварног обредног контекста.

У записима студената велики је број љубавних песама, укупно 700. Иако се записивање тих песама на Косову и Метохији одиграло у неповољном тренутку, на почетку исељавања Срба са Косова и Метохије седамдесетих и осамдесетих година прошлог века, оне су сачувале богатство мотива, високу естетску вредност и архаичност израза, као што је исказано у стиховима:

Ајде, Милка, да бегамо,
У наше село Малешево,
Од три стране сунце греје

Са четврте месечина,
Милкано, бре девојче убаво“.
(Бован 2001: 333)

Посленичке песме (има их укупно 114) које су забележили студенти професора Бована, везују се за мотиве брања коприва, ројења пчела, чобанске песме, орачке, копачке, о плевљењу усева, жетелачке, о трешењу жита, косачке, пластилачке, плетилачке, прељске, везиљске, мајсторске (зидарске и друге), печалбарске такође, озбиљне и шаљиве садржине. У орачким песмама налазимо остатке митолошких представа:

„Роди мајка под старост орача
Па му даје рало и волове,
А рало је од сувога злата,
Јармови су дрво шимширово
А палице перје пауново,
Бич уплетен од црвене свиле,
Испраћа га зором на орање.“
(Бован 2001: 172)

Студенти професора Бована забележили су и неколико верских песама (митолошке и хришћанске), са различитим темама и садржајима: мотив космичке свадбе, мотив надметања девојке и Сунца у лепоти, о зидању чудесног града, ловцу и вили. Хришћанске песме говоре о Богородици и Христу, о Светом Сави, светој Тројици, о мајци светог Петра, а посебно о цркви Грачаници, које су *вероватно старог постања и инспирисане су овом прелепом грађевином средњега века и саборима који су одржавани код Грачанице* (Бован 1977: 211). После ослобођења од Турака 1912. године, као и између два светска рата, оне су нестајале, а посебно су се нашле на удару после Другог светског рата.

У традицији на Косову и Метохији, која је изразито лирска, и епски јунаци опевани су лирским начином. У записима студената професора Бована највише је песама о јунацима из нове историје: Вељку Петровићу и Карађорђу, што говори о одјеку Првог српског устанка на колективну свест и певање Косоваца.

Присуство приповедних песама је мање. Према сведочењу студената професора Бована, жене су певале баладе, легенде у стиховима, док су мушкарци певали новелистичке песме и бајке у стиховима. И њихов репертоар и остварења слични су ранијим записима, само су раније забележене песме целовитије и разрађеније. Баладе су радо певане на Косову и Метохији и студенти су их налазили у готово непромењеном облику у односу на старије записе. Најчешћи су мотиви односа брата и сестре, однос љубавника или песме о несрећној младој невести.

У записима студената мало је јуначких народних песама и они су углавном непотпуне, а јављају се у комбинацији с прозним препричавањима. Највише је песама о Марку Краљевићу, о Косовском боју, ослобођењу Србије и Црне Горе, као и песама о локалним јунацима.

Кад се у целини упореде бележења студената професора Бована са онима које

су сачинили њихови претходници, уочава се разлика у богатству и разрађености у опису обичајних радњи. У односу на старије обичај се *није одржао у целини када су они записивали песме и описивали обичајне радње што су сећања и самих певача и казивача била не увек сасвим поуздана и тачна* (Бован 2001: 8). Владимир Бован тврди и да су студентски записи јуначких народних српских песама последњи комплетни записи извршени на целој територији Косова и Метохије и да више такав пројекат записивања неће моћи да се оствари (Бован 2001: 47). Записи студената професора Бована тако представљају слику живота, опстојавања и ишчезавања епске традиције на Косову и Метохији.

Други период рада на терену студената српске књижевности односи се на време после 1999. године. Након изгона Филозофског факултета из Приштине, следећи добру праксу професора Владимира Бована, студенти Валентине Питулић наставили су са сакупљачким радом, тамо где је то било могуће и где се још увек задржао српски живаљ. Они су доносили записе са северног дела Косова и Метохије, околине Грачанице, гњиланског краја и Штрпца. То су углавном записи обичаја, као и лирских народних песама, мањи број приповедака, говорних народних творевина, као и веровања. Увидом у записе показало се да се на Косову и Метохији још увек чува обредно-обичајна пракса, посебно када је у питању Божић, Ђурђевдан, свадба, сахрана и слава.

Од преосталог српског живља студенти су бележили описе обредно-обичајне праксе на Бадњи дан, Божић, Велигдан, у којима налазимо архаичне остатке, попут жртвовања врапца на дан Божића.⁸ У селу Готовуша празнује се Прочка (Беле покладе), уз приказивање женидбе Краљевића Марка.⁹ Сачуване су и лазаричке песме из Штрпца. Последње записе ових песама представљају песме које су на часовима вежбања певале студенткиње из Штрпца, које су и саме ишле у лазарице.¹⁰ Девојке још

8 У запису студенткиње Миљане Максимовић из Грачанице стоји: „Тад отац припреми свакоме по једног врапца. У кући не било десет члана...Поређа врапца на једно танко дрво, наделено, па ги пече. Обавезно смо узимали то изјутра, да будемо вредни и лаки, да летимо за сваки пос'о. Онда пукне пушка па се ставља прасе на ражањ да се пече. Док се окреће на ражањ певало се:

„У Божића три ножића
Један сече печеницу
Други сече кобасицу
Трећи сече погачицу“.

Студенткиња је оставила само податак: деда Војимир из Грачаница.

9 „На Прочку, ујутру се сакупи омладина, мушкарци, се маскиру, че стају маске, рогове на главу а овамо ће се обучу у кожушчиће. Е јен се изабере, се преруши у снашу и после који су најврашки сејаљани тија ће украдну снашу. Свако село имало своје вучаре и снашу. Ее, па ће узну коње, чезе и ће иду од село на село. После сви се враћу у своје село и се веселу, игру, поју. Много било убаво. И певала се песма:

„Заспало ми Калинче, нане Калинче,
На вр' бело планинче, нане планинче,
На зелене ливаде, нане ливаде,
На студене камење, нане камење,
Диг се, диг се, Калинче,
Доста си се наспало, нане наспало,
Три вечери без мене, нане без мене.“

Забележила Маријана Стојковић, казивао Милорад Радић, село Готовуша, рођен 1931.

10 Наводимо једну лазаричку песму коју је студенткиња Ђурчић Милица певала док је ишла у лазарице:

увек уочи Ђурђевдана одлазе у бербу биљака којима ките капију, али је и тај празник редукован.¹¹ Сачуван је обред призивања разројених пчела¹² На терену студенти су налазили и на очувана веровања о животињама¹³, веровања у вези с предсказивањем

Бог помого кућу,
Бог помогу кућу
Обрђај се Лазаре
Па се лепо преклопи
Па се лепо преклопи.
Диг се, диг се, владику
Диг се, диг се, владику
Ево ти ги лазари
Ево ти ги лазари
С чим ћеш да ги дарујеш
С чим ћеш да ги дарујеш
Белом паром динаром
Белом паром динаром“.

Записала Ђурчић Милица, село Севце

- 11 „Пре спавања девојке крију своје чешљове под дрен, покрију се, а поред се стави тиква дебеликва која се издоби и стави у грне са воду. И сабајле, на Ђурђевдан, оне одмах иду да их узму и да рашчешља косу, и са ту воду се умиво да би биле срећне и веселе као тиква дебеликва, и црвене као дрен“ (Записала Милица Ђукић, казивала Ружица Стаменковић, село Севце, рођена 1931. године).

„На Ђурђевдан младе девојке стављају плаво и црвено цвеће испод јастук да би им се у сан казало за кога ће да се удају. На дан Ђурђевдан, пре сунце, деца се купају за здравље да би Ђурђевдан све лоше однео и све добро донео. Пре сунце пометемо кућу и то ђубре у реку бацимо. Тако се код нас у Црквену Водицу славио Ђурђевдан, а сад Бога ми, није баш тако, на гледају сад млади тај обичај“ (Казивала Видосава Бојковић- Милић, рођена 1927. Године у Црквеној Водици, удата у селу Скуланеву, које је после доласка мировних снага потпуно уништено, тако да данас у њему нема Срба. Записала Радмила Ристић (2004. године), студент српске књижевности и језика, одељење у Грачаници).

- 12 „Ајд овамо блага бубо,
Бери рој, блага бубо,
У своју кућу, блага бубо,
Ето кише, блага бубо.

Записала Тања Јевтић из Лепосавића, казивала Бојана Јевтић, 85 година, домаћица, село Граничане

- 13 *Змија*: Свака кућа у свом темељу има змију која је чувар куће и она се не сме убијати. Кад се кућа сруши змија сама напусти темељ.

Петмао: Кад се гради кућа и започиње се темељ у њему се закопава глава петла са златном бурмом у кљуну јер се верује да се ђаво плаши његовог кукурикања које означава зору а златна бурма служи да све враџбине и клетве круже у прстену а не у кући. Постоји и веровање да када се петлови потуку доћи ће гости.

Врабац: Постоји обичај да се ујутру на Божић једе месо врапца да би човек у свом послу био вредан и лак као врабац. Такође постоји веровање да ако врабац пређе праг улазних врата куће да ће се у тој кући родити дете. Негде се пак верује да када врабац уђе у кућу доћи ће гости.

Медвед: Ако се медвед при крају зиме изађе из своје јазбине, види своју сенку и врати се унутра верује се да ће зима још да траје.

(Записала Петковић Кристина, казивала Златка Нацева, 56 година, удата у Гњилану, родом из Битоља).

Бубамара ако слети коме на руку или одећу, значи да ће тај добити госте. Певас се песма „Лет, лет, бубамаро, доведи ми госте“.

Свраку ко чује да крешти знак је да ће добити госте или радосне вести.

Јелен: Ко сретне јелена, знак је да ће му пут бити користан.

Свиње сresti на путу знак је да ће се доћи до неочекиваног добитка.

Риђег коња ко сретне на путу видеће се са драгом особом.

Пас: Ко на путу сретне пса пут ће му бити успешан.

Паук кад се нађе коме на одећи, предсказује срећу и радосне вести. Бео паук ако прави паучину под постељом, означава срећу.

Да би пчеле сакупили што више меда, треба на Божић или Ђурђевдан са најближег извора донети

времена¹⁴, веровања у вези с путовањем¹⁵ и др.¹⁶

Како нам простор не дозвољава да дамо подробнији преглед записаног материјала, треба рећи да се он се налази у рукописним збиркама студената Филозофског факултета у Косовској Митровици (нумерисаним под одређеним регистарским бројем и свим релевантним подацима, о месту и времену записа, ако и о њиховима казивачима и певачима) који чекају систематизацију и бољи увид у забележено, што наравно,

у устима воде и попрскати кошнице, па че бити меда као воде.

Када се пчеле роје, треба отпасати појас и пребацили га преко роја, па ће пчеле да се задрже у пчелињаку или че отићи само до најближег дрвета.

- 14 Кад се у природи нађе велики покрет мжава који се сели из једног места у друго биће поплаве. У јесен, када се почне сејати жито ако се појави јато птица и навале да га једу, биће родна година и хладан зима.

Ако се током сунчаног дана појави облак на највишем брду, биће киће.

(Казивао Мирко Миљуш, 66 година, Ибарска Слатина)

Кад почне да пада град изађе се испред улазних врата и почне да се зове: „(Име давленика), врати овце тамо, немој да их пушташ овамо“

Веровало се да ако је на Ђурђевдан ведро да ће бити плодна година, а ако на овај празник и сутрадан буде падала киша да ће лето бити сушно. Каже се и да колико недеља пре Ђурђевдана загрми, толико ће бити товара жита те године.

(Даринка Арсенијевић, 80 година, домаћица, Ибарска Слатина)

Кад пада град маше се бадњаком по кући да би град престао да пада или се поједе грудвица града или се баци на таван.

На светог Илију се не ради у пољу да усеви не би сагорели од сунца.

(Стојка Миљуш, 70 година, домаћица, Ибарска Слатина), Записала Драгана Стефановић, Ибарска Слатина

- 15 Ако се неко на путу саплете на неки камен или пањ, знак је да је на томе месту закопано благо. Ваља се, кад се пролази поред гробља, да се прекрсти, јер се тиме „нечастиви“ терају са пута. Ваља се кад се полази на пут три пута куцнути десном руком о врата или праг, за сретна пута и повратка.

Коме успут трн запне за одећу, знак је скоре свадбе на коју ће и бити позван.

Очајара ко сретне пратиће га срећа.

Ко на путу сретне грбаву особу, пратиће га срећа. Ако ту особу неприметно такне по грби биће срећне руке све док руке не опере.

Кад год се уђе у кућу назвати Бога и пожелети добро укућанима, па макар кућа била и празна, јер по народном веровању дух предака чува кућу домаћина, тако кућа никад није сама.

- 16 Некада у давна времена народ је обележавао дрво крастом због верских обичаја, сматрајући да је такво дрво свето. Ако би неко одсекао то дрво или одломио грану са њега страдао би.

Када се дигне велики вихор, народ каже да ђаволи играју коло; зато, да би вихор престао, понеки описују ђавола под лево колено.

Постоји веровање да је кум куму украо сламу, кад погледамо у небо и видимо белу линију, то се његова слама просипа уз пут.

Ко крене на пут, па се врати по нешто што је заборавио, тај на том путу неће имати успеха.

Када из куће неко одлази на далеки пут не ваља се тога дана ништа савати из куће на зајам јер би путнику пут био несрећан.

(Мирко Миљуш, 66 година, пензионер, Ибарска Слатина)

Коме пређу лисица или јеж пут тај ће тог дана имати срећу.

На Божић положајник узима два бадњака и жара у огњиште говорећи: „Оволико оваца, крава, коза, телади, пилића, здравља, пара, берићета и свега доста до милога Бога“.

(Даринка Арсенијевић, 80 година, домаћица, Ибарска Слатина)

Воће се не сади у преступну годину јер ће једне године да рађа а друге не.

Кад звезда падне са неба на земљу означава смрт неке особе јер свако има своју звезду.

(Стојка Миљуш, 70 година, домаћица, Ибарска Слатина).

зависи и од погодности услова.¹⁷

Увидом у записе студената после 1999. године показало се да, поређењем записа студената из седамдесетих и осамдесетих година прошлог века, уочљива је тенденција нестајања усменог блага, које је не само резултат растакања патријархалне породице, него и положаја Срба на Косову и Метохији, односно егзодуса који је са собом заувек однео непроцењиво духовно благо. До најновијег времена сачуване су ипак: лазаричке песме, божићне, сватовске, успаванке, љубавне, породичне, посленичке, јеремијске, додолске, а од прозних врста предања, бајке, новеле, шаливе приче и сви облици говорних народних творевина. Притом су право богатство записи лирских народних песама (посебно лазаричких) из Сиринићке жупе.

Рад на терену после НАТО бомбардовања био је вишеструко значајан. Показало се да у преосталим срединама са српским живљем на Косову и Метохији, који опстојава у врло тешким условима, остају да се чувају различити облици усменог казивања и традиционалне културе уопште. Сакупљачки рад је посебно значајан због увида у промене и савремено стање народних умотворина. На основу упоредне анализе старије и новије забележене грађе можемо пратити континуитет живота и

17 Како рад на терену још увек траје надамо се да ће збирка бити из дана у дан све богатија и да ће бити драгоцен материјал у праћењу процеса у усменој традицији Срба на Косову и Метохији. Наводимо само неке од последњих записа:

Де имало женска деца певамо кад идемо у лазарке:

Ој, другајле, другачке
Ми заједно седомо
Бели бисер низомо
Ситан везак везомо
Ситну натку наткамо.

Де има младићи за женидбу:

Овде јунак нежењен
Што га мајка не жени
Што га татко не жени
Женио му бројио
Нигде слику не нађе
Само једну девојку
Па и она заспала
Мамите је мамите
Са шарене кудеље
Сас пуцаста вретена.
Казивала Стојановић Јасмина, рођена 1973, село Севце.

О сестри и брату ова је запамћена у мом селу:

У село, кавга, море, голема
Девет се брата, море делише
Најмладог брат, море, женише.
Викаше сестру, море, на радос
Сестра ги, абер, море, поручи:
„Не могу, браћо, море, да дођем,
Мицко ми чедо, море, на руке,
Голема њива, море, нежњена“

Казивала Благица Стаменковић, рођена 1968. године, село Севце.

Забележила Милена Стојановић из села Севце, студент Српске књижевности и језика на Филозофском факултету у Косовској Митровици

нестајања појединих врста и облика, а с њима и народа који их је чувао и неговао.

ЛИТЕРАТУРА

- Бован 1977: Владимир Бован, *Српске народне песме са Косова и Метохије*, Приштина: Јединство.
- Бован 1980: Владимир Бован, *Народна књижевност Срба на Косову*, 1-10, Приштина: Јединство.
- Бован 2001: Владимир Бован, *Лирске и епске песме Косова и Метохије. Студентски записи српских народних умотворина са Косова и Метохије*, Приштина: Институт за српску културу, Београд: Народно дело, Исток: Дом културе, Београд: Стручна књига.
- Бован 2005: Владимир Бован, *Народне приповетке и говорне умотворине са Косова и Метохије*, *Студентски записи народних умотворина са Косова и Метохије (приредио и предговор написао проф. др Владимир Бован)*, Лепосавић: Институт за српску културу – Приштина.
- Васиљевић 1950: Миодраг Васиљевић, *Југословенски музички фолклор*, I, Београд.
- Дебељковић 1907: Дена Дебељковић. *Косово. Обичаји народа српског*, Српски етнографски зборник, VII.
- Ђорђевић 1928: Владимир Ђорђевић, *Српске народне мелодије (Јужна Србија)*, Скопље.
- Елезовић 1932, 1935: Глиша Елезовић, *Речник косовско-метохијског дијалекта*, I, II, Београд.
- Јанковић 1934, 1937: Љубица и Даница Јанковић. *Народне игре*, Београд.
- Јastreбовъ 1886: Иванъ Степановичъ Јastreбовъ, *Обичаи и песни турецкихъ Сербовъ*, Санктъ Петербургъ, Друго допуњено и проширено издање.
- Јуришић 1952: Гедеон Јуришић, *Дечански првенац*, Нови Сад.
- Костић 1928: Петар Костић, *Свадбени Обичаји у Призрену, Јужни преглед*, Бр. 1-2.
- Костић 1930: Петар Костић, *Пословице, загонетке и бројанице у Призрену, Гласник Етнографског музеја у Београду*, VI.
- Костић 1931. Петар Костић, *Светога, крсно име и слава у Призрену, Гласник етнографског музеја у Београду*, VII.
- Манојловић 1933: Коста Манојлови, *Свадбени обичаји у Пећи, Гласник Етнографског музеја у Београду*, IX.
- Милојевић 1869, 1870, 1875: Милош С. Милојевић. *Песме и обичаји укупног народа српског* I, II, III, Београд.
- Мокрањац 1966: Стеван Мокрањац, *Записи народних мелодија*, Београд.
- Нушић 1902: Бранислав Нушић, *Косово. Опис земље и народа*, Књ. I, Нови Сад.
- Павловић 1939: Миливој Павловић, *Говор Сретечке жупе*. Београд.
- Поповић: Јанићије Поповић, *Народни обичаји, умотворине и игре са Косова*, Архив Матице српске, М 7.538.
- Срећковић 1865: Пантелија Срећковић, *Синан-паша*, Београд.

Valentina Pitulic

ON RECORDINGS OF FOLK POETRY OF THE SERBS FROM KOSOVO AND METOHIA

Summary

The oral tradition from Kosovo and Metohia is very rich and diverse and best illustrates the way in which the folk tradition serves to preserve the national identity. This rich oral tradition was recorded in the 19th and 20th centuries, starting systematically from the Russian consul Ivan Stepanovich Jastrebov, through Dena Debeljakovic, Alija Dzogovic, Miodrag Vasiljevic, Vladimir Bovan, up to the latest recordings of the students from the Pristina University.

The practice of collecting folk art began in 1970s, when Professor Vladimir Bovan, PhD, gave his students assignments related to the field study. The students accomplished a large amount of work generally done by relevant institutions. They recorded various forms of oral poetry (lyric songs, narrative, epic poems), tales and legends, beliefs ... After the Faculty of Philosophy was expelled from Pristina, the students continued their field research, mostly in the northern parts of Kosovo and Metohia and around Grachanica, Gnjilane and Strbac. Modern technology facilitated their work, as they could now attach a video recording of the songs to their term paper.

The collected material, briefly outlined in this paper, bears testimony to the continuity of singing in Kosovo and Metohia, particularly of lyric folk songs, and enables us to follow the processes that have engulfed the spiritual heritage of the Serbian traditional culture in this territory and elsewhere.

СРПСКА ФОЛКЛОРИСТИКА У БОСНИ И ХЕРЦЕГОВИНИ (КРАТАК ПРЕГЛЕД И ПЕРСПЕКТИВЕ)²

Преглед фолклористике у Босни и Херцеговини понуђен је у најкраћим цртама³ и обухвата најзначајнија фолклористичка истраживања,⁴ при чему је акценат стављен (у складу са компетенцијама аутора прилога) на записивање и проучавање усмене књижевности. Институционалан и организован рад прати се кроз дјелатност Земаљског музеја у Сарајеву (1888), затим Института за проучавање фолклора (1946), Института за књижевност (1965), регионалних музеја,⁵ а након грађанског рата 90-их година XX вијека, и ентитетских институција. Посебна пажња посвећена је часописима који су у складу са уређивачком политиком подстицали биљежење и објављивање фолклорне грађе и стручних фолклористичких прилога, и нарочито интенцијама, ограничењима и могућностима да се фолклористичка дјелатност у Босни и Херцеговини сагледа у оквирима српске фолклористике. С тим у вези, циљ је да се укаже не само на интердисциплинарна прожимања, него и на теоријску, методолошку и идеолошку хетерогеност фолклористике у Босни и Херцеговини, на наслеђе обиљежено доминацијом „volkskunde“ модела истраживања, али и на савремена преиспитивања која своје крајње домете у овом тренутку имају у гравитационом пољу културне и антропологије фолклора.

Кључне ријечи: фолклористика, српска народна књижевност, Босна и Херцеговина

На запажање Миленка Филиповића из 1955. године да је Босна и Херцеговина у етнолошком смислу најмање истражена југословенска област подсетио је Мирослав Нишкановић наглашавајући његову актуелност четрдесет година касније

1 jelenka.pandurevic@unibl.rs

2 Рад је настао у оквиру пројекта „Проучавање и заштита нематеријалне културне баштине Републике Српске“, који финансира Министарство науке и технологије Републике Српске.

3 Опширније у: Филиповић 1955: 211-215; Фабијанић-Филиповић 1970: 155-160; Палавестра 1988; Бутуровић, Кајмаковић 1988. У: Нишкановић 1995: 135-145. понуђен је „у основним цртама преглед резултата које је српска етнологија постигла на регионално-етнолошким истраживањима Босне и Херцеговине у последњих сто година“, а присуство и статус етнолошких наука у Републици Српској у: Медар-Тања и Панић-Кашански 2009: 50-62.

4 Библиографске податке етнолошко-фолклористичких радова о Босни и Херцеговини в. у: Лопац 1951-52; Палавестра 1988; Кајмаковић, Бутуровић 1988. Библиографију радова о народној књижевности у периодици Југославије у шест књига издала је Академија наука и умјетности Босне и Херцеговине у периоду 1972-1981.

5 Осим у „Гласнику Земаљског музеја“, стручна и научна дјелатност етнолога и фолклориста представљена је и у гласилима регионалних музеја: „Зборник крајишких музеја“ (Бања Лука), „Херцеговина“ (Мостар), „Трибуниа“ (Требиње), „Радови“ (Зеница). „Чланци и грађа за културну историју источне Босне“ (Тузла). Из аспекта усменог фолклора нарочито су значајне публикације Музеја Босанске Крајине (Милошевић 1954; 1956; 1961; 1964; 1964а).

(Нишкановић 1995), а ако је судити према приручнику *Словенски фолклористи*⁶ на славистичком небу изнад Босне и Херцеговине ни 2008. године не свијетли нити једно помена вриједно истраживачко име. Стога би овај рад могао, ако и не буде оцијењен као „прилог познавању фолклористике у Босни и Херцеговини“, барем бацити трачак свјетлости на овај „тамни вилајет“.

Иако је активности које би се из данашње перспективе могле означити као фолклористичке било и раније (в. Лопац 1951: 339-409; 1952: 425-490), аустроугарском окупацијом Босне и Херцеговине „знање о народу“ постаје кључни фактор за креацију и имплементацију политике окупатора,⁷ а истовремено и значајно оружје у рукама окупираних. У интересу стварања јединствене босанске нације на окупираном подручју оснивају се државне институције којима управљају чиновници одани Монархији, које ће, парадоксално, трајно задужити науку и културу у Босни и Херцеговини.⁸ Земаљски музеј (1888) је, уз Институт за проучавање Балкана (1904), свакако једна од најзначајнијих (Hörman 1893; Ćorović 1914; Mandić 1937; Benac, Dramušić 1963; Dautbegović, 1988). „Гласник Земаљског музеја“ који је излазио више од стотину година нуди поуздан увид у стратегију и развој етнологије и фолклористике у Босни и Херцеговини, чије је полазиште најављено већ у уводнику за први број „Гласника“ који је потписало Уредништво:

Izlazeći u javnost s „Glasnikom“ našeg muzeja, mi imamo dvojaku cijelj pred očima. Prvo hoćemo, da imamo javno glasilo, u kojemu će se znalački proučavati i opisivati svaka struka, koja je zastupljena u muzeju, zarad svestranog upoznavanja zemlje i naroda. U drugu ruku želimo još, da ovo glasilo bude poučan list za našu napredniju čitalačku publiku, poučan u onim predmetima i pitanjima, koji zasijecaju u struku i djelovanje samog muzeja, ili koji stoje s njim u svezi. Učiniće se, da smo se latiti posla, koji se u dva pravca svoja sasvijem ne podudara. Ono jest dosta poteško jednim mahom dvoje postići; no nas rukovodi u tome načelo kulturne zajednice i opće koristi. Našem muzeju nije zadatak samo u tome, da čisto naučno djeluje; suviše njemu pripada i kulturnan, prosvjetan zadatak: da bude budilac među sinovima zemlje, ponaosob među mlađim naraštajima, kako bi ovi pomišljali na svoju dužnost, da svestrano proučavaju i upoznaju svoju otadžbinu, da je u tome spoznavanju uče ljubiti i cijeniti, te da za prosvjetni razvitak njezin vazda ulažu svoje umne, duševne i materijalne sile.

Иако је усамљених покушаја биљежења народних умотворина из Босне

6 Књига *Словенски фолклористи. Лични подаци и адресе*, коју је приредио и предговор („Фолклористи у словенским земљама“) написао Љубинко Раденковић, објављује се у оквиру рада на пројекту „Народна култура Срба у словенском и балканском контексту“ (бр. 147047) који финансира Министарство науке Републике Србије. Издавач је Балканолошки институт САНУ, Београд 2008. године.

7 Премда није реализована, у оснивачку визију Земаљског музеја уткана је и Калајева замисао да у Земаљском музеју формира Центар за процјену и усмјеравање привредно-занатског потенцијала народа Босне и Херцеговине и припрему монографских приказивање важнијих заната и кућне радиности (Палавестра 1988:140)

8 О политичким, стратегијским и привредним циљевима Монархије на Балкану, а нарочито у Босни и Херцеговини, и културним иницијативама које су са њом повезане постоји опсежна историјска литература чији су аутори исцрпно обрадили богату архивску грађу из тог периода (Џвијић 1908; Бесаровић 1968; Папић 1972; Крушевац 1978; Маџар 1982; Екмечић 1983; Краљачић 1987).

и Херцеговине било и раније, аустроугарска управа је већ на самом почетку окупације наметнула, као веома важно, питање институционализовања рада на проучавању народног живота. У склопу остваривања државне политике у Сарајеву бивају основане научне и културне установе: *Земаљски музеј* 1888. и *Институт за проучавање Балкана* 1904. (Basler, 1988, 392–396) и развијана богата издавачка дјелатност. Народни живот и усменопоетска традиција Босне и Херцеговине постају у то вријеме поприште великог интересовања научника и чиновника, различитих профила, интереса и намјера.⁹ Готово у корак са фолклористичким активностима Земаљског музеја,¹⁰ а са супротних идеолошких и политичких позиција, часопис „Босанска вила“ се током непуних тридесет година излажења, од 1885. до 1914. наметнуо као „паралелна“ институција која и данас представља незаобилазан архив за фолклористичка проучавања.¹¹ Програмска оријентација овог првог књижевног часописа босанскохерцеговачких Срба заснована је на борби против Калајеве концепције бошњаштва (Kraljačić 1987),¹² а с тим у вези стоји и борба за вјерску и просвјетну аутономију, афирмисање посебности властите националне групе кроз опис обичаја и сакупљање народних умотворина (Ђуричковић 1975; Крушевац 1978; Ђијмовић 2006, Пандуревић, 2008). Покренута по угледу на војвођанске часописе који су излазили у другој половини XIX вијека, нудила је могућност будућим читаоцима да, уплативши пренумерацију, покажу колико су „свјесни Срби“. Уз наду уредништва „да ће се сваки прави Србин одазвати, а нарочито Босанци и Херцеговци“, истакнуте су и „визија и мисија“ уређивачке политике часописа: „Уредништво се трудило да јој даде - колико је више могуће – тип српско-босански, али није уз то заборавило да ваља одржавати заједницу и јединство са осталим Српством“ (Бв 1886/24:369).

Можда баш због тога што у „класичном“ периоду биљежења готово да нису обухваћени систематичнијим сакупљачким радом, простори Босне и Херцеговине су доцније дали највећи број Вукових слѣдбеника (Kruševac, 1947a; Максимовић, 1997). Иницијативе за сакупљање грађе и проучавање народног живота које, из сасвим супротних побуда, долазе из Србије, а касније и из Хрватске, нашле су посленике међу „виђенијим“ људима из свих дијелова Босне и Херцеговине, учитељима, свештеницима, члановима културно-просвјетних удружења, чиновницима, међу свима који су се, уз добру вољу, наметнули као познаваоци локалних традиција. Могло би се рећи да је већ од првих бројева *Босанске виле*, у „периоду једног задоцњелог

9 В. Вулећић-Вукасовић запажа да „многи путују и проучавају Херцег-Босну, али је већини утаман мука и труд, каонуту што не познају народног језика и адета, па у свијет турају грднијех измишљотина“ (Бв 1887/1: 8).

10 У оквирима фолклористички усмјерене сакупљачке и истраживачке политике Земаљске владе за производе народног духа, одвијала се и мелографска активност композитора и музиколога Л. Кубе у БиХ 1893. (Kuba 1906).

11 У периоду између два рата *Развитак* наставља мисију водећег часописа Срба у Босни и Херцеговини, са извјесним слухом за фолклористичке теме, али у много скромнијем обиму.

12 „Примили смо најновији каталог књига дворске књижарнице Мите Стајића у Биограду. Ту су забиљежена не мало сва дјела, књиге и листови, што су до сада изашла у свијем српским крајевима. (...) Само му се мора замјерити што је одвојио некакву 'босанску књижевност', која не постоји на свијету, а још више што признаје измишљени и луди назив српскоме језику у овим српским земљама и зове га босанским. То не би смио учинити ни један Србин, а још мање краљевско-српска дворска књижарница! То је тако крупна погрјешка, да се не може и не смије опростити.“ (Бв 1905/11-12: 190).

романтизма са необично наглашеним националистичким расположењем“ (Kruševac, 19476), рад на прикупљању народних умотворина на специфичан начин такође институционализован: схваћен, прије свега, као национално-патриотски ангажман,¹³ постао је, за дуги низ година, најсигурнији ослонац уређивачке политике часописа. Динамика публикавања и простор који уредници намјењују народној књижевности,¹⁴ као и култ народне поезије који свјесно његују духовно су везивали цијелу једну генерацију интелигенције у настајању, представљали обједињујући оквир у трагању за заједничким идентитетом, али и нов подстицај „сакупљачким пројектима“ у другим српским крајевима.

Недостатак уједначених, или барем сличних критеријума у сакупљачком раду, па и недостатак основних сазнања неопходних за рад на терену убрзо су се испојили у виду захтјева да се ова стихијска активност системски обузда, па је уредништво својим сарадницима понудило рјешење штампајући *Питања за проучавање народа*.¹⁵ Појава првог броја „Српског етнографског зборника“ 1894. године, а посебно штампање Цвијићевих *Упутстава за проучавање села* 1898. означавају почетак систематских регионално-етнолошких проучавања српског народа у којима учествују и сарадници *Босанске виле*. Чланке са упутствима, критикама, примједбама, запажањима и савјетима за рад на терену објављују Вид Вулетић Вукасовић, Вељко Радојевић и Никола Кашиковић, главни уредник листа, коме је, као најкомпетентнијем, а уз то и пасионираном сакупљачу народних умотворина, уредништво повјерило ову област (в. Трајковић 2004). Фолклористика се дакле истовремено конституише и као важан елемент аустроугарске државне политике, и као национално-патриотско залагање неформалних група, удружења и појединаца чији су погледи упрти ка Загребу или Београду. Посебан импулс српској фолклористици у Босни и Херцеговини представљала је сарадња са „Српским етнографским зборником“ (в. Нишкановић 1990: 31-41). У исто вријеме Југословенска академија знаности и умјетности покреће „Зборник за народни живот и обичаје Јужних Словена“ на чијим страницама је своје мјесто нашла и грађа о српском становништву из Босне и Херцеговине (в. Иво Шајиновић: Кола у Босни).

Крај другог свјетског рата означава прекретницу, уз стварање нових босанскохерцеговачких институција и јачање старих. У ту сврху, ангажовани су као већ угледни и перспективни научници, Шпиро Кулишић и Миленко Филиповић, који су својим дјеловањем значајно утицали на развој фолклористике у Босни и Херцеговини, потврђујући изнова да се њене могућности исцрпљују између опредјељења за национални, односно регионални, „босански“ контекст. Изгледа да

13 „Позивамо дакле, молимо све Србе без разлике вјере, да се најживље заузму око овог важног посла, око сакупљања народних пјесама, приповједака, здравица, пословица и загонетака. Свештеници, учитељи, ђаци, трговци, занатлије, све што умије писати нек' се даје на овај свети посао.“ Аноним., „Позив српског академског друштва Зора у Бечу“, Бв 1887/16: 254–255.

14 „У прибирању народних умотворина и фолклорног градива 'Вила' је за својих тридесет година излажења учинила више него иједан наш други лист или установа сем Академије; њене свеске представљају данас богат и за те студије неопходно потребан архив; и то листу даје нарочиту вредност независну од његове историјске улоге.“ (Ђоровић, 1925, 111).

15 „Питања за проучавање народа. Саставио др. Фридрих Краус“. Бв /1887: 8-10; 24-26; 56-57; 74-75; 89-90; 104-105; 120-121; 153-154; 169; 201-202; 218-219; 233-234.

су различити ставови око предмета и метода рада на етнолошким истраживањима прикривали неслагање у вези са суштинским етнолошким, фолклористичким и политичким питањем: поријекла босанских муслимана.¹⁶ Теренска истраживања и истраживачки пројекти покренути шездесетих година,¹⁷ резултирали су радовима из народне књижевности који се кроз библиографију прате као наставак научног интересовања за усмено стваралаштво босанскохерцеговачких муслимана којим је и започела дјелатност Земаљског музеја¹⁸ (нпр. Buturović 1966a, 1966b, 1972-73 i dr; Krnjević 1966; Orahovac 1977; Maglajić 1985).¹⁹

Питања у вези са поријеклом становништва Босне и Херцеговине дефинисала су задатке и циљеве Института за проучавање фолклора основаног 1946. и утицала на креирање специфичне методологије теренских истраживања. Институт је био кратког вијека, али је поставио темеље за интердисциплинарно, институционално и систематско проучавање фолклора. Већ 1958. припојен је Етнолошком одјељењу Земаљског музеја, а највећи његов резултат су етнологи и фолклористи оспособљени за тимски рад на терену, „Билтен“ у којем су објављени значајни фолклористички радови, и нарочито богат и разноврстан Фолклорни архив. Земаљски музеј је учествовао у изради *Етнолошког атласа Југославије*, а сарадња је трајала од 1964. до 1975. године.

Концепција тимских научноистраживачких етнолошко-фолклористичких истраживања почивала је на схеми: поријекло становништва, народни говор, друштвени и правни обичаји, женидбени, божићни обичаји и крсно име, друштвене игре и забаве, народне приповијетке, народне пјесме и музичка традиција, задржана је до деведесетих година. Највећа збирка Фолклорног архива Земаљског музеја јесте збирка народних пјесама. Она је настала као резултат сакупљачког рада неколико

16 М. Нишкановић наводи став Ш. Кулишића који још 1953. закључује: „Издвојено религијом и посебним општим положајем у односу на остало становништво Босне и Херцеговине под Турцима, муслиманско се становништво у цјелини, поред некада знатних етничких и класних разлика, формирало у засебну и претежно уједначену етничку групу“ супротстављајући му Филиповићеву тезу да „српскохрватски мухамеданци не чине хомогену народну групу, а нити поседују властити, јединствени народни карактер, да немају никакве властите националне свести (...). Поменути ставови о муслиманском националном питању имали су за последицу афирмацију Кулишића и његовог метода рада, а с друге стране, Филиповићу се сужава простор рада у Босни и Херцеговини (...) За овај период, на почетку прикривено, а од шездесетих година све отвореније, могу се повући извесне сличности са периодом аустроугарске владавине. Води се нова *босанско-херцеговачка* политика, у основи блиска аустроугарском *бошњаклуку*, пре свега кроз истицање посебности Босне и Херцеговине, афирмације њене државности на основима средњовековне босанске државе, посебне *богумилске* религије чији су припадници *пригрлили* ислам, конституисања и промоције муслиманске нације.“ (Нишкановић 1995: 141-143).

17 Од почетка шездесетих година расте број радова посвећених националном идентитету муслимана у Босни и Херцеговини (в. Hadžijahić, Purivatra 1968).

18 Значајно је на овом мјесту подсјетити да је први и најзначајнији подухват Земаљског музеја у првој фази постојања коју одређују аустројска времена, била управо збирка мухамеданских народних пјесама његовог првог управника Косте Хермана. И истраживање усмене историје, на иницијативу Калајевог савјетника Хернеса, макар само планирано, такође је везано за предања босанскохерцеговачких муслимана и усменопоетски живот Алипаше Ризванбеговића, Смаилаге Ченгића и Хусеина Градашчевића (Palavestra 1988:140).

19 Од деведесетих година ово интересовање добија своје уточиште у насловима „Народне пјесме Бошњака“, „Усмене баладе Бошњака“ и сл. (нпр. Бутуровић 1995, 1997).

стручњака Института за проучавање фолклора и Етнолошког одјељења Земаљског музеја. Актуелни тренутак лирске, лирско-епске и епске пјесме у руралним срединама Босне и Херцеговине представљен је у радовима Љубе Симић (1953, 1959, 1966) и Ђенане Бутуровић, док урбана средина није била предмет истраживања ове врсте, а изузетак је направљен осамдесетих година у Тешњу (Buturović, Kajmaković 1988:172). Предмет научних истраживања Ђенане Бутуровић изван прилога у монографијама о теренским истраживањима појединих области је епска поезија муслимана Босне и Херцеговине, поетика и класификација епских пјесама, те однос предања и историје у студијама о Ђерзелез Алији и Морићима. У обимној студији „Епска народна традиција Муслимана Босне и Херцеговине од почетка 16. вијека до појаве збирке народних пјесама Косте Хермана“ ауторка је наглашавала пут развоја ове епике у босанскохерцеговачкој средини, њене поетичке специфичности, и сличности са поезијом Срба и Хрвата. Земаљски музеј био је сарадник и на извођењу пројекта „Припремни радови за израду историје књижевности Босне и Херцеговине“ (1985-1990), у који су укључена два научна програма истраживача из Земаљског музеја: „Хисторијска народна предања у Босни и Херцеговини“ координатора Влајка Палавестре, и „Муслиманска епика“ чији је одговорни истраживач била Ђенана Бутуровић. Пројектом је било обухваћено и проучавање муслиманске народне баладе (Maglajić 1985), те студије Љубомира Зуковића о „нашем“ усменом пјесништву (Зуковић 1985).²⁰ Институт за језик и књижевност је, уз пригодне зборнике као што је „Зборник радова о Вуку Стефановићу Караџићу“ (1987, ур. Славко Леовац) штампао и Годишњак (1972-1991), са разноврсним прилозима и из народне књижевности (нпр. Зуковић, 1972; Krnjević, 1975; Мучибабић, 1981; Шекара 1982, 1987, 1990). У оквиру капиталне едиције „Културно наслеђе“ Хатица Крњевић је објавила студију о народним баладама из Босне и Херцеговине (Krnjević, 1973), а најзначајније дјело Луке Шекаре, који је своју научну каријеру започео као асистент на Институту за књижевност, је монографска студија о рецепцији српске усмене поезије у руској књижевности 18. и 19. вијека (Шекара 2000).²¹

На сарајевском Универзитету фолклористика је присутна од оснивања Филозофског факултета. Салко Назечић, оснивач Одсјека за српскохрватски језик и југословенске књижевности, проучавао је, између осталог, „хајдучке борбе око Дубровника и њихов одјек у нашој народној пјесми“ (Nazečić, 1959). И Љубомир Зуковић²² се бавио односом историје и поезије, нарочито у усменопоетском креирању лика Марка Краљевића (Зуковић 1985б; Зуковић 1995а), а проучавање појединих Вукових пјевача (Зуковић 1988) уско је повезано са доцнијим извлачењем у први план фигуре пјевача и његовог репертоара у контексту савремене гусларске сцене (Зуковић 2004; Зуковић 2005).²³ Један од најзначајнијих пројеката Одјељења за књижевност

20 Податак, и захвалност, дугујем др Станиши Тутњевићу, дугогодишњем директору сарајевског (а касније и београдског) Института за књижевност.

21 Прерађена и допуњена докторска теза *Наша народна пјесма у руској књижевности 19. и прве половине 20. вијека*, одбрањена 1988. на Филозофском факултету у Сарајеву.

22 Потпуна библиографија академика Љубомира Зуковића објављена је у: Сударушић 2012: 9-28.

23 Актуелни пројекат Филозофског факултета Универзитета у Источном Сарајеву је и „Академија гусала“ на којем су ангажовани академик Љубомир Зуковић и доц. др Саша Кнежевић.

и умјетност Академије наука Босне и Херцеговине била је израда *Библиографије радова о народној књижевности* коју је радило неколико истраживача (Мирјана Богавац, Војислав Максимовић, Лука Шекара, Ђурђица Хуњак, Љубица Томић-Ковач, Муниб Маглајлић, Есма Смаилбеговић). Премда се као уредник потписује Мидхат Шамић, иницијатор и организатор библиографије био је Салко Назечић, а модел за класификацију грађе дефинисао је Мирослав Пантић.

Почетак грађанског рата у Босни и Херцеговини означио је крај босанскохерцеговачке фолклористике. На новом таласу фолклорног романтизма старе институције и пројекти нестају, или се у програмском и идеолошком смислу прилагођавају условима у којима се с једне стране јасно наглашава императив раздвајања не само по етничким и конфесионалним, него и по ентитетским шавовима, а са друге очување административног оквира и идентитета дефинисаног одредницом „босански“. Усмена књижевност проучавана је из перспективе матичних литература уз маргинализовање значаја њеног босанског поријекла. Наглашава се, међутим, завичајна димензија пјевача који стварају у традицији српске јуначке епике (Зуковић 1992; Зуковић 1995; Кнежевић 2012б) и обликују свој репертоар под „повратним утицајем“ класичног корпуса Вукове збирке, и нарочито, грандиозна фигура Филипа Вишњића „на међи“ Босне и Србије, колективног и индивидуалног стваралаштва (Зуковић 1996; Зуковић 1997; Зуковић 2003; Шекара 1997; Кнежевић 2012а). Истраживачки простор у којем се преплићу токови усмене и писане књижевности обиљежила су дјела Петра Кочића (Зуковић 2002), Алексе Шантића (Шекара 2000), и нарочито Иве Андрића (Зуковић 2004, Кнежевић 2012в, Пандуревић 2012а), али и савремена српска драма (Брђанин Бајовић 2003, 2007²⁴).

У Републици Српској фолклористика је уграђена у студијске програме српског језика и књижевности на два универзитета: у Бањој Луци и Источном Сарајеву, и у том академском оквиру настали су радови академика Љубомира Зуковића, покојног професора Луке Шекаре, професора Саше Кнежевића и доцента Јеленке Пандуревић. Овове треба додати једног етнолога на Студијском програму географије²⁵ и три етномузиколога при Академији умјетности у Бањој Луци,²⁶ а стручна подршка у националном и неколико регионалних музеја очекује се од кустоса етнолога који су тамо запослени (в. Медар – Тања и Панић-Кашански 2009: 50-62).

На крају XX вијека, „Босанска вила“ је обновљена да након осам деценија посвједочи континуитет српског културног и књижевног присуства у Босни и Херцеговини²⁷. Готово у исто вријеме основан је и часопис „Српска вила“.²⁸ Земаљски музеј је престао са радом,²⁹ иако се у медијском простору дефинише као круцијално

24 Аутор је ванредни професор на Филозофском факултету Универзитета у Источном Сарајеву, на Катедри за општу књижевност, библиотекарство и театрологију.

25 Ирена Медар-Тања је одговорни наставник за предмете Основи етнологије и Национална етнологија на Природно-математичком факултету Универзитета у Бањој Луци.

26 Др Драгица Панић-Кашански, мр Милорад Кењаловић и мр Ивана Росић.

27 <http://www.prosvjeta.com.ba/prosvjeta/bosanski/bosanska_vila.html> 13.10.2013.

28 <http://www.pressrs.ba/sr/vesti_dana/story/24861/Krah+Zemaljskog+muzeja+izazvao+rat+u+Sarajevu.html> 13.10.2013.; <<http://www.ibar.ba/ne-zatvarajte-zemaljski-muzej-bih/>> 13.10.2013.

29 Часопис „Српска вила“ у издању СПКД-а „Просвјета“ у Бијељини излази два пута годишње од октобра 1995. године.

мјесто државног и (мулти)културалног идентитета. Неизбјежно је из аспекта ових чињеница закључити да је фолклористика у Босни и Херцеговини и те како укључена у опште токове потраге за идентитетом. Фолклор је схваћен као носилац националног идентитета, али и простор унутар којег се конституише државотворна свијест. Принципу територијалности супротставља се дакле етнички, нарочито принцип језика који превазилази административне границе, релативизујући специфичност „босанског“ фолклора.

Славистички комитет Босне и Херцеговине је од стране Међународног славистичког комитета једини прописани оквир унутар којег би фолклористи из Босне и Херцеговине могли објавити своје постојање.³⁰ Његова основна интенција и идејна платформа је афирмисање „боснистике“ на међународном плану.³¹ Истраживачи који свој научни рад позиционирају у оквирима србистике нису учествовали у раду овог Комитета не желећи да му својом партиципацијом дају легитимитет. Тиме су себе лишили могућности да се појаве на Међународном конгресу слависта, а њихове колеге из Сарајева и Мостара вратили су се из Минска поносно изјављујући да ће и у Београду 2018. такође бити присутни.³²

С друге стране, иако ни изблиза нису искоришћене заиста широке могућности које нуди *Споразум о успостављању специјалних и паралелних веза између Републике Српске и Републике Србије* (2006),³³ и на тој основи потписан *Меморандум о сарадњи у области културе* (2013), сарадња практично постоји, што потврђује и наше учешће у раду ове конференције. Могућност заједничких и заједнички финансираних пројеката није реализована, а као изузетан примјер институционалне сарадње издвајам сарадњу Филолошког факултета универзитета у Бањој Луци са Балканолошким институтом САНУ, односно Институтом за књижевност и уметност на реализацији пројекта *Проучавање и заштита нематеријалне културне баштине Републике Српске*. Ријеч је о научноистраживачком пројекту који у цјелини финансира Министарство за науку и технологију Републике Српске, у који су укључени фолклористи различитих профила с циљем идентификовања и проучавања елемената нематеријалног културног наслеђа, у контексту Конвенције Унеска из 2003. године.³⁴ На овом мјесту нећу коментарисати изостанак међудржавне сарадње на заштити заједничких елемената културног наслеђа, као што је нпр. крсна слава, нити прогнозировать коме ће прије поћи за руком, Републици Српској или Републици Србији, да приведе крају административне послове и прогласивши јуначку епiku и пјевање уз гусле својим културним наслеђем стекне

30 И у тој чињеници треба тражити разлоге за формално „непостојање“ фолклористике у Босни и Херцеговини будући да је споменути приручник *Словенски фолклористи* настао као „резултат договора и ангажовања одређених чланова Комисије за фолклор при Међународном комитету слависта.“ (Раденковић 2008:5). Славистички комитет Босне и Херцеговине објављује своје конституисање на конгресу у Охриду 2008. године, и на <http://www.slavistickikomitet.ba/o-slavistickom-komitetu/> 13.10.2013.

31 „Slavistički komitet naučno je i stručno udruženje bosnista i slavista u BiH (...). Programski ciljevi Slavističkog komiteta jesu: razvijanje i jačanje svijesti o ukupnosti bh. kulture i njenome mjestu u svjetskoj zajednici kultura; razvijanje i jačanje svijesti o BiH kao jedinstvenom kulturnom prostoru (...)“.

32 <<http://www.novovrijeme.ba/kongresi-predstavljaju-svjetsku-promociju-kultura-malih-zemalja>> 17.10.2013.

33 „Службени гласник Републике Српске“, 60/07.

34 <<http://www.unesco.org/culture/ich/en/convention>> 17.10.2013.

услове за промоцију државе на репрезентативној листи Унеска.

Вишегодишњи пројекат о којем је ријеч осмишљен је као интердисциплинарно теренско истраживање с циљем креирања *Дигиталног архива* који ће послужити као база података за фундаментална дијалектолошка, етнолингвистичка и фолклористичка истраживања. Проучавање усменог фолклора у прве двије фазе обиљежио је антрополошки приступ народним предањима, причама из живота и усменој историји (Пандуревић, 2012б), и компаративне анализе појединачних теренских записа ситуираних у јужнословенски контекст. У компаративном кључу тумачене су и здравице из теренске збирке, али и интертекстуална функција коју остварују у савременој српској поезији.

Припадност српској фолклористици не испољава се дакле само кроз предмет проучавања, него и кроз изузетну прихваћеност и сарадњу са академском заједницом Републике Србије која је видљива у тематским зборницима или на научним скуповима, и зашто не рећи, превасходно у личним контактима. Она је за сада ипак резултат добре воље и свијести појединаца, а не стратешког планирања и дјеловања институционалног механизма на који се увијек и са сигурношћу може рачунати.

ЛИТЕРАТУРА:

- Брђанин Бајовић 2003: Б. Брђанин Бајовић, *Марко Краљевић и српска драма*, Сарајево: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Брђанин Бајовић 2007: Б. Брђанин Бајовић, *Косово и нова српска историјска драма*, Источно Сарајево: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Ђуричковић 1975: Д. Ђуричковић, *Босанска вила 1885–1914*, Сарајево: Свјетлост.
- Екмечић 1983: М. Екмечић, *Историја српског народа*, књ. VI, том 1. Београд: Српска књижевна задруга.
- Зуковић 1985а: Љ. Зуковић, *О нашем усменом пјесништву. Студије и огледи*. Сарајево: Свјетлост.
- Зуковић 1985б: Љ. Зуковић, *Народни еп о Марку Краљевићу*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Зуковић 1988: Љ. Зуковић, *Вукови певачи из Црне Горе*, Београд: Рад; Лозница: Вуков сабор.
- Зуковић 1992: Љ. Зуковић, Два Вукова анонимна пјевача из Босне, Мостар: Мостови 122-123, 129-138.
- Зуковић 1995: Љ. Зуковић, *Историјски краљ Марко и епски Краљевић Марко*. Бања Лука: Нови глас (Нови Сад: Будућност).
- Зуковић 1996: Љ. Зуковић, Вишњићеве песме о догађајима старијих и средњих времена, Бијељина: *Српска вила*, књ.2, св.4, 14-19.
- Зуковић 2003: Љ. Зуковић, Песник и певач Филип Вишњић, Бијељина: *Српска вила*, 17, 19-27.
- Зуковић 2004: Љ. Зуковић, Одједи првог српског устанка у Андрићевим романима, Зборник радова са научног скупа, књ. 7, Бања Лука: АНУРС.
- Зуковић 2005: Љ. Зуковић, Вишњићеве слѣдбеници, У: *Споменица II*, Бања Лука:

- АНУРС, Одјељење друштвених наука, књ. 14.
- Кнежевић 2012а: С. Кнежевић, *Вишњићев пјеснички споменик Револуцији*, Пале: СПКД Просвјета.
- Кнежевић 2012б: С. Кнежевић, Љубомир Зуковић о српским народним пјевачима из Босне, *Радови филозофског факултета. Филолошке науке*, бр. 14, књ. 1, 57-64. Пале: Универзитет у Источном Сарајеву, Филозофски факултет.
- Кнежевић 2012в: С. Кнежевић, Што се оно Травник замаглио, *Научни састанак слависта у Вукове дане, зборник радова*. Београд: Међународни славистички центар, 489-497.
- Крњевић 1969: Х. Крњевић, Муслиманске пјесме Ерлангенског рукописа. *Зборник историје књижевности*, књ. 7. Београд: САНУ, Одељење литературе и језика.
- Крушевац 1978: Т. Крушевац, „Босанска вила“, у књизи: *Босанскохерцеговачки листови у XIX веку*, Сарајево: Свјетлост 307–331.
- Максимовић 1997: В. Максимовић, *Вук и сљедбеници*, Србиње: Просвјета.
- Маџар 1982: Б. Маџар, *Покрет Срба БиХ за вјерску и просвјетну самоуправу*, Сарајево: Веселин Маслеша.
- Медар-Тањга, Панић-Кашански 2009: И. Медар-Тањга и Д. Панић-Кашански, Етнолошке науке у Републици Српској. У: *Валоризација и очување потенцијала Подунавља*, зборник радова, Бања Лука: Министарство трговине и туризма Републике Српске и Међународно удружење научних радника АИС Бања Лука, 50-62.
- Мучибабић 1981: Ђ. Мучибабић, Редакторски поступак Луке Марјановића на примјеру пјесме „Двострука женидба Соколовић Ибре“. Сарајево: *Годишњак Института за језик и књижевност*, X, 159-170.
- Нишкановић 1995: М. Нишкановић, Преглед етнолошких истраживања Босне и Херцеговине. у: *Босна и Херцеговина од средњег вијека до новијег времена*. Београд: САНУ, Зборник радова 12, 135-145.
- Пандуревић 2008: Ј. Пандуревић, Објављивање народних умотворина у Босанској вили као вид политичке борбе. У: *Књижевност, друштво, политика*. Зборник радова са научног скупа (26. и 27. октобар 2007). Крагујевац: ФИЛУМ, 187-197.
- Пандуревић 2012б: Ј. Пандуревић, Докторска дисертација Иве Андрића и српска усмена традиција, *Научни састанак слависта у Вукове дане, зборник радова*. Београд: Међународни славистички центар 289-304.
- Палавестра 2003: В. Палавестра, *Хисторијска усмена предања из Босне и Херцеговине (Хисторијска усмена предања – Зборник предања – Коментари)*. Приредио Мирослав Нишкановић, Београд: Српски генеалогски центар.
- Раденковић 2008: Љ. Раденковић (прир.), *Словенски фолклористи. Лични подаци и адресе*, Београд: Балканолошки институт САНУ.
- Сударушић 2012: Р. Сударушић, Библиографија радова Љубомира Зуковића. *Радови филозофског факултета. Филолошке науке*. бр. 14, књ. 1, 9-28. Пале: Универзитет у Источном Сарајеву, Филозофски факултет.
- Трајковић 2004: Б. Трајковић, Никола Т. Кашиковић сакупљач народних умотворина, Београд: *Књижевна историја*, књ. XXXVI/124, 467–488.
- Трајковић 2006: Б. Трајковић, *Никола Т. Кашиковић, живот и дело*, Београд: Народна

библиотека Србије.

Ћоровић 1914: В. Ћоровић, Научни рад Земаљског музеја, Сарајево: *Гласник Земаљског музеја* XXVI/1-2, 3-34.

Ћоровић 1925: В. Ћоровић, *Босна и Херцеговина*, Београд: Српска књижевна задруга.

Шекара 1987: Л. Шекара, Пушкин и наша народна поезија, Сарајево: *Годишњак Института за језик и књижевност*, XVI, 49-75.

Шекара 1990: Л. Шекара, Оснивачи руске универзитетске славистике према Вуку и нашим народним пјесмама. Сарајево: *Годишњак Института за језик и књижевност*, XIX, 191-212.

Шекара 1997: Л. Шекара, Филип Вишњић – последњи српски аед, Бијељина: *Српска вила*, III/7, 20-25.

Шекара 2000: Л. Шекара, Шантићева драма „Анђелија“ према Вуковој народној пјесми „Бог ником дужан не остаје“. У: *Алекса Шантић – живот и дјело*, зборник радова са научног скупа АНУРС, књ.3, Бања Лука – Српско Сарајево, 229-238.

Шекара 2001: Л. Шекара, *Српска народна пјесма у руској књижевности 19. вијека*, АНУРС: Бања Лука-Српско Сарајево.

Basler 1988: Ђ. Basler, Institut za proučavanje Balkana, u: *Spomenica stogodišnjice rada Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine 1888–1988*, Sarajevo: Zemaljski muzej, 392–396.

Benac, Dramušić 1963: A. Benac i V. Dramušić, *Analiza Zemaljskog muzeja*, Sarajevo: Zemaljski muzej.

Bogavac et al. 1972: M. Bogavac, V. Maksimović, L. Šekara, *Bibliografija radova o narodnoj književnosti* (I). Urednik Midhat Šamić. Sarajevo: ANUBiH. Posebna izdanja, knj. XVIII, Odjeljenje za književnost i umjetnost, knjiga 1.

Bogavac et al. 1974: M. Bogavac, Ђ. Hunjak, Lj. Tomić-Kovač, *Bibliografija radova o narodnoj književnosti* (II). Urednik Midhat Šamić. Sarajevo: ANUBiH. Posebna izdanja, knj. XXI, Odjeljenje za književnost i umjetnost, knjiga 2.

Bogavac, Tomić-Kovač 1976: M. Bogavac, Lj. Tomić-Kovač, *Bibliografija radova o narodnoj književnosti* (III). Urednik Midhat Šamić. Sarajevo: ANUBiH. Posebna izdanja, knj. XXV, Odjeljenje za književnost i umjetnost, knjiga 3.

Bogićević 1953: V. Bogićević, Uloga književnih časopisa u BiH u doba Kalajevog režima, Sarajevo: *Život*, 438–443.

Buturović 1992: Ђ. Buturović, *Bosanskomuslimanska usmena epika*, Sarajevo: Institut za književnost i Svjetlost.

Buturović 1995: Ђ. Buturović, *Narodne pjesme Bošnjaka u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo: Preporod.

Buturović 1996: Ђ. Buturović, *Usmena epika Bošnjaka*, Sarajevo: Preporod.

Buturović 1997: Ђ. Buturović, *Antologija bošnjačke usmene epike*, Sarajevo: Alef.

Buturović, Kajmaković 1988: Ђ. Buturović i R. Kajmaković, Naučna djelatnost u oblasti etnologije 1945-1988. godine, u: *Spomenica stogodišnjice rada Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine 1888-1988*. Sarajevo: Zemaljski muzej, 156 – 178.

Dautbegović 1988: A. Dautbegović, Uz stogodišnjicu Zemaljskog muzeja BiH u Sarajevu, *Spomenica stogodišnjice rada Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine 1888–1988*,

- Sarajevo: Zemaljski muzej, 7–13.
- Dujmović 2006: S. Dujmović, Između tradicije i modernizacije – Bosanska vila u prvoj godini izlaženja (1886), separat iz *Priloga* br. 35, Sarajevo: Institut za istoriju u Sarajevu.
- Filipović 1955: M. Filipović, Etnološki (etnografski) rad u Bosni i Hercegovini, Sarajevo: *Pregled* 10, 210-216.
- Filipović-Fabijanić 1970: R. Filipović-Fabijanić, Kratak pregled i karakteristike etnološkog rada u Bosni i Hercegovini u vremenu 1945-1969, Zenica: Radovi 1, 155-160.
- Hadžijahić, Purivatra 1968: M. Hadžijahić i A. Purivatra, *Stav Muslimana Bosne i Hercegovine u pogledu nacionalnog opredjeljenja: studijski projekat: nacrt za bibliografiju o osnovima i tendencijama narodnosne identifikacije Muslimana*. Sarajevo: Institut za društvena istraživanja Fakulteta političkih nauka.
- Hörmann 1888: K. Hörmann, *Narodne pjesne Muhamedovaca u Bosni i Hercegovini*, sabrao - - - savjetnik Zemaljske vlade za Bosnu i Hercegovinu, knjiga prva, Sarajevo 1888. (друго издање: Сарајево, 1930.)
- Hörmann 1893: K. Hörmann, Zur Geschichte des bosnisch-hercegovischen Landesmuseums, Wissenschaftliche mittheilungen aus Bosnien und der Herzegovina, Erster Band, Wien 1893, p. 3-24.
- Hörmann 1996: K. Hörmann, *Narodne pjesme Bošnjaka u Bosni i Hercegovini* I-II, Sarajevo: Preporod.
- Hunjak 1977: Đ. Hunjak, *Bibliografija radova o narodnoj književnosti* (IV). Urednik Midhat Šamić. Sarajevo: ANUBiH. Posebna izdanja, knj. XXXII, Odjeljenje za književnost i umjetnost, knjiga 4.
- Kovač-Tomić 1975: Lj. Kovač-Tomić, Književni časopisi u Bosni i Hercegovini u vrijeme austrougarske okupacije“, Sarajevo: *Godišnjak Instituta za književnost*, 1975, III–IV, 92.
- Krnjević 1973: H. Krnjević, *Usmene balade Bosne i Hercegovine, Knjiga o baladama i knjiga balada*. Sarajevo: Svjetlost.
- Krnjević 1975: H. Krnjević, Usmene balade Bosne i Hercegovine. Dosadašnje izučavanje i glavna svojstva. Sarajevo: *Godišnjak Instituta za književnost*, III-IV, 361–377.
- Kruševac 1947: T. Kruševac, Vukov odjek u Bosni, Sarajevo: *Pregled*, II, 8–9.
- Kruševac 1947: T. K(ruševac), „Najplodniji period sakupljanja narodnih umotvorina u Bosni“, Sarajevo: *Pregled*, knj. II, 8–9.
- Kuba 1906-1910: Lj. Kuba, Pjesme i napjevi iz Bosne i Hercegovine, Sarajevo: *Glasnik Zemaljskog muzeja*, 1906, XVIII, str. 183-208; str. 353-366; str. 499-508; 1907, XIX, str. 103-114, str. 629-638; 1908, XX, str. 117-128; str. 255-266; str. 403-413; str. 546-552; 1909, XXI, str. 303-312; str. 581-602; 1910, XXII, str. 513-536.
- Lopac 1951-52: M. Lopac, Bibliografski podaci etnografsko-folklornih radova o Bosni i Hercegovini, Sarajevo: *Glasnik Zemaljskog muzeja, Nova serija* VI, 339–409; *Nova serija*, VII, 425–490.
- Maglajlić 1979: M. Maglajlić, *Bibliografija radova o narodnoj književnosti* (V). Urednik Midhat Šamić. Sarajevo: ANUBiH. Posebna izdanja, knj. XLI, Odjeljenje za književnost i umjetnost, knjiga 6.
- Maglajlić 1985: M. Maglajlić, *Muslimanska usmena balada*, Sarajevo: Veselin Masleša
- Mandić 1938: M. Mandić, Historijat Zemaljskog muzeja Kraljevine Jugoslavije u

- Sarajevu, Sarajevo: *Glasnik Zemaljskog muzeja Kraljevine Jugoslavije* L/1, 7-51.
- Milošević 1954-1964: V. Milošević, *Bosanske narodne pjesme* I-IV. Banja Luka: Muzej Bosanske Krajine, Odsjek za narodne pjesme i igre.
- Milošević 1964a: V. Milošević. *Sevdalinka*. Banja Luka: Muzej Bosanske Krajine, Odsjek za narodne pjesme i igre.
- Nazečić 1959: S. Nazečić, *Iz naše narodne epike. 1. dio: Hajdučke borbe oko Dubrovnika i naša narodne pjesma (Prilog proučavanju postanka i razvoja naše narodne epike)*, Sarajevo: Svjetlost.
- Niškanović 1990: M. Niškanović, Pregled etnoloških istraživanja migracija i porijekla stanovništva Bosne i Hercegovine, u: *Migracije i Bosna i Hercegovina od ranog srednjeg vijeka do najnovijih dana – njihov uticaj i posljedice na demografska kretanja u našoj zemlji*, Sarajevo: Institut za proučavanje nacionalnih odnosa, 31-41.
- Orahovac 1977: S. Orahovac, *Muslimanske narodne pjesme*, Beograd: Rad
- Palavestra 1988: V. Palavestra, Naučna djelatnost u oblasti etnologije 1888 – 1945. godine, u: *Spomenica stogodišnjice rada Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine 1888-1988*. Sarajevo: Zemaljski muzej, 138-156
- Pandurević 2012a: J. Pandurević, Narratives about the second world war between oral history and folklore tradition. Y: Narrative Genres – Жанрови предања – Жанры преданий. ур: Zoja Karanović, Willem de Blecourt. Novi Sad: Filozofski fakultet, ISFNR, 197-204.
- Papić 1972: M. Papić, *Školstvo u BiH za vrijeme Austro-Ugarske okupacije (1978–1918)*, Sarajevo: Veselin Masleša.
- Simić 1953: LJ. Simić, Pjesme jajačkog kraja. Sarajevo: *Bilten Instituta za proučavanje folklora*, III.
- Simić 1959: Lj. Simić, Narodne pesme. Sarajevo: *Glasnik Zemaljskog muzeja*, NS (E), 14, 169-207.
- Simić 1966: LJ. Simić, Narodne pesme stanovništva jednog dela Bosanske Posavine. *Glasnik Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine*, NS (E), 20-21, 167-208.
- Smailbegović 1982: E. Smailbegović, *Bibliografija radova o narodnoj književnosti* (VI). Urednik Midhat Šamić. Sarajevo: ANUBiH. Posebna izdanja, knj. LXVIII, Odjeljenje za književnost i umjetnost, knjiga 8.
- Šekara 1982: L. Šekara, Počeci interesovanja za naše narodne pjesme u ruskoj književnosti, Sarajevo: *Godišnjak Instituta za jezik i književnost*, XI, 153-179.
- Tomić-Kovač 1975: LJ. Tomić-Kovač, Književni časopisi u BiH za vrijeme Austro-ugarske okupacije, Sarajevo: *Godišnjak Instituta za književnost*, knj. III-IV.

<<http://www.ibar.ba/ne-zatvarajte-zemaljski-muzej-bih/>> 13.10.2013.

<<http://www.novovrijeme.ba/kongresi-predstavljaju-svjetsku-promociju-kultura-malih-zemalja>> 13.10.2013.

<http://www.pressrs.ba/sr/vesti_dana/story/24861/Krah+Zemaljskog+muzeja+izazvao+rat+u+Sarajevu.html> 13.10.2013.

<http://www.prosvjeta.com.ba/prosvjeta/bosanski/bosanska_vila.html> 13.10.2013

<<http://www.slavistickikomiteta.ba/o-slavistickom-komitetu/>> 13.10.2013.

<<http://www.unesco.org/culture/ich/en/convention>> 17.10.2013.

Jelenka Pandurević

SERBIAN FOLKLORE AND FOLKLORISTIC IN BOSNIA AND HERZEGOVINA.
SUMMARY AND OUTLOOK

Summary

The overview of folklore in Bosnia and Herzegovina, offered in this paper, briefly covers the history of the most important research, where the emphasis is placed (in accordance with the competencies of contributors) on the recording and study of oral literature. Institutional and organized work is monitored through the activity of the National Museum in Sarajevo (1888), the Institute for the Study of Folklore (1946), the Institute for Literature (1965), regional museums, and after the civil war in 90s of the XIX century entity institutions too. Special attention is given to journals that are consistent with the editorial policy of instigating recording and publication of folklore and folklore expert contributions, and in particular intentions, constraints and opportunities to view folkloristic activities in Bosnia and Herzegovina in terms of Serbian folklore. In this regard, the aim is to show not only the interdisciplinary permeation, but also the theoretical, methodological and ideological heterogeneity of folklore in Bosnia and Herzegovina, the legacy marked by the domination of “Volkskunde” model of research, but also the contemporary review of its ultimate achievement in this moment within the gravitational field of cultural anthropology and folklore.

„ПОПРАВЉАЊЕ” УСМЕНЕ ВАРИЈАНТЕ ИЛИ О ШТАМПАЊУ СРПСКИХ НАРОДНИХ УМОТВОРИНА²

Бележење усмене грађе је особено превођење контактне комуникације у фиксиран запис, а штампање уводи и нове измене. *Текст* више не зависи само од дара усменог ствараоца, слушалаца, жанра и контекста, већ постају битни: став записивача/приређивача/ издавача, друштвени услови, концепција и тенденција едиција. Од почетака бележења до првих деценија 21. века различито мотивисане интервенције кретале су се у широком распону од погрешних података и фалсификата, преко захвата у лексику и стил, до скраћивања песме/ приче, дописивања и уједначавања стихова. Овом приликом се у прегледу указује на измене приликом публиковања и прештампавања умотворина.

Кључне речи: српске народне умотворине, измене записа, штампање, прештампавање грађе

Историјат народног стваралаштва грубо би се могао поделити на два периода. Први обухвата векове усменог преношења дела, али се не могу занемарити сложени процеси мањег или већег удела писане речи, битни и за акумулацију фонда традиције. Друга етапа започиње бележењем умотворина. Независно од тога чиме је оно мотивисано, границе између ових токова су различите за сваку средину и условљене друштвеним променама.

Од случајног, нехотичног записа и свесно сачуваног текста или рукописне збирке разликују се и два вида доказа о трајању облика. Наспрам опонашања усменог стила, у свим литерарним епохама³, другачији статус има спасавање усменог националног блага, као својеврсна културна мисија из програма европских романтичара. Од краја 19. века над сабирањем грађе доминира трећи вид трајања некада искључиво усмено извођене књижевности. Та дела се објављују „kao ilustrirana izdanja za djecu, kao đачка lektira, kao sentimentalno zavičajno štivo u lokalnim edicijama ili onima za iseljenike, kao publikacije namjenjene stranim turistima, kao reprezentativna spomen-izdanja nacionalne kulture, kao rafinirano odabrani književni tekstovi, kao znanstvene zbirke“ (Bošković-Stulli 1982: 43). Намене оваквих издања махом су „правдале“ и нове измене давно забележених варијанта.

1 markosoft91@gmail.com

2 Пројекат *Проучаваоци књижевности у српској култури друге половине 20. века* (178026; Филолошки факултет БУ), финансира Министарство за просвету и науку РС.

3 Везе усмене и писане речи на јужнословенском простору трају континуирано од средњег века, ренесансне и барока, преко песмарица, Качићевог *Разговора*, Доситејевих *Далматинских списа* до свих праваца 19. и 20. века.

Колектив и даровити појединац

Бележење грађе прати и необичан парадокс. Запис италијанског песника из 1497. и пола века млађе дело хварског поете садрже и стилизована сведочења о импровизацији (Пантић 2002: 29-32, 47-48). Њихови следбеници нису слично поступали, те је непознат контекст извођења и бележења осталих бугарштица и ерлангенске песмарице. *Потијевке словинске* су резултат редакције „из пера“ Ивана Марија Матијашевића (1758), а Геземан је издао збирку по препису изгубљених оригинала. Незнани су и путеви чувене баладе са ових простора (Диздаревић Крњевић 1997: 8-11).

Сличне појаве прате штампање грађе током 19. и 20. века. Захваљујући Вуку, Сими, Атанасију Николићу или касније Кордунашу сачуване су различите назнаке о усменим ствараоцима. Ипак, о њима се зна веома мало, јер се умотворина посматра махом као „продукт“ целог колектива. Заклањајући се иза променљивости усменог стваралаштва, записивач/редактор по свом нахођењу „обрађује“ текст.⁴

Између два светска рата штампање збирки пратио је неоромантичарски занос. Инсистирање на колективном духу усмене књижевности ишло је тако далеко да се и осуђивало откривање имена певача/казивача. Најватренији заговорник таквог приступа био је и један од најплоднијих сакупљача овог периода. Новица Шаулић наглашава како би подаци о усменим ствараоцима слабили „ауторитет народне творевине и општег поверења и признања њена од целине“ (Шаулић 1928: 311-320).

Понекад се наводе имена посредника, чији се преписи припремају за штампу, или терен где је запис настао. У том смислу је изузетак избор В. Чајкановића из рукописа Архива СКА, премда ни он није 1927. само верно „пренео“ варијанте. Највећим делом се предговор односи на отежане припреме текстова за штампу. Али, и када сакупљачи и редактори остављају такве напомене, не говоре о начину обраде материјала.

Иако су уз збирке и прилоге из периодике честа уверавања да су текстови верно – „фотографски“ забележени, испољавају се и интервенције. Неке су природна последица премештања усмене умотворине у нови вид трајања. Ипак, два опречна типа комуникације – изговорену реч и писмом фиксиран текст немогуће је помирити. Док је запис покушај чувања дела од заборавља, он истовремено нарушава спонтаност непоновљивог тренутка импровизације. Чим варијанта добије „konačnu“ форму, мења и сопствени идентитет. Из текста приређеног за штампу најпре су изостајали сигнали његовог пређашњег усменог живота.⁵

На спасавања усмене грађе редовно су утицали субјективни ставови о „доброј“ песми/причи, те и од колектива и од даровитог усменог ствараоца постаје важнија позиција сакупљача-редактора. Чак су и ауторитети, заслужни за статус народне књижевности у националним културама, приређивали грађу према личном афинитету и постављеном циљу. Но, прво штампање усменог дела није било и последња фаза

4 То открива у једном писму Мијат Стојановић: „Zabavljam se sastavljanjem naših prostih pripovesti: sabiram ih, izdelavam, izgladivam, krojim, šijem, param, čupam, sadim, uređujem ili ostavljam onako kako jest u ustih puka“ (Horvat, Ravlić 1956: 433-444).

5 Записивачи и редактори махом изостављају формуле контактнoг типа, тим пре што такви почеци – завршеци нису „u savezu sa sadržajem pjesme“ (Maretić 1966: 98-104).

његових промена. Као што је више руку могло начинити безброј интервенција од записа и преписа до публикувања текста, тако је и прештампавање грађе подразумевало различито мотивисане измене.

Похвале „народном духу“

Већ је 1821. Вук скренуо пажњу на типове издавања усмене грађе: „народно књижество“ треба „вјерно, чисто и непокварено скупити“, а нужно је „намјештање ријечи“ када се објављују приче (Караџић 1988: 15-16). Драгоцена је и опаска о судбини рукописа Ђорђа Којанова, који је „скупии подоста нашијех народнијех приповиједака и послао их Матици српској да их она наштампа, а она их предала некоме да их *поправи*, пак тако остало и до данас“ (Караџић 1988: 50). Опор коментар уједно илуструје појаву типичну за објављивање усмених варијаната.

Сматрало се да је сасвим природно редиговање прича и њихово „дотеривање“ у народном духу (Аноним 1934: 311-312). Сам феномен „народног духа“ је, међутим, сваки записивач, издавач и критичар тумачио по свом нахођењу и осећању.⁶ Нарушавање изворног текста је било правило 19. века. По томе се није разликовао Гримов однос према немачкој грађи од Вуковог приређивања приповедака. Само што је Вук махом оставио податке о казивачима и посредницима.

Поправљање текстова постало је уобичајен начин штампања и прештампавања народних прича и песама, руковођен различитим побудама. При превођењу усмене импровизације у писану форму било је неминовно увести интерпункцију и графичка „решења“, а уз прилагођавања важећој правописној норми обавезно се додавао наслов. Осим тога измене су зависиле од: става, естетских критеријума и патриотских заноса записивача/редактора; намене издања; идеолошко-политичких и комерцијалних разлога.

Мењале су се фонолошке, лексичке и синтаксичке особености, превођени су локализми, архаизми и дијалекатска обележја. Питање је, свакако, и шта се догађало на морфолошком нивоу. Жанровски систем могао се (вештачки) модификовати, од композиције и структурних сегмената до детаља везаних за реалије и историју, типове хумора и фантастике. Резултате таквих поступака немогуће је поуздано реконструисати. Уосталом, ни сакупљачи нису скривали особено „коауторство“ – бележење по сећању.

И наслови издања одражавају друштвени контекст. Од половине 19. века истиче се национална „припадност“ грађе.⁷ Наглашавају се и педагошко-дидактички циљеви, јер се деци и омладини намењују народне умотворине, често илустроване.⁸ Оне су

6 И Вукова стилизација оцењена је као враћање приповедака у „природно стање“, јер је нпр. Механџићеве записе *ослободио* „градског колорита и маловарошке разнежености“ (Поповић 1972: 520).

7 К. Blagajić, *Hrvatske narodne pjesme i pripovijetke iz Bosne*, Zagreb, 1886; Nj. Dvorović, *Hrvatsko narodno blago. Zbirka hrvatskih narodnih pjesama i pripovijedaka iz Bosne i Hercegovine*, Senj, 1888; K. Hörmann, *Narodne pjesme Muhamedovaca u Bosni i Hercegovini*, I-II, Sarajevo, 1888; H. С. Кукућ, *Српске народне умотворине из разних српских крајева*, Загреб, 1898; Р. Космајац, *Мухамеданке, народне приповетке Срба мухамеданаца босанско-херцеговачких*, Братство, 12-13, 1908: 395-437; D. Bogdanović, *Narodne pripovijetke hrvatske i srpske*, Zagreb, 1914; М. Б. Кордунаш, *Српске народне приповијетке са огулинског Кордуна, из Луке, Крбаве и Босне*, Загреб, 1936 итд.

8 *Илустроване народне приповетке*, Београд, 1926; *Илустроване народне приповетке*, 1-2, Београд,

добила и нове улоге, противречно самом феномену импровизације, јер су штампане ради описмењавања пука и учења „наизуст“.⁹ Идеја југословенства је, формално, слично примењивана у центрима бивше државне заједнице. Неутралисала се национална перспектива¹⁰, или је заклањана иза регионалних одредница.

Веома рано испољава се и критички однос према издањима. Прикази и белешке о збиркама су редовне рубрике периодичних публикација. Ипак, исти поступци приређивања некада су осуђивани, али са истим жаром су и хваљени као квалитети збирки и антологија. Најчешће се на процене критике, анонимне, пристрасне, суздржане или научно аргументоване, нису много освртали ни сакупљачи ни издавачи.

Разум и осећања или (не)моћ критике

Прву оцену о редакторској улози сакупљача изрекао је управо Вук и за сва времена пресудио збиркама Атанасија Николића (Карацић 1988а: 50). Премда запажања немају лични тон, није могуће занемарити удео сујете, јер је Николић 1842. и 1843. предухитрио Вука. Али, ни из каснијих критичких прилога по периодици није лако одвојити субјективно мишљење од објективних процена. При том, по интервенцијама у усменом материјалу нису се много разликовали самоуки родољуби од књижевника, уредника часописа и научника. Критичари су, међутим, дуго остајали – анонимни. Један од њих приметио је, на пример, недостатке корпуса који је сабрао сам Стојан Новаковић: „Само им је то мана што се свуда види да их је писао писмен човек, свуда се види та филологија“ (Аноним 1863: 45).

Прештампавање грађе било је такође врло слободно. Светозар Матић је оштро замерао Луки Зрнићу због приређивања антологије, пошто је песме „превео“ у екавски облик, исправљао турцизме и „историјске нетачност“, а изостављао празноверице (Матић 1922: 160).¹¹ Састављајући збирку о Хајдук Вељку и Срета Стојковић је

1931; Н. Касапић – Д. П. Илић, *Илустроване народне приповетке*, Београд, б. г.; *Српске народне приповетке*. За омладину препричао У. Џонић. Илустровао М. Марковић, Београд, 1941.

9 *Одабране народне песме за учење наизуст у српским основним школама* објављене су 1880. (Нови Сад: Штампарија А. Пајевића), а загребачко Друштво свеучилишних грађана „за поуку аналфабета“, издало је 1908. први том такве намене *Marko Kraljević u narodnim pjesmama*.

10 Исте тенденције прате штампање збирки, антологија, хрестоматија и наслове научних студија: Ј. М. Павловић, *Наш народ у причама*, Београд, 1930; М. Лесковац, *Наше народне приповетке*, Нови Сад, 1937; Ј. М. Продановић, *Антологија народних приповедака*, СКЗ, Београд, 1951; *Narodne pripovijetke*, рг. М. Bošković-Stulli, МН, Zagreb, 1963; *Антологија лирских народних песама*, пр. В. Недић, СКЗ, Београд, 1977; *Антологија народних балада*, пр. Х. Крњевић, СКЗ, Београд, 1978; S. Koljević, *Ka poetici narodnog pesništva*, Prosveta, Beograd, 1982. На преласку 20. у 21. век враћају се национална одређења: З. Карановић, *Антологија српске лирске усмене поезије*, Нови Сад, 1996; З. Карановић, *Антологија српске лирске-епске усмене поезије*, Нови Сад, 1998; едисија Српско усмено стваралаштво Гутенбергове галаксије; Ј. Деретић, *Српска усмена епика*, Београд, 2000.

Сличну слику даје и периодика: *Zbornik za život i običaje Južnih Slavena* (V. Ardalić, *Narodne pripovijetke iz Bukovice u Dalmaciji*, XIII/2, 1908); *Српски етнографски зборник* (В. М. Николић, *Из Лужнице и Нишаве*, 1910, XVI), као и посебно штампане збирке (S. Grčić, *Sinjske narodne pjesme i pričanja*, Split, 1929; Д. А. Боричић, *Испод Комова - анегдоте*, Скопље, 1929; Ђ. Ј. Киселиновић, *Народне приче из Охрида*, Охрид, 1931; Б. Вујков, *Буњевачке народне приповетке*, Суботица, 1951; М. Bošković-Stulli, *Istarske narodne priče*, Zagreb, 1959. итд). Грађа се групише и око популарних ликова и догађаја.

11 Зрнић је тако припремио и *Одабране басне народне и уметничке* (Пожаревац, 1897). Редактор је посебно био немилосрдан према Доситејевим баснама, из којих је уклонио наравоученија.

текстове „с мање или више успеха проширивао и поправљао“ (Аноним 1905: 874). Када је приказао *Српске народне приповетке* Тихомира Остојића, иначе суздржан у изрицању негативних оцена, Чајкановић је истакао пропусте при обради и избору текстова. Посебно је Остојићу замерио што народним приповеткама придружује *Малу вилу*, варијанту која није народна (Чајкановић 1923: 542-543)¹².

Природу критичких осврта одлично показује рецепција дела Мићуна Павићевића. Мада је уочено да често „литерарише“, хвали се његов стил и језик, јер је у „препричавању по сећању“ очувао „изглед“ казивања (Аноним 1935: 580), док су збирке „продукт његове стваралачке душе“ (Павићевић 1936: 8). Према народним умотворинама слично су поступали и други писци – Вукасовић, Милићевић, Мулабдић, Сремац, али и сакупљачи народног блага.

Судари усмене и писане речи испољавали су се све интензивније, још од како је Вук посумњао у аутентичност прилога Вука Врчевића, а грађа прикупљана од краја 19. века по правилу је лоше пролазила при поређењу са Вуковим антологијама. Слабији естетски домети често су повезивани и са начином приређивања текста, јер записе „сваки сакупљач гради по свом калупу“ (Ђоровић 1982: 92). И Јагић се скептично осврнуо на Петрановићеве збирке, те су до данас актуелне исте дилеме. Страсно трагајући за лажним народним песништвом, Војислав Јовановић је оценио збирку Владимира Красића као фалсификат. Проблеми су, међутим, много сложенији. Јер, и сама традиција је жив организам, као што је променљив и фонд знања из којих израста укус колектива и репертоар усмених стваралаца. Када је Кордунаш писао о Ради Рапајићу, осврнуо се и на његове „изворе“. Слепи гуслар није песме „учио“ само по певању других народних певача, него и из књига (Кордунаш 1935: 75-81). До које мере се не могу реконструисати процеси и исходи редиговања усменог текста говори и детаљ везан управо за Кордунашеве збирке. Иза анонимног приказа из *Босанске виле* назире се став уредника, Николе Кашиковића, посвећеног сабирању умотворина. „Непристрасан“ критичар истиче како је „најчистији језик“ оних прича које су претходно штампане баш у *Босанској вили*, јер је у њима „уредништво исправљало шта не ваља“ (Аноним 1900: 351-352).

За увећавање проблема нису били заслужни само поједини сакупљачи, штампарије и часописи, већ и научне институције. Обе Матице нудиле су новчане награде ревносним записивачима. Суочени са животним недаћама, они су слали исте рукописе на више страна. Некада су и преписивали већ штампане варијанте, јер је од броја табака зависила висина хонорара. Подстицајне методе при теренским истраживањима применили су и странци – плаћали су по испеваном стиху. Не треба истицати колико су и такви текстови сумњиве аутентичности, мада је данас колекција Перија и Лорда једино што светски фолклористи знају о усменом стваралаштву са јужнословенских простора.

Од патриотизма до зараде

Како је 19. век одмицао постајале су све бројније антологије различитог типа и намене. Махом анонимни приређивачи слободно су мењали грађу преузету из туђих

12 Према школским програмима ова варијанта се намеће као обавезан текст, иако не припада народним умотворинама, а још мање илуструје одлике усмене бајке.

збирки и периодике. По томе предњачи књижара браће Поповић, чија су издања *Циганија* (1884, 1891²) била фалсификати познатих шаловитих прича. Иако им је то јавно замерано, нико није био посебно угрожен, те су се слична издања умножавала, намењена широкој читалачкој публици, деци и омладини. Без назнака о изворима и изменама, штампали су књиге за народ (*Разбистриге*; песмарице о Марку, Косову, хајдуцима) све штампаре из Новог Сада, Панчева, Београда. Нису се много разликовали ни они који су изборе потписивали. Једну од првих антологија изван националних оквира саставио је Вјенцеслав Маржик, учитељ, преводилац и педагошки писац. Испод сваке приче *Izabranih narodnih pripovijedaka Slavena* (Zagreb 1884) стајало је само чијој традицији припадају. Поузданост навода и начин приређивања лепо илуструје текст под насловом *Златна јабука и девет пауница*. Упркос редакцији, лако се препознаје бајка из Вукове збирке, само што је представљена као део бугарске баштине.

Нису само учитељи, попут Маржика, Зрнића или Благоја Т. Недића „поправљали“ умотворине. И писци и научници мењали су све што им није било по ђуди. Догађало се и да те нове „исправљене“ варијанте засене изворну грађу, због угледа антологичара и издавача или умножених издања великог тиража.

Замена једне речи другом, наизглед, не ремети структурно-семантичке нивое песме/ приче. Ипак, скуп значења одређених појмова покреће одређене асоцијације и сигнале, јер су међусобно повезани сегменти у динамичном односу са жанром и комплексом традиције. То одлично илуструју Вукове измене сопствених записа, мада је он ретко мењао претходно стилизован текст.¹³ О значају и значењу једне речи за смисао усмене варијанте довољно сведочи литература посвећена „тамним местима“ баладе о удесу Хасанагинице (Hasanaginica 1975).

Остаће заувек спорни и завршни стихови песме коју је Сарајлија слушао од Јаглике Мушкобане:

„Свети Сава јесте оно био
који но се и данданас слави
у србљском роду и народу.“
(Милутиновић 1990: 77, 106-108)

Мада постоје варијанте и старији запис (Геземан 1925, 47), само се ова обрада „премешта“ ка поетској биографији најмлађег Немањиног сина. То је било довољно да се *Златна свирала* тумачи и као рефлекс старијег певања о Растковом одласку у манастир. А, баш је ову варијанту Новаковић је оценио као резултат „кварежа“,

13 Текст *Зле жене* из 1821. и 1853. разликује се по једној именици. Брачни спор завршава се када жена упада у *рупу*, одакле муж избавља ђавола. Околности су усклађене са типским цртама јунака и комичном атмосфером варијанте, али и читаве збирке, у којој се испољава и афинитет Вука – приповедача. Простор асоцира и на духовите критике понашања из пословичних поређења (Скривати се у мишијој рупи, Стиди се као курјак у рупи, Карацић 1987: 2344, 5099). Када је поново објавио исти текст, Вук је појачао митско-мистичне валере. Зла жена упада у – јаму, док се извлачењем ђавола из – дубоке јаме покрећу представе о граници између живих и мртвих (Чајкановић 1973: 77-99)

И предање о Марковој смрти незнатно се разликује из прве *Пјеснарице* и одељка *Живота и обичаја народа српског*. По старијем тексту Марка убија Мирчета „стријелом“ (Карацић 1965: 108). Млађа верзија помера успомене на начин ратовања ка хтонским својствима јунака, чија смрт не може бити обична. Мирчета убија Краљевића „златном стрелом у уста“ (Карацић 1969: 185).

мешања времена и „разних песама и приповедака“ (Новаковић 1880 : 233). Не може се занемарити ни перо сакупљача (Љубинковић 2000: 283-285). Али, и сам Стојан Новаковић одлучио се за поправљање текста једне друге, познатије песме из најпознатије збирке. Променио је завршне стихове о смрти мајке Југовића („Надула се Југовића мајка,/ Надула се, па се и распукла“, Карацић 1988б: 49, 82-83). По његовом мишљењу, након „удешавања“ неподесних речи, варијанта је постала „складнија“:

...
 „Ал’ ту мајка одољет не могла,
 Препуче јој срце од жалости (...)
 Земљи паде, Богу душу даде“
 (Новаковић 1876: 40)

О популарности Новаковићевог *Косова* говори и детаљ да је од 1871. до 1876. доживело три издања, али је његов утицај био далекосежнији, при чему се само изузетно узимала у обзир кратка напомена „К трећем издању“ (Стојковић 2007: 144). Тим пре што је иза измене стајао научни ауторитет, нови текст је постао идеално решење за књиге намењене младима. Последице овакве редакције посебно долазе до изражаја када се у историјат изучавања укључе тумачења В. Чајкановића (Чајкановић 1973: 543-554).

Захваљујући издањима *Јуначких народних песама* Војислава Ђурића, одломци о Косову, које је Вук слушао од свога оца, памћени су по Ђурићевим насловима, као посебне епске песме. Ђурић се такође определио за Новаковићеву варијанту о смрти мајке Југовића, док је Вишњићеву песму о боју на Мишару скратио, изостављајући (само) 108 стихова.

Највеће измене претрпело је популарно издање *Ерлангенског рукописа*. Ослањајући се на своје гусларско искуство, приређивачи (Меденица, Аранитовић 1987) су потпуно прерадили стару песмарицу (Самарџија 1990: 184-199). Она више није личила на рукопис од којег је кренуо Геземан, суочавајући се с бројним проблемима од датирања до транскрипције (Геземан 1925). Значајан споменик српске културе и традиције није постао познатији ширем кругу, као што није могао да послужи озбиљним научним истраживањима.

Нови миленијум започео је сличним појавама. Једна од најугледнијих и једва преживелих издавачких кућа, Српска књижевна задруга, објавила је прерађену Вукову збирку приповедака, „преведену“ на српски језик! Светски талас редиговања баштине такође није заобишао балканску периферију. Како би се човечанство „решило насиља“, прве су се на удару нашле народне бајке. Такво „прочишћено“ и „исправљено“, илустровано издање награђено је 2012. на београдском сајму књига.

Тешко је „помирити“ комерцијалне и научне разлоге при издавању умотворина, а само су усамљени издавачи спремни да повећају трошкове штампања популарних издања страницама које садрже критички апарат. Научно мишљење је често маргинализовано, тим пре што у савременим друштвено-економским условима хуманистичке дисциплине, а посебно национална наука и култура, постају егзотична појава и баласт државног финансијског плана.

Осврт на историјат издавања фолклорне грађе у времену и простору открива

бројна удаљавања од аутентичних усмених творевина. Најчешће је, заправо, њихово штампање представљало „намјештање ријечи“ (Карацић 1988а: 16), а измене језика и стила нису изостајале ни приликом прештампавања. Обраде су биле различито мотивисано, од Вукове тежње да створи модерни српски књижевни језик, преко педагошких циљева и патриотских намера до стицања брзе и лаке зараде. Изазову „поправљања“ умотворина нису одолели ни сакупљачи, ни издавачи, књижевници, научници, уредници часописа и одбори научних институција. Готово је извесно да „редакције“ текстова и даље подједнако прете познатим збиркама и непознатим, заборављеним рукописним фондовима. С друге стране, захваљујући новим технологијама и ова стара и нова грађа може постати доступна најширем кругу корисника. Пратеће информације могле би се односити на „судбину“ сваке појединачне варијанте (казивач, записивач, извор, околности импровизације, историјат штампања; тумачење спорних појмова и поетичких особености; указивање на: моделе и варијанте, место у индексима, архаичну подлогу, везе са историјом и најширим комплексом традицијске културе итд.). Заправо, дигитализација подразумева много више од пуког прекуцавања текстова. Зато би било корисно начинити потпуни увид у корпус који је већ прошао ову прву фазу обрада, и саобразити критеријуме при изради електронске базе¹⁴ помоћу које би се сачувала и представила српска фолклорна баштина.

За будућност српске фолклористике од пресудног је значаја повезивање институција у којима се изучавају ове научне области, као и сарадња са јужнословенским, европским и светским научним центрима. Мада се, парадоксално, запажања и упозорења Тихомира Ђорђевића (Ђорђевић 1900: 20-29) могу применити и након 113 година, никада као данас није јасно колико наука о српском народу и његовој традицији зависи искључиво од нас самих.

ЛИТЕРАТУРА

- Аноним 1863: Србски летопис 1861, част II, година XXXV, књига 104: *Даница*, IV, 3, 45.
- Аноним 1900: Српске народне приповијетке М. Б. Кордунаша: *Босанска вила*, XV, 24, 351-352.
- Аноним 1905: С. Ј. Стојковић, Хајдук Вељко: *Српски књижевни гласник*, XIV, 11, 874.
- Аноним 1934: О бележењу народних приповедака: *Књижевни север*, X, 7-10, 311-312.
- Аноним 1935: Мићун М. Павићевић, Црногорци у причама и анегдотама, Љубљана, 1934: *Српски књижевни гласник*, XLIV, 7, 580.
- Bošković-Stulli 1982: М. Bošković-Stulli, О usmenoj književnosti izvan izvornoga konteksta: *Narodna umjetnost*, 19, Zagreb, 41-55.
- Геземан 1925: Г. Геземан *Ерлангенски рукопис старих српскохрватских народних песама*. Сремски Карловци: СКА.
- Detelić 2007: М. Detelić, *Epski gradovi*. Leksikon. Beograd: SANU.

14 В: Detelić 2007; *Ерлангенски рукопис* (М. Детелић, С. Самарџија, Л. Делић, Т. Суботин Голубовић, Б. Томић); обрада епике у склопу пројекта *Српско усмено стваралаштво у интеркултурном коду* (Институт за књижевност и уметност у Београду).

- Диздаревић Крњевић 1997: Х. Диздаревић Крњевић, *Утва златокрила. Дело творност традиције*. Београд: Филип Вишњић
- Ђорђевић 1900: Т. Ђорђевић, Српски фолклор: *Караџић*, 2, Алексинац, 20-29.
- Караџић 1965: В. С. Караџић, *Мала прстонародња славеносербска пјеснарица*, (В. Недић), Београд: Просвета.
- Караџић 1987: В. С. Караџић, *Српске народне пословице*, (М. Пантић), Београд: Просвета.
- Караџић 1988а: В. С. Караџић, *Српске народне приповијетке*, (М. Пантић), Београд: Просвета.
- Караџић 1988б: В. С. Караџић, *Српске народне пјесме*, (Р. Пешић), Београд: Просвета.
- Кордунаш 1935: М. Б. Кордунаш, Раде Рапајић, народни гуслар. *Прилози познавању народне поезије*, II, 1, 77-81.
- Љубинковић 2000: Н. Љубинковић, *Пјеванија црногорска и херцеговачка Симе Милутиновића Сарајлије*, Београд: Рад – КПЗ Србије.
- Maretić 1966: Т. Maretić, *Naša narodna epika*, Beograd: Nolit.
- Матић 1922: С. Матић, Лука Зрнић, Одабране српске народне песме: *Српски књижевни гласник*, VI, 2, 160.
- Меденица, Аранитовић 1987: Р. Меденица – Д. Аранитовић, *Ерлангенски рукопис. Зборник старих српскохрватских народних песама*. Никшић: Универзитетска ријеч.
- Милутиновић 1990: С. Милутиновић Сарајлија, *Пјеванија црногорска и херцеговачка*, (Д. Аранитовић), Никшић: Универзитетска ријеч.
- Новаковић 1876: С. Новаковић, *Косово*. Београд: Државна штампарија.
- Новаковић 1880: С. Новаковић, Стара народна песма о одласку св. Саве у калуђере, *Отаџбина*, IV, 41-60, 220-235.
- Horvat, Ravlić 1956: J. Horvat – J. Ravlić, *Pisma Ljudevitu Gaju, Građa za povijest hrvatske književnosti*, 26. Zagreb: МН.
- Pavićević 1936: М. М. Pavićević, *Crnogorci u pričama i anegdotama*, XVI, Paris: Jugoslovenske pariske novine.
- Пантић 2002: М. Пантић, *Народне песме у записима XV – XVIII века*, Београд: Просвета.
- Поповић 1972: М. Поповић, Вукова народна приповетка, *Народна књижевност*, (В. Недић), Београд, Нолит, 514-526.
- Самарџија 1990: С. Самарџија, Ново издање „Ерлангенског рукописа“, *Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор* LIII-LIV, 1-4: 184-199.
- Стојковић 2007: С. Ј. Стојковић, *Косовска епонеја*, (Н. Радуловић), Приштина: Панорама.
- Ђоровић 1892: С. Ђоровић, Српске народне пјесме слијепца Рада Рапајића. *Стражилово*, V, 3: 92.
- Hasanaginica 1975: *Hasanaginica 1774 – 1975*, (А. Isaković), Sarajevo: Svjetlost.
- Циганија 1884, 1891²: *Циганија или Цигани и њихове досетке у народним приповеткама*, Нови Сад: Књижара браће М. Поповић.
- Чајкановић 1923: В. Чајкановић, Т. Остојић, Српске Народне приповетке, Београд – Сарајево, 1923²: *Српски књижевни гласник*, X, 7, 542-543.

Чајкановић 1927: В. Чајкановић, *Српске народне приповетке*, Београд: СКА.

Чајкановић 1973: В. Чајкановић, *Мит и религија у Срба*, Београд: СКЗ.

Шаулић 1928: Н. Шаулић, О српским народним песмама: *Књижевни север*, IV, 7-9, 311-320.

Snežana D. Samardžija

MODIFYING THE ORAL FOLKLORE MATERIAL IN THE PROCESS OF RECORDING

Summary

Recording of folk literature represents a particular translation of contact communication in fixed entry and printing further distances variant from the original context. *The text* is no longer relying only on the gifts of oral creator, listener's taste, the genre and the circumstances of the performance; but on other factors as well: attitude of the person who wrote it down, publisher's estimate, social and political conditions, concepts and trends of an edition. Changes ranged over a wide span, starting from incorrect data and forgery, through shortenings of songs /stories, addition and equalization of verses, to improper implementations of modern Serbian vocabulary. Similar procedures are seen throughout the 19th and 20th century, regardless of whether the editions were prepared by self-taught patriots, writers or scientists.

О САКУПЉАЧИМА И ИСТРАЖИВАЧИМА НАРОДНЕ ИГРЕ У СРПСКОЈ ЕТНОЛОГИЈИ И ФОЛКЛОРИСТИЦИ ОД 19. ВЕКА ДО ДАНАС

Предмет овог рада је историјски развој и пресек стања рада на прикупљању грађе о народној игри, касније популарно називаном „играчком фолклору“ у српској етнологији и фолклористици од времена Вука Стефановића Караџића до данас. Грађа прикупљана у старијем историјском периоду односи се на етнографски контекст обредне праксе, чији неодвојиви део је народна игра. У каснијим периодима, услед друштвених, политичких и религијских чинилаца, игра (плес) улази у домен забаве и доколице. Одабрани примери рада на сакупљању и проучавању традиционалних народних игара, на основу доступне литературе, представљени су у сумарном приказу од почетака рада на институционализацији ове проблематике у току 19. века. Осим тога, у раду се указује и на примену прикупљене грађе у едукативним програмима у току 20. и у првој деценији 21. века. Наведени примери односе се на увођење методологије рада истраживања и сазнања о традиционалним народним играма у наставне програме на одсеку за етномузикологију (ФМ, АУ НС), или на смеру струковни васпитач за традиционалну игру (ВШССОВ у Кикинди).

Кључне речи: народне игре, играчки фолклор, грађа, традиција, институционализација.

Иако је играчка традиција на простору Србије веома разноврсна и поседује дугу историју, она није била у довољној мери у центру пажње да би подстакла израду једног целовитог дела о развоју ове субдисциплине фолклористике и етнологије. То не значи да у протеклом времену није била посвећена одговарајућа пажња традиционалним народним играма и да се оне нису проучавале. У другој половини 20. века Оливера Младеновић и Слободан Зечевић, следећи рад Данице и Љубице Јанковић, указали су на тешкоће и недостатак систематизованог рада на историји играчког фолклора. Посебно је Оливера Младеновић сматрала како је неопходно сачинити свеобухватан и критички преглед свега што пружају доступни извори о народним играма, играчима, начину и обрасцима играња и њиховом значењу (Младеновић 1964: 204). Указала је на то да се историјска истраживања намећу као битна за надградњу и развој саме дисциплине, али и културног наслеђа у целини, макар се ослањајући на оскудне средњовековне изворе (*Исто*).

У почетку се под појмом *народона игра* у српској етнологији и фолклористици подразумевало више различитих облика активности попут спортских игара и вештина такмичарског карактера у скакању, трчању, бацању и дизању камена. Појам *игра*²

1 vesna.marjanovic@etnografskimuzej.rs

2 Реч *игра* изведена је из корена санскритске речи *tan* што значи тензија. Код словенских народа уобичајен је појам *играти* или *плесати*, мада се често плес третира као уметничка, естетска и обликована *игра*

такође се користио и за друштвене, забавне и игре на срећу, на шта је указао Слободан Зечевић (Зечевић 1983: 7), наводећи примере класификације игара с почетка 20. века Тихомира Ђорђевића (Ђорђевић 1907). Код Тихомира Ђорђевића наилази се и на појам *орска игра*, под којим он подразумева игре у колу/*ору*³ (Ђорђевић 1907: 14-19), што би данас било еквивалентно *фолклорној игри*.

Народна игра се у савременој фолклористици третира као игра настала углавном у сеоској средини, док се у говору обичних људи за ову врсту игре често употребљава реч *фолклор*. У том контексту, игра се разматра заједно са обредом и забавом. Као забавној активности „додељена“ јој је, нарочито у 20. веку, а посебно између два светска рата, и особина *социјалног вентила* који помаже у регулисању понашања заједнице у време годишњих календарских празника. Драгослав Антонијевић (1997) као и неки страни истраживачи (Lasens 2010:345), сматра да се у току празничне атмосфере „троши“ вишак акумулиране енергије, па је и игра настала у народу зато сматрана и активношћу која је поникла из живота.

За потребе задате теме под *фолклором*, тј. *фолклорном игром* подразумева се једна од субдисциплина фолклористике – *народна игра (плес)*, за коју Драгослав Антонијевић констатује како у дужем временском периоду настоји да се легитимише као самостална истраживачка грана (Антонијевић 1999: 21), што помаже и развоју етнокореологије.⁴

У почетном периоду рада на прикупљању народних игара, игра је дефинисана двојако у односу на време када се изводила: 1) као специфично понашање учесника са одликама низа покрета и ритма који се практикују индивидуално или колективно, уз музику или/и песму, у сакралном времену, са циљем обављања одређених магијских радњи, намењених нпр. аграрној и сточној плодности, или су то ритмичке радње у оквиру обичаја животног циклуса – у току свадбених церемонијала или погребних обичаја; 2) као забава у функцији повезивања заједнице у профаном времену. Данас се приликом теренских истраживања најчешће сусреће овај други облик игре.

Рад сакупљача и проучавалаца народних игара може се, према времену прикупљања, хронолошки сегментирати овако: 1) од друге половине 19. до почетка 20. века; 2) од почетка 20. века до Другог Светског рата; 3) од Другог Светског рата до 70-их година 20. века; 4) од 70-их година до краја 20. века; 5) од почетка 21. века до данас.

Најстарији помени игара у средњовековној Србији везују се за име Нићифора Григора из 1327, који описује мушко коло које је извођено након литургије и црквене свечаности поводом Ускрса у Струмици (према Бојанин 2005: 338-339). У другом опису око Беле Паланке, око 1560-те године Стефан Герлах је присуствовао женском певању и игрању, а виђено је оценио као „сирово и сељачко пјевање“

док је сама реч игра вишезначна (Zdravković 1995:5). У сакупљеној грађи о народним играма речи *игра* и *плес* представљају синониме и често се час један час други термин користи за објашњење истих појава.

- 3 Игре у колу, тј. орске игре, одређени проучаваоци народних игара попут Курт Сакса (Sachs 1938) и његових следбеника, сврставају у најстарији облик народне игре.
- 4 Игра је поред одређења да је народна и традиционална еволуирала од игара произишких из обреда у игре представљачког и идентитетског карактера не само у домену сеоских забава већ и сценских приказа културно-уметничких ансамбала насталих у другој половини 20. века

(према Бојанин 2005: 339).⁵ У опису путописца Марка Антуна Пигафете, члана једне експедиције кроз тадашње балканске земље, стоји како су видели „пуно дјевојака, многе су биле беспослене, плесале су наоколо и празновале, али увек тражиле су новац [...]. Три или четири пјеваху натјечућ се, одговараху си попут сборова, сирово и сељачко пјевање, две по две држале се за руке. Једна имала је на глави једну врсту клобука или капе, која је имала врхове попут једра, та је опонашала мужкарца, а друга жену, и тако плешућ, долажаху увијек на супрот. С почетка врло лагано, а послје мало по мало поспјешиваху корак, те напосок скакаху, слиедећ увијек своје пјевање ...“ (према Бојанин 2005: 339). У путопису Француза Пјера Лескалопјеа, око 1570-их година сачуван је опис женског плеса с певањем и свирањем: „Неке девојке дођоше да играју пред нама да добију новаца, и украсише се као невесте, шеширима опточеним разнобојним перјем које су причврстиле на главу. Играле су по две заједно једна према другој; најзад ритам постаде бржи, па скакаху и удараху ногама у истом такту. Њихови свирачи беху четири њихове другарице које су стајале по две и две и једне другима одговарале истом песмом“ (Бојанин 2005:339). Након ових неколико интерпретација записа и описа игара у празничном времену код Срба у средњем веку, јасно је данашњим истраживачима да се наведени подаци односе на описе обредних поворки, вероватно *лазарица*, одржаних до савременог доба у јужним и у југоисточним деловима данашње Србије. Дакле, хипотетички је могуће појаву овог облика народне игре пратити све до данас, тј. од обредног до сценског извођења. Стога и оскудне дескрипције које се налазе у путописима оних који су пролазили кроз Србију у минувим вековима имају велики значај, мада према тим описима није могуће у потпуности схватити сваки покрет, у њима је присутан социјални контекст игре и њено време извођења.

Најстарија грађа о народној игри и играчким облицима на простору Србије налази се у етнографском материјалу Вука Стефановића Карацића (*Живот и обичаји народа српског*) и тамо се третира као саставни део обичаја годишњег циклуса. Игри је посвећено онолико пажње колико се она могла подвести у оквире обредне праксе (у време поклада, на Лазареву суботу, додоле, Спасовдан итд.).

Сакупљање игара, односно њихових описа од друге половине 19. века наставили су следбеници Вука Стеф. Карацића. Већ тада се игра уз језик, предања, обичаје и ношњу, издвојила у ознациоца идентитета народа и етничких заједница. Осим што је уочено да играчки покрети указују на сложени културни и природни диверзитет (панонски, приморски, централнобалкански, моравски, посавски, подунавски итд.), игра је (уз песму и музику) била сврстана у једну од особина народног стваралаштва. Уз игру је истраживана и музика, народни инструменти, одећа (ношња). Значајнији подаци о народним играма Срба налазе се у књигама Милана Ћ. Милићевића (1876, 1894) *Кнежевина Србија*, *Краљевина Србија* и *Живот Срба сељака*, затим у делу

5 Станоје Бојанин наводи преузете податке из литературе у којма се помињу представе кола на надгробним споменицима средњовековног доба, односно стећница: „На њима су приказана сва три типа кола, мушко, женско и мешовито, у којем плесачи обично плешу држећи се за руке. Руке играча су обично уздигнуте, савијене у лактовима или се играчи држе за рамена, док последњи играч у низу наслања своју слободну руку на бок. Кола су углавном отвореног типа, полукружна или у једном низу, већином мешовитог типа ... Плесало се са цвећем, са маскама или мачевима ...“ (Бојанин 2005: 340-341).

Владимира Карића (1887) *Србија, опис земље, народа и државе* (в. Васић 2011: 4).

Рани проучаваоци су се фокусирали на сакупљачки рад, на потребу да се свака од прикупљених игара што детаљније опише, уз анализу њене кореографске структуре (Зечевић 1983: 157). То је чињено и због дотадашњих погледа на значај народних игара у расветљавању специфичних одлика локалне заједнице или народа. У овом смислу Оливера Младеновић наводи како је Фрањо Кухач још у другој половини 19. века указао на културни диверзитет јужнословенског простора и порекла игре условљене географским поднебљем: „Колико је разлика карактера у појединих племена Јужних Словјена, толико је разлика у њихових плесових, те би човјек морао плесове Хрвата, Срба, Бугара и Словенаца посебно карактеризирати. Старији плесови стоје међутим много ближе но новији, коло је пако у свих једно те исто те се само толико разликује колико поједини језици Јужних Словјена“ (в. Младеновић 1973:3).

Једну од првих класификација народних игара дао је Тихомир Ђорђевић (Ђорђевић 1907).⁶ Први део његове књиге садржи његову расправу о народној игри у ширим оквирима, са упутствима како треба прићи емпиријском раду у овој проблематици. Други део књиге је збирка игара у којем се представљају децје и друштвене игре са јужнословенског подручја следећих аутора: Лука Грђић Бјелокосић, *Српске народне игре из Босне и Херцеговине*; Станоје Мијатовић, *Српске народне игре из Левча и Темнића*; Атанасије Петровић, *Српске народне игре из Скопске Црне Горе*.

Ипак, право записивање народних игара у Србији, као и систематизација грађе о *играчком фолклору*, започиње радом сестара Данице и Љубице Јанковић, књижевних историчара, преводилаца и изузетних познавалаца народног живота и прилика у Србији. Сестре Јанковић су оснивачи српске кореологије и етномузикологије. Своју заоставштину су још за живота поклониле научним, културним и просветним установама, а највећи део је дониран 1971. године Народној библиотеци у Београду и води се као легат сестара Јанковић.⁷ На основу евидентираних података записале су, систематизовале и анализирале 760 врста игара са јужнословенског простора. Свој рад објавиле су у осам књига чији је кровни наслов *Народне игре*. Прва књига је штампана 1934. а последња 1964. године.

Сестре Јанковић су истицале важност континуираног рада на едукацији сарадника за народну игру. У свакој књизи коју су приредиле, први део је посвећен теорији игре, док други садржи примере игара, кораке, нотне записе и текстове (певање). Због јасног односа према значају народне игре за културу друштва у Србији, Љубица и Даница Јанковић предлагале су увођење наставе о традиционалним народним играма у школски програм (Васић 2011: 5). Осим тога, биле су заговорнице и мултидисциплинарног приступа сакупљању и проучавању народних игара. Заступале су становиште да је неопходно музику, песму и игру истраживати истовремено уз холистичко регистровање слике народног живота, односно заједнице у контексту економског, социјалног, политичког и религијског развоја (Јанковић 1952:31).

6 Српски етнографски зборник је имао четири комплементарна одељења: *Насеља српских земаља*, *Насеља и порекло становништва*, *Српске народне умотворине*, *Обичаји народа српског и Наше народне игре* (само једна објављена књига). Тихомир Ђорђевић је намеравао да покрене и пето одељење посвећено народним играма, али се то није догодило.

7 Обровачки, Љубодар : www.nb.rs/view_file.php?file_id=518

Свеобухватнији рад на прикупљању и анализи народних игара приметан је, како је споменуто, тек у другој половини 20. века, у раду етнокореолога Милице Илијин.⁸ Она је проучавала игре из околине Београда, на подручју Војводине, ужичког региона, Тимочке и Неготинске крајине. С обзиром на то да је радила у Музиколошком институту САНУ, поред објављених радова оставила је и необјављену теренску грађу. До 1949. године била је активна у тадашњим државним институцијама за очување играчког фолклора. Често је радове објављивала у коауторству са Оливером Младеновић. Научни допринос Милице Илијин огледа се у сакупљању, бележењу и теоријском проучавању народних игара на подручју Србије, Црне Горе. Бавила се и проучавањем народне игре код етничких мањина у Србији.

Оливера Младеновић – етнолог и сарадник Етнографског института САНУ, проучавала је поред структуре народних игара и њихов историјски настанак и развој уз условљеност географским поднебљем. Њено најзначајније дело је *Коло код јужних Словена*, објављено 1973. године. У Етнографском институту се чува њен вишедеценијски рад – подаци који су везани за анкету о народним играма Србије.

У другој половини 20. века запажена улога на истраживању народних игара припада Слободану Зечевићу, који је радио у Етнографском институту САНУ и у Етнографском музеју у Београду. Поред научног доприноса који је оставио у етнологији проучавајући духовну културу Срба, бавио се и проучавањима народне игре. Слободан Зечевић је истраживао игру у периоду до 80-их година 20. века, односно у времену промена које су се одигравале у народној традиционалној култури и стваралаштву. У књизи *Српске народне игре* (1983) представљена су проучавања и анализе унутрашњег садржаја игара у међусобном односу са различитим факторима који су довели до њиховог настанка и развоја. Истицао је да је говорно-музичка веза једна од важних културних одлика заједница, те је у свом истраживању посветио пажњу морфологији игре и анализи односа музике и игре. „Језиком покрета“, каже Слободан Зечевић, „често се може разумљивије изразити него говором“ (Зечевић 1983: 7). Осим тога, везивао је изворну народну игру за сеоску средину, а сеоско становништво је посматрао као носиоца народне традиционалне културе и игре. Формирањем грађанског друштва у Србији, игре у урбаним срединама су се развиле из сеоских игара (Зечевић 1983:12). Овај инверзни облик преношења културе је значајан јер је, као и код других народа у Европи, сеоска народна игра утицала на касније стилизоване и уметничке облике игара код градског становништва.

Нова генерација записивача, истраживача и проучавалаца народних игара формирала се у времену од 70-их година 20. века. Међу њима су Оливера Васић, Бранко Ћупурдија, Драгослав Џацевић. На сакупљању народних игара истиче се посебно Оливера Васић. Поред изузетно доброг познавања културног простора и играчке праксе у Србији, те рада на прикупљању игара од 1967. године, бавила се и педагошким радом (предмет етнокореологија) од 1990. године на Катедри за етномузикологију на Факултету музичке уметности у Београду. У том времену (1990. године) почиње са радом под њеним руковођењем и *Центар за проучавање народних игара Србије*. Са оснивањем Центра створио се простор за едукацију младих сакупљача, махом студената етномузикологије, али и младих из различитих културно-

уметничких асоцијација, посвећених народним традиционалним играма, којима је рад на терену заправо лабораторија у којој настају и развијају се нова сазнања о форми, карактеристикама, морфологији и еволуцији традиционалних игара на просторима у Србији и шире. Од оснивања до данас у оквиру рада Центра за проучавање народних игара Србије објављене су 32 публикације под називом *Грађа*, са записима игара с краја 20. и почетка 21. века.

Професор на катадери за етнологију и антропологију на Филозофском факултету у Београду Бранко Ђупурдија, нарочито крајем 20. и у првој деценији 21. века активно сакупља и проучава адаптивну улогу народних игара код становништва пореклом из Дрежнице, са тремеђе Горског Котара, Хрватског приморја и Лике, насељених у Бајмоку и другим местима на северу Војводине. Своја истраживања публикује у научним и стручним часописима, а покренуо је и часопис за науку, културу, књижевност и уметност *Годишњак Матице дрежничке*.

Поред сакупљача, истраживача и проучавалаца игара значајан допринос у уобличавању теорије игре, па и народне игре у Србији и на Балкану, припада Драгославу Антонијевићу који је био везан за Балканолошки институт САНУ. Као добар познавалац целовите балканске културе, оставио је већи број научних чланака и неколико значајних књига попут *Ритуалног трансa* и *Дромене*, у којима се обрађују и научно тумаче специфичне обредне игре омеђене временом и простором Балкана (*коледари, суровари, лазарице, калушари*).

Од млађих сакупљача и истраживача народних игара издваја се Селена Ракчевић, етномузиколог и професор на Катедри за етномузикологију Факултета музичке уметности у Новом Саду и Београду. Она проучава проблематику традиционалних народних игара Срба у Банату. Истраживала је играчку праксу у Доњем Банату, а потом и у другим регионима српског Баната. Последњих година Селена Ракчевић истражује на целом културном простору Баната (Ракчевић 2012:5-6), што има вишеструки културно-историјски значај.

Од 2006. године оспособљавају се нове генерације студената за рад на прикупљању грађе и преношењу модела традиционалних игара, у оквиру наставних програма смера струковни васпитач за традиционалне игре на Високој школи струковних студија за образовање васпитача у Кикинди, чији је оснивач такође Оливера Васић. Ова данас јединствена образовна институција у Републици Србији оспособљава младе у методологији теренских истраживања и препознавања традиционалних форми игара. Осим тога, студенти овог смера се оспособљавају у овладавању вештинама преношења стеченог знања на најмлађу популацију – децу, кроз рад у обданишту и другим предшколским и школским установама. Овим се доприноси очувању нематеријалног културног наслеђа – путем едукације и оспособљавања да се стечена знања примене, с једне стране у изради кореографија играчког фолклора, а с друге стране да се на најпогоднији начин пренесу на најмлађу популацију друштва, која је копча у очувању традиционалног модела игре/плеса. У ВШССОВ у Кикинди одбрањено је неколико дипломских и специјалистичких радова студената који су сакупљали „живу“ грађу на терену и свој рад представили на завршним испитима.

У сценском обликовању играчког фолклора значајан допринос су оставили поједини школовани кореографи попут Олге Сковран, Десанке Ђорђевић и других,

а практикује се и самостални рад аматера на сакупљању традиционалних народних игара. Њихов рад може се пратити у оквиру програмских орјентација у културно-уметничким друштвима. Резултати су видљиви у постављеним сценским извођењима традиционалних народних игара и њиховој уметничкој обради, тако да рад аматера сакупљача и проучавалаца народних игара није стихијског карактера. Данас се диљем Србије организују стручни семинари и радионице, предвођени квалификованим предавачима о традиционалним народним играма.

Допринос савременој српској фолклористици у овој субдисциплини последњих година пружа и етнокамп у Кикинди у организацији Академског друштва за неговање традиционалне музике „Гусле“ под вођством Зорана Петровића и Игора Попова. У раду етнокампа студенти етномузикологије из Београда и Новог Сада, студенти ВШССОВ у Кикинди и студенти других профила, који су играчи у културно-уметничким ансамблима, кроз радионице у којима учествују професори и асистенти етномузикологије, етнологије, антропологије, стичу знања о суштини традиционалних народних игара, методологији теренског истраживања и систематизацији добијене грађе.

На основу расположивих података о народним играма, од сестара Јанковић (у периоду између два светска рата) до данас, према наводима Оливере Васић, записано је 1317 сеоских игара, 97 градских и 92 игре етничких заједница које живе у Србији (Васић 2011: 5).

До сада је у овом тексту било речи о емиријском раду и усавршавању техника прикупљања народних традиционалних игара. Међутим, опсервација и „жива“ грађа нису довољни да би се створио увид у различите облике игровних садржаја. Настојање да се проникне у првобитне обрасце играчких структура остала су без успеха јер грађа о њима није старија од 19. века, сматра Слободан Зечевић (1983). О недостатаку извора за проучавање народних игара, нарочито орских, указивале су сестре Јанковић. Како оне кажу „када би квантитативно и задовољили, ти подаци показују народну игру само делимично. Фрагментарност података је код нас узрок који омета проучавање орских игара у њиховом историјском континуитету“ (Јанковић 1952: 26). Зато је Оливера Младеновић скренула пажњу на потребу коришћења секундарних извора (Младеновић 1964). Као пример издвојила је запис Станислава Шумарског, граничара из Срема с краја 18. века, у *Грађи за повјесницу србску* објављену у *Сербском летопису* у Будиму у периоду од 1843 до 1847. године. Између осталог, тамо се говори о орским играма граничара: *плети - коло, старо сито, коло на три ката*, па ауторка закључује како *Грађа* Станислава Шумарског за етнокореологе представља значајан извор за проучавање игара 18. века (Младеновић 1964: 205).

Ипак, нису само историјски извори представљали препреку, већ је и неадекватан начин прикупљања народних игара и отежано бележење у изворном облику покрета и игре (Džadžević 2005: 160). Било је више различитих покушаја, али према проучаваоцима игара, најсавршенији начин записивања дао је Рудолф Лабан 1928. године, чији је начин регистровања покрета назван *лабанотација* (Džadžević 2005: 160-161). Овом техником су се служиле сестре Јанковић, а касније и други истраживачи.

У новије време и извори за проучавање традиционалних игара постали су доступнији (за увид у стару грађу: путописи, црквени забране и други писани

материјал), услед напретка техничких и могућности, а прикупљање игара олакшава и аудио-визуелно бележење покрета на терену (камерама).

У овом раду покушала сам да представим почетак и ток рада на прикупљању народних игара, а потом и резултатате о сакупљању игре (плеса) у српској фолклористици. Од првих помена, преко Вука Стефановића Караџића до институционализације сакупљања и проучавања народних игара на предметима етноклореологије и етномузикологије уметничких факултета. На Високој школи струковних студија за образовање васпитача у Кикинди и едукацији на смеру струковног васпитача за традиционалну игру оспособили су се млађи стручњаци чији се доринос у овој субдисциплини фолклористике тек очекује. Сама фолклористика као дисциплина је помогла у формирању одређених културолошких образаца који се данас на неки начин враћају народу кроз уметничко обликовање и стилизацију народне игре као дела народног стваралаштва, засноване на изворности и аутентичности. Дакле, у историјском смислу створен је и разрађен механизам за прикупљање, обраду и анализу традиционалних народних игара у Србији.

С обзиром на то да је сакупљање традиционалних народних игара обележено подједнако и позитивистичким и компаратистичким приступима у српској фолклористици, етнологији и антропологији, сматрам да је створен тренутак без обзира која од научних дисциплина то прихвати, да се начини интегрално дело посвећено зачецима, карактеру и начињу вредновања традиционалних народних игара у Србији. Народна традиционална игра није само покрет и вид понашања већ је проистекла из начина мишљења у времену и простору.

ЛИТЕРАТУРА

- Антонијевић 1994: Драгослав Антонијевић, Теоријска размишљања о народној традицији, *Гласник Етнографског института*, XLIII, Београд: САНУ: 27-33.
- Антонијевић 1999: Драгослав Антонијевић, Фолкористика у Србији, *Етно-културолошки зборник*, V, Сврљиг: Етно-културолошка радионица – Сврљиг: 19-24.
- Васић 2004: Оливера Васић, *Етнокорееологија: трагови*, Београд: Арт график.
- Васић 2005: Оливера Васић, *Етнокорееологија: сећање*, Београд: Арт график.
- Васић 2005б: Оливера Васић, *Етнокорееологија: опстајање*, Београд: Арт график.
- Васић 2011: Оливера Васић, Играчки дијалекти сеоских игара Србије у колу, у: *Србија, музички и играчки дијалекти*, ур. Димитрије Големовић, Београд: Катедра за етномузикологију, Факултет музичке уметности у Београду.
- Ђорђевић (1907) Тихомир Ђорђевић, Српске народне игре, *Српски етнографски зборник*, 9, Београд: СКА.
- Зечевић 1983: Слободан Зечевић, *Српске народне игре*, Београд: Етнографски музеј у Београду, Вук Караџић.
- Zdravković 1995: Mirjana Zdravković, Igra kao fenomen, *Orchestra*, proleće 95.

- Ivančanin 1971: Ivan Ivančanin, *Folklor i scena*, Zagreb: Prosvjetni Sabor Hrvatske.
- Јанковић 1949: Љубица С. Јанковић, Даница С. Јанковић, *Народне игре*, V књига, Београд: Просвета.
- Јанковић 1951: Љубица С. Јанковић, Даница С. Јанковић, *Народне игре*, VI књига, Београд: Просвета.
- Јанковић 1952: Љубица С. Јанковић, Даница С. Јанковић, *Народне игре*, VII књига, Београд: Просвета.
- Kokjara 1985: Đuzepe Kokjara, *Istorija folkloru u Evropi*, knj.2, Biblioteka XX vek, Beograd: Prosveta.
- Lasens 2010: Neli Lasens, Ples, u: *Rečnik tela*, Andrije, Bernar & Bоеч, Žil, Beograd: Službeni glasnik.
- Младеновић 1964: Оливера Младеновић, Један историјски извор за проучавање наших народних игара 18.века, *Рад војвођанских музеја*, 12-13, Нови Сад: Војвођански музеј: 204-210.
- Младеновић 1973: Оливера Младеновић, *Коло у Јужних Словена*, Посебна изд. Етнографски институт, Књ.14, Београд: САНУ.
- Rakočević 2012: Selena Rakočević, *Tradicionalni plesovi Srba u Banatu*, Pančevo: Kulturni centar Pančeva, Gradska biblioteka Pančevo.
- Sachs 1938: Curt Sachs, *Histoire de la danse*, Paris.
- Словенски фолклор и фолклористика на размеђи два миленијума*, Зборник радова са међународног научног симпозијума одржаног 2-6.октобра 2006. године, посебна издања 101, ур. Љубинко Раденковић, Београд: Посебна издања, Балканолошки институт САНУ (Београд: Чигоја штампа).
- Ћупурдија 2012: Бранко Ћупурдија, Премијерно извођење народних песама и кола из Дрежнице, *Годишњак Матице дрежничке* (часопис за науку, културу, књижевност и уметност), Бајмок: Матица дрежничка, Београд: Чигоја штампа.
- Copeman 2002: Christopher Copeman, Children learning to dance, *Dance as Intangible heritage*, ed. Alkis Raftis, Proceedings of the 16th International Congress on Dance Research, Corfu 30/10-03/11/2002: International Organization of folk Art/ Greek Section.
- Džadžević 2005: Dragoslav Džadžević, *Igra*, Novi Sad: Prometej.

Vesna Marjanović

ON COLLECTING AND RESEARCH OF TRADITIONAL DANCE IN SERBIAN ETHNOLOGY AND FOLKLORE FROM 19TH CENTURY TO THE PRESENT

Summary

This paper is not a discussion about play or dance forms, choreography and style plays that should remind of originality and authenticity of the discourse of folklore. Consideration was given to collectors of folk traditional plays often tagged in Serbia as “dance folklore” from second half of 19th century to recent times. From then onwards, dance registering was treated as an integral part of the ritual practices, but also its entertainment and aesthetic function.

A new era has spawned a new methodology in dealing with collection of traditional folk dances as an integral part of educational programs in higher education in Serbia, as well as orientation through seminars, workshops and other types of education of the some associations that gather youth interested in field research and traditional dance.

ПРОБЛЕМИ У ИСПИТИВАЊУ ОДНОСА УСМЕНО – ПИСАНО У САВРЕМЕНИМ ИЗУЧАВАЊИМА СРПСКЕ КЊИЖЕВНОСТИ ЗА ДЕЦУ (НАЦРТ ТИПОЛОГИЈЕ)²

Однос према усменој књижевности изузетно је значајан за настанак, развој и рецепцију српске књижевности за децу. У досадашњем изучавању ове везе су одавно уочене и констатоване, али, нажалост, често само на нивоу регистравања или/и начелних вредновања које им унапред придају позитиван или негативан предзнак. Поетичке, значењске, културолошке импликације овог односа углавном нису озбиљније сагледаване, а усмена књижевност и традиционална култура чешће су третиране више као опште добро које припада свима и носи низ подразумевајућих значања („пресни фолклор“), а мање као засебна област изучавања која има свој терминолошки систем и своје научне узусе.

Полазећи од радова више савремених изучавалаца књижевности за децу код нас (С.Ж. Марковић, Т. Петровић, М. Милинковић, С. Смиљковић, Ј. Љуштановић, Љ. Пешикан-Љуштановић, З. Опачић, С. Шаранчић Чутура, Т. Грујић и др.), рад типолошки разматра најчешће проблеме у изучавању и указује на оне приступе који нуде научно заснованији, продубљенији и плодотворнији увид у ове феномене.

Кључне речи: усмено – писано, књижевност за децу, усмена књижевност, мит, бајка, новела, предање, нонсенс.

Однос према усменој књижевности изузетно је значајан за настанак, развој и рецепцију српске књижевности за децу. Књижевност за децу, глобално гледано, издваја се као засебна област с развојем модерног грађанства, у оквиру просветитељства (Аријес 1989; Марковић 2003: 18–31; Љуштановић 2012: 333–344; Опачић 2012: 313–332), али је, истовремено, вишеструко повезана с усменим стваралаштвом.³

Тако су, рецимо, приповедни жанрови у књижевности за децу, историјски гледано, често настајали као резултат редакторских и ауторских модификација усменог стваралаштва одређене заједнице. Ово посебно важи за ауторску бајку чији почеци су често тешко уочљиви и зависе у доброј мери од тога да ли одређене збирке

1 joljilja@gmail.com

2 Истраживање на коме је заснован овај рад спроведено је у оквиру пројекта *Аспекти идентитета и њихово обликовање у српској књижевности* (број 178005), који се, под руководством проф. др Горане Раичевић, спроводи на Одсеку за српску књижевност Филозофског факултета Универзитета у Новом Саду, уз финансијску помоћ Министарства просвете и науке Републике Србије.

3 О томе, поред осталог, види: Вуковић 1979; Клеут 1997: 5–7; Пешикан-Љуштановић 2003: 109–118; Љуштановић 2004: 7–31, 63–80; Шаранчић-Чутура 2006; Пешикан-Љуштановић 2009: 9–28; Грујић 2010; Пешикан-Љуштановић 2012: 7–20, 21–34, 44–58, 83–98; Пешикан-Љуштановић 2013: 1–13; Опачић 2011; Шаранчић Чутура 2013.

сматрамо записима усмених творевина, који су прошли кроз записивачеву редактуру или ауторским делом.⁴ То важи за Пероове бајке, бајке браће Грим, па, у великој мери и Вукове „женске приповијетке“.⁵ Различита одређења ауторске бајке у књижевности за децу, по правилу, увек полазе од утврђивања њеног односа према усменој бајци, а често се и свде само на њега и на покушај да се прецизније одреде сличности и разлике ова два жанра (види Пешикан –Љуштановић 2009; Опачић 2011).

Један од основних и најоштијих проблема који се притом јављају тиче се самог *утврђивања корпуса*. Оно је често ограничено, па се као књижевна грађа на којој се заснивају закључци јако дуго користе мање више исти примери. Понекад се може учинити да корпус српске усмене књижевности који је утицао на књижевност за децу претежно представља ограничен избор из збирки Вука Караџића, углавном исти као онај који је ушао у Суботићев *Цветник* средином претпрошлог века (Суботић 1853; види, Колаковић 2008), па често и сведенији од њега. Читави жанрови, попут предања, остају само изузетно присутни, иако је несумњиво реч о жанру који се веома разуђено рефлектује у модерној прози за децу.⁶ Још већи проблем представља чињеница што се и у ту ограничену грађу уносе дела за која се у науци одавно зна да нису усменог постања, попут *Мале виле* (Милинковић 2012: 60).⁷

Такође, нужни увид у поетику и одлике усмених прозних врста често се показује као *релативно површан, сумаран увид у нека од темељних својстава врсте*, што, даље, води до *непродуктивне хипертрофије жанра*. Тако се суочавамо с особеним парадоксом. Ауторска бајка се сматра једном од „најважнијих врста у дјечјој литератури“ (Vuković 1996: 162)⁸, али, истовремено, када је о књижевности за децу реч, ова жанровска одредница остаје прилично нејасна и обухвата често најразличитија дела: од бајки које су структуром, тематски и семантички тако чврсто везане за усмену бајку до прича које су тако аутопоетички именоване, или имају неке елементе бајке, али су ближе фантастичној приповеци, симболичко-алегоријској

4 При том већина српских, али и страних, истраживача књижевности за децу верује да је бајка „на изјестан начин, одувјек припадала свијету дјетињства, па и онда кад, формално узето, дјечје књижевности није било“ (Vuković 1996: 162; Види Милинковић 2012; Петровић 2008; Смиљковић 1999).

5 Већина српских истраживача књижевности за децу сматра да је редакторски поступак Шарла Пероа или браће Грим био у већој мери ауторска интервенција него Вуково „намјештање ријечи“. Ипак, детаљан увид у Караџићев редакторски поступак (види: Милошевић-Ђорђевић 2002), јасно показује да је ова разлика знатно мања но што смо склони да прихватимо, те да су Вукове интервенције у домену сдржине, стила, језика биле често врло сличног типа као и интервенције браће Грим (види: Bošković Stulli 1975: 145–152; Мојашевић 1953: 300–315; Милошевић-Ђорђевић 1988: 363–378). Изузетак представљају они истраживачи који полазе од поетике усмене књижевности (Шаранчић Чутура 2006; Пешикан-Љуштановић 2009: 9–28; Опачић 2011) и Слободан Ж. Марковић, који целовитије сагледава литературу о овом проблему (Марковић 2007: 16).

6 Види: Шаранчић-Чутура 2006; Пешикан-Љуштановић 2012: 45–58, 83–98; Шаранчић-Чутура 2013.

7 Види: Вукићевић 2005: 373–386. Такође: Самарија 2006: 412–417. Десетине и стотине сајтова на интернету нуде текст или анализу ове „народне приче“, а приповетка се налази и у више „он лајн“ доступних избора из лектире за основну школу, па и у званичним документима просветних власти.

8 „По просјеку умјетничког нивоа, по дужини временског периода у ком се дјеца за њу интересују и по интензитету тог интересовања с њом се не може упоредити ниједна књижевна врста“ (Vuković 1996: 162. Види, такође: Вуковић 1979).

прози, или су обликоване аналогно усменом предању, па чак и до категорије романа означене одредницом роман–бајка (Смиљковић 1999: 37–96; Милинковић 2012: 143–166), док се у „бајковите облике“ убрајају и новела, и прича о животињама, и легенда, и научнофантастични роман, па чак и басна и поезија (Милинковић 2012: 50, 72–79; 119; 166–177).

Проблем добрим делом настаје због *релативно површног увида у поетику усмене бајке* (па често и у релевантну литературу и домаћу и страну), што, повремено, своди бајку на фантастичну приповетку⁹ о сукобу зла и добра, намењену деци и наглашено васпитну.¹⁰ Основ за овакво сагледавање бајке могао би се, можда, тражити у одређењу бајке које заступа Андре Јолес (Jolles 1978). Он верује да ток бајке усмерава и води етика збивања, или наивна моралност (Jolles 1978: 171), по којој неправда мора бити исправљена, а правда мора тријумфовати, односно да основна духовна заокупљеност бајке (начело „које влада само овим обликом и само њега одређује” – Jolles 1978: 169) јесте успостављање нарушених моралних начела.¹¹ Бајка, како је сагледава Јолес, својим обликом поништава свет стварности, који осећамо као неправедан и неморалан. По Јолесу (Jolles 1978: 155–175), из основне духовне заокупљености бајке етиком збивања, проистичу сва њена основна својства: она зато и јесте „чудновата” у домену збивања, времена, простора: „чудноватост није у овом облику чудном, него саморазумљивом”, она је потврда да је „престао неморал стварности” (Jolles 1978: 173) коју познајемо. – Нажалост, Јолес се уопште не наводи као референтна литература у већини дела која бајку одређују првенствено као васпитну причу о сукобу добра и зла¹², па је овде пре реч о *поједностављеном схватању педагошког и васпитно сазнајног у књижевности за децу*, према коме су оптимистичка визија човекове природе и „победа добра“ обавезне.

Придавање те нормативизоване педагошке димензије жанру бајке води до *поједностављења и у другим доменима*. Рецимо, и када је Бетелхајм вишеструко цитирани аутор¹³, поједностављује се до тривијалности његово виђење психолошке функције бајке: да учи активном односу према животу; да помаже хармонизацији односа између свесног и несвесног, а он се често само илуминативно цитира, без праве свести о могућим импликацијама његових претпоставки.¹⁴ Све ово води у једну врсту

9 „...Бајка и фантастична прича могу [се] ставити у исту равн – радња и једне и друге се одвија у свету фантастике, а порука им је усмерена на какав хуман, општељудски циљ” (Милинковић 2012: 6). Овим се, у потпуности, одступа од свих општеприхваћених одређења фантастике – види: Todorov 1987; Pešikan-Ljuštanović 2013a: 415–428).

10 „Основна ознака фолклорне бајке на свим светским језицима јесте борба добра против зла, у којој добро редовно бива победник” (Милинковић 2012: 57; види, такође, Милинковић 2012a: 97).

11 „...Осјећај правде неким стањем или неким згодама поколебао [се] и да се сад неким збивањем осјебује врсти, неким низом згода изнова доводи у равнотежу, задовољује” (Jolles 1978: 170).

12 Види: Милинковић 2010; Милинковић 2012; Петровић 2008; Петровић 2011; Смиљковић 1999.

13 Види: Милинковић 2012: 5, 81–83, 94, 168 и др.

14 Рецимо, Бетелхајмова тврдња да је бајка заокупљена „унутрашњим процесима што се одвијају у појединцу, дакле неком врстом личне историје која, у симболичном виду, открива суштинске ступњеve одрастања и постизања самосталног постојања” (Betelhaïm 1979: 55), служи као повод да се у бајковите форме укључи и научна фантастика: „Дела научне фантастике у том погледу иду још даље; дете себе види у улози будућег истраживача, архитекте, авантуристе, освајача космоса на чудесној справи коју је само конструисало” (Милинковић 2012: 168).

тривијалне педагогизације у вредновању дела усмене књижевности, без разумевања за њихова дубинска значења и без прихватања њихове особености. Вероватно из овога произлази и склоност појединих аутора да као узорне моделе усмене бајке наводе дела за која се у науци одавно зна да су дела само писана по узору на народну књижевност.

С односом према усменој књижевности (нарочито према бајци) повезано је и виђење мита и обреда, као изузетно важних категорија у сагледавању општих поетичких, значењских и културолошких аспеката књижевности за децу. Рецимо, још од Викоове *Нове науке* вишеструко је уочавана аналогија митског и дечјег мишљења (Meletinski b.g: 16–17; види, Ивић 1964); такође, уочено је и да се „социјални конструкт“ детињства често у великој мери поклапа с митомом о изгубљеном рају (Љуштановић 2004: 9–21; види, Томаковић 1993: 123–135); а несумњив је и значај који поједини обреди (нарочито обред прелаза) имају као тематска и значењска субструктура у књижевности за децу.¹⁵

Нажалост, ретки су општи теоријски текстови који продубљеније сагледавају однос мита и књижевности за децу.¹⁶ Напротив, иако се бајка непосредно доводи у везу с митом¹⁷, конкретна одређења мита често остају комбинација негативног става осамнаестовековног просветитељства, према којима је мит „резултат неукости и заблуде“ (Meletinski b.g: 15) и поједностављених марксистичких (или пре псеудомарксистичких теза) по којима је он одраз ниског нивоа производних снага и човековог страха пред природом: „Мит је плод човекове немоћи да одгонетне мистику природних појава, суштину живота и неприкосновене законе егзистенције. Тачније, то је виђење живота са позиције интелектуалне и сазнајне немоћи, када је човек био заплашен суровошћу света у којем живи и беспошtedном борбом за опстанак“ (Милинковић 2012: 79–80. Види, такође, Смиљковић 1999: 26, 28; Петровић 2008: 16, 29).

Сем тога у литератури која се бави местом и улогом усмене књижевности у настанку књижевности за децу срећемо и непродуктивно преклапање и контаминацију термина обред и ритуал (ритуални обред – Милинковић 2012: 13), док се предање углавном користи као синоним за традицију уопште, или као синоним за усмену причу, што даље нарушава конзистентност теоријско методолошке матрице, па тиме и смањују њен аналитички потенцијал. Драгоцен изузетак, када је о прози реч, представљају и књиге двеју млађих ауторки, Снежане Шаранчић Чутуре (2006) и Зоране Опачић (2011), које обједињавају широк увид у поетички систем усмених прозних жанрова и одлично познавање литературе – домаће и стране – с продубљеном анализом појединачних дела. Обе ауторке показују како писани жанрови баштине елементе поетике усмене књижевности, али и у чему и на који начин одступају од ње.

Снежана Шаранчић-Чутура испитује начине, типове и функције рефлектовања

15 На пример, роман за децу у великој мери може се посматрати и као прича о иницијацији.

16 Изузетак је студија Јована Љуштановића *Књижевноист за децу и мит* (2004: 7–31), када је о општем сагледавању проблема реч, док се као разматрање рефлектовања појединих митема издваја књига Тијане Тропин *Мотив Аркадије у дечјој књижевности* (2006).

17 Рецимо Миомир Милинковић, у поглављу насловљеном „Мит и предање у структури усмене бајке“ (2012: 79–86) полази од следећег става да ако је „бајка ‘мит који је достигао последњи степен еволуције’, онда су различити модели ауторске бајке илустративан пример досегнутог нивоа развоја, на којем се препознају отисци прастарог мита који се срећу у усменој традицији европске културе“ (2012: 79).

усмене књижевности у савременој српској прози за децу последње деценије 20. века (Шаранчић-Чутура 2006), формирајући методолошко-термиолошку матрицу испитивања, у којој се укрштају и допуњавају теоријска и жаровска одређења из домена усмене и деčје књижевности. Она се поготово бави оним терминима који се, попут термина предање, различито користе у ове две дисциплине, често узрокујући знатан комуникацијски шум.

Зорана Опачић, бавећи се ауторском бајком Гроздане Олујић (2011), даје обухватан увид у историју и поетику наше ауторске бајке (сагледане у европском и светском контексту, али и у односу на усмену књижевност). Наводећи два могућа схватања уметничке бајке: „У *ужем смислу* подразумевамо обраду и преиначавање мотива усмене бајке у складу с ауторском поетиком, који значајније не одступају од фолклорног модела“ (Опачић 2011: 15), док „*шире схватање* [...] прати дијахронијско раслојавање сижејних, односно тематских елемената бајке“ (Опачић 2011: 16), она издваја и два модела ауторске бајке у српској књижевности за децу¹⁸, чувајући притом свест и о мноштву међунијанси.

Када је о рефлексима усменог стваралаштва реч, још мање су испитане врло значајне тематске, значењске, стилско-композиционе везе које се могу и морају успоставити између усмених песничких врста и појединих жанрова писаног песништва за децу. То не важи само за српску књижевност. Рецимо, не би се смело превиђати да се и енглеска нонсенсна поезија за децу (Керол [Lewis Carroll], Лир [Edward Lear], Милн [Alan Alexander Milne]), коју многи наши истаживачи¹⁹ виде као основни импулс у развоју нонсенсних облика у српском песништву за децу, заснивала управо на фолклорној матрици енглеске књижевности²⁰ (види, такође, Романић 2005: 7–20; Грујић 2010: 51–61; Љуштановић 2012а: 113–122). Исто важи и за српску књижевност: „У усменој поезији намењеној деци, у различитим опевањима детета и детињства, у песмама које су пратиле деčју игру, у ‘смешним чудима’ шаљивих песама и магијском осипању разбрајалице, зачиње се, верујемо, и онај ток модерне српске поезије за децу обележен нонсенсом и игром у језику, по којем је српско песништво за децу особено и препознатљиво у контексту регионалних националних књижевности. [...] Настала, по свој прилици, из обредног смеха, рођеног ‘по неминовности празничког изузетка’ (Павловић 1982: 8), ова поезија се приближава деčјем сензибилитету по елементима игре, хумора, па и својим изокретањем света“ (Пешикан-Љуштановић 2012: 2).

Ретки су радови и истраживања у којима се јасно и прецизно, са пуном научном скрупулозношћу, сагледавају одлике, поетика и значење усмених жанрова и који указују не само на рефлексе усменог стваралаштва у писаном, већ и на

18 „...У једнима доминира транспозиција усменог наслеђа и епске традиције уопште (Бандић, Максимовић, Топић, Росић итд.), док се, од 60-их година, јавља ауторска бајка–парабола (Андерсен, Вајлд и други), прича о антропоморфизованим бићима природе и предметима (препознајемо је у делима Стевана Раичковића, Бранка В. Радичевића, неким причама Десанке Максимовић и, коначно, делима Гроздане Олујић)“ (Опачић 2011: 40).

19 То нарочито важи за лексиконска и речничка уопштавања, како у низу радова о овој теми показује Јован Љуштановић. Види: 2012а: 153–162; 2012б: 133–150. Такође: Ђурђевић, 2012: 60–62.

20 Реч је о успаванкама, брзалицама, разбрајалицама, ругалицама, ређалицама, вероватно и басмама, за које се усталио назив *песме из деčје собе*. Види: Alchin 2007; *Mother Goose Nursery Rhymes*; *Rhymes for Kids*; *Nursery Rhymes for Kids*.

битне разлике и историјску, културну и поетичку условљеност тих разлика. У таква истраживања свакако спада, пре свега, књига Тамаре Грујић *Змајево песништво за децу и усменокњижевна традиција* (2010). У овој студији питање рефлекса усмене књижевности и традиционалне културе у Змајевом песништву за децу испитано је довољно обухватно и са становишта Змајевог песништва и с обзиром на усменокњижевна дела која се у њему огледају. Уочене везе су детаљно разматране на нивоу жанровске структуре Змајевог песништва и њеног односа према усменој књижевности, затим с обзиром на садржинске и мотивске везе и с обзиром на сличности и разлике у погледу на свет. Тамара Грујић је тако утврдила и нека битна разлика Змајеве поезије и слике света и вредносног система усмене поезије и традиционалне културе. Ова одступања настала су као последица новог, грађанског погледа на свет и Змајеве укупне позиције дејег песника који разоноди, игра се, али и поучава. Рецимо, лекар и рационални грађански интелектуалац одбацити расипање и претеривање у храни и пићу које лежи у основи традиционалне обредности, прокламујући уместо њега здраву умереност.

Студија Тамаре Грујић дала је и неке доприносе који имају општи значај за тему којом се бавимо. Она је, пре свега, указала и на нужно проширивање оног круга усмених жанрова који имају генеричке везе с песништвом за децу, тако поред „еминентно дејих врста“²¹, које побрајају и претходни аутори, Грујићева с разлогом испитује и однос писане поезије према шаљивим и посленичким песмама и, што је посебно важно, према обредним и обичајним песмама, које, обухватајући и обједињавајући традиционални колектив нужно укључују и децу²², било тако да им се непосредно обраћају, било тако што призивају рађање као суштински, неодвојиви део сваког благостања.

Када је реч о општим релацијама усмене књижевности и савременог српског стваралаштва за децу, већина досадашњих истраживања спроведених у домену књижевности за децу уочава ову везу. Готово да нема истраживања, било општег, било оног усмереног на поједине писце и дела, које на овај или онај начин не констатује постојање суштински важних веза између усменог стваралаштва и и српске књижевности за децу. Усмена/ народна књижевност сагледава се као „период који претходи свим периодима и који је сапутник свих ранијих књижевних периода“ (Милинковић, 2010: 9), или се настанак и развој књижевности за децу непосредно везује за „вакум“ који настаје „након повлачења народних врста које су биле *литерарна храна младежи* иако нису биле њој намењене“ (Петровић, 2011: 52, подвукла Љ.П.Љ.). Однос деце према народној књижевности сагледава се на општем плану као врста духовне блискости, засноване на заједничкој наивности и елементарности²³, а

21 Она уноси и жанрове које Петровић и Милинковић не помињу, попут песама о првим зубима, проходалица.

22 Посебна област књижевног истраживања вишеструко релевантна и за усмену књижевност и за књижевност за децу, могла би се отворити и када је реч о још увек живом дејем фолклору, усменим облицима који се преносе међу децом, а делом су настали и од обредних и обичајних песама које су изгубиле свој некадашњи религијски контекст. У такве облике спадају, рецимо поједине дејје игре, попут *Ласте, проласте*, које су релативно скоро биле део обредне праксе одраслих, али су, са заборављањем обрета, постале део дејег фолклора (види: Вишекруна, 2004: 289–320).

23 О томе сведоче и следеће тврдње: „[Народна књижевност – нап. Љ.П.Љ.] није стварана за децу, али је

издвајају се и „усмени модели намењени искључиво деци“ (Милинковић, 2010: 8)²⁴, или „еминентно дечје врсте“ (Петровић, 2011: 55)²⁵.

Проблем је у томе што се усмена књижевност (па и традиционална култура у оквиру које она настаје) често посматра као једноставна, наивна, лако разумљива, елементарна, „примитивна“ форма песничког праговора, коју тек писана реч „надграђује“ и преводи у домен „праве“ уметности речи²⁶, или, када је о епици реч, као васпитни и морални узор, нека врста увода у национално васпитање.²⁷ То само по себи можда и не би било лоше, када не би било повезано с једном врстом тежње да се јунаци и догађаји који припадају тој традицији „припитоме“ и приближе актуелним моралним, социјалним и културним нормама. Тако, рецимо, Тихомир Петровић, који своју *Историју српске књижевности за децу* с разлогом почиње разматрајући народну књижевност, најдиректније одбацује све оно што сматра окрутним и невоспитним: „Осим мотива усклађених с рецепционим могућностима младих, приповедало се о догађајима непродуктивне тематске грађе. [...] Млађа деца су, поред занимљивих и лепих садржаја, слушала бајке и умотворине непрепоручљиве и штетне по њихов ментални и емоционални развој, као што су ‘Маћеха и пасторка’ и ‘Дивљан’“ (Петровић 2008: 19)

Слични проблеми се јављају и када је реч о испитивању дела појединих аутора. Њихове генетичке, поетичке и садржинске везе са усменом књижевношћу по правилу се наглашавају, али знатно ређе продубљеније сагледавају и тумаче. Тако, практично, нема општијег текста о Змају, Григору Витезу, или Бранку Ћопићу, који не указује и на везу ових песника с усменом књижевношћу у домену садржине, жанрова, поетике.²⁸ Притом, није ретка појава да се овај однос посматра искључиво као нешто начелно добро или начелно лоше, као квалитет о којем се не дискутују или као доказ о нижој вредности, примитивности и преживелости поетике. Ретка су истраживања попут већ поменутих књига, или попут студије Снежане Шаранчић Чутуре посвећене рефлексима усмене књижевности и традиционалне културе у делу за децу и омладину Бранка Ћопића (Шаранчић Чутура 2013). Уместо доношења још једног општег позитивног или негативног суда, по коме рефлекс и импулси усмене књижевности чине Ћопићево дело било универзално вредним и привлачним, било старомодним, суштински немодерним и традиционалним у лошем смислу – она се

по садржини, по језику и стилу, по форми и начину уметничког обликовања веома блиска афинитету дечје природе“ (Милинковић, 2010: 8); „дечја књижевност носи одсјај народног духа“ (Петровић, 2011: 52).

24 „Ташунаљке, цупаљке, лазаљке, разбрајалице, ређалице и брзалице“ (Милинковић, 2010: 8)

25 „Успаванке, лазаљке ташунаљке, цупаљке, ругалице, бројалице, брзалице и ређалице“ (Петровић, 2011: 55). Исти аутор сматра и то да су загонетке „искључиво средство дечје духовне разоноде“ (Петровић 2011: 60, подвукла Љ.П.Љ.).

26 Такође, уочљиво је да је општи однос према месту и значају усменог стваралаштва у историјским прегледима сагледава наглашено еволуционистички, као преживела и преживљена фаза развоја, детињство човечанства и детињство нације, које напредније форме стварања вишеструко вредносно надграђују.

27 Наравно, уколико се не прогласи за извор свеколиких лоших васпитних утицаја и кривца за бројна зла: од грађанског рата до опште мржње према *другима*.

28 Поред већ навођених радова, види: Пенчић 1958: 397–398; Новаковић 1975: 360–384; Марјановић 2003; Пешикан-Љуштановић 2012а: 39–56; Грујић 2013: 95–108; Kalezić-Radonjić 2013: 109–126.

одлучила за обухватно сагледавање типологије односа Ћопићевог стварања према поетици, жанровима и садржини усмене књижевности и за испитивање естетске и значењске функције коју ове релације имају у појединим делима, дајући тако значајан допринос испитивању рецепције Ћопићевог дела уопште, али и општем сагледавању веза усменог и писаног стваралаштва у српској књижевности.

По много чему раздвојени, два тока српског песништва – усмено и писано – јесу у много чему и сливени и чврсто повезани. То се јасно показује и у развоју српске књижевности за децу. Иако се формира у другачијем типу културе, она своје генеричке и стваралачке импулсе умногоме налази у усменом стваралаштву намењеном деци и оном о деци и у динамичним везама са традиционалном културом у којој су та дела настајала. Углавном десакрализована, у књижевности за децу рефлектује се на различите начине и обредна и обичајна пракса заједнице, било као стваралачки импулс у писаном песништву, било као део усменог дечјег фолклора, који је, нажалост, био предмет тек спорадичног интересовања и бележења. Без поимања ових веза, сличности и разлика свако бављење модерном књижевношћу за децу, па, верујемо, и бављење генезом и развојем наше укупне представе о томе шта је то дете и шта је то детињство, биће суштински осиромашено, пошто писана поезија у много чему извире из усмене, али и усмена потврђује своју животност и неугасле естетске импулсе кроз ту важну повезаност.

ЛИТЕРАТУРА

- Arijes 1989: F. Arijes, *Vekovi detinjstva*, prev. N. Novović, Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Betelhajm 1979: B. Betelhajm, *Značenje bajki*, prev. B. Vučićević, Beograd: „Jugoslavija“ – Prosveta.
- Bošković Stulli 1975: M. Bošković Stulli, O shvatanju Vukovih pripovjedaka kao uzorka narodne pripovijetke, *Usmena književnost kao umjetnost riječi*, Zagreb: Izdavačko knjižarsko poduzeće Mladost, 145–152.
- Вишекруна, 2004: Д. Вишекруна, Веселја у пост српске паорске младежи у Новом Саду, *Зборник Матице српске за друштвене науке*, бр. 116–117, 289–320.
- Вукићевић 2005: Д. Вукићевић, Српска реалистичка приповетка и бајка (типови веза), *Зборник Матице српске за књижевност и језик*, књ. 53, бр. 1–3, 373–386.
- Вуковић 1979: Н. Вуковић, *Иза граница могућег. Фантастично и чудесно у књижевним дјелима за дјецу насталим у периоду између два свјетска рата на српскохрватском језичком подручју*, Београд: Научна књига.
- Vuković 1996: N. Vuković, *Uvod u književnost za djecu i omladinu*, Podgorica: Unireks.
- Грујић 2010: Т. Грујић, Везе и сродности између Змајевих нонсенсних песама за децу и песама у Кероловој „Алиси у земљи чуда“, *Детињство. Часопис о књижевности за децу*, год. XXVII, бр 1/2, зима 2010, 51–61.
- Grujić 2013: T. Grujić, Tradicionalno i moderno u poeziji Grigora Viteza, M. Potrka Štimec i dr., *Veliki vidar – stoljeće Grigora Viteza*, Zagreb: Učiteljski fakultet, 95–108.
- Ђурђевић 2012: Д. П. Ђурђевић, Да ли је Мирјана Стефановић читала Едварда Лира?,

- Детињство. Часопис о књижевности за децу*, год. 38, бр. 3–4, јесен 2012, 60–62.
- Ивић 1964: И. Ивић, *Дечје мишљење*, Београд: ИП Рад.
- Jolles 1978: A. Jolles, *Jednostavni oblici*, prev. i nap. Vladimir Biti, Zagreb: CeKaDe.
- Kalezić-Radonjić 2013: S. Kalezić-Radonjić, „Žvrgoljiti kao ptica, a biti mudar kao stoljeća“. *Narodna pjesma u poeziji Grigora Viteza*, M. Potrka Štimec i dr., *Veliki vidar – stoljeće Grigora Viteza*, Zagreb: Učiteljski fakultet, 109–126.
- Клеут 1997: М. Клеут, Дете – усмена култура – масовна култура, Нови Сад: *Детињство. Часопис о књижевности за децу*, год. XXIII, бр 3, јесен 1997, 5–7.
- Колаковић 2008: М. Колаковић, *Народна књижевност у књизи за народ*, Нови Сад: Змајеве дечје игре.
- Љуштановић 2004: Ј. Љуштановић, *Црвенкапа грицка вука. Студије и есеји о књижевности за децу*. Нови Сад: ДОО Дневник новине и часописи – Змајеве дечје игре, 63–80.
- Љуштановић 2012: Ј. Љуштановић, Идеје просветитељства и дух просвећености у отвореним писмима Јована Јовановића Змаја у Невену, Т. Јовићевић (ур.), *Традиција просвећености и просвећивања у српској периодици. Зборник радова*, Београд: Институт за књижевност и уметност, 333–344.
- Љуштановић 2012а: Ј. Љуштановић, *Књижевност за децу у огледалу културе*. Нови Сад: Змајеве дечје игре.
- Љуштановић 2012б: Ј. Љуштановић, Поезија за децу Мирјане Стефановић и нонсенсна традиција српске поезије за децу, *Поезија Мирјане Стефановић: зборник радова*, Београд: Задужбина „Десанка Максимовић“, 133–150.
- Марјановић 2003: В. Марјановић, *Живот и дело Бранка Ћопића*, Бања Лука: Глас српски.
- Марковић 2003: С. Марковић, Почети рада на историји српске књижевности за децу, *Записи о књижевности за децу III*, Београд: Београдска књига, 8–31.
- Марковић 2007: С. Марковић, Место бајки браће Грим у књижевности за децу на српском језику, *Записи о књижевности за децу III*, Београд: Београдска књига, 15–20.
- Meletinski b.g: E. M. Meletinski, *Poetika mita*, prev. J. Janićijević, Beograd: Nolit.
- Милошевић-Ђорђевић 1988: Н. Милошевић-Ђорђевић, Још о Вуковој стилизацији српских народних приповедака, *Анали Филолошког факултета*, бр. 19, 363–378.
- Милинковић 2010: М. Милинковић, *Нацрт за периодизацију српске књижевности за децу*, Нови Сад: Змајеве дечје игре.
- Милинковић 2012: М. Милинковић, *Бајковите форме у књижевности за децу и младе*, Ужице: Учитељски факултет.
- Милинковић 2012а: М. Милинковић, *Књижевност за децу и младе – поетика*, Ужице: Учитељски факултет.
- Милошевић-Ђорђевић 1988: Н. Милошевић-Ђорђевић, Још о Вуковој стилизацији српских народних приповедака, Београд: *Анали Филолошког факултета*, бр. 19, 363–378.
- Милошевић-Ђорђевић 2002: Н. Милошевић-Ђорђевић, *Казивати редом. Прилози проучавању Вукове поетике усменог стварања*, Београд: Рад – КПЗ Србије.
- Мојашевић 1953: М. Мојашевић, О Вуковој стилизацији српских народних

- приповедака, *Зборник Етнографског музеја у Београду 1901–1951*, Београд, 300–315
- Новаковић 1975: Б. Новаковић, На међупростору трагике и хумора, *Делије на Бихаћу. Критика о делу Бранка Ћопића*, Сабрана дела Б. Ћопића, књ. 14, прир. Ж. Стојковић, Београд – Сарајево: Просвета, Свјетлост, „Веселин Маслеша”, 360–384.
- Опачић 2011: З. Опачић, *Поетика бајке Гроздане Олујић*, Београд: Српска књижевна задруга.
- Опачић 2011а: З. Опачић, *Наивна свест и фикција*, Нови Сад: Змајеве децје игре.
- Опачић 2012: З. Опачић, Повести госпоже Добронаравне (*Поучитељни магазин за децу* Аврама Мразовића – посрба магазина Жан Мари Лепренс де Бомон), Т. Јовићевић (ур.), *Традиција просвећености и просвећивања у српској периодици. Зборник радова*, Београд: Институт за књижевност и уметност, 313–332.
- Павловић 1982: М. Павловић, *Антологија лирске народне поезије*. Београд: „Вук Караџић“.
- Пенчић 1958: С. Пенчић, Покушај бежања од епике, *Летопис Матице српске*, год. 134, април, књ. 382, св. 4, 397–398.
- Петровић 2008: Т. Петровић, *Историја српске књижевности за децу*, Нови Сад: Змајеве децје игре.
- Петровић 2011: Т. Петровић, *Увод у књижевност за децу*, Нови Сад: Змајеве децје игре.
- Пешикан-Љуштановић 2003: Љ. Пешикан-Љуштановић, Усмена и уметничка бајка у виђењу Нова Вуковића, Ј. Делић и др. (ур.), *Живот и дјело академика Нова Вуковића*, Жабљак: Огранак Вукове задужбине Жабљак – Шавник – Плужине, 109–118.
- Пешикан-Љуштановић 2009: Љ. Пешикан-Љуштановић, *Усмено у писаном*, Београд: Београдска књига.
- Пешикан-Љуштановић 2012: Љ. Пешикан-Љуштановић, *Госпођи Алисиној десној нози*, Нови Сад: Змајеве децје игре.
- Пешикан-Љуштановић 2012а: Љ. Пешикан-Љуштановић, „Златна бајка о људима“ – „Башта слезове боје” Бранка Ћопића и усмена књижевност, *Радови Филозофског факултета. Филолошке науке*, Српско Сарајево: Филозофски факултет, 39–56.
- Пешикан-Љуштановић 2013: Љ. Пешикан-Љуштановић, Усмена лирика и генеза српског песништва за децу, *Методички дани 2013: Научно-стручна конференција Компетенције васпитача за друштво знања*, Кикинда: Висока школа за образовање васпитача, 1–13. (Пленарно излагање, прихваћено за штампу.)
- Pešikan-Ljuštanić 2013a: Lj. Pešikan-Ljuštanić, Od zaštićenog do zaštitnika. O nekim pitanjima tipologije fantastičnog romana za decu na primerima iz hrvatske i srpske književnosti, М. Potrka Štimec i dr., *Veliki vidar – stoljeće Grigora Viteza*, Zagreb: Učiteljski fakultet, 415–428.
- Романић 2005: М. Романић, Пародија у служби детињства: *Алиса у Земљи чуда* Луиса Керола – једно тумачење, *Детињство. Часопис о књижевности за децу*, год. XXXI, бр 3/4, јесен 2005, 7–20.
- Самарџија 2006: С: Самарџија, *Од казивања до збирке народних прича. Прилог*

- проучавању историје народне књижевности, Бања Лука: Књижевна задруга.
- Смиљковић 1999: С. Смиљковић, *Ауторска бајка*, Врање: Учитељски факултет.
- Суботић 1853: *Цвѣтникъ сръбске словесности: читанка за выше гимназіе у Аустрији*, саставио др Ђ. Суботић, У Бечу: Трошкомъ ц.к. администраціе школскихъ књига кодъ св. Анне.
- Todorov 1987: С. Todorov, *Uvod u fantastičnu književnost*, prev. A. Mančić-Milić. Beograd: Rad.
- Tomanović 1993: S. Tomanović, *Detinjstvo kao društvena tvorevina - osnove za sociologiju detinjstva*, *Sociologija – Sociology. Časopis za sociologiju, socijalnu psihologiju i socijalnu antropologiju*, god. 35, br. 1, 123–135.
- Тропин 2006: Т. Тропин, *Мотив Аркадије у децјој књижевности*, Београд: Институт за књижевност и уметност.
- Шаранчић-Чутура 2006: С. Шаранчић-Чутура, *Нови живот старе приче : (усмена књижевност у прози за децу на крају XX века)*, Нови Сад: Змајеве децје игре.
- Шаранчић-Чутура 2013: С. Шаранчић Чутура, *Бранко Ћопић – дијалог с традицијом: усмена књижевност у делима за децу и омладину Бранка Ћопића*, Нови Сад: Змајеве децје игре. (У штампи.)
- Alchin, L.K. 2007 – *Nursery Rhymes – Lyrics, Origins & History*, <http://www.rhimes.org.uk>; (25.5. 2013)
- Mother Goose Nursery Rhymes*, <http://www.zelo.com/family/nursery> (25.5. 2013)
- Rhymes for Kids*, www.webcrawler.com/info.wbcrl.305.09/search/web?q=rhymes+for+kids+nursery&cid (25.5. 2013)
- Nursery Rhymes for Kids*, www.nurseryrhymesforkids.com (25.5. 2013)

Ljiljana Pešikan Ljuštanović

RELATIONS BETWEEN ORAL AND WRITTEN IN CONTEMPORARY RESEARCH OF SERBIAN CHILDREN'S LITERATURE

Summary

Literature's posture on oral literature is crucial for emergence, development and reception of Serbian children literature. In previous research, these correlations have been noticed and ascertained but, unfortunately, only registered through general values which determine them exclusively as positive or negative. Poetical, sematical and cultural implications of this correlation haven't been properly researched. Oral literature and traditional culture are usually treated as common goods, something that belongs to everyone and goes without saying (rae folklore). Most of the time it is not treated as separate area of research which has its own terminological system and scientific norms.

This text is based on multiple research done by contemporary scientists who work on children literature in Serbia (S.Ž. Marković, T. Petrović, M. Milinković, S. Smiljković, J. Ljuštanović, Lj. Pešikan-Ljuštanović, Z. Opačić, S. Šarančić Čutura, T. Grujić). It tipologically investigates the most common problems in research and it is highlighting more scientific, fruitful and deeper praxis.

НАРОДНА КЊИЖЕВНОСТ У НАСТАВНИМ ПРОГРАМИМА ЗА ОСНОВНУ ШКОЛУ У 20. И 21. ВЕКУ

Предмет рада је приказ заступљености народне књижевности у наставним програмима за основну школу од почетка 20. века до данас. Полази се од претпоставке да је заступљеност народне књижевности у наставним програмима за основну школу зависила од система по коме су у одређеном времену били уређени друштвени односи и естетских и етичких вредности које је то друштво истицало као васпитне и образовне циљеве основног образовања.

Посебна пажња биће посвећена анализи присуства/одсуства појединих жанрова народне књижевности у наставним програмима за основну школу и успостављању везе између циљева реформских процеса у образовању и тренда константног смањења броја народних песама и прича у наставним програмима. Битна разлика у присуству народних песама и прича у важећим наставним програмима за основну школу, у односу на наставне програме са почетка 20. века, указује на маргинализовану позицију народне књижевности у савременом васпитно-образовном систему. Један од циљева рада јесте и да истражи узроке који су до овога довели.

Кључне речи: народна књижевност, наставни планови и програми, основна школа, настава српског језика и књижевности

1. Народна књижевност у наставним плановима и програмима крајем 19. и у првој половини 20. века

Иако је први закон о свим школама у Србији, „Устројеније јавног училишног настављенија“, ступио на снагу септембра 1844. године (в. Аврамовић 2005), у Србији дуго нису постојали прописани наставни програми² по којима би се организовао рад у основним школама, већ су учитељи, према свом знању и намерама, сами правили избор садржаја. Не треба занемарити ни чињеницу да су у то време посао учитеља обављали људи који нису били школовани за то. Циљ наставе српског језика био је, пре свега, описмењавање ученика. Нови закон, донет 1863, добио је конкретизацију одредби тек после осам година у програму „Распоред предмета у основним школама и упутства како ће се предавати“, који је био савремен и модеран, са прецизним методским упутствима. Зато је, поред описмењавања, предмет Српски језик имао задатак да ученике оспособи за усмено и писмено језичко изражавање и да их уведе у граматику српског језика.

Нови закон о народним школама, донет 1898, резултат је општег прогреса

1 ognjica@yahoo.com

2 Наставни програми одређују опсег знања, вештина и навика који ученици треба да усвоје у појединим разредима; од њиховог квалитета зависи квалитет наставе, односно остварених образовних и васпитних циљева (Педагошка енциклопедија 1989: 319).

и идеја и искустава младих стручњака који су се школовали и усавршавали у иностранству. У њему се по први пут истиче да је настава матерњег језика најмоћније средство за образовање у свим правцима. Зато је у новом плану и програму за основне четвороразредне школе из 1899. године циљ наставе Српског језика не само разумевање и правилна употреба усменог и писменог књижевног говора, већ и *развијање националних и патриотских осећања* (Просветни гласник 1900: 9-11).³

Наставни план и програм за гимназије из 1898. године (Просветни гласник 1899: 614-615),⁴ према Закону о средњим школама из исте године, у оквиру предмета Српски језик, уводи ново наставно подручје – штиво, односно лектуру, у оквиру које је предвиђена обрада *народне књижевности по разредима и према историјској подели*⁵. Препоручено је да се у првом разреду читају *историјске приповетке и песме из доба Косовске битке и Марка Краљевића, народне приче и гатке (бајке), басне*, и да се поменуте песме уче напамет. На тим садржајима вежбало се усмено и писмено изражавање ученика. Уз обнављање садржаја из претходних разреда, у другом разреду предвиђене су *историјске приповетке и песме из доба Немањића (средиште Стеван Немања и Свети Сава)*, у трећем разреду *приповетке и песме из времена после Косовске битке*, док у четвртном разреду лектуру чине *приповетке и песме из најновијег времена*.

После 1918. године, у новоствореној држави, Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца, вођена је дуга расправа о новим законима у области школства и просвете. Страначке борбе, честе смене министара просвете, разлике у размишљању о одређеним просветним питањима узроковане различитим развојним путевима појединих делова Краљевине, онемогућавали су постизање сагласности и доношење закона. За то време надлежност школских и просветних закона који су важили у Србији до Првог светског рата проширена је на целу земљу. После завођења Шестојануарске диктатуре донето је више закона, међу којима и Закон о народним школама, из 1929, који је важио за целокупну територију Краљевине Југославије и предвиђао да настава предмета *Народни језик* има за циљ: *да уведе ученике у живот и суштину народног језика и књижевности, да их оспособи да помоћу језика изразе свој унутрашњи свет на природан, личан и подесан начин (говор и писмено изражавање), да помоћу књижевности обогате свој унутрашњи живот и развију способност језичког изражавања*.⁶ Књижевност се по први пут издваја као посебна област изучавања, са циљем да *упозна децу са народном и уметничком књижевношћу и развије интерес за самостално читање одличних дела народне књижевности и на тај начин им*

3 Програм предмета Српски језик остварује се у областима: читање, писање, поуке о језику (граматика), декламовање и вежбање у говорењу, а учитељима је препоручено да у настави користе поучне, моралне песме, изреке и пословице и познате молитве, црквене песме, апостоле и приче о Христу. Наставни план и програм донет 1899. године важио је тридесетих година 20. века јер су убрзо почели балкански, а онда и светски рат.

4 И овај програм био је на снази више година због избијања балканских и Првог светског рата.

5 Италиком су означене дословно преузете формулације из наставних планова и програма које, посебно када су у питању термини везани за народну књижевност, указују на ниво књижевноисторијског и књижевнотеоријског приступа.

6 Закон о народним школама од 5.12.1929. и Наставни план и програм за осморазредну основну школу, посебно издање Просветног гласника, Београд, 1930.

развије oseћај за лепо и јединствену националну свест и понос.

Три године пре доношења Закона о народним школама (1926), заживео је Наставни план и програм за прва четири разреда основне школе, у коме је као циљ предмета *Српско-хрватско-словеначки језик* истакнута посебна вредност народне књижевности као узора на коме треба градити способност језичког изражавања.⁷ Зато су као наставни садржаји у првом разреду одабране *народне (не уметничке) песме, изреке, пословице у којима је лепо и за децу схватљиво изражена мисао о сношљивости у друштву, особито у вези са обрађеним бајкама*. Сва размишљања и искуства из живота повезују се са садржајима из народних прича и песама, народних пословица и изрека.⁸

Чак и када није поменута експлицитно у циљу предмета Српско-хрватско-словеначки језик, као што се десило у Привременом наставном програму из 1927⁹, народна књижевност, односно народне песме и приче остају доминантан садржај на коме се у сва четири разреда увежбава читање, препричавање и рецитовање, уочава лепота народног књижевног језика и развија трајно интересовање за све што је *лепо, корисно, племенито и родољубно*. Слични циљеви и задаци предвиђени су и Наставним планом и програмом за основну школу из 1933. годину. Посебности овог документа огледају се у измењеном називу предмета – Народни језик – и у томе што се први пут, као циљеви наставе, помињу *свест о народном јединству и народни понос*.

Континуитет присуства народне књижевности у настави уочава се у наставном плану и програму за гимназије из 1920. године, који у првом разреду гимназије (садашњем петом разреду основне школе) као основно штиво издваја народне, мушке и женске приповетке, са упутством *прочитати их у што већем броју* (Наставни планови и програми 1977: 20).¹⁰ Садржаји из народне књижевности користе се у

7 Ученике треба оспособити за изражавање стеченог знања из целокупне стварне наставе, како у говору тако и у писму, по угледу на производе народне књижевности у којима је изложено то исто знање. Инсистира се на приређивању тог знања у смисао за све што је лепо и добро и на свесном присвајању књижевног језика у говору и писму (Исто)

8 Као посебно погодан садржај који се користи за вежбање читања и писања у другом разреду истакнуте су народне бајке. О човековим правима и дужностима у друштвеној заједници ученици сазнају и закључују на основу разговора о прочитаним народним песмама, причама, изрекама и пословицама, које представљају доминантан наставни садржај. Народне песме и приче одабране су и у трећем и у четвртном разреду као материјал погодан за *разматрања о човековим друштвеним задацима*, јер су уметнички прикази тих разматрања у њима разумљиви за децу. Такви се прикази изразито (изражајно) читају, а неки уче и напамет, а инсистира се на уочавању *естетичности приказа*.

9 Циљ наставе поменутог предмета подразумевао је „јасна опажања предмета и појава у дејој околини и завичају, течно сређено говорно изражавање тих опажања, прво у свом домаћем говорном наречју, а затим поступно у изразима и облицима књижевног језика, као и изражавање цртањем и ручним радом“ (Привремени наставни план за I, II, III и IV разред основне школе, Београд, 1927, 7-10).

10 Народне песме се, уз уметничке, уче напамет и служе за вежбање рецитовања. Басне и краће народне приповетке користе се као садржаји за диктате, препричавање. У другом разреду обавезно штиво су народне шаљиве приповетке, пословице, загонетке, епске песме најстаријих времена. Епске песме из доба Немањића, песме о Косову, Краљевић Марку и деспотима ученици трећег разреда уче напамет и усвајају најопштије напомене о епској народној поезији. У оквиру лектире препоручено је читање народних јуначких песама, уз назнаку да је потребно ученике упутити у главне моменте јуначких песама и народних приповедака. У четвртном разреду обавезни садржаји су епски циклуси: песме хајдучке, ускочке, песме о Црнојевићима и ослобођењу Црне Горе, ослобођењу Србије, народне лирске

настави за читање, вежбање у препричавању (усменом и писменом), учење напамет, деклемовање, са напоменом да ће „деца још из ниже гимназије понети систематизовано познавање народне књижевности“.

У привременом наставном плану и програму за ниже разреде гимназије из 1926. године доминантне теме су отаџбина, народ и његова историја. Предвиђени циљеви су *уознавање са оним што је наш народ створио у култури уопште, и у књижевности посебно и увођење ученика у вредност књижевности и у величину наше народне поезије* (Исто: 21).¹¹

Наставни план и програм за средње школе из 1930. у наставу предмета Српскохрватско-словеначки језик у првом разреду укључује бајке, басне, шаливе приповетке, загонетке и пословице, у другом избор из јуначких народних песама свих времена, а у трећем историјске и шаливе приповетке. У четвртном разреду задатак наставе је да систематизује знања ученика о вредности и значају народне књижевности (поезије) уз захтев да се у настави користе Вукова издања.

Наставним планом и програмом за територију Србије из 1943. назив предмета је поново промењен, овога пута у Српски језик. Наставом овог предмета требало је оспособити ученике да се у свом писаном и усменом изражавању правилно служе српским књижевним језиком, да развију способност за правилно разумевање усменог и писменог изражавања других и спознају културно благо српске народне и уметничке књижевности.¹²

Настава српског језика представљала је незаменљиво средство за развијање љубави према отаџбини, лепотама њених предела, историји и културно-уметничком наслеђу. У ученику је развијано осећање и изграђивана свест да припада свом народу и својој земљи. У оквиру овог предмета ученици су се упознавали са историјом и земљописом. Зато је избор текстова садржао избор народних умотворина, приказе народне прошлости и садашњости, успеле описе обичаја и крајева, живота и рада, у прози и стиху.

2. Народна књижевност у наставним плановима и програмима у другој половини 20. века

Од 1945. до 1950. године школство у Србији се развијало на основи наслеђеног система предратне Југославије уз неопходне промене примерене идеологији социјализма и уз велике напоре да се прошири мрежа школа. Највећи проблем представљала је потреба да се у наставним плановима и програмима, уџбеницима,

песме, а сва знања о народној поезији систематизују се у виду прегледа.

- 11 Препоручује се да се, поред текстова у читанкама, у првом и другом разреду читају одабране епске народне песме (пре свега о Косовском боју) и одабране народне приповетке, у трећем одабране епске народне песме разних кола, а у четвртном одабране лирске и епске песме и приповетке.
- 12 Народна књижевност (бајке, народне песме, бројалице, загонетке) користила се чак и у настави почетног читања и писања. Ученици су једни другима причали бајке, приче и на тај начин се вежбали у усменом изражавању. У трећем разреду указује се на потребу да се ученици оспособе да схвата смисао али и етичке елементе прочитаног – зато се читају текстови етичке и естетске садржине, највише и првенствено народне умотворине, и одломци из дела српских писаца. У четвртном разреду наставом Српског језика ученик се оспособљава да непосредно спозна велико благо које лежи у српском језику и да се користи језиком обогаћеним речником народне књижевности.

образовању и деловању наставника изврше промене које је захтевао нови поредак. Наставни планови и програми по републикама, донети још у току НОБ-а, измењени су и подређени Савезном оквирном наставном плану, који је усвојен 1948. године. Наставни планови били су у том периоду главно средство остваривања политике образовања и садржали су све оно што је настави давало карактер социјалистичке – од идејности, марксистичке заснованости, развијања братства и јединства, социјалистичког патриотизма и интернационализма до развијања великог одушевљења за тековине НОБ-а и револуције и за обнову и изградњу земље. Избачене су грађанске школе из предратног периода (1944/45), а наставиле су да постоје, иако битно измењене, народне и продужене основне школе (Симовић 1990: 94-5). Сукоб са Инфобироом и задаци Резолуције трећег пленума ЦК СКЈ захтевали су стална програмска прилагођавања и корекције, због чега су наставни планови и програми мењани сваке школске године, а некада и два пута у години. Измене, међутим, нису биле везане за садржаје који су, већином, преузети из претходних планова и програма, већ за начин тумачења тих садржаја и за допуњавање садржајима из НОБ-а. Потреба да се контролише сваки сегмент образовања допринела је да се из наставе повуку сви дотадашњи уџбеници и да се оснују нова издавачка предузећа. Године 1947. 1948. оснивају се Државно издавачко предузеће НР Србије „Просвета“, „Знање“, „Глобус“, „Научна књига“, а 1957. Завод за издавање уџбеника НР Србије.

У Новом наставном плану и програму за основне школе са методским упутствима за обраду појединих предмета из 1945. године није битно измењен циљ наставе српског језика¹³, колико садржаји – у трећем разреду предвиђено је учење напамет народних и уметничких песама и рецитовање лакших *причица и песама из народно-ослободилачке борбе*, пословица и загонетки. У четвртном разреду препоручено је читање *првенствено песама и прича из народноослободилачке борбе*.¹⁴

Већ у Наставном плану и програму за основне школе за школску 1947/48 предмет Српски језик има за циљ не само да се ученици описмене и упуте у лепоту наше народне и уметничке књижевности, већ и да *развија патриотизам, свест о дужностима према домовини и одушевљење за рад на изградњи земље* (Наставни планови и програми 1977: 118).¹⁵ Ученици се на часовима Српског језика упознају са народноослободилачком борбом и њеним тековинама (братство и јединство, народна

13 Циљ наставе српског језика је да ђак добро разуме књижевни језик у говору и писму, да научи да јасно и са разумевањем чита, пише и правилно исказује своје мисли, да развија код ученика осећање и смисао за лепо и добро, као и осећање љубави према народу и отаџбини кроз народну и уметничку књижевност (Наставни планови и програми српскохрватског језика и књижевности за основну школу у СР Србији 1977: 109).

14 Учење наизуст и декламовање краћих уметничких песама и лакших прича, народних песама и песама из народноослободилачке борбе које су добиле посебан значај у хорском облику, па се препоручује неговање хорског рецитовања – кроз такав облик ангажовања ствара се потреба за колективним изражавањем у којем се и плашљиви и малодушни охрабрују, а дете се васпитава за заједницу, стиче свест да ван ње губи много, а кад иде у раскорак са заједницом – наилази на удружени отпор.

15 Као нове и доминантне теме појављују се пионирска организација, друштвена средина, живот и рад у школи и пионирској организацији, као и појмови *радник, занатлија, радионица, фабрика, задруга, магацин*. Грађа за вежбања у посматрању, мишљењу, говору, писменим саставима, поукама о језику, рецитовању, црпе се из сфере друштвеног, школског и породичног (задружног) живота и рада, из разлика у животу на селу и у граду и модерних облика привређивања у послератном периоду (фабрика – радници, њихов живот, рад, машине, подела рад, зарада, поштовање рада).

власт, друштвено-економске промене у новој држави). Дух тог времена препознаје се у упутству да народне и уметничке песме ученици рецитују појединачно и хорски.

Наставни План и програм за основне школе за школску 1948/49. годину усклађује формулацију циља предмета Матерњи језик са тренутном политичком ситуацијом,¹⁶ као и избор садржаја и тема.¹⁷ Садржаји из народне књижевности нису искључени у целини, али се „народним“ називају, далеко присутније, приче и песме из народноослободилачке борбе које су настале „на народну“, тј. подражавањем народног стваралаштва. У упутству о начину релизације програма наводи се да ученицима треба давати да уче напамет краће басне и народне приповетке, а наведени наслови указују да се, уствари, мисли на приповетке из рата (*Три мајке, Курири пете чете, Јаблан, На Милетиној коси, Покољ у Крагујевцу, Пинки, Пред Сутјеском*). Песме и приче из народноослободилачке борбе требало је да јачају патриотизам, љубав према народу, развијају борбеност и жељу за учешћем у изградњи земље.¹⁸

У наставним плановима и програмима за школску 1950/51. и 1951/52. годину садржаји предмета *Српски језик* преузети из народне књижевности остају исти, али делују анахроно у односу на текстове о Дану победе, Дану Републике, Првом мају и ударницима и иноваторима који учествују у изградњи земље. Дечја пионирска штампа, поред читанке и лектире, добија значајно место у настави.

Наставни план и програм за гимназију из 1948/49. године можда најбоље открива промену која је настала у српском школству у периоду од 1945. до 1950. године или, тачније, утицај политичких идеја на разумевање и тумачење наставних садржаја. Циљеви наставе Матерњег језика и књижевности су, између осталог:

да ученике упозна са усменом (народном) и писаном (уметничком) књижевношћу народа Југославије;

да ученици схвате књижевности наших народа као целине и проуче пут који су оне у свом развоју прошле, како би добили јасну слику условљености и законитости развитка књижевности у вези са друштвеним збивањем, о улози књижевности у развоју друштва и њеном значају у нашој историји;

да идејним богатством и сугестивношћу добрих књижевних дела изграђује код ученика научни поглед на свет, живот и друштво и да их припреми за

16 Основни циљ је развијање патриотизма, свести о дужностима према домовини и одушевљења за рад на социјалистичкој изградњи Федеративне Народне Републике Југославије.

17 Теме су: пионирска организација, изградња земље, сеоских задружних домова, електричних централа, мостова, друмова, Југословенска народна армија, учитељ и вођ *наших народа* и рату и миру – Маршал Тито.

У другом разреду истакнут је задатак: народноослободилачку борбу обрадити као део стварне наставе. Ученици треба да добију основне појмове о нападу фашиста, о народним устанцима, о борби партизана (Сутјеска, Дрвар, Козара, прелаз преко Неретве), о народним херојима, о злочинима окупатора, о раду домаћих издајника, о братству и јединству народа Југославије, о вођи и учитељу *наших народа* Маршалу Титу.

18 Настава треба да послужи увођењу ученика у најосновније схватање друштва и друштвених односа и да припомогне развијању новог југословенског патриотизма. Овим материјалом треба будити и јачати љубав према земљи, народу, раду, изградњи, према ударницима, новаторима и рационализаторима и према Коминистичкој партији и њеном руководству, организаторима изградње социјализма. На примерима из борбе, подвизима појединаца, почев од бораца до народних хероја и тумачења тековина НОБ, треба развијати код ученика љубав према Федеративној Народној Републици Југославији, слободи народа, тековинама борбе, али и мржњу према непријатељима наше борбе и земље.

остварење свих задатака у изградњи социјализма у нашој земљи, развијајући код њих борбеност, истрајност, одлучност, самопрегор и нови југословенски патриотизам и интернационализам.

У четвртном разреду гимназије, данашњем осмом разреду основне школе, од 150 часова на годишњем нивоу, за садржаје из народне књижевности одвојено је 45 часова за теме: *увод у народну књижевност, класификација народне књижевности, циклуси епских песама (неисторијски, преткосовски, косовски, циклус Марка Краљевића, циклус Бранковића и Јакишића, циклус Црнојевића, Хајдучки и Ускочки циклус, Циклус о устаницима у Србији и црногорским борбама за слободу), општи поглед на народне приповетке, народна лирска поезија, творци и сакупљачи народне поезије и однос народних умотворина и уметничке књижевност.* Програм садржи прецизно наведене задатке и садржаје који су везани за наставу народне књижевности. Ниједан наставни програм у историји српског школства није садржао тако целовиту слику народне књижевности и такво богатство садржаја и приступа, али ни тумачења у којима је видљива промена у приступу не само књижевним делима, већ и целокупној историји нашег народа:

Народна усмена књижевност почела се развијати веома рано, још у докласном друштву, развијала се у класном друштву и наставила да се развија и у првој земљи социјализма. Она се родила и расла из рада и борбе радних маса са природним и касније друштвеним силама. Она је израз живота радних маса и њиховог погледа на свет...

У дубокој старини, на једном веома ниском ступњу развитка, народне умотворине биле су неразвијене, примитивне, сиромашне облицима и врстама. Различне врсте ницале су из нових различитих потреба колективног живота (ради преношења искуства и проналазака у раду, у борби са природним силама итд...)

Присуство идеологије владајућих класа (феудалних дворова и цркве) у народним умотворинама нипошто не значи да су владајуће класе и творци народне усмене књижевности...

Народне масе су у својој усменој књижевности изражавале жељу за срећнијим животом, за ослобођењем од ропске беде друштвено потчињене масе... њихови историјски настали обичаји и њихова веровања...

неким велможима и јунацима дата је величина коју је потлачени и поробљени народ желео да види у њима као својим заштитницима... наша народна епика спада у најлепша остварења народне поезије у свету. У њој су сачуване легенде о многим косовским јунацима који су се одликовали високим схватањем дужности према отаџбини (Обилић, Југовићи и др.)... Тако су у циклусу песама о Косовском боју утврђени појмови о јунаштву, родољубљу и издајству и сл. (Наставни планови и програми... 1977: 178-187).

У упутствима за обраду бајке истакнута је фантастика бајке, њен смисао, фантастично транспоновање садржаја, али и као израз сна потлачених маса, тада слабих, о снази и победи над природним и друштвеним силама. Основна тема бајки

је борба човека за остварење бољег живота, а највећа вредност оптимизам и вера у снагу и победу народа (Исто).

У Упутству за реализацију програма често се понавља захтев да у настави треба критички оповргавати разне предрасуде које су садржане у књижевним делима из прошлости, што се најчешће односи на остварења из народне и старе писане књижевности. За разлику од претходних програма у којима се инсистирало на Вуковим издањима народних песама и приповедака, у овом наставном плану у списак домаће лектире укључена су савремена издања народних јуначких песама из 1947. (издавач Просвета) и народних приповедака из 1948. године (издавач Нопок), што све указује на контролу садржаја из народног стваралаштва који ће бити представљени ученицима. Равноправну позицију са народним остварењима у списку лектире имају народне песме из НОБ-а, издате 1948. године.

Већ у народном наставном плану и програму, из 1950/51. године, изостављене су из списка лектире за трећи разред народне песме, приповетке, а у четвртм разреду изостављају се тезе и питања о народној књижевности. Да не би било недоумица таксативно је наведено шта се све повлачи из наставе уз образложење да су изостављене тезе делом непотребне, а делом не одговарају савременом гледању на народну поезију (Наставни планови и програми... 1977: 194). Упознавање са народним певачима сведено је само на једног. Изостављају се епске песме: *Смрт Марка Краљевића*, *Раишта Новак оде у хајдуке*, приповетке *Међедовић*, *Краљ и чобанин*, *Ђаво и његов шегрт* и др.

Наставни план и програм за 5, 6, 7, 8. разред осмогодишње школе и 1, 2, 3 и 4. разред гимназије за школску 1952/53. годину у оквиру предмета Српски језик доноси избор и распоред садржаја из народне књижевности, који донекле понавља избор врста из претходних програма (бајке, епске песме), али препоручује да се, по избору, обради једна песма, да се напамет уче одабрани одломци песама из циклуса и, обавезно, неколико песама са мотивима из НОБ, као и неколико народних приповедака по избору. Исти садржаји из народне књижевности предвиђени су и у наставном плану и програму за ниже разреде гимназије и више разреде осмогодишњих школа из 1953. године.

Општим законом о образовању, из 1958. Године, успостављено је обавезно осмогодишње основно и четворогодишње средње образовање које је имало за циљ да васпитава *новог, слободног, одважног, социјалистичког човека, широких и разноврсних схватања, коме су туђи бирократизам и учауреност мисли* (Просветни гласник РС 1959). Критички је оцењен дотадашњи развој, извршена ревалоризација прошлости и указано на то да се не треба одрицати добрих традиција. Критиковани су важећи уџбеници који су махом представљали преводе са руског језика, као неодговарајући, ненаучни, који занемарују националну историју и потребе развоја (Симовић 1990: 171). Промена у ставу према народном књижевном стваралаштву уочава се не само у формулацији једног од циљева наставе предмета Матерњи језик (оспособљавање ученике за разумевање и доживљавање народне и уметничке књижевности преко најзначајнијих дела), већ и у броју примера и систематичности њихове обраде.

Према наставном плану и програму за основну школу у Народној Републици Србији из 1959. године садржаји из народне књижевности укључују се и у наставу

нижих разреда – наставницима је препоручено да народне песме и приче (највише басне и бајке), пословице и загонетке користе као наставне садржаје на којима се вежба логичко и изражајно читање, препричавање, рецитовање.

Народна књижевност заступљенија је у вишим разредима – наставни програм за пети разред предвиђа обраду народних шаливих и обичајних песама, епских песама преткосовског циклуса, као и уочавање особености лирске и епске поезије *наших народа*. Ученици усвајају основне књижевне појмове из народне прозе (приповетка, бајка, басна, легенда). У шестом разреду ученици утврђују основне појмове из народне прозе, обрађују лирске песме о раду, епске песме косовског циклуса, песме о Краљевићу Марку, кратке говорне облике и одломке о животу и раду Вука Ст. Караџића, пре свега о Вуковом раду на прикупљању умотворина и реформи језика.

Народне лирске (љубавне и породичне) и епске песме (покосовске, ускочке и хајдучке) обрађују се у седмом разреду, а песме о ослобођењу Србије и Црне Горе и епско-лирске песме у осмом разреду. Наставницима је препоручено да поред одабраних садржаја из програма обраде са ученицима и дела по свом избору. Преглед и систематизација знања о народној књижевности предвиђен је за крај осмогодишњег школовања.¹⁹

Са неким мањим изменама и идентичним циљевима у наставу матерњег језика укључена је народна књижевност и Наставним планом и програмом за основну школу у Социјалистичкој републици Србији из 1963 (Наставни планови и програми... 1977: 240).²⁰

У Заједничком плану и програму образовно-васпитног рада у основној школи 1977/78. године (Просветни гласник 6, 7, 8, 9, 1976)²¹ издвојен је јединствен циљ наставе српскохрватског језика (*стицање основа језичке и књижевне културе, од почетног читања и писања до развијања љубави према књизи и читању*).

Уместо термина *народна књижевност* уведен је термин *усмена књижевност југословенских народа и народности*, па се у програму користе термини *народне песме југословенских народа и народности, народне приповетке југословенских народа и народности, загонетке и пословице југословенских народа и народности* и сл.

Један од задатака наставе, дефинисан као *доживљавање, разумевање и идејно-естетско тумачење одабраних дела усмене и писане књижевности југословенских народа и народности, ради усвајања хуманих и напредних порука, развијања естетских осећања и формирања моралног лика ученика*, указује на важну промену у разумевању естетских и етичких вредности народне књижевности. У складу са овим

19 Поред ових садржаја, народне песме и приповетке налазе се у посебном избору текстова за обраду на часовима лектире од петог до осмог разреда.

20 Предвиђено је да ученици петог разреда усвоје знања о особеностима и разликама између народне и уметничке прозе, народне и уметничке поезије и епске и лирске поезије, на одабраним примерима басни, бајки, легенди и приповедака, шаливих и обичајних песама и песама преткосовског циклуса. У шестом разреду предвиђене су за обраду лирске песме о раду, епске песме косовског циклуса и песме о Краљевићу Марку, анегдоте, пословице, загонетке, питалице, одломци о Вуковом животу и раду. У програм за седми разред укључене су лирске породичне и љубавне песме, а из епске поезије песме покосовског циклуса и епске песме о хајдуцима и ускоцима. Епске песме о ослобођењу Србије и Црне Горе и епско-лирске песме чине садржаје којима се, у осмом разреду, заокружују знања о народној књижевности на нивоу основне школе.

21 Године 1975. донете су јединствене основе основног образовања и васпитања у СР Србији.

циљем дошло је и до значајних измена у програмима – народне песме, приче и кратки говорни облици укључени су у избор обавезних текстова и у домаћу лектуру.²²

Програм образовања и васпитања из 1991. године (Службени гласник РС, 2, 1991) укључио је у наставни програм за српскохрватски језик избор садржаја из народне књижевности који је по броју одабраних текстова и обиму лектуре остао непревазиђен.²³ Са мањим изменама, овај избор чини основу важећих наставних програма, када је народна књижевност у питању.

Реформа образовања која је започета 2004. године, утицала је на умањење садржаја из народне књижевности на неколико начина: корекцијама избора обавезних

22 Народна књижевност присутна је у настави од првог разреда у насловима домаће лектуре: у првом разреду предвиђен је избор народних умотворина *Жубор вода жуборила* (избор је приредила Нада Милошевић-Ђорђевић), а у другом разреду избор поезије – народне лирске песме, избор прозе – народне приче. У поменутих разредима читају се још кратки говорни облици (загонетке и пословице), басне и бајке. Од трећег разреда наставним програмима предвиђена је обрада народних приповедака (*Еро и кадија*, *Свијету се не може угодити*, *Чардак ни на небу ни на земљи*) и епске песме *Марко Краљевић и бег Костадин*. У четвртном разреду ученици читају приповетке *Домишљато чобанче*, *Биберче*, *Права се мука не да сакрити* и епску песму *Стари Вујадин*. Предложено је да наставник у трећем и у четвртном разреду сачини допунски избор народних умотворина састављен од питалица, загонетки, бројалица, брзалица, пословица, песама, басни, бајки. У петом разреду избор из народне књижевности чине текстови: *Дјевојка цара надмудрила*, *Бекри Мујо*, *Женидба Душанова*, *Наджњева се момак и девојка*, *Јабланова моба*, *Лаж над лажима*. У избор домаће лектуре укључене су старије јуначке и косовске песме, шаљиве народне приче о Ери, Насрадин-хоџи и Ћоси. У шестом разреду обрађују се следеће народне приповетке и песме: *Свети Сава и ђаво*, *Јунац и обад*, *Утопио се поп што није дао руку*, *Еро и Турчин*, *Највећа је жалост за братом*, *Сестра избавља брата*, *Цар Лазар и царица Милица*, *Смрт мајке Југовића*, *Марко Краљевић укида свадбарину*. Допунски избор чине народна прозна казивања (приповетке, загонетке и пословице југословенских народа и народности уз избор из Вуковог Рјечника). У седмом разреду избор из народне књижевности чине: *Љубавни растанак*, *Несрећна дјевојка*, *Смрт војводе Пријезде*, *Иво Сенковић и ага од Рибника*, *Ропство Јанковић Стојана*, *Стари Вујадин*, *Мали Радојица*. У лектуру је укључен избор из народне прозе и поезије – песме покосовског времена и одговарајућег доба југословенских народа и народности. У осмом разреду предвиђена је обрада *Хасанагиница*, *Стојан и Љиљана*, *Почетак буне против дахија*, *Три сужња*, *Бој на Мишару*, *Међедовић*.

23 У наставни програм за српскохрватски језик за други разред уврштени су текстови: *Славујак*, *Седам прUTOва*, *Старо лијино лукавство*, *Коњ и магарац*, *Лисица и гавран*, а као садржај лектуре Избор из усмене књижевности југословенских народа и народности (бајке, басне, загонетке, пословице, шаљиве приче и песме). У трећем разреду избор из народне књижевности чине текстови: *Ветар и сунце*, *Вук и јагње*, *Женидба вратца Подунавца*, *Еро и кадија*, *Марко Краљевић и бег Костадин*, *Свијету се не може угодити*, *Чардак ни на небу ни на земљи*. Лектуру чини Избор из усмене књижевности југословенских народа и народности (приповетке и бајке). У четвртном разреду народну књижевност репрезентују текстови: *Биберче*, *Крепао котао*, *Медвед*, *свиња и лисица*, *Јеленче*, *Стари Вујадин*; Лектуру чини Избор из усмене књижевности (бајке, басне, приче, анегдоте, загонетке, пословице, лирске песме-обичајне). У наставни програм за пети разред укључене су народне песме: *Град градила бијела вила*, *Наджњева се момак и девојка*, *У Милице дуге трепавице*, *Женидба Душанова*, *Свети Сава* и народне приповетке: *Дјевојка цара надмудрила*, *Турци и чобанче*, *Еро с онога свијета*, колаж народних умотворина; Лектуру чини Избор из усмене књижевности (бајке, шаљиве приче о Ери, Ћоси, Насрадин хоџи; песме преткосовског и неисторијског циклуса, лирске песме, митолошке и обредне). У шестом разреду ученици су читали народне песме: *Највећа је жалост за братом*, *Смрт мајке Југовића*, *Краљевић Марко укида свадбарину* и Избор из Косовског и циклуса Марка Краљевића, лирске песме-обичајне и љубавне. У наставном програму за седми разред доминантне су песме: *Љубавни растанак*, *Иво Сенковић и ага од Рибника*, *Мали Радојица* и епске песме покосовског, хајдучког и ускочког циклуса, лирске песме-посленичке, песме о раду, кратке прозне врсте. Садржаји из народне књижевности у наставном програму за осми разред су: *Женидба Милића барјактара*, *Почетак буне против дахија*, *Немушти језик*; Циклус ослобођења Србије и Црне Горе, народне лирске шаљиве песме.

текстова, укидањем домаће лектире (чиме је битно умањен број народних песама и прича које су ученици читали у основној школи) и либерализацијом у области издавања уџбеника (в. Марковић 2011: 749–761). Са либерализацијом тржишта појавили су бројни издавачи који су осмишљавање читанки и избор текстова препустили ауторима, међу којима је већи број оних који су песме и приче српске приче заменили причама других народа (в. Марковић 2008: 60–71).

Период последње деценије 20. и почетак прве деценије 21. века (1991–2006) обележили су ратови, територијална раздвајања и економско-друштвена криза. Према мишљењу Зорана Аврамовића победа политичких партија окупљених око ДОС-а 2000. године није означила само промену власти, већ и промену целокупне спољнополитичке оријентације: „Основни циљ нове власти одређен је као пут у Европу. У складу са овим опредељењем је и настојање политичке владајуће елите да Србија своје подсистеме прилагоди европским нормама и пракси“ (Аврамовић 2006: 27).

Последња реформа образовања у нашој земљи која је започела усвајањем Закона о основама система образовања и васпитања (Службени гласник РС, 62. 2003), није била резултат унапред осмишљене националне стратегије, промена на основу стручних и научних сазнања и стварних потреба друштва у транзицији, већ политичких одлука да се у систему образовања у кратком периоду све промени, као да у њему није било ничег вредног. Тенденције „децентрализације, деполитизације и демократизације“ образовног система, које су обележиле последњу деценију, инсистирају на измени циља образовања које је све више подређено потребама савременог информатичког, технолошког и глобалистичког друштва. У таквој констелацији губи се потреба за неговањем и чувањем свега што носи ознаку национално, а посебно оних садржаја који подстичу и учвршћују осећање националног идентитета који је у српском народу у значајној мери засниван на народној књижевности.

Закључак

Анализа наставних планова и програма показала је да је народна књижевност присутна у школском систему као наставни садржај од почетка 20. века, али да тај континуитет не прати континуитет у доживљају и разумевању њених естетских и етичких вредности.

У првој половини 20. века народне песме и приче су као узор лепоте говора, идеја и узвишених етичких и хуманих осећања, имале значајно место у настави српског језика и књижевности. Непосредно после Другог светског рата у народним песмама и причама откривају се и критикују *примитивна схватања, мистицизам, сујеверје и идеологија давних времена*. Естетске и етичке вредности народних песама деградиране су, јунаке епских песама потиснули су ликови народних хероја из народноослободилачког рата, а уместо правде, истине и родољубља као највеће вредности истицани су братство и јединство, социјализам, равноправност и нови југословенски патриотизам и интернационализам. Промене које су у школству наступиле шездесетих година 20. века реafirмисале су вредности народне књижевности. Народне песме и приче од тог времена почињу да се изучавају систематично и из перспективе науке о народној

књижевности. Од наставног програма из 1992. године у коме је народних песама и прича било у највећем броју, константно је присутна тенденција смањења садржаја, која се радикализовала почетком 21. века.

Истраживање је потврдило претпоставку да су систем друштвених и политичких односа и вредности које су истицане у друштву битно утицали на позицију народне књижевности у школском систему. Народну књижевност у актуелним наставним програмима репрезентује изузетно мали број примера. Претпоставка је да је разлог томе што се у њој не препознаје потенцијал за развијање европских вредности и јединственог европског идентитета на којима се уређује наш савремени систем образовања.

Анализа наставних програма указала је на доминацију епских садржаја (епске песме су у значајном броју континуирано присутне, као и бајке и басне) и кратких говорних облика (загонетке и пословице) и на потпуно одсуство предања.

ЛИТЕРАТУРА

- Аврамовић 2005: З. Аврамовић (прир.), *Два века образовања у Србији: образовне и васпитне идеје и личности у Србији од 1804. до 2004*, Београд: Институт за педагошка истраживања.
- Аврамовић 2006: З. Аврамовић, *Апорије образовања за демократију*, Београд: Институт за педагошка истраживања.
- Марковић 2008: С. Марковић, Анализа допунских књижевноуметничких текстова у новим читанкама, *Иновације у настави*, XXI, 2008/2, Београд, 60-71.
- Марковић 2011: С. Марковић, Народна књижевност у наставним програмима млађих разреда основне школе, у: М. Ковачевић (ур.), *Радови Филозофског факултета*, 13, 1, Пале: Филозофски факултет, 749-761.
- Наставни планови и програми 1977: *Nastavni planovi i programi srpskohrvatskog jezika i književnosti za osnovnu školu u SR Srbiji*, priredio i predgovor napisao Vladimir Stevanović, Београд: Republički zavod za unapređivanje vaspitanja i obrazovanja.
- Педагошка енциклопедија 1989: *Pedagoška enciklopedija*, том 2, urednici N. Potkonjak i P. Šimleša, Београд: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Симовић 1990: R. Simović, *Politika obrazovanja i njena realizacija u SR Srbiji*, Београд: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Правилници о изменама и допунама правилника о наставним плановима и програмима за основну школу, 1990–1996*, Београд: Јавно предузеће „Службени гласник“.

*Snežana Marković*FOLK LITERATURE IN PRIMARY SCHOOL CURRICULA IN 20TH AND 21ST CENTURIES

Summary

The paper shows the research results that aimed to find the representation of the folk literature in the teaching programmes for the primary school starting from the beginning of the 20th century till today. The research found that and confirmed that the system of political and social relationships had a significant influence on the place of the folk literature in the curriculum. In the first half of the 20th century folk poems and stories had an important place in the teaching of the Serbian language and literature because they were the models of nice and noble speech, ideas and human feelings. Immediately after the Second World War the folk poems and stories were criticized because of the so called primitive feelings presence, mysticism, superstition and the ideology of the former times. The heroes of the folk poems were pushed down by the national heroes while the greatest values were brotherhood and unity, socialism, equality and new Yugoslav patriotism and internationalism. Since the beginning of the 20th century till today, the folk literature has been present in all teaching programmes of the primary school but in different numbers. The most present were folk epic poems, fairytales and short speech forms while there are no storytelling at all. The folk poems were most present in the curriculum from the 1974 but from that time onwards the folk literature is becoming less and less present in these programmes, especially the decrease was visible in the 21st century. The folk poems are present as few examples in the current programmes. The assumption is that in the folk literature it is not well recognised the potential for developing European values and unique identity in which our educational system is based and organised.

ПРОУЧАВАЊЕ НАРОДНЕ КЊИЖЕВНОСТИ У СРЕДЊОЈ ШКОЛИ (ЈЕДАН ПРЕДЛОГ ЗА РАЗМИШЉАЊЕ)

Народна књижевност се у средњој школи и гимназији проучава само током прве године школовања. Циљ овог рада је да покаже неопходност њеног проучавања у свим разредима средње школе, без обзира на хронолошку поставку програмских садржаја (у односу на појављивање књижевних формација, праваца и стилова у историји књижевности), каква постоји у школским програмима.

Разлог за континуирано бављење народном књижевношћу налази се и у потреби успостављања веза између усмене и писане књижевности, почев од откривања фолклорних предлога у писаним текстовима, преко уочавања, поређења и образлагања особености истог жанра у усменој и ауторској књижевности, до указивања на специфичности наставног тумачења усмене књижевности.

Увидом у сложене методичке поступке и радње (локализовање, тумачење непознатих и мање познатих речи и израза, формирање пројеката за истраживачко читање дела народне књижевности), уз заузимање аналитичко-синтетичког и компаративног приступа у интерпретацији текстова који су одређени школским програмима, у раду ће се доказати зашто је народну књижевност неопходно читати и проучавати у свим разредима средње школе, а не само у првом, кад ученици још увек нису довољно сазрели да је комплексно разумеју и истражују.

Кључне речи: народна књижевност, средња школа, усмена и писана књижевност, интерпретација, компаративни приступ, школски програми.

Непрестано се истиче у први план да савремена настава треба да буде креативна и стваралачка, али се заборавља да се под креативношћу и стваралаштвом не мисли искључиво на подстицање ученичког литерарног талента или на остваривање функционалних циљева наставе, то јест на оспособљавање ученика за коришћење стечених знања у стварном животу, веће се тиме назначавала и улога проблемског приступа књижевноуметничком тексту. Овим приступом стечена знања доводе се у везу на различите начине: у први мах инстинктивно и асоцијативно, а затим свесно, што доприноси проналажењу решења за многе проблеме који се током интерпретације књижевноуметничког дела најчешће заобилазе, а често нису ни назначени у описима средњошколских програма. На пример: специфичности и однос жанрова народне и ауторске књижевности; начин третирања једне теме или мотива у различитим књижевним епохама, правцима или стиловима; однос историјске и неисторијске грађе у народној или ауторској књижевности; релација аутор – приповедач; интерпретација

једног истог књижевног текста на различитим узрасним нивоима; однос између доживљајног и теоријског (рецепцијског, нараторског, интертекстуалног) приступа проучавању одабраног текста, заснованог на плурализму метода итд.

Обрада градива из књижевности по хронолошком принципу (од старих књижевности до савременог доба) предвиђена школским програмима, свакако доприноси стицању основних знања о књижевним правцима, различитим поетикама и законитостима литерарног стваралаштва. Ипак, овај принцип не спречава онога ко организује наставу да садржаје макар повремено тематизује, нарочито када је реч о капиталним делима наше и светске књижевности, јер би се тиме омогућило поредбено сагледавање дела различитих периода и стваралаца. Тим пре што је познато да су, „дијахронијски посматране, различите стилске формације, у већем или мањем интензитету, гравитирале према усменој књижевности и селективно преузимале из њеног репертоара одређене теме, мотиве, жанрове, композициона решења и сл.“ (Вукићевић 2006: 255).

Овакво повезивање градива из књижевности допринело би пунијем разумевању књижевноисторијске грађе која би се у свест ученика увела пре свега описним путем, а утемељила компаративним приступом, што обезбеђује учвршћивање принципа рационализације и економичности у настави. Обликовање наставе која омогућује непрестано повезивање наставних садржаја, ојачава и трајност знања и умења, те је неопходно методичке поставке оваквог типа имплементирати у школске програме и уџбенике. У том смислу, предлаже се континуирано проучавање народне књижевности у свим разредима средње школе, где би се концепт дат у првом разреду могао задржати, а у старијим разредима одабрана дела народне књижевности проучавала би се уз одговарајуће ауторске текстове, при чему би се знања о народној књижевности и утврђивала и проширивала.

Један од основних разлога који компаративни приступ у наставном проучавању карактерише као нереалан, јесте тај што ученици невољно и недовољно читају. Међутим, поред основне потребе да се лектира прочита и да се провери како су ученици разумели њен садржај, налази се и потреба да се књижевни текст проучава и истражује. Квалитетним пројектима за истраживачко читање, заснованим пре свега на аналитичко-синтетичком приступу материји, где се истовремено поједини сегменти дела рашчлањавају, а о њима се сепаратно, па потом синтетички закључује, омогућава се увид у литерарни текст на три нивоа ученичких постигнућа: основном, средњем и напредном, дефинисаним у стандардима.

Такви пројекти обезбеђују диференциран наставни рад и у његовом фронталном облику и омогућују да се истовремено са свим ученицима „провери“ јесу ли лектуру прочитали и разумели на начин који одговара индивидуалним способностима сваког ђака. Заинтересовани појединци предњачиће у решавању мисаоних проблема и, користећи шира знања, упоређиваће текстове које наставник укључи у истраживачки пројекат.

Увидом у предлог документа *Општи стандарди постигнућа – образовни стандарди за крај општег средњег образовања*, истиче се следећи опис ученичких постигнућа у оквиру области *књижевност*:

„Ученик/ученица критички чита, тумачи и вреднује сложенија књижевна дела

из обавезног школског програма, као и додатна (изборна). Користи више метода, гледишта и компаративни приступ у тумачењу књижевног текста. Свој суд о књижевном делу аргументовано износи стално имајући на уму примарни текст, као и друге текстове, анализирајући и поредећи њихове поетичке, естетске, структурне и лингвистичке одлике, укључујући и сложеније стилске поступке. Шири читалачка знања и примењује стратегије читања које су усаглашене са типом књижевног дела и са читалачким циљевима (доживљај, истраживање, стваралаштво).“ [публикација доступна on-line]

Претпоставља се да ће, након усвајања поменутих стандарда, уследити и реформа средњошколских програма, што погодује усвајању новог концепта проучавања народне књижевности у гимназијама и средњим стручним школама.

Народна књижевност не може се посматрати као књижевноисторијски и поетички изолована целина јер се читава књижевност карактерише првенствено постојањем одређеног континуитета, који се испољава кроз афирмацију или негацију елемената епоха и поезика које претходе стваралачком моменту. Разлике које одређују поезику усмене и ауторске књижевности морају се посебно уважавати приликом организовања наставне обраде, али се та различитост двеју поезика не сме истицати као дефинишућа карактеристика, управо због принципа континуитета на коме се књижевност темељи.

Народна књижевност обележава један од првих степеника ка формирању националне књижевности и посматрана као таква, она се не појављује само као једна књижевноисторијска фаза, већ и као конститутивни елемент у даљем развоју књижевности, што потврђује њено стално постојање у готово свим књижевноисторијским периодима, од романтизма до савремене књижевности, иако у веома различитим видовима – од директне присутности до готово потпуне замаскираности фолклорних елемената. Још један од видова њене свеprisутности је постојање интернационалних мотива, који повезују наше народно стваралаштво са светским, а затим настављају да живе и у ауторској књижевности као особени чувари традиције и народног искуства, обликовани у складу са новим и другачијим поетичким начелима.

Одвајање поезике народне и ауторске књижевности указује на значај уважавања жанра и стваралачког контекста за формирање наставне интерпретације, при чему се инсистира на уочавању сличности и различитости. Полазиште у проучавању дела засновано на његовом жанровском одређењу само усмерава одабир наставних метода, а никако формалистички не утврђује њихов след.

Поред стицања основних представа о разликовању класификација народне и ауторске књижевности, са ученицима се може разматрати и појам варијантности (који у актуелне школске програме још није уврштен).

Особености усмених прозних облика посебно се могу истаћи путем уочавања разлика између народне и ауторске бајке (у првом разреду), обрадом народних и Доситејевих *Басни*, тумачењем дела романтичарских песника, Његошевог *Горског вијенца*, реалистичке прозе Глишића, Сремца и других писаца-реалиста (у другом разреду). Може се проучавати и утицај народне лирике нишког краја на стваралаштво

у роману *Зона Замфирова*.² Откривање фолклорног предлошка (анегдота, сказ³) у писаном тексту за ученике је посебно интересантно, као и препознавање клетви, заклетви, тужбалица, здравица, пословица, али и сегмената легендарних прича, митова и предања. Успостављање веза народне лирике са ауторском књижевношћу биће драгоцено приликом тумачења Станковићеве *Коштане* у трећем разреду. У истом разреду циклус песама Милана Ракића *Са Косова*⁴ повезаће се са одабраним епским песмама из тематског круга о Косовском боју и након њега. Знање о предањима обновиће се уз многе наставне садржаје (в. Мркаљ 2008: 277–301), али и уз читање Андрићевог романа *На Дрини ћуприја*. Посебно би се могло проучавати грађење ликова јунака попут епских: поп Андоровић, Обилић, Бановић Страхиња, Алија Ђерзелез, или би се могла уочавати сличност међу јунацима шаливих народних прича, попут Ере, са ликовима из ауторске књижевности (нпр. Кочићев Давид Штрбац). Специфичности народне књижевности могу заузети значајно место у настави и при интерпретацији дела постмодернистичних песника Попе, Раичковића или Миљковића, који се читају у четвртном разреду, када постоји могућност да се са ученицима на нешто сложенији начин коментаришу поетске трансформације.

Поред истицања значаја Вуковог сакупљачког рада, у средњој школи се открива и његов значај као критичара и писца-историчара. *Житије Ајдук Вељка Петровића* је дело које се може користити као репрезентативно за откривање Вуковог приповедачког поступка (који подразумева и активирање одређених елемената усмене поетике). Откривање приказа Хајдук Вељка као епског хероја са свим епским атрибутима биће један од момената који упућују на Вукову нераскидиву везу са епском поезијом, под чијим несумњивим утицајем ствара. Међутим, мотив негативног хероја (негативна карактеризација из перспективе грађанског морала 19. века) доводи и до успостављања везе се античким моделом хероја који постоји у концепцији лика, до чега ће ученици доћи поступном анализом Вељковог понашања и особина и позивањем на компаративни приступ који подразумева активирање античког епа и мита. Истовремено се може покренути проблемско питање – зашто Вук изоставља из својих збирки песме које Марка Краљевића представљају према моделу античког неидеализованог хероја, а у свом делу таквог хероја призива. На тај начин се истовремено закључује о природи српске народне епике и њене идеализоване перспективе, а са друге стране се у

2 На часовима додатне наставе релација народна – ауторска књижевност може послужити за заснивање истраживања и испитивања из области лексике. На пример: обележја и специфичности црногорске реторичности која је имала директан утицај на приповедачки поступак Љубомира Ненадовића, Стефана Митрова Љубише, Симе Матавуља и Марка Миљанова (пословице из Паштровића, *Причања Вука Дојчевића*).

3 Приближавање фолклорним облицима или удаљавање од њих могуће је на наратолошком плану уочити не само кроз нову концептуализацију ми приповедача већ и кроз генезу сказа (развојни лук од Вука Врчевића, Милована Глишића, Лазе Лазаревића до Симе Матавуља). Сказ настао на моделу фолклорне комуникативне ситуације испровоцирао је крупне промене у српској приповеци и то на различитим нивоима – лингвистичком, наративном, композиционом и нивоу ликова. (Уп. Вукићевић 2006: 259).

4 У књизи *О поезији и поетици српске модерне*, проф. Јована Делића, поглавље *Нов ритам с новим осјећајем: Ка поетици Милана Ракића* (Делић 2008: 23–71), пружа могућност за нова наставна тумачења Ракићевог песништва (за нас је посебно интересантан циклус *Са Косова*) и заснивање проблемског приступа у школској интерпретацији.

потпуности осветљава Вуков приповедачки поступак који повезује различите modele хероја у функцији откривања дубљег, готово митског смисла Првог српског устанка. Успостављање везе са народном књижевношћу пружа могућност за заснивање стваралачке и полемичке атмосфере на часу, и нуди начин за заснивање оригиналних гледишта.

Разумевање особености народне и ауторске књижевности употпуниће свакако обрада конкретних дела. Већ приликом обраде композиције и структуре *Горског вијенца* мора се уочити поднаслов дела који гласи „историческо собитије при свршетку 17. вијека“, при чему ће се спонтано активирати једна од важних компоненти за разумевање Његошеве поетике, уједно и поетике романтизма, а то је нераздвојивост схватања поезије и историје. Принцип историчности условиће и природу композиције његовог дела, а током обраде ће се уочити и идеализована визија националне историје, која постаје основна тема и идеја романтичара. То се открива и у чињеници да је концепција ликова подређена историјској визији, они су чврсто повезани са црногорском идејом и јављају се као елементи остваривања идејног плана дела; носиоци су националне и историјске идеје. Дело такође обилује бројним епизодама из народног живота, па се пажња ученика усмерава и на значај тих, низглед споредних, епизода, јер је њихово тумачење и уочавање важно за разумевање Његошевог односа према традицији.

Уочавање микрожанрова у *Горском вијенцу* такође је један од занимљивих истраживачких задатака који доприноси успостављању везе Његошеве поетике са поетиком усмене књижевности. Већ приликом анализе композиционог устројства уочава се постојање песама-кола, које су оличење народне поезије.

Идеализована визија историје, која потиче из народне епике, налази се и у *Бачком растанку* Бранка Радичевића. Током тумачења тематско-мотивских целина песме, ученици се могу позивати да проналазе и анализирају места на којима се успоставља директна веза са епском народном традицијом. Утврђивањем односа према епским моментима и начина на који се они инкорпорирају у уметнички текст, ученици ће донети закључке о природи Бранковог односа према епици. Занимљив однос између личног и колективног у песми такође ће допринети разумевању романтичарске поетике. Поема одише носталгијом за прошлим временима лирског субјекта, али и радошћу због успомена које су вечне и вредне. Сећање се са личног плана преноси и на колективни, када долази до окретања српској историји и славној српској прошлости, при чему се успоставља специфичан однос између субјективног (личног) и колективног (епског) искуства. Интересантан је и један од начина на који се активирају епске теме и јунаци, који као да постају нераздвојиви део света лирског субјекта – нпр. веза са Марком Краљевићем у уметнутој песми, успоставља се преко мотива испијања вина. Метричка анализа песме такође ће допринети разумевању Бранковог односа према усменој поезији као његовом узор. Стих је у потпуном складу са тематиком и атмосфером песме. Весео и ритмичан, постепено се претвара у поскочицу која дочарава игру и веселење и њоме се позива у коло. Овај потенцијал искоришћен је за активирање народног духа, атмосфере и живота, који постоје као део сећања лирског субјекта, а уједно и за активирање историјског плана, где се у потпуности открива Бранкова национална и патриотска свест и, још шире, његова

љубав према традицији, народу, завичају. Истицање везе ауторске књижевности српског романтизма са усменом књижевношћу може бити и један од начина за успостављање дистинкција између српске и европске романтичарске књижевности, при чему ће ученици доћи до закључка о статусу националног и народног у српском романтизму.

Интересовање за народни живот и рустикалну сферу, које постоји у романтизму, одржало се и код реалиста, с тим да је разлика била у посматрању тог живота и начину представљања.

У Глишићевој *Глави шећера*⁵ (једном од школских, програмских текстова) запажа се увођење говорних маниризама и поштапалица (*еле, није вајде, богме, ама, те не знам, додуше...*) у говор приповедача, чиме се ствара илузија живе речи. Читалац је укључен директно у радњу јер се третира као слушаалац или посматрач, стално је присутно обраћање читаоцу или читаоцима у другом лицу јединине или множине. Приповедач ступа и у неку врсту дијалога са читаоцем на тај начин (*као што видите, смео бих се с вама опкладити, кад ето ти...*). Он преко другог лица такође уопштава субјективне утиске, чиме свој утисак верније преноси на читаоца (*просто си једва чекао, да га у сну усниш – би се уплашио*). Читалац као да постаје део уметничког света, јер се илузијом обраћања читаоцу граница између приповедачког и реалног света наизглед губи – приповедач алузијама ствара утисак као да читалац већ познаје средину и људе о којима се говори (*ту вам је, ја мислим да сте га виђали...*).

Уочава се да се приповедачев говор на овај начин појављује углавном у деоницама где је његова активност појачана, где он кометарише, описује, објашњава, оцењује, док се у деоницама у којима је дијалог у првом плану, приповедач наизглед повлачи и појављује као приповедач у трећем лицу, који само води и усмерава дијалоге јунака.

Активирајући један од главних принципа на којима се заснива народна књижевност – формулативност, односно естетику истоветности, Глишић користи начин на који се приповедање усменог приповедача остварује, симулирајући контекст и ситуацију усменог преношења приче. Окамењена или устаљена поређења, стални епитети народне поезије су елементи који подржавају овакав ученички закључак. Користећи живу реч и принципе усмене поетике Глишић обезбеђује реалистички контекст и мотивацију за остваривање теме која такође потиче из реалности. На овај начин он активира усмену традицију у својству постизања ефекта реалистичности, што је један од главних захтева поетике реализма.

У Домановићевим сатиричним приповеткама постоји веза са традицијом сеоске приповетке и она је посебно наглашена кроз истицање односа између старог и новог, само што се то чини на другачији начин, не величањем блиске, патријархалне прошлости, као у Лазаревићевој прози, већ величањем даље историје, јуначког и херојског српског доба, Србије из јуначких песама. Сатирична антиутопија супротставља се епској слици српске историје. Види се како се однос према народној књижевности поново мења, активирањем поезије уместо прозе, као у епохи романтизма, с тим што идеализација не постаје основна тема, већ само подлога алегоријске слике, која је критички усмерена и то не само на владајући слој друштва као код реалиста претходника, већ на све чланове друштвеног система. Афирмација

5 Наставну обраду приповетке *Глава шећера* Милована Глишића видети у (Мркаљ 2011: 192–203).

народе епике остварује се уважавањем идеала које пропагира, а који су оштро супротстављени савременој слици друштва.

Сатиричне приповетке *Данга* и *Вођа* део су наставног програма у средњој школи, али би било занимљиво показати како би и приповетка *Марко Краљевић по други пут међу Србима* могла бити занимљива и значајна за наставну обраду, јер би употпунила виђење Домановићеве поетике и показала развој односа према народној традицији, њеној поетици и тематском комплексу. Ова приповетка у великој мери превазилази реалистичке оквире и због тога је била негативно прихваћена и погрешно тумачена. Домановић је био испред читалаца који нису могли да се ослободе реалистичког хоризонта и идеализованог света епске песме, да увиде двопланску димензију текста. У Домановићевом делу нема негације традиције, већ само пародирања идеалистичког и формалистичког односа према њој.

Након доследног приказа савремене стварности у делима реалиста, Домановић се са овом приповетком наизглед враћа настојањима романтичара да тематизују прошлост и историју, с тим што он историјске и националне теме третира на другачији начин од романтичара – демистификује их, ствара антимиџ и ставља их у иронични контекст (в. Деретић 1983: 424–425). Управо начин третирања народне књижевности и начин на који се она активира могао би се током наставне обраде приповетке *Марко Краљевић по други пут међу Србима* истицати формирањем паралела између Марковог лика и његове функције у народној песми, предању и у овој приповеци. Уједно са истицањем контраста на којима се темељи приповетка и утврђивањем начина на који писац користи епски материјал, откриваће се и сатирични слој приповетке и њен идејни аспект.

У настави ће се закључити да је Марков лик доследно пренет из епске песме: као његови епски атрибути појављују се сабља, топуз, Шарац, његова одећа је иста, помиње се његова самур-капа. Он испија вино, спремно насрће на „непријатеља“, чим га препозна. Маркова борба са „непријатељем“ стилизована је према принципима приказа мегдана у епској поезији, готово све етапе се могу препознати – Марко на Шарцу гони непријатеља „два пуна сата“, затим следи напад топузом и на крају му сабљом одсеца главу и баца је Шарцу у зобницу. Формулативност народне епике овде долази до изражаја и у функцији је комичне стилизације мегдана. Међутим, нема противникове одбране, нема равноправности међу јунацима, која би истакла величину и херојство победника, већ противник све време покушава да утекне Марку. Извор комике није само унижени лик противника, већ првенствено укрштај различитих перспектива и различитих хоризоната очекивања, принцип на коме се читава приповетка темељи.

Језикостилским поступцима појачава се хумористички ефекат Маркове појаве. Структура реченица је таква да се на одређен начин призивају стихови из епске песме, парафразира се десетерац, а формулативност епике омогућава препознавање парафразе, јер су одређене епске формуле парафразом комично стилизоване. Нпр:

Гонили се тако два пуна сата, па нити онај утече, нити се даде Марку стигнути га. А и беше му се већ досадило јурити се. Извади сабљу те му одсече главу, метну је Шарцу у зобницу, па се певајући упути оној путној механи: а онај остаде

копајући ногама крај оне врашке справе. Ударио га је тако лако да му је померио три здрава зуба.

Осим парафразе, комични ефекат се појачава и употребом синтаксичких конструкција карактеристичних за епику, као што је конструкција са глаголом у инфинитиву, на пример: „нити се даде Марку стигнути га“, „досадило му јурити се“.

Утврђивање односа између епског Марка и савременог света води ка идејним изходиштима и формирању иронично-сатиричног аспекта приповетке. Пре анализе односа Марка и света, пажња се може усмерити на тзв. пролог на небу, где се остварује мотивација Марковог фантастичног силаска на земљу.

Моменат кукњаве српског народа за Марком и Косовом, који постоји као елемент мотивације Марковог силаска, омогућиће дискусију на тему лажног родољубља и лицемерја савременог света.

Значај и место усмене књижевности при формирању различитих поетика, у настави се може довести у везу и са постмодернистичким тенденцијама, које на савим нов начин активирају народно наслеђе, уз проблематизовање и преиспитивање традиције.

Наставна обрада збирке *Кора* Васка Попе понудиће нови поглед на начине поигравања са народном традицијом, који традицију не негира, већ је користи као предмет стваралачке имагинације. Приликом обраде циклуса *Списак* ученици ће се упутити на откривање технике која је у основи композиције појединачних песама, при чему ће се уочити модел загонетке, који подразумева да је читава песма у ствари загонетка, чије решење постоји у наслову песме. Модернистички однос према фолклору се може откривати и када се као проблемско место у наставној обради Раичковићеве *Камене успаванке* постави питање наслова песме, које наизглед сугрише жанровско одређење. Симболички потенцијал песме се у великој мери може открити кроз анализу мотива успаванке и његове функције у Раичковићевој песми. Симболика се остварује на парадоксалном укрштању фолклорног доживљаја успаванке и трагичке позиције лирског субјекта у песми. Ученици ће детаљном анализом односа међу мотивима утврдити како се фолклорни жанр призива да би се изневерило очекивање читаоца.

Бранко Миљковић на специфичан начин у својој поезији повезује античку и националну традицију, па и наставну обраду изборних песама збирке *Ватра и ништа* треба усмерити на запажање начина на које то чини. Ученици се приликом интерпретације постмодернистичке прозе уче да разумеју сугестије, а не чињенице, да увиђају чудне односе и утврђују њихова значења, да проналазе познате мотиве и одређују њихову функцију у неком сасвим новом контексту, да тумаче апстрактно, симболично. Постмодернистичка поезија, посебно неосимболистичка, каква је Миљковићева, заснована је на споју традиционалног и модерног, па се, самим тим, разумевање функције елемената усмене поетике и њихова веза са елементима античког мита појављује и као начин за разумевање неосимболизма као стилског правца. Ученици ће традиционално открити већ и у насловима појединих песама збирке које алудирају на јунаке епских песама (*Болани Дојчин, Гојковица, Слуга Милутин*) илу на неко народно веровање (*Тамни вилајет, Додоле, Расковник, Утва златокрила*). Алузија на усмену књижевност која постоји у наслову песама у лававој

је вези са садржајем, појављује се само као асоцијација као конкретни митолошко-фолклорни подтекст на основу кога се развија песма. Наслов је често изграђен на принципу одговора на загонетку. Миљковић не тематизује национални мит, већ се труди да преиспита његово значење.

У многим ауторским текстовима различитих епоха јављају се елементи фолклора, од којих је карактеристична појава устаљених сижеа, постојање формулативности, активирање обредно-обичајних тема и народне фантастике, као и укључивање различитих фолклорних микрожанрова у уметнички текст и коришћење говорних жанрова за формирање лабаве композиције, чијом се спонтаношћу и непосредношћу дочарава говорна ситуација која се одвија пред читаоцима. Илузија усмености, тренутности, веродостојности, управо је оно што обезбеђује делу активан однос према животу, који се жели преточити у причу.

Инсистирање на активном односу између усменог и писаног дискурса као и на чињеници да народна књижевност не замире у тренутку бележења, него да наставља активан живот, развијајући се паралелно са писаном књижевношћу, код ученика побуђује свест о значају и природи усмене књижевности, као и потенцијално интересовање за њено прикупљање и бележење. Чињеница да је народна књижевност постала доступна науци о књижевности тек након што је записана, као и чињеница да се у таквом писаном виду представља ученицима, говори о томе да се она у великој мери одваја од свог основног вида постојања и да се као таква прихвата. Указивање на њен активан живот и ван писаних збирки и велики утицај који је извршила на ауторску прозу открива њену праву природу и суштину, што доприноси бољем упознавању са принципима усмене поезије. На тај начин синоним за народну књижевност престају да буду само Вукове збирке са којима се ученици највише сусрећу, већ се развија свест о народној књижевности као свеprisутној творевини која мутира и од тренутка када је писаном речју постала окамењена.

Активан однос према фолклорној традицији говори о потреби разумевања поезије усмене књижевности и за потребе свеобухватнијег приступа различитим књижевним токовима. Значај народне књижевности у развоју српске националне књижевности не треба никако занемарити приликом упознавања ученика са хронологијом српске књижевности. При наставној обради сваког конкретног дела преко којег се ова корелација може успоставити, шириће се, како сазнање о природи фолклора и његовом значају, тако и сазнање о природи књижевности и њеног развоја.

ЛИТЕРАТУРА

- Вукићевић 2006: Д. Вукићевић, *Писмо и прича*, Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије.
- Делић 2008: Ј. Делић, *О поезији и поетици српске модерне*, Београд: Завод за уџбенике.
- Деретић 1983: Ј. Деретић, *Историја српске књижевности*, Београд: Нолит.
- Мркаљ 2008: З. Мркаљ, *Наставно проучавање народних приповедака и предања*,

Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије.

Мркаљ 2011: З. Мркаљ, *На часовима српског језика и књижевности*, Београд: Завод за уџбенике.

Николић 2006: М. Николић, *Методика наставе српског језика и књижевности*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.

[публикација доступна on-line]:

Општи стандарди постигнућа – образовни стандарди за крај општег средњег образовања <<http://www.ceo.edu.rs>>18.10.2013.

Zona Mrkalj

THE STUDY OF FOLK LITERATURE IN SECONDARY SCHOOLS (TOPIC FOR DISCUSSION)

Summary

Traditional literature is studied in high school only in the first year of schooling. The aim of this paper is to demonstrate the necessity of research of literature in all grades of high school, regardless of the chronological setting of programs (according to the appearance of literary formations, trends and styles in the history of literature), which exist in the school curriculum.

The reason for the continuous engagement of traditional literature, is also in the need to establish a connection between oral and written literature, from the discovery of folk templates in written texts, through observing, comparing, and explaining the characteristics of a genre in oral literature and authorship, to pointing out the specifications of the oral interpretation of literature.

Insight into the complex methodological procedures and actions (localization, interpreting unknown and lesser known words and terms, the formation of research projects for reading works of traditional literature), the capture of analytical and synthetic and comparative approaches in the interpretation of texts that are specific academic programs, this paper will demonstrate why the national literature must be read and studied in all grades of high school, not only in the first, when students are still not mature enough to understand and explore the complexity.

УСМЕНА КЊИЖЕВНОСТ У КОНТЕКСТУ КЊИЖЕВНОСТИ ЗА ДЕЦУ КАО УНИВЕРЗИТЕТСКОГ НАСТАВНОГ ПРЕДМЕТА

С обзиром на то да се у контексту изучавања књижевности за децу на факултетском нивоу, по правилу, лична карта и садржај предмета образују уз већи или мањи удео усмене књижевности, фолклорних форми и традиционалне културе, у раду би се указало на међуоднос ова два корпуса. Истраживање би се заснивало на акредитованим програмима факултета у Србији који у својим курикулумима садрже курсеве из књижевности за децу. Реч је пре свега, о филозофским, филолошким, педагошким и учитељским факултетима.

Нека од питања на која би се покушало одговорити јесу: у којој мери је усмена књижевност у овом случају постављена у раван неизоставног, генерички гледано и јединог извора књижевности за децу, а у којој мери у, условно речено, литерарну дијаспору; колико у оваквој контекстуализацији добија изучавање фолклора по себи; шта се (и зашто) из усмене књижевност (жанрови, дела) бира као садржај курсева о књижевности за децу, а шта остаје по страни; да ли конструкција факултетског проучавања књижевности за децу усмену књижевност види као сопствени конститутивни елемент у синхроним смислу или је поставља превасходно у раван прапочетка, предпериода, и сл. Пажња се усмерава на један од могућих видова проучавања фолклора, а при том се полази од темељне недоумице: је ли реч о посредном приступу усменој књижевности или, управо, о једном од непосредних облика спознавања њеног витализма, те, колико се он рефлектује у домену актуелног студијског изучавања књижевности за децу.

Кључне речи: усмена књижевност, књижевност за децу, настава, факултетски студијски програм.

Основно полазиште, овде примарно постављеног испитивања међуодноса усмене књижевности и савременог студијског изучавања књижевности за децу, представља разматрање актуелних, акредитованих програма на следећим факултетима/ студијским смеровима (настава на српском језику): Филолошки факултет у Београду (Српска књижевност и језик; Српска књижевност и језик са компаратистиком), Учитељски факултет у Београду (Учитељ; Предшколски васпитач), Филозофски факултет у Новом Саду (Српска књижевност и језик; Српски језик и књижевност), Педагошки факултет у Сомбору (Учитељ; Предшколски васпитач), Филозофски факултет у Нишу (Србистика), Филолошко-уметнички факултет у Крагујевцу (Српски језик и књижевност), Педагошки факултет у Јагодини (Учитељ; Васпитач у предшколским установама), Учитељски факултет у Ужицу (Учитељ; Васпитач), Учитељски факултет у Врању (Учитељ; Васпитач), Универзитет у Новом Пазару – Департман за филолошке науке (Српска књижевност и језик), Филозофски факултет у Приштини

(Српски језик и књижевност; Српска књижевност и језик) и Учитељски факултет у Призрену – Лепосавић (Разредна настава; Васпитач у предшколским установама).² Сви наведени студијски смерови садрже у свом програму Књижевност за децу и готово сви у том контексту наводе и садржаје из усмене књижевности³ (изузетак је програм Филозофског факултета у Приштини за смерове Српски језик и књижевност и Српска књижевност и језик, у ком се, из овог домена, не наводи ниједан податак, такође, изузетак су и програми Филозофског факултета у Новом Саду за смер Српски језик и књижевност, Департмана за филолошке науке у Новом Пазару за смер Српска књижевност и језик и Учитељског факултета у Призрену – Лепосавићу за смерове Разредна настава и Васпитач у предшколским установама, на чијим електронским адресама нису пронађени подаци о садржајима студијског курса).

Увидом у низ наставних програма поткрепљује се претпоставка да студијско, факултетско изучавање књижевности за децу подразумева, по правилу, и део садржаја из усмене књижевности, јер, нити се поетика књижевности за децу може у потпуности тумачити без оваквог упоришта, нити њена историја без оваквог изворишта. Отуда је пажња најпре усмерена на место (у смислу редоследа) које садржаји из усмене књижевности имају у “личној карти” Књижевности за децу. Најчешћи приступ полази од става да је усмена књижевност, генерички гледано, основа српске књижевности, па тако и књижевности за децу, и непосредно се огледа у позиционирању одабраних сегмената из усмене књижевности у засебну групу наставних садржаја Књижевности за децу и то при врху спецификације курса или у засебну групу која претходи побрајању жанрова и дела писане књижевности. С друге стране, свест о усменој књижевности као “паралелној формацији” (Деретић 1997: 138), посебно свест о изнимној важности и уделу усменопоетичког концепта у ауторском обликовању, условљава комплекснији приступ: поједини поступци, жанрови и конкретна дела узимају се као поетички, стилски, језички, мотивски, структурно суштински блиски феномену дечијег читалачког хоризонта и отуда изнимно интригантни са аспекта науке о књижевности за децу. Део факултетских програмских концепција Књижевности за децу у извесној мери рефлектује такво поимање усмене традиције, али искључиво у равни потцртавања међуодноса усмене и ауторске басне, те усмене и ауторске бајке, једног од најплоднијих укрштаја усменог и писаног стваралаштва са становишта поетике књижевности за децу. Значај удела осталих усмених врста, и стихованих и прозних, у ауторским делима књижевности за децу, не добија овакву врсту номинализације ни у једном од сагледаних студијских програма. Неименовање, ни у најопштијем облику, широког компаративног поља и међуодноса осталих фолклорних форми и књижевности за децу, посредно сведочи о занемаривању важног поетичког везива два корпуса књижевних дела, о занемаривању чињенице да међуодносе усменог и писаног стварања ваља поимати у синхронијском смислу, као “однос који се збива унутар јединственог система” и који “јасно одаје мјесто што га у опћој хијерархији књижевних облика времена заузимају усмени облици као пјеснички облици” (Петровић 1975: 1014–1015). У том смислу један од

2 Сви подаци преузимани су у току маја и јуна 2013. године на електронским страницама наведених факултета, из јавно доступне документације, тзв. Књиге предмета и/ или испитних питања.

3 Детаљан приказ свих релевантних података понуђен је у Табели 1, на крају овог рада.

првих закључака овог испитивања јесте да већина размотрених студијских програма Књижевности за децу усмену књижевност поима превасходно (не и искључиво) као особен вид прапочетка, претходнице књижевности за децу.

Посебно интригантно полазиште овог рада била је и недоумица о разлозима очигледног варирања избора из сложеног усменопоетског система, односно, питање шта и зашто из ове области улази у сферу студијског проучавања књижевности за децу, а шта остаје по страни. Већ површан поглед на уопштено и минималистички предочену структуру предмета, како то, уосталом, и захтева савремена универзитетска пракса, указује на неуједначену заступљеност усменокњижеве грађе (и по обиму и по типологији). У том смислу најисцрпније приступе нуде концепције Филолошког факултета у Београду, Учитељског факултета у Београду, Филозофског факултета у Новом Саду и Педагошког факултета у Сомбору.⁴ Но, осим комплексних, развијених модела, који релативно исцрпно прецизирају и жанрове и дела усмене књижевности у овом контексту, постоје и програмске концепције које присуство усмене књижевности дају у општим, начелним формулацијама (у програму Књижевности за децу Филозофског факултета у Нишу на смеру Србистика наводи се одредница “народна књижевност за децу”; у програму Књижевности за децу Учитељског факултета у Ужицу на смеровима Учитељ и Васпитач наводи се “народне умотворине за децу”). Таква неуједначеност, било као рефлекс извесне произвољности, било као одраз научне слободе и избегавања униформног модела, сасвим очекивано би могла бити условљена профилом појединих факултета, катедри, структуром студијских смерова, предвиђеним фондом часова и вредновањем студијског курса... Но, с обзиром на то да потребу детаљног прецизирања у овом домену имају подједнако и програми на Филолошком факултету у Београду (Српска књижевност и језик, Српска књижевност и језик са компаратистиком, у оба случаја VII и VIII семестар, фонд часова 2+1, ЕСПБ 6), Филозофског факултета у Новом Саду (Српска књижевност и језик, IV семестар, фонд часова 1+1, ЕСПБ 2), Учитељског факултета у Београду (Учитељ и Предшколски васпитач, у оба случаја V семестар, фонд часова 2+1, ЕСПБ 6) и Педагошког факултета у Сомбору (Учитељ, Предшколски васпитач, VII семестар, фонд часова 3+3, ЕСПБ 6, и ЕСПБ 5 на васпитачком смеру), односно, да приступ, условно речено, минималистичког предзнака, обележава и програм уобличен на Филозофском факултету у Нишу (на смеру Србистика, VIII семестар, фонд часова 2+1, ЕСПБ 3) и онај на Учитељском факултету у Ужицу (на смеровима Учитељ и Васпитач, V и VI семестар, односно, III и IV семестар, фонд часова у оба случаја 2+1, ЕСПБ 5), чини се да поменута неуједначеност првенствено произилази из ставова оних који у најнепосреднијем смислу уобличују концепцију наставних предмета.

Увид у структуру Књижевности за децу као универзитетског наставног предмета, односно, увид у низ његових варијација са аспекта овде битне проблематике, указује на неколико заједничких и битних чињеница. Међу њима издваја се приметан, доследан изостанак, бар када је реч о изричитом и непосредном номинализовању, бављења општим поетичким својствима усмене књижевности (варијантношћу, традиционализмом, синкретизмом, формулативношћу и импровизацијом, стварањем и рецепцијом, активним међуодносом извођача и публике, језиком, стилем...),

4 Прецизан и потпун попис понуђен је у Табели 1, на крају овог рада.

као елементима који су интригантни и са поетичко-рецепцијског становишта књижевности за децу. С друге стране, такође приметна, јесте склоност захватању у генолошки систем усмене књижевности, штавише, то је једино системски остварено везиво ова два корпуса.⁵ Динамичност жанрова уочено је својство у оквирима њиховог историјског развоја, настајања, обликовања, нестајања, преплитања, пародирања у оквирима усмене и писане традиције, али се та иста динамичност може појмити и у поступку, методологији која се поетиком фолклорног жанра бави са аспекта другачијег књижевнотеоријског система и читалачког хоризонта. Отуда се, као непосредан и реалан допринос фолклористици узима управо живо интересовање науке о књижевности за децу за усменокњижевни генолошки систем. Наиме, жанрови усмене традиције намећу се овде као доминантно контактано поље: готово сви студијски програми Књижевности за децу побрајају их са мање или више прецизности, каткад са одредницом “за децу”, каткад без ње. Прво решење наговештава или увереност да постоји унапред формирана наменска и поетска природа појединих усменокњижевних творевина, дакле, изворна опредељеност усменог певача/ казивача (слушаоца) да то што преноси (прима) јесте “дечије”, или, да наука о књижевности за децу с разлогом присваја поједине усменокњижевне врсте, распознаје их и именује као властити део. Овакав приступ обележава садржаје наведене у програмима Филолошког факултета у Београду, Учитељског факултета у Београду, Филозофског факултета у Новом Саду, Филозофског факултета у Нишу, Педагошког факултета у Јагодини и Учитељског факултета у Ужицу. Други модел, изостављањем рецепцијског и поетичког идентификовања, отвара простор да се из усмене традиције бира оно што по *неким* својствима може бити и “дечије”, а да се при том не сугерише и да је стварано и дато као такво. Оба приступа засигурно имају и предности и недостатака, то је мање-више непрестано отворен полемички простор. Наменска природа фолклорних творевина није спорна, али донекле може бити упитна диференцијација са аспекта публике – тај критеријум разанавања није својствен, у примарном смислу, усменопоетском дискурсу. Ипак, чини се, оваквим рецепцијским конкретизовањем није начињено механичко читавање жељеног, већ је наглашен особен интерпретативни приступ у духу предмета који се фолклором бави са сопствене тачке гледишта.

Мимо рецепцијског поља, поново се уочавају два односа према фолклорној грађи: или се даје начелна формулација, рецимо, “народне лирске песме” (Филолошки факултет у Београду), “једноставни и сложени облици прозне народне књижевности” (Педагошки факултет у Јагодини), или се избор конкретизује, у исцрпнијем или сведенијем виду. Како се уопштавањем, бар привремено и привидно, потискује проблем класификације усмених жанрова и нуди широко поље интерпретатору студијског курса да у настави бира оно што сматра релевантним, тако се, с друге стране, прецизирањем о којим жанровима је реч, отварају недоумице и о низу одабраних и о низу занемарених врста. Деликатност оба приступа неспорна је: с једне стране свест о суштинској синкретичној природи усмених жанрова и њиховим “пропустљивим границама” (Самарџија 2007: 88), налаже релативизацију сваког одсечног категорисања и зауставља се у основним поетичким системима (лирска

5 Детаљан попис жанрова усмене књижевности у овом контексту понуђен је у Табели 2, на крају овог рада.

поезија, епска поезија, усмена проза, кратки говорни облици), с друге стране приметна је потреба да се тзв. уситњавањем трага за спецификумима појединих врста зарад разазнавања идентитета онога чиме се научно и стручно барата. Но, то је без сумње рефлекс комплексног проблема класификације књижевности, и у области фолклорних жанрова, и у општим теоријским оквирима. Неуједначена жанровска систематизација резултат је немоћи да се разнолики критеријуми и полазишта за класификацију рангирају по важности и згусну у једном, методолошки целовитом, обухватном приступу; особене термилошке синонимије; “недостатка појмовног речника народног усменог стварања који би обухватио и сложена питања класификације” (Ајдачић); али је понајпре резултат синкретичне природе усменокњижевних дела и њихове суштинске жанровске условности. С друге стране, чита је потреба за изналагањем чврстог упоришта (не само о генолошким питањима), јер једино са таквих позиција може бити јасно сагледана и природа књижевности за децу и, по логици ствари, корпус дела која је чине. Балансирање између та два пола јесте кључно. Са фолклористичког и општег, књижевнотеоријског поља, оно се рефлектује и у домену студијског изучавања књижевности за децу, а огледа се и у програмима који подједнако примењују оба модела (Филолошки факултет у Београду, Учитељски факултет у Београду, Филозофски факултет у Новом Саду). По себи довољно сложен проблем, овде добија још једну додатну препреку и дилему како изнаћи најбоље решење које би било у сагласју и са фолклористичким истраживањима, и са поетичком природом књижевности за децу, и са конкретним методичким, наставним захтевима којима се сваки студијски курс нужно повинује.

У сваком случају део жанровског одабира може се узети као посве очекиван и логичан за разматрање о овом контексту. Превасходно мисли се на поједине лирске форме (рецимо, успаванке, песме тематски везане за љубав браће и сестара, мајке и деце, празничне пригоднице, поједине обредне, обичајне, митолошке лирске песме...) и говорно-игриве облике (разбрајалице, ређалице, брзалице, ругалице, лагарије, лазаљке, ташунаљке, цупаљке...), посебно када се поимају као видови породичне усмене лирике или говорно-ритмичких низова за забаву и игру. Ипак, већина оваких, релативно малобројних усмених врста које су рецепцијски усмерене ка детету, како их и фолклористи виде (Пешић, Милошевић-Ђорђевић 1997: 68), није по правилу и дословце навођен, премда би било очекивано да се управо у контексту књижевности за децу темељитије изучавају, и може бити, понајпре и прве разазнају. Тим пре што већина избора из усмене књижевности за децу (читанке, антологије, лектире, приручници), без резерве овај део фолклорне грађе смешта у своје окриље; што јесте један од непосредно живих, актуелних облика фолклора у свету детињства; један од продуктивнијих поетских изазова са становишта уобличавања поезије за децу, од класика до савремених песника; коначно и зато што је саставни део актуелних наставних Планова за основно и средње образовање, подручје за које се велики део студената и школује на наведеним студијским смеровима... Да та чињеница има свој директан одјек у конципирању Књижевности за децу као студијског курса, између осталог, наговештава, донекле већи интерес за укључивање епско-лирске и епске песме у контекст књижевности за децу (Филолошки факултет у Београду, Учитељски факултет у Београду, Педагошки факултет у Сомбору). Но, претпоставка да наведени

део усмених лирских врста јесте близак предшколском и раном школском узрасту, односно, да се њима понајпре морају бавити струковне високошколске установе и факултети за образовање васпитача и учитеља, чини се, није довољан аргумент: студијско изучавање књижевности за децу уопште и начелно, морало би бити систематичније везано за овај део фолклора јер он јесте иманентно дечији, дакако, не у искључивом смислу. Своје место “успаванке, ташунаљке, играчке песме, брзалице, разбрајалице” налазе у програму уобличеном на Филозофском факултету у Новом Саду, “успаванке, ташунаљке, лазаљке, брзалице, ређалице и породичне песме” на Педагошком факултету у Сомбору, а “разбрајалице и друге лирске песме” на Учитељском факултету у Врању. Претпоставка је да ове лирске и говорне врсте, иако неименоване, улазе у видокруг непосредног изучавања књижевности за децу и на другим факултетима, али је ипак присутна и чињеница да је однос према прозним жанровима усмене књижевности, у истом контексту, другачији: потреба да се прецизирају обухвата готово све сагледане студијске програме. Конкретно, реч је о следећим жанровима: “бајке, новеле, приче и анегдоте; легенде и предања; народна и уметничка басна” (Филолошки факултет Београд); “бајке, новеле, шаљиве приче, анегдоте; народна и уметничка басна, народна и уметничка бајка” (Учитељски факултет Београд); “бајка” (Филозофски факултет у Новом Саду); “народна и уметничка басна; народна и уметничка бајка” (Филолошко-уметнички факултет у Крагујевцу); “басне, бајке и друге приче” (Учитељски факултет у Врању); “народне бајке, приче, шаљиве приче, басне, легенде” (Педагошки факултет у Сомбору). Доминација прозе на изванредан начин и овако се актуализује, а може бити, проистиче и из очигледне склоности фолклористике да се бави историјом и поетиком прозних облика.

Као једини заједнички облик, присутан у готово свим концепцијама студијског изучавања књижевности за децу, јесте бајка, жанр који, у овом контексту проматран, важи за типично “дечији”, процењен као суштински близак поетици и естетици приче за децу, изнимно виталан у обликовању не само ауторске бајке, већ књижевности за децу уопште. У теорији и критици неретко схватана као својеврстан синоним књижевности за децу, премда се народне приповетке, па ни бајке, “у свом природном амбијенту обично не казује посебно за дјецу” (Bošković-Stulli 1962: 39), постаје, условно речено, канонизована врста. С друге стране, уочава се уздржаност према категорији усмених предања, готово доследно игнорантски приступ кад је реч о њиховом укључивању у овај контекст, иако је реч о облику вишеструко блиском поетичком систему књижевности за децу⁶ – једино програм који даје Филолошки факултет у Београду наводи усмена предања као саставни део Књижевности за децу. Разматрање узрока може пуко домишљање: почев од могућности да је реч о рефлексу односа фолклористике према категорији усмених предања као “камена спотицања” (Bošković-Stulli 1975: 121), на неки начин подстакнутог још опредељењем Вука Караџића да их не уврсти у антологијски уобличаване збирке народних приповедака⁷

6 О изнимној продуктивности усмених предања у књижевности за децу, о предањима као неоправдано запостављеном делу усмене традиције у школском систему, уопште о разлозима због којих она јесу блиска поетици књижевности за децу и дечијој рецепцији фикције, в. у: Пешикан Љуштановић 2012; Мркаљ 2008; Шаранчић Чутура 2008.

7 Нада Милошевић-Ђорђевић показује да то може бити последица Караџевог начина рада. “Незадовољан предањима као уметношћу речи, он је био свестан и да само добро вербално уобличено

(премда их је сабрао и класификовао у *Животу и обичајима народа српског*), до могућности да се усмена предања не доживљују као битна фолклорна категорија у овом контексту, посебно ако се има у виду и њихова маргинализација у структури и концепцији наставе матерњег језика и књижевности у основној и средњој школи. Ако се и прихвати оправданост потенцијалне недоумице у вези с категоријом усмених предања, пажњу привлачи и доследно изостављање приче о животињама у студијском изучавању књижевности за децу, тим пре јер је реч о облику који у многоне додирује нека битна поетичка својства књижевног дела за децу: од тематског одређења и избора јунака, до хумора који доминира у поређењу са присутношћу поуке, једноставне композиције, уланчавања низа пустиловних и духовитих догађаја, те, коначно, и чињенице да је реч о приповедној врсти посредно присутној у савременој култури битној са дечијег аспекта.⁸ Отуда и овде домишљати разлоге таквом стању може бити залудан труд, но ипак, могуће је да оно произилази из, већ поменутог, начелно упитног термилошког и класификационог систематизовања усменокњижевних облика, или из, дакако неприхватљивог, уверења да категорија басне обједињује и сродне наративне жанрове.

Но, осим наведених усмених врста, уочљиво је и уздржано⁹ приступање пословицама, загонеткама, изразима: готово увек латентно присутни, у подразумевајућој категорији “једноставни облици” и/ или “кратке говорне форме”, овај део фолклорног стваралаштва недвосмислено бива именован само у студијским програмима на Филозофском факултету у Новом Саду и Педагошком факултету у Сомбору.

Коначно, приметно је и избегавање да се дечији фолклор укључи у садржај Књижевности за децу, иако би, по природи ствари, био непосредно изазован у овом контексту. Он сведочи о виталности усменокњижевног чина управо међу публиком која је овде примарно битна, о динамици одржавања наслеђеног и динамици стварања новог поетског/ вербалног репертоара по механизму непосредног, живог импровизовања, игровости, формулативности, варирања, цензурисања, преношења... Резервисаност према овој фолклорној грађи произилази делом из опште научне уздржаности да се њоме бави, вероватно и из сумњичавости према естетском домету таквих творевина, а каткад и из чињенице да се она укључује у програм неких других студијских предмета (понајпре оних који се баве културом говора и методиком развоја говора).

Усмена традиција јесте конститутивни елемент књижевности за децу, и када се

предање има услова за самосталан живот и постојање” чему је, коначно, посветио много труда и пажње. Но, “иако је уверен да предања имају и свој сопствени идентитет, за Вука она представљају пре свега део веровања, сећања и искуства, мисли и представа од општенационалног интереса, утврђују се као уметничко-идејни образац у целокупну колективну меморију народа, у његов живот у целини” (Милошевић-Ђорђевић 1988: 24-27).

8 “Данас прича о животињама има мало и ретко се приповедају, осим деци, али су управо на њиховој универзалности и сликовности концептовани цртани филмови, блиски новом, модерном сензибилитету” (Милошевић-Ђорђевић 1997: 14).

9 Иако се у бројним антологијским одабирима из усмене књижевности у контексту књижевности за децу увек и по правилу лако смештају, иако пружају прилику за ефектно, беспрекорно концизно, игрово, ванредно свеже и сликовито разигравање духа и процеса поучавања вербалном шкртошћу, а поетским и семантичким обиљем.

поима као непосредан модел за углед, и када се јавља у најразличитијим пародијским транспозицијама, и када се узима целовитије (тематско-мотивски, структурно, композиционо, стилски) и када остаје у равни алузије и фрагмента, коначно, и када се поима као конкретна лектира. Реч је о изнимно живом и продуктивном сусрету два, по много чему, блиска поетичка система. Ту комплексност не одражавају сви студијски концепти Књижевности за децу на истоветан начин, што је, у извесном смислу и очекивано, али оно што је посебно важно јесте да је не одражавају у довољној мери. Поглед на актуелне програме Књижевности за децу, с једне стране, потврђује став да изучавање фолклорних форми јесте интригантно поље, а с друге стране, отвара питање о суштинским разлозима због којих се релевантни, важни научни домети и фолклористике, и науке о књижевности за децу, не виде непосредније, обухватније, систематичније, те, коначно, и питање о могућем изласку из такве, парадоксалне ситуације.

На крају, једно од унапред постављених питања на које се овим радом покушало одговорити јесте и питање колико у оваквој контекстуализацији добија изучавање фолклора по себи, односно, да ли тзв. примењено изучавање јесте делотворан модел којим се он сазнаје и спознаје. Одговор може понудити поимање функционалног читања (које пажњу преусмерава са фолклористичког аспекта ка некој врсти прагматичног и омеђеног аналитичког циља), као вишеструко индикативног поступка. Приступање фолклору у кључу једне специфичне поетике можда и може условити растакање његове бити, али не у смислу унапред задатог исхода, већ само у једном хипотетичком смислу, као последица недореченог, незаинтересованог или фрагментараног наставно-научног става предавача. Имајући у виду мишљења да изучавање фолклора уопште у оквирима теорије књижевности, књижевно-историјских процеса и књижевне естетике води “проучавању поетике његовог литерарног двојника или наследника” (Putilov 1990: 238), те да се тако потискује, занемарује или једноставно не досеже до његове “самобитности” и “иманентних законитости” (Putilov 1990: 238), претпоставка је да бављење усменом књижевношћу у овом контексту ипак представља један од путева којим се може доспети до неких (нимало тривијалних) одговора о самом предмету. Пре свега, оваква претпоставка темељи се на уверењу да разноликост читалачке и аналитичке контекстуализације увек усмерава ново светло, разоткрива и указује на различите типове међуодноса традиције и живота, културе, уметности, књижевности; да је и ово један од видова којим се фолклор актуализује и успоставља још један облик његовог трајања; да се и овим путем разграната типологија проучавања усмене књижевности (в. Милошевић-Ђорђевић 2008: 89-110), шири још једним изнимно продуктивним приступом, који, потцртавањем неких функција и семантичких равни дела усмене књижевности са аспекта поетике књижевности за децу, нуди нове прилоге њеном разумевању.

ЛИТЕРАТУРА

- Ajdačić, D. *Klasifikacija usmene lirike u antologijama narodne poezije*. <<http://www.rastko.rs/rastko/delo/10036>>18. 06. 2013.
- Bošković-Stulli 1962: M. Bošković-Stulli, Drvo nasred svijeta (Hrvatskosrpske narodne bajke), u: B. Brajenović (ur.), *Metodske upute za obrađivanje domaćeg štiva iz sedmog kola "Dobre knjige"*, Zagreb: Školska knjiga, 39–66.
- Bošković-Stulli 1975: M. Bošković-Stulli, *Usmena književnost kao umjetnost riječi*, Zagreb: Mladost.
- Деретић 1997: Ј. Деретић, *Поетика српске књижевности*, Београд: "Филип Вишњић".
- Карановић 2005: З. Карановић, *Пуна тензија златних колачића – приручник народног песништва за децу, васпитаче и учитеље*. Изабрала, приредила и уводни текст написала З. Карановић, Нови Сад: Платонеум.
- Милошевић-Ђорђевић 1988: Н. Милошевић-Ђорђевић, Живот и обичаји народа српскога (Антологија народних предања). *Научни састанак слависта у Вукове дане, реферати и саопштења*, 17/ 4, *Вук Караџић и његово дело у своме времену и данас*, Београд: Међународни славистички центар, 21–27.
- Милошевић-Ђорђевић 1997: Н. Милошевић-Ђорђевић, *Од како се земља охладила. Прозни облици српске народне књижевности и мале фолклорне форме*, избор и пропратни текстови Н. Милошевић-Ђорђевић, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Милошевић-Ђорђевић 2008: Н. Милошевић-Ђорђевић, Српски фолклор на размеђи два миленијума. Осврт на историју истраживања, у: Љ. Раденковић (ур.), *Словенски фолклор и фолклористика – зборник радова*, Београд: Балканолошки институт, 89–110.
- Мркаљ 2008: З. Мркаљ, *Наставно проучавање народних приповедака и предања*, Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије.
- Петровић 1975: С. Петровић, О превладавању границе међу проучавањем усмене и проучавањем писане књижевности, *Летопис Матице српске*, година 151, књ. 416, св. 6, децембар, 1007–1020.
- Пешикан Љуштановић 2012: Љ. Пешикан Љуштановић, *Госпођи Алисиној десној нози*. Нови Сад: Змајево дечје игре.
- Пешић, Милошевић-Ђорђевић 1997: Р. Пешић, Н. Милошевић-Ђорђевић, *Народна књижевност*, Београд: Требник.
- Putilov 1990: B. N. Putilov, Savremeni problemi istorijske poetike folkloru u svetlu istorijsko-tipološke teorije, prevod D. Aranitović, Beograd: *Treći program*, III-IV, leto – jesen, 237–244.
- Самарџија 2010: С. Самарџија, Питања класификације и терминологије усмене књижевности, Београд: *Књижевност и језик*, год. 57, бр. 1–2, 1–22.
- Шаранчић Чутура 2008: С. Шаранчић Чутура, Поетика усмених предања у поетици књижевности за децу, у: *Књижевност за децу у науци и настави*, Јагодина: Педагошки факултет, 231–243.

Snežana Šarančić Čutura

FOLK LITERATURE IN THE CONTEXT OF CHILDREN'S LITERATURE IN UNIVERSITY CURRICULA

Summary

This paper discusses the status of oral literature in the context of the study children's literature. Reviewing current programs at universities in Serbia, there is unequal access to folk material, when it comes of the scale and typology, the study of generic system of oral literature, and, at the same time, there is a marginalization of some certain forms, important from the standpoint of poetics of children's literature (some oral lyrical types, legends, belief narratives genres, children's folklore...). The conclusion is that modern study programs of children's literature does not reflect sufficiently achievements of folklore and literary scholarship in general.

П р и л о з и

Табела 1.

Заступљеност садржаја из усмене књижевности у контексту Књижевности за децу као наставног предмета на факултетима/ студијским смеровима у Србији

ФАКУЛТЕТ	СТУДИЈСКИ СМЕР	НАЗИВ СТУДИЈСКОГ КУРСА	СЕМЕСТАР ФОНД ЕСПБ	САДРЖАЈИ ИЗ УСМЕНЕ КЊИЖЕВНОСТИ
Филолошки факултет у Београду	Српска књижевност и језик	Књижевност за децу	VII и VIII/ 2+1/ ЕСПБ 6	“Усмена књижевност као књижевност за децу”, “врсте усмене књижевности у књижевности за децу: једноставни облици, лирске песме, бајке, новеле, приче и анегдоте, епске и епско-лирске песме, легенде и предања, народна и уметничка басна, народна и уметничка бајка”. Обавезне лектире: “бајке <i>Чардак ни на небу ни на земљи, Баш-Челик, Међедовић, Пепељуга, Биберче Ђаво и његов шегрт, Златоруни ован, Немушти језик</i> ; новеле <i>Све, све, али занат, Девојка цара надмудрила</i> ; шаљиве приче <i>Еро и Турчин, Еро с онога свијета, Еро и кадија</i> ; Свети Сава у легендама (пет по избору); лирске песме <i>Сестре без брата, Највећа је жалост за братом, Две мајке, Сестра избавља брата, Спавај Јово, сан те преварио, Мајка сина у ружи родила</i> ; епске песме <i>Марко Краљевић и бег Костадин, Марко Краљевић и орао, Болани Дојчин, Смрт мајке Југовића</i> ; лирско-епске песме <i>Хасанагиница, Смрт Омера и Мериме</i> ”. “Бајке браће Грим <i>Црвенкапа, Трнова Ружица, Пепељуга, Снежана, Вук и седам јарића, Срћени Ханс, Братац и сестрица</i> ”.
	Српска књижевност и језик са компаратистиком	Књижевност за децу	VII и VIII/ 2+1/ ЕСПБ 6	

Учитељски факултет у Београду	Учитељ Предшколски васпитач	Књижевност за децу и младе Књижевност за децу и младе	V/ 2+1/ ЕСПБ 6 V/ 2+1/ ЕСПБ 6	“Народне и уметничке басне”, “од народне ка уметничкој бајци”, “врсте народне књижевности као вид књижевности за децу (књижевност за децу у усменој култури, једноставни књижевни облици, народне епске и лирско-епске песме, бајке, новеле, легенде, шаливе приче и анегдоте)”.
Филозофски факултет у Новом Саду	Српска књижевност и језик Српски језик и књижевност	Интерпретације књижевности за децу Књижевност за децу	IV/ 1+1/ ЕСПБ 2 VII/ 2+0/ ЕСПБ 3	“Народна књижевност намењена деци: поезија, проза, кратке говорне форме; успаванке, ташунаљке, играчке песме, брзалице, разбрајалице, загонетке, бајке (у записима Ш. Пероа, Ј. и В. Грима, и В. С. Караџића)”. Нема података.
Педагошки факултет у Сомбору	Учитељ Предшколски васпитач	Књижевност за децу Књижевност за децу	VII/ 3+3/ ЕСПБ 6 VII 3+3/ ЕСПБ 5	“Усмена књижевност”, “народне лирске врсте (успаванке, лазаљке, брзалице, ређалице)”, “лирско епске врсте – баладе”, “прозна остварења (народне бајке, приче и легенде)”. У оквиру испитних питања наводе се бајке <i>Пепељуга</i> , <i>Чардак ни на небу ни на земљи</i> , <i>Међедовић</i> ; басна <i>Вук и јагње</i> , легенда <i>Свети Сава и ђаци</i> и бајке браће Грим (без прецизирања наслова). “Усмена књижевност (успаванке, ташунаљке, породичне песме, брзалице)”, “лирско-епске врсте”, “прозне народне врсте (бајке, басне, шаливе приче, пословице, загонетке, питалице)”. Од конкретних наслова наводе се: усмене бајке <i>Пепељуга</i> , <i>Чардак ни на небу ни на земљи</i> , шаливе народне приче <i>Еро и Турчин</i> , <i>Крепао котао</i> , бајке браће Грим (без прецизирања наслова).
Филозофски факултет у Нишу	Србистика	Књижевност за децу	VIII/ 2+1/ ЕСПБ 3	“Народна књижевност за децу”, “бајке браће Грим”.
Филолошко-уметнички факултет у Крагујевцу	Српски језик и књижевност	Књижевност за децу	VI/ 2+1/ ЕСПБ 4	“народна и уметничка басна”; “народна и уметничка бајка”.
Педагошки факултет у Јагодини	Учитељ Васпитач у предшколским установама	Књижевност за децу Књижевност за децу	IV/ 2+1/ ЕСПБ 5 IV/ 2+1/ ЕСПБ 5	“Народна књижевност у функцији књижевности за децу”; “једноставни и сложени облици уметничке и народне књижевности”.

Учитељски факултет у Ужицу	Учитељ	Књижевност за децу	V и VI/ 2+1/ ЕСПБ 5	“Народне умотворине за децу”
	Васпитач	Књижевност за децу	III и IV/ 2+1/ ЕСПБ 5	“Народне умотворине за децу”
Учитељски факултет у Врању	Учитељ	Књижевност за децу	VI/ 4+2/ ЕСПБ 6	“Усмена књижевност (разбрајалице и друге лирске песме); “бајке, басне и друге приче”, “бајке браће Грим”.
	Васпитач	Књижевност за децу	IV/ 4+2/ ЕСПБ 6	
Универзитет у Новом Пазару – Депарتمان за филолошке науке	Српска књижевност и језик	Књижевност за децу и омладину	III/ 2+2/ ЕСПБ 5	Нема података.
Филозофски факултет у Приштини	Српски језик и књижевност	Књижевност за децу	VIII/2+0/ ЕСПБ 4	Не наводе се садржаји из усмене књижевности.
	Српска књижевност и језик	Књижевност за децу	IV/2+0/ ЕСПБ 5	Не наводе се садржаји из усмене књижевности.
Учитељски факултет у Призрену – Лепосавићу	Разредна настава	Књижевност за децу	V/4+2/ ЕСПБ 5	Нема података.
	Васпитач у предшколским установама	Књижевност за децу	I/ 4+2/ ЕСПБ 5	Нема података.

Табела 2.

Жанрови усмене књижевности у контексту Књижевности за децу као наставног предмета на факултетима/ студијским смеровима у Србији

ЖАНРОВИ УСМЕНЕ КЊИЖЕВНОСТИ	ФАКУЛТЕТ	СТУДИЈСКИ СМЕР
једноставни облици	Филолошки факултет у Београду	Српска књижевност и језик; Српска књижевност и језик са компаратистиком
	Учитељски факултет у Београду	Учитељ; Предшколски васпитач
	Педагошки факултет у Јагодини	Учитељ; Васпитач у предшколским установама
лирске песме (без прецизирања врста)	Филолошки факултет у Београду	Српска књижевност и језик; Српска књижевност и језик са компаратистиком

успаванке	Филолошки факултет у Београду	Српска књижевност и језик; Српска књижевност и језик са компаратистиком (у списку обавезних лектира)
	Филозофски факултет у Новом Саду	Српска књижевност и језик
	Педагошки факултет у Сомбору	Учитель; Предшколски васпитач
ташунаљке	Филозофски факултет у Новом Саду	Српска књижевност и језик
	Педагошки факултет у Сомбору	Учитель; Предшколски васпитач
лазаљке	Педагошки факултет у Сомбору	Учитель
брзалице	Филозофски факултет у Новом Саду	Српска књижевност и језик
	Педагошки факултет у Сомбору	Учитель; Предшколски васпитач
разбрајалице	Филозофски факултет у Новом Саду	Српска књижевност и језик
	Учитељски факултет у Врању	Учитель; Васпитач
ређалице	Педагошки факултет у Сомбору	Учитель
играчке песме	Филозофски факултет у Новом Саду	Српска књижевност и језик
лирске породичне песме	Филолошки факултет у Београду	Српска књижевност и језик; Српска књижевност и језик са компаратистиком (у списку обавезних лектира)
	Педагошки факултет у Сомбору	Предшколски васпитач
кратке говорне форме	Филозофски факултет у Новом Саду	Српска књижевност и језик
пословице	Педагошки факултет у Сомбору	Предшколски васпитач
загонетке	Филозофски факултет у Новом Саду	Српска књижевност и језик
	Педагошки факултет у Сомбору	Предшколски васпитач
питалице	Педагошки факултет у Сомбору	Предшколски васпитач
епско-лирске песме	Филолошки факултет у Београду	Српска књижевност и језик; Српска књижевност и језик са компаратистиком
	Учитељски факултет у Београду	Учитель; Предшколски васпитач
	Педагошки факултет у Сомбору	Учитель; Предшколски васпитач
баладе	Педагошки факултет у Сомбору	Учитель
епске песме	Филолошки факултет у Београду	Српска књижевност и језик; Српска књижевност и језик са компаратистиком
	Учитељски факултет у Београду	Учитель; Предшколски васпитач
	Педагошки факултет у Сомбору	Учитель; Предшколски васпитач

бајке	Филолошки факултет у Београду	Српска књижевност и језик; Српска књижевност и језик са компаратистиком
	Учитељски факултет у Београду	Учитељ; Предшколски васпитач
	Филозофски факултет у Новом Саду	Српска књижевност и језик
	Педагошки факултет у Сомбору	Учитељ; Предшколски васпитач
	Филолошко-уметнички факултет у Крагујевцу	Српски језик и књижевност
	Учитељски факултет у Врању	Учитељ; Васпитач
новеле	Филолошки факултет у Београду	Српска књижевност и језик; Српска књижевност и језик са компаратистиком
	Учитељски факултет у Београду	Учитељ; Предшколски васпитач
шаливе народне приче	Филолошки факултет у Београду	Српска књижевност и језик; Српска књижевност и језик са компаратистиком
	Учитељски факултет у Београду	Учитељ; Предшколски васпитач
	Педагошки факултет у Сомбору	Учитељ; Предшколски васпитач
анегдоте	Филолошки факултет у Београду	Српска књижевност и језик; Српска књижевност и језик са компаратистиком
	Учитељски факултет у Београду	Учитељ; Предшколски васпитач
легенде	Филолошки факултет у Београду	Српска књижевност и језик; Српска књижевност и језик са компаратистиком
	Учитељски факултет у Београду	Учитељ; Предшколски васпитач
	Педагошки факултет у Сомбору	Учитељ
предања	Филолошки факултет у Београду	Српска књижевност и језик; Српска књижевност и језик са компаратистиком
приче	Филолошки факултет у Београду	Српска књижевност и језик; Српска књижевност и језик са компаратистиком
	Педагошки факултет у Сомбору	Учитељ
	Учитељски факултет у Врању	Учитељ; Васпитач
басне	Филолошки факултет у Београду	Српска књижевност и језик; Српска књижевност и језик са компаратистиком
	Учитељски факултет у Београду	Учитељ; Предшколски васпитач
	Филолошко-уметнички факултет у Крагујевцу	Српски језик и књижевност
	Педагошки факултет у Сомбору	Учитељ; Предшколски васпитач
	Учитељски факултет у Врању	Учитељ; Васпитач

усмена басна – ауторска басна	Филолошки факултет у Београду	Српска књижевност и језик; Српска књижевност и језик са компаратистиком
	Учитељски факултет у Београду	Учитељ; Предшколски васпитач
	Филолошко-уметнички факултет у Крагујевцу	Српски језик и књижевност
усмена бајка – ауторска бајка	Филолошки факултет у Београду	Српска књижевност и језик; Српска књижевност и језик са компаратистиком
	Учитељски факултет у Београду	Учитељ; Предшколски васпитач
	Филолошко-уметнички факултет у Крагујевцу	Српски језик и књижевност

НАРОДНА КЊИЖЕВНОСТ У СРПСКОМ ДРУШТВУ НА ПОЧЕТКУ 21. ВЕКА

У раду се разматра улога и статус народне (усмене) књижевности у савременом српском друштву и образовању. Упоредиће се њена фундаментална улога у васпитању и образовању српског народа (оличена у есеју Бранка Лазаревића „Три највише југословенске вредности“) и значај који је имала у васпитању три највећа српска научника светског гласа (Н. Тесла, М. Пупина, М. Миланковића). Анализирају се примери данашњег неадекватног и контрапродуктивног представљања у школским програмима, њена скрајнутост у јавној културној сфери до појаве пародирања („Косовски мит“) или отворене политизације српског усменог (епског) наслеђа, до субверзивног растакања саме суштине усменог / националног наслеђа (језика) кроз пример *Српских народних бајки* (Чаробна књига, Београд).

Кључне речи: народна (усмена) књижевност, Бранко Лазаревић, Тесла, Миланковић, Пупин, савремени третман: глобализација, пародирање, политизација, језичко-духовно растакање.

Следеће, 2014. године, навршава се 200 година од појаве прве Вукове *Пјеснарице* (1814), којом је Вук увео српску народну песму (књижевност) на велика врата у европску књижевност и којом је симболично започео Вуков епохалан рад на сакупљању народних умотворина. Оне су биле и својеврсно утемељење српског националног идентитета и националне културе, истовремено сјајно средство у његовој борби за реформу српског књижевног језика. Далекосежан значај овог прегнућа кроз два века трајања српске државе и културе, добро је познат и истражен у науци. Истовремено, на самом почетку 21. века, долазимо у ситуацију да се запитамо и уочимо – није ли у процесу глобалне цивилизације којој смо савременици и сведоци, све, парадоксално, доведено у питање – са ставовима који су често у дијаметралној супротности са већ давно заснованим и темељним вредностима српске националне културе, које су као такве признате и одавно ушле и у светску ризницу духа.

Још је Бранко Лазаревић, у свом есеју „Три највише југословенске вредности“, који је на неки начин парадигматски за ову тему, уочио и репрезентовао, на једној филозофско-естетској равни и у универзалном смислу, да су три наше највеће вредности „на које време нема утицаја“, које су „изнад раса, народа и класа“ али и „битне за једну расу местом и простором“, дакле класичне, које као такве иду у „општи и заједнички фонд манифестације људског духа које је свет огласио за највише, најшире и најдубље“ управо народна песма, Његош и Мештровић (Лазаревић 2005 : 63). Народна песма је овде, дакле, на првом месту и у складу са историјско-

идеолошким тренутком „интегралног југословенства“ (есеј је написан 1930), где недвосмислено Лазаревић мисли на српску народну песму, јер су и сви примери које спомиње из Вукових збирки (СНП). На исти начин, ако посматрамо и Његоша који је проистекао „сав из народне песме“, као и Мештровићев Косовски храм, по њему треће врхунско (вајарско/пластично, никада остварено) оваполоћење српског, косовског духа и предања, онда можемо закључити да и ове две „највише вредности“ (Његош и Мештровић), суштински проистичу из основног темеља – тј. српске народне песме.

Оно што Лазаревићу треба одати признање за луцидно уочавање је и то, да су „све те три највеће наше вредности *изрази динарског дела наше расе*“ (мој курзив), настала „из једне врсте надахнућа“ и од „скоро истог материјала“ (Лазаревић 2005: 64). За народну песму Лазаревић каже да она у себи садржи „велико тројство“ класичне лепоте, а опет „скроз расни“ продукт: то је лепота, истина и добро (етика), или, како он каже: „Изражен је цео човек“. Истовремено он издваја у тој моралној лепоти посебан смисао за жртвовање, али и кристалисану особеност наше усмене песме да је она „скроз и реалистичка“, да се „креће по земљи“. У његовом есеју доминира импресионираност Косовским песмама и кругом песама о Марку Краљевићу. Са универзалне позиције доброг познаваоца светске литературе и највиших светских естетских домета духа, Лазаревић поједине домете косовских песама и особине косовских јунака (али и женских ликова у њима), као и самог Марка Краљевића, пореди са Хомером („народни певач је дао велике акценте, који су у пуном смислу велики и људски као акценти Хомера“ (Лазаревић 2005: 68), или са Дантеом и Шекспиром, Рамајаном и Махабхаратом, а често су они „већи него у Песми о Роланду, Нибелуншкој песми, Беовулфу, Калевали или Шах Наме.“ (Лазаревић 2005: 68).

За дефиницију Марка Краљевића, Лазаревић оригинално истиче, да „и покрај свега тога што је Краљевић Марко углавном митски херој, херој има врло мало везе са материјом и у основи је слободна и велика инвенција маште непознатог великог уметника“ као представник „ово светског и оностраног“. За разлику од других хероја, митских предака „божјег порекла“ или полубогова, Марко је „појачан човек“, „неколико пута навијен“, са људским особинама „необично јако подвученим“, са „одликама које представљају читаву расу“, али где је „уметник био реалиста“ (Лазаревић 2005: 74).

Називајући Косовски круг и круг песама о Краљевићу Марку „једром“ нашег уметничког и морално–етичког духа, Бранко Лазаревић се осврће на још неколико примера песама, „продуката тог духа“ („Наход Момир“, „Предраг и Ненад“, „Свечи благо дијеле“, „Бог ником дужан не остаје“), где је у наведеним примерима, како каже, песник успешно решавао „квadrатуру круга“, где и „дан–данас избија апсолутна љубав“. Но, над закључним пасусом, који је дат као парадигма, данас бисмо се могли замислити:

„Наша народна песма ће остати заувек. Времена су прошла, и пролазе, и проћи ће, али ће она остати. Она је класична, она је бесмртна. Она је видела ствари право, и људски, и најозбиљније. Она је права, људска и озбиљна као и живот. Она је потпуно живот. Све је од истине. Она је, као злато, међународна вредност“ (Лазаревић 2005: 80).

На овом становишту, или боље рећи духовном заносу, васпитаване су бројне

генерације 19. и све до пред крај 20. века. Међу њима, као посебно индикативне примере издвајамо и мемоарске записе три највећа српска научника светског гласа: Николе Тесле, Милутина Миланковића и Михајла Пупина, одраслих, иначе, у усмено богатим српским фолклорним регионима Војне Крајине (Тесла у Лици – Карловачком генералату, Миланковић у Даљу – Славонском, а Пупин у Банатској војној граници), који недвосмислено и обједињено истичу управо пресудан утицај народне песме у данима свог личног формирања и васпитања. Свакако најпознатији међу њима, Никола Тесла, једини чланак о књижевности који је уопште написао, посветио је управо српској народној поезији, а поводом песника Змаја“ (Тесла 2006/ књ. 6: 349–351).² У овом свом једином књижевном, али на неки начин програмском тексту Тесла даје и есенцију сопственог национално–етичког става, кроз генезу историјских прилика, које су произвеле српску усмену песму, са значајним вредносни судом:

„Тако су околности и урођене особине *начинили од Срба народ мислилаца и песника* (мој курзив), и тако су, постепено, настале њихове величанствене народне песме, које је најпре сакупио њихов најплоднији писац, Вук Стефановић Караџић, Те народне песме Гете је сматрао дораслим најфинијим производима Грка и Римљана. Шта ли би он мислио о њима да је био Србин?“ (Тесла 2006: 350).

Тесла је показао и колико је опчињен неким епским јунацима, пре свих Марком Краљевићем и Милошем Обилићем, поредећи на пример Обилића са грчким Леонидом и Муцијем, док за Марка Краљевића и овом приликом наводи стихове које је јунак изговорио победивши Мусу Кесеџију (*Јаој мени, до Бога милога / Ће погубих од себе бољега!*), називајући то највишим моралним уздигнућем једног епског јунака, и не налазећи сличне примере у светској књижевности (Тесла 2006: 351).

И Милутин Миланковић, други велики српски научник светског гласа, у својим Мемоарима (Миланковић 1–3: 1997) на много места дотиче се српске народне песме, која га прати, по сопственом сведочењу, од најранијег детињства. Први утицаји у најранијим годинама (сем вежбања из математике) припадају његовом рано преминулом оцу, Милану. Он му је читао Вукове *Српске народне пјесме*, од којих је Миланковић чувши песму о Марку Краљевићу и Муси Кесеџији, толико био под њеним утиском, да је након поновљена два читања, сутрадан оцу целу песму поновио напамет. Миланковић даје и значајно мемоарско сведочење, о снази епског и митског мишљења, током Балканских ратова, код простих српских војника, а приликом ослобађања Прилепа:

– Ко вас је предводио?, запитасмо једног рањеника. – Краљевић Марко! Та зар смо могли и смели да, пред рушевинама Маркова Града, умакнемо као кукавице! Онај слепи гуслар који га је опевао,“ коментарише Миланковић, „створио је својим генијем од историјског Марка величанствену херојску фигуру и њоме, ево, после векова, повео нашу војску преко стрмих литица до врхунца епопеје коју проживљавамо (Миланковић 1997 : 444).

И Михаило Пупин целокупно своје чувено дело *Са паињака до научењака* (1923, на српском 1929), проткао је топлим сећањима не само на завичај и детињство у Идвору, већ и на богато фолклорно наслеђе и народну песму који су пратили не само доба његовог одрастања и формирања, већ и каснија научна открића. Када је

2 Century Magazine, May 1894 (који је уређивао Теслин пријатељ Џонсон).

стигао до универзитета у Америци, засенивши све својим декламовањем Хомера, одговорио је скромно да то није никакав проблем Србима, који знају хиљаде стихова својих српских песама напамет. „После извесног времена неке колеге забављао сам српском поезијом и играњем српског кола“ (Пупин 1997: 95). Чест је спомен и гуслара Бабакаја из Идвора, његовог најранијег детињства, за кога наводи да је знао на стотине народних песама.

И током студија на Кембрицу у Енглеској, у једној врсти животног преиспитивања и снажне носталгије за родним крајем, Пупин у аутокоментару даје и доследну генезу свог духовног формирања, заснованог у потпуности на српском усменом наслеђу, које му је као талентовани појединац пресудно пренела његова мајка:

„Али тај је студент био једном српски сељак коме су у детињству српске народне песме биле главна духовна храна. Главна личност у овим песмама био је Марко Краљевић, национални херој, који ни у критичним моментима свог бурног живота није тражио ничију помоћ. Када му је био потребан савет, он се обраћао својој старој мајци Јевросими, а када му је требало помоћи у борби, позивао је вилу Равијојлу, своју посестриму, највећу од свих „вила на небу“. Мајка може имати велики утицај на своје дете које се у раном детињству развијало под таквим утицајима.“ (Пупин 1997: 162).

И у својим осталим научним открићима, Пупин луцидно доводи у везу искуство сеоског живота у родном Идвору и појаве у природи у којима је већ тад уочио математичко–физичке законитости. Тако термин „подешавање фреквенције предајне радио станице“ он објашњава аналогijом из фолклора родног краја:

„Реч „подешавање“ наметнула ми се као последица те исте речи која је означавала дотеривање висине тона српских гајди, што сам са великим интересовањем посматрао у својим дечачким данима. Ова рана искуства помогла су ми да лако схватим електричне и акустичне резонансе“ (Пупин 1997: 245).

На примеру тројице наших егзактних научника светског гласа, приказали смо колика је била снага, значај и утицај усменог фолклорног наслеђа, а поглавито народне песме, као примера присуства народне књижевности у националном идентитету, васпитању и свести о њеној вредности, као дела укупне светске баштине. Све је ово увертира за нашу тему: како се данас, у првој деценији 21. века, третира народна књижевност у јавности, образовању и каква је њена рецепција у нашем друштву на почетку 21. века?

Процес који траје свакако дуже од 2000. године, груписали смо на четири карактеристичне и уочене појаве: 1. неадекватно представљање народне књижевности у школским програмима, 2. недостатак стратегије у модерном трансформисању основних националних и етичких вредности, са последицом потпуне маргинализације народне књижевности у културној јавности, кроз површан приступ и њено неадекватно представљање, 3. политизација српског (епског) усменог наслеђа, кроз агресиван процес глобализације, 4. пројекти појединих издавачких кућа који „модернизују“ (тј. фалсификују) и растачу само језичко ткиво усмених умотворина – па тиме и духовно

наслеђе српског народа у суштини.

Иако је у систему образовања у нашем школству, и у културној сфери, и након Другог светског рата, народна књижевност била адекватно присутна, како у систему образовања (кроз школске читанке, значајна антологијска вредновања), у науци (ужестручни часописи из области фолклористике, редовна одржавања савезних конгреса фолклориста), ова ситуација се са југословенском кризом и распадом земље, деведесетих, драстично променила. Нови нараштаји већ дуже време немају никакав озбиљнији додир са народном књижевношћу у јавној сфери, осим у веома оскудним и осакаћеним школским програмима, који већ више од три деценије нису иновирани.

Суштински, сусрет са народном књижевношћу у нашој омладини дешава се само кроз неколико примера обраде у основној школи и у првом разреду средње школе – и ко се не определи за студије филологије – више никад. Евентуално, то знање ће продубити студенти филологије на првој години, а који на пријемни испит долазе често са катастрофалним (не)знањем из народне књижевности. Оно што се некада подразумевало као кућно, породично васпитање, па и национално знање за сваког просечног човека, у савременом српском друштву потпуно је нестало. Оно што су некада знали обични, неписмени људи напамет, и што се вековима преносило и чему се свет дивио, данас писмене младе генерације не умеју ни да прочитају, а поготово правилно разумеју и усвоје, уколико им је и то на школском нивоу неадекватно протумачено.

Тако је у првом разреду гимназије и средње школе (јер је то и једина година када се учи народна књижевност), управо на примерима два централна круга епских песама – о Косовском боју и о Марку Краљевићу, у избору текстова примењена готово негативна селекција са врло нејасним критеријумима. Да ли само због „краткоће“ песме, што се намеће као прва помисао – за Косовски циклус унета је „Кнежева вечера“, односно „комади“ од косовских песама у новијим издањима читанки (Павловић 2012), док је за пример круга песама о Марку Краљевићу одабрана нерепрезентативна песма „Марко пије уз рамазан вино“ (СНП II, 70).³ Лирика је представљена, у маниру вишедеценијске скрајнутости у нашој просвети и науци, још горе – стереотипним примерима песме типа „У Милице дуге трепавице“ и „Сунце и дјевојка“ и тек у новијим примерима читанки (Павловић 2012; Радуловић: 2012), извршен је покушај да се она представи у народном, календарско–обредном циклусу, што и јесте суштина њеног постојања и опстанка. Најзад, у примеру избора народне прозе чини се да је направљен промашај – уношењем сижејно недовршене прозе „Дјевојка бржа од коња“ (уместо толико заокружених бајки, што је делимично „поправљено“ у новијим читанкама бајком „Златна јабука и девет пауница“ (Павловић 2012; Радуловић 2012).

У великим и развијеним друштвима, уз развој нових визуелних технологија које ће, нема сумње, бити главна уметност 21. века, извршена је и у култури својеврсна

3 Мишљења смо да је уместо ових бледих примера пропуштена прилика да се генерацијама представи програмска и класична песма Тешана Подруговића „Цар Лазар и царица Милица“ (Вук), која суштински одражава Косовски бој „у малом“, док је за Марка Краљевића такође пропуштена деценијска шанса да се он представи у најлепшем, митолошком светлу, кроз антологијску песму „Марко Краљевић и вила“ (Вук) (са класичном ликовном обрадом и у слици Уроша Предића – што све укупно *јесу темељи једне аутентичне културе*).

модернизација традиционалних вредности, попут националних епова, као стална врста подсећања на њих. О краљу Артуру се снимају филмови (а на том темељу епска фантастика попут Толкиновог *Господара прстенова*), праве се цртани филмови из грчке митологије, као и бројни играни филмови (попут „Троје“).⁴ Али је чињеница да су краљ Артур и његови витезови округлог стола, Хомерови јунаци одавно постали део опште културне баштине савременог света, да о њима знају сви. Да ли се по том питању код нас нешто слично радило?

Још шездесетих година прошлог века ова стратегија је и код нас ишла укорак са светом: ми смо имали и квалитетан стрип „Никад робом“ који је визуелно оваплотио управо свет епске песме, или бајки (пример је стрип „Биберче“ са изузетно едукативним илустрацијама Владимира Жедринског), приказујући на најбољи начин како је и у процесу „американизације“ у Југославији шездесетих (Vučetić 2012: 318–324), америчка форма (стрип, филм, цртани) могла успешно да се примени на „нашу“ традиционалну садржину. У домену филма, сем „Чудотворног мача“ Војислава Нановића, рађеног на предлошку бајке „Баш Челик“, и „Бановић Страхиње“ Ватрослава Мимице, ми од периода Југославије немамо ни један филм снимљеној на традиционалној фолклорној / епској основи (изузимајући позни Шотрин филм „Бој на Косову“ из 1989). То значи да наша деца никада нису на филму видела Марка Краљевића, косовске јунаке, Немањиће, Лазаревиће, деспоте Бранковиће и Змај Огњеног Вука, хајдуке и ускоке... Данас, неколико деценија касније, чини се да све иде чак у супротном смеру, односно у једином облику присуства епике кроз – пародију.

Тако је дозвољено да на почетку 21. века, са толико „прескоченим“ периодом едуковања нових нараштаја на националној (епској) традицији, први пут уопште визуелно видимо (снимљеног) највећег српског јунака Марка Краљевића, али у пародијском кључу – у троминутном споту једне иностране банке, чиме се посредно сигнализира и савремено вредновање српске епске традиције – па и самог народа у целини. У примеру „Косовског мита“ сасвим се приближавамо средишњем проблему – политизацији и злоупотреби ове синтагме у савременом политичком тренутку Србије. Извучена из контекста песме слепице из Гргуреваца („Пропаст царства српскога“, СНП II, бр. 45) синтагма о „царству небеском“, данас интерпретирана као крајње цинична флоскула о „небеском народу“, а избор кнеза Лазара између части и живота – и свих оних који су га у томе добровољно следили – кроз извођењем иронијске паралеле са најновијим удесом српског народа током деведесетих година прошлог века, говори о свој дубини менталне промене једног дела савремене српске интелигенције, која је прихватила начела „новог светског поретка“, тј. глобализације.

Овај процес, започео кривим и насилним разбијањем Југославије 1991, са пребацивањем кривице на српски народ за све што се у том рату догодило, у дугорочној стратегији растакања српског националног бића, умешно диригован из западних центара, односи се добрим делом и у темељну ревизију (идеолошку), нарочито српског епског наслеђа, те стварањем такве духовне климе и заговорника ове ревизије и у

4 Иако са недопустивом изменом мита и његове структуре, самим тим лишених суштинских (митских) порука.

самој српској средини. Конкретно, почев од удареног печата у школским програмима и читанкама Републике Српске, где је на епске садржаје српских народних песама наведена „ограда од њиховог садржаја“, преко стопирања истраживања савременог стања гусларске епике (пројекат УНИЦЕФА) који је водио др Ненад Љубинковић, до например, острашћених изјава извесног проф. Ролф Дитера Клугеа, директора Славистичког семинара универзитета у Тибингену, а поводом НАТО бомбардовања Југославије 1999: „Предлажем да се српској деци забрани у школама учење српске националне поезије“ (Политика, 23. март 2012), до најзад, отворене препоруке у домаћем парламенту након 2000. године, да се народна књижевност укине на свим школским нивоима, укључујући и Универзитет, јер је „превазиђена и њу ионако нико више не разуме“.

Као пример дијагностиковања овог стања, али и пример интелектуалног поштења и храбрости, навела бих речи колегинице Јасмине Ахметагић, која је у два наврата међу првима дала, можда и кључне дефиниције овог питања, нимало се не подешавајући према данас тако омиљеном термину „политичка коректност“. У првом случају (поводом „напада“ Саше Илића на дело Горана Петровића *Опсада цркве светог Спаса*), Јасмина Ахметагић даје и једну ширу аргументацију проблема:

„Презир према националном осећању, који се проширује у порицање патриотизма као легитимног осећања ...водио је омаловажавању епике, пре свега песама о Косовском боју, при том, због истог избора – часности а не живота – Антигона и даље остаје хероина) али и Марка Краљевића, прилично невештог демократском споразумевању, па је данас, у јеку савлађивања знања из менаџмента и пословног преговарања, али и нарцистичког односа према властитом контексту, неприхватљив“ (Ahmetagić 2011: 219).

Такође, у другом случају (Bajtal 2007: 165-181), иста ауторка интелектуално разложно и тактивно излаже „генезу“ целокупног „случаја“, као и тренутног процеса који влада у нашем духовном окружењу:

„...Оно што нас овде запрепашћује јесте примена апсолутног реципроцитета, што потпуно одриче аутономију књижевном делу, те се његово значење јасно разоткрива само у једном тренутку, 148 година од његовог настанка (дотад се о том смислу само трабуњало), када се испуњава као пророчанство, што се пре уклапа у идеју о Србима као геноцидном народу који су свој пројекат туђег уништења завештали и у „Горском вијенцу“ и у *народну епiku*, (мој курзив), а то је такође само један од могућих идеолошких конструката на шта свако има право, али нема никакве везе са озбиљном интерпретацијом Његошевог дела“ (Ahmetagić 2011 : 207)

Најзад, у четвртном, завршном сегменту овог рада, уочили смо и процесе сваковрсне разградње српског усменог наслеђа, који се тиче његове саме књижевно–уметничке суштине – (митског) сижеа и језика. Реч је о најновијем издању *Српских народних бајки: за децу 21. века*, како је помпезно у поднаслову истакнуто, у издању „Чаробне књиге“ из Београда. У раскошној опреми и одличној маркентишкој реклами, ова књига је добила и награду за најбољу дечју књигу на Октобарском сајму књига

прошле (2012) године. Како је наведено, „идејни творац“ и уредник, Борислав Пантић, обухватио је око себе писце (Албахари, Великић, Гловацки), који ће бајке „изнова исписати“, прерадити, дотерати и прилагодити их савременом читаоцу. Готово је невероватно да је овај пројекат изазвао тако благе одјеке и полемике, у појави у којој су једино реаговали дневни листови „Политика“ и „Блиц“. Уместо аналитичког приступа за који на овом месту немамо простора, као пример адекватног реаговања, наводимо речи књижевнице Љубице Арсић, која није прећутала оно преко чега су многи прешли. Њен текст „Батина је из бајке изашла“ (Arsić 2012: 20) довољно је индикативан да се схвати о каквом је суштинском пројекту реч.

О овом издању српских народних бајки „за децу 21. века“, Љубица Арсић у споменутом тексту констатује:

„Прилично смело и аматерски арогантно замерајући бајкама, тим древним уметничким творевинама, „композицијску неуједаченост и нелогичност“, уредник књиге Борислав Пантић... поставио је нова правила одабраним интерпретаторима који треба да се подухвате посла *улепшавања оригинала*. (мој курзив). Такође, указујући на ставове у бајкама који се „косе са савременим моралним начелима“, руководицац овог подухвата налаже својим сарадницима да избаце призоре насиља и суровости, негативне поступке главног јунака, слике пасивности и обесправљености жена, како би, успут, све ово још било дотерано замењивањем архаичних речи (које би требало да асоцирају на прадавно, митско и тајновито), оним прикладнијим и модернијим“ (Arsić 2012 : 20).

У овом потпуно субверзивном науку крије се и двоструко лицемерје: бајка се „чисти“ од насиља, иако је оно перманентно присутно и на телевизији, и у школи, и у штампи, и на улици, дакле свуда око нас; иако женама не помажу ни „сигурне куће“ иако мноштво деце пати у поремећеним породичним односима итд. Заиста, откуд да се баш српске народне бајке очисте од „сувише сурових садржаја“?

У даљој анализи, Љубица Арсић се и сама усредсређује на структуру бајке, наводећи да је управо Карл Густав Јунг у њима, као „упоредној анатомији човека“, препознао „забележене снове човечанства и слику колективно несвесног, сазданог од архетипова неопходних за разумевање човековог душевног живота“. Такође, у онтолошком смислу, по тврђењу ауторке:

„...у целокупној књижевности за децу – част изузецима, нема нечега тако богатог и значајног за суочавање са сопственим проблемима бића, као што је народна бајка. ...Чињеница да је бајка, некад прича упућена свима, данас намењена искључиво деци, открива речит став наше цивилизације да снази несвесног и нашој вези са дивљом природом придодаје искључиво карактер инфантилног“ (Arsić 2012 (9.12): 20).

У овом смислу она још једном подвлачи сву проблематичност овог издања:

„Бајка која се превасходно бави и нашом сенком, омогућује једним, за личност, веома подстицајним поступком да се свет, таман и светао, прихвати у својој целовитости те је штета која је овим „чишћењем“ нанета непроцењива, а основна сврха бајке тиме потпуно осујећена“ (Arsić 2012 (9.12): 20).

У наставку, осврнувши се на сличне покушаје „цензуре“ бајки, још од браће Грим (који су нпр. христјанизовали паганске наносе) она наводи:

„Већину бајки које данас постоје, чистунци су прилично изрибали како би се испрало све оно што је опсцено, сексуално, изопачено, претхришћанско, женско и иницијацијско. ...“

Љубица Арсић такође закључује:

„Донекле је разумљиво зашто се и код нас појавила оваква у сваком погледу проблематична књига са захтевима за „улепшавање“, која маказама и гумицом реже и брише слојеве значења и архаичних звучања, јер преовлађујућа култура жели да се претвара и исповеда лажну и поражавајућу веру у бежање од света, нарочито кад су посредни деца којој не треба рећи да у човеку постоји и тамна страна“ (Arsić 2012 (9.12): 20).

У сагледавању успона и значаја народне књижевности као дела фолклорног наслеђа српског народа, чије проучавање траје тачно два века, имајући у култури и васпитавању нараштаја своје звездане тренутке отприлике на средини тог временског пута, указали смо на неколико најкарактеристичнијих процеса који се одигравају управо у нашем времену, у првој деценији 21. века, где су политичко–идеолошка криза, као и процес глобализације већ задали озбиљне ударце, растачући српско национално биће у свим сегментима, а чији суштински део представља усмена традиција.

Какви су изгледи да се овај проблем реши? У нашем недостатку *опште културне стратегије са приоритетима*, у нашој неорганизованости (без Комисије при Министарству просвете за адекватно праћење и представљање народне књижевности у школским програмима и у јавости, те Одсека за популарисање и екранизацију истих), уз непостојање Института за фолклор који би обједињавао, систематизовао и стварао ту стратегију, усмено наслеђе препуштено је стихији, а најтрагичније је што у тим новим процесима већ учествују домаћи креатори нове културне политике, маркетиншки помпезне, суштински површне, саздане на вредностима глобалног капитализма и профита, са уништавањем посебног, националног, аутентичног, што смо илустровали управо последњим примером.

ЛИТЕРАТУРА

- Arsić 2012: Lj. Arsić, „Batina je iz bajke izašla“, Blic, nedelja 9. decembar 2012, 20.
- Ahmetagić 2011: J. Ahmetagić, „Kritika i delo: ideološko zlostavljanje književnosti (Zlostavljanje „Gorskog vijenca“; „Opsada Opsade“ u: *Zlostavljanje i književnost*. Beograd. Službeni glasnik.
- Bajtal 2007: Esad Bajtal, „Gorski vijenac“ kroz prizmu postgenocidnog iskustva Srebrenice, „Razlika“, br. 11, Tuzla: 165–181.
- Vučetić 2012: R. Vučetić, *Koka–kola socijalizam: Amerikanizacija jugoslovenske popularne kulture šezdesetih godina XX veka*, drugo izdanje. Beograd: Službeni glasnik.
- Костић 1990: Л. Костић, *О књижевности и језику*; прир. М. Лесковац. Нови Сад: Матица српска.
- Крњевић 1992: Х. Крњевић, *Вековита јабука Лазе Костића*. Нови Сад: Матица српска.
- Лазаревић 2005: Б. Лазаревић, „Три највише југословенске вредности“. *Огледи: Наше*

- највише вредности*. Сабрана дела Бранка Лазаревића, књ. 2. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Миланковић 1997. I–III: М. Миланковић, *Успомене, доживљаји, сазнања*, II. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Павловић 2012. М. Павловић, *Читанка за први разред гимназија и средњих стручних школа*. Београд: Klett.
- Политика, 23. март 2012, стр. 3.
- Пупин 1997: М. И. Пупин, *Са паињака до научењака*, Нови Сад: Матица српска.
- СНП II: Сабрана дела Вука Стефановића Караџића V, *Српске народне тијесме* књ. 2, прир. Р. Пешић, Београд, Просвета.
- Радуловић 2012, Језик је дрво живота. *Читанка за VII разред*, Београд: Логос.
- Тесла 1993: Н. Тесла, *Преписка с родбином*; прир. Дубравка Смиљанић, Зорица Циврић. Београд: Музеј Николе Тесле.
- Тесла 2006: Н. Тесла, „Змај Јован Јовановић: највећи српски песник данашњице“ у: *Чланци*, бр. 35. *Сабрана дела*, књ. 6. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.

Slavica O. Garonja Radovanac

FOLKLORE AND FOLK POETRY IN THE SERBIAN SOCIETY AT THE BEGINNING OF 21ST CENTURY

Summary

From the first published collection serbian nacional folk songs from Vuk Karadzic (Pjesnarica 1814) in the last two century, national folk–literature at Serbian people had first/class status in literature by the influence and meaning, which admired educated people from Europe. Though the influence of our national folks songs, our greatest serbian minds (Tesla, Pupin, Milankovic), have learnt a lot of things and it was considered one of the „three largest national values“ (Branko Lazarevic). Since the early twentieth century, it was totally regressive process, from inadequate representattion in school’s program, complete effacement and dereliction in public cultural sphere to the parody and expressed politicization, such as breaking the purpose and core of the language in the latest edition serbian fairy–tales.

БИБЛИОТЕКА “УСМЕНА КЊИЖЕВНОСТ”

У овом прилогу настојаће се да се приближе резултати рада на пројекту „Библиотека усмене књижевности”, који се од 1983. године остварује у оквиру истраживачког програма Института за књижевност и уметност и Матице српске. Реч је о научним издањима часописних и рукописних збирки народних умотворина, као и ретких штампаних збирки појединих сакупљача којима би се заокружила „сабрана усмена дела српског народа“. Ова научна едиција у којој је до сада објављено шеснаест књига доприноси сагледавању богатства и вредности усменог стваралаштва српског народа као живе традиције, незаобилазна је та изучавапоце народне књижевности и фолклористике. Увид у руковети усменог стваралаштва у књижевној периодици 18. и 19. века (рачунајући и хиљаде варијаната и прештампавања) сигурна су потврда значајног места које заузима народна књижевност у свеукупној српској књижевности и култури, а посебно омогућује ваљани рад у области развоја фолклористике, као и на поетици усменог стваралаштва и утврђивању јединствене основе српске усмене традиције.

Кључне речи: српска књижевна периодика, усмено стваралаштво, сакупљање народних умотворина, прештампавање народних умотворина, фолклористика

Пројекат *Библиотека усмене књижевности* покренула је Матица српска у сарадњи са Институтом за књижевност и уметност са циљем да се у посебној едицији саберу најзначајнија дела народне (усмене) књижевности, од средине 18. века објављивана у периодичним гласилима или сачувана у рукописима. И овај пројекат започео је захваљујући *Летопису Матице српске*. Званичан предлог Миодрага Матицког, најпре је, иницирао Лаза Чурчић, који је уредника едиције убеђивао да би требало објавити народне умотворине из *Летописа Матице српске* у једној књизи. Уз подршку директора Института за књижевност и уметност Предрага Палавестре, колегинице Хатице Крњевић и колеге Ненада Љубинковића, М. Матицки је то пријавио Матици као пројекат и добио подршку. Онда је требало радити, и добити радну подршку. Нађена је код Марије Клеут. М. Матицки је спремио књигу епских народних песама из *Летописа*, а она лирских и књиге су се појавиле 1983. године. Тек шест година потом, у овај се посао укључила Снежана Самарџија која је приредила народне приповетке у *Летопису*. Под насловом *Народне умотворине у „Летопису Матице српске“* (2003) сабране су ове три књиге којој је придодат и део *Народне пословице* у којем су се нашле збирке пословица Ђорђа Натошевића и Ђорђа Рајковића објављене у *Летопису* (приредио Милорад Радевић). Само у књизи у којој су сабране народне песме, приповетке и пословице први пут објављене у *Летопису Матице српске* до 1864. године, нашло се 180 песама, педесетак приповедака и 7246 пословица, често

антологијске вредности.

Од самог почетка Уреднику је било јасно да треба ићи и даље од иницијалног предлога, да треба покренути дугорочни пројекат и јасно концептовати ова научна издања, да овим пројектом треба заокружити сабрана усмена дела нашег народа која чине основу српске књижевности, што је и учињено.

Око овог пројекта окупио се значајан тим сарадника изучавалаца народне/ усмене књижевности. Важно је било показати да, поред антологијских дела и посебних књига које су објавили Вук Караџић, Сима Милутиновић Сарајлија и други, значајно место у сабраним делима српског народа заузима и усмено стваралаштво расуто и неприступачно по књижевној периодици и сачувано у до тада необјављеним рукописним зборницима.

До сада је објављено 15 књига едиције *Библиотека усмене књижевности*, у којој су научно обрађени и студијама пропраћени корпуси народних песама, приповедака и краћих усмених форми из *Летописа Матице српске*, *Српско-далматинског магазина*, *Виле Стојана Новаковића*, *Данице Ђорђа Поповића Даничара*, *Матице*, *Шумадинке* и *Шумадинчета* Љубомира Ненадовића, као и народне песме из рукописних песмарица 18. и 19. века. У књизи *Народне песме у српској периодичности до 1864. године* сабрани су и обрађени мањи корпуси песама из листова, часописа, алманаха и календара који нису могли бити објављени као посебне збирке. Поред уводне студије и корпуса народних умотворина, ове књиге прате одељци: “Белешке записивача”, “Наслови народних умотворина”, прегледи “Певача” и “Казивача”, прегледи “Скупљача и записивача”, “Почетни стихови” када је реч о песмама, “Појмовник” када су у питању пословице, индекси: “Лична имена и имена народа”, “Земљописни називи”, речник: “Застареле и стране речи”, “Извори”.

У првом плану рада на овом пројекту нашле су се народне умотворине објављене у периодичности за време Вуковог живота, док још нису снажније деловали повратни књишки утицај и “певање на народну”. У наредне четири године требало би да се доврши рад на следећим књигама “Библиотеке усмене књижевности”: Марија Клеут, *Народне песме у “Јавору” и “Бранковом колу”*; Љиљана Пешикан Љуштановић, *Народне песме у “Кићи”*; Миодраг Матицки, *Народне пословице и изреке у српској периодичности (1787-1877)* – уобличавање посла који је започео Милорад Радевић; Миодраг Матицки, *Народне песме Ђорђа Рајковића* (укључена Рајковићева књига народних песама из 1869, руковет народних песама из *Земљака* - 1870-1871. и других периодичних гласила и календара). За рад на припреми рукописа *Народне умотворине у “Цариградском гласнику* неопходно је пронаћи аутора који је спреман да овај посао интензивира.

Полазећи од чињенице да је *Босанска вила* незаобилазан извор за проучавање књижевног и културног живота у Босни и Херцеговини између 1885. и 1914. године, Друштво Матице српске у Републици Српској понудило је пројекат ***Народна књижевност у Босанској вили***, као допуну постојећег пројекта Матице српске. Уз подршку покојног Луке Шекаре, Јеленка Пандуревић начинила је елаборат о целовитој презентацији веома обимне усмене грађе у *Босанској вили*. Народне умотворине у овом часопису биле би обрађене и сабране у шест томова, а предложени су и аутори појединих књига: сада покојни Лука Шекара – Јеленка Пандуревић, *Народне лирске*

пјесме; Јеленка Пандуровић, *Народне епско-лирске пјесме*; Јеленка Пандуревић, *Епске пјесме I (Приповједна епика)*; Бошко Сувајдић, *Епске пјесме II (Јуначка епика)*; Снежана Самарџија, *Народне приповијетке*; Лука Шекара, *Краће прозне умотворине и различита фолклотрна грађа*. Остваривање овог дела плана рада зависиће од средстава које Друштво Матице српске обезбеди од надлежних министарстава. Реално би било да се већ за 2013. годину предвиди штампање прва два тома овог корпуса: Лука Шекара (обавио већи део посла за живота) – Јеленка Пандуревић, *Народне лирске пјесме*; Јеленка Пандуровић, *Народне епско-лирске пјесме*.

Поред тога што ова научна едиција доприноси сагледавању богатства и вредности усменог стваралаштва нашег народа као живе традиције, она је незаобилазна за изучаваоце народне књижевности и фолклористе не само у нашој земљи. За књижевне историчаре увид у збирке и руковети усменог стваралаштва у књижевној периодици (рачунајући и хиљаде варијанти и прештампавања) сигурна су потврда значајног места које заузима народна књижевност у свеукупној српској књижевности, а посебно омогућује ваљани рад на поетици усменог стваралаштва и утврђивању јединствене основе наше усмене књижевне традиције.

Тежиште рада на овом пројекту биће и надаље на збиркама часописа покрета Уједињене омладине српске као и онима који су излазили на прелому 19. и 20. века, у којима је, на вишем нивоу настављен Вуков сакупљачки рад: народне песме у *Бранковом колу*, *Јавору*, *Босанској вили*; народне умотворине у *Кићи*, *Цариградском гласнику*.

Часописне збирке

Књига *Народне песме у српској периодичи до 1864* (2007) обухватила је руковети народних песама објављиваних у периодичи за Вукова живота, укључујући листове, магazine, зборнике, забавнике, алманахе и календаре. Према рукописном библиографском прегледу Милорада Радевића (види: Радевић – Матицки 2007: 13-15) показало се у којој мери су прештампавања Вукових песама, имајући у виду и она из уџбеника, буквара и читанки, била подстицајна за преношење народних песама преко публикација (писаним путем), за ширење круга сакупљача народних песама. Чињеница да, поред веома уског круга епских песама о слави, Светом Сави, Марку Краљевићу, Косовској бици и Устанку, и неколико балада, веома ретко у календарима, књигама и уџбеницима налазе место Вукове песме са другачијим темама и мотивима. Каталог Вукових песама које су за његова живота прештампаване више пута, указује на веома уски круг песама. Управо те малобројне песме чине основу за проучавање рецепције Вуковог дела, као и поетике читалачке публике Вуковог доба.

Свакако да не треба заобићи и традирање народне поезије преко рукописних песмарица. Књига коју је приредила Марија Клеут *Народне песме у српским рукописним песмарицама XVIII и XIX века* (1995) показала је да је највећи број записа народних песама у рукописним зборницима настао од 1801. до 1864. године. У овој књизи изостављено је 192 записа народних песама преузетих из Вукових збирки који се нису битно разликовали од Вукових. Од ових изостављених песама 82 % забележено је у петој деценији 19. века, када је Вуково дело на сакупљању и објављивању народних

песама било заокружено. Ово употпуњује слику присуства и значајне улоге народних песама Вука Караџића у српској поезији, и у пуној мери поткрепљује тврдњу Јакова Игњатовића да је народна поезија била главни фактор реформе српске књижевности, и да је са њом српско књижество „задобило нов правац, и то народни“ (види: Радевић –Матицки 2007: 16)

Записи нових песама, или занимљивих варијаната Вукових, заузимали су значајно место у структури периодика у недостатку уметничке поезије (готово као стална рубрика јавља се: „Народне песме“). Ово истраживање посебно је значајно када се ради о повратном, књишком утицају народне поезије, а свакако пружа потпунију слику о стању и променама на плану актуализације појединих жанрова усмене лирске и епске традиције у првој половини 19. века, као и на промене у односима народне и грађанске лирике, имајући у виду пре свега поимање одреднице *народна песма*.

У оквиру „Библиотеке усмене књижевности“ посебна пажња посвећена је дуговечнијим часописима у којима су објављени знатни корпуси народних умотворина, у којима је очит труд уредника да дођу до посебних збирки народних песама, приповедака или пословица. Такав је, пре свега, *Летопис Матице српске* у којем је објављено више записа него што садржи књига у којој су сабрани записи из читаве остале периодике која је излазила за Вукова живота, таква је значајна и обимна збирка из *Српско-далматинског магазина* у којем је слеђен модел *Летописа Матице српске*, таква су гласила Уједињене омладине српске (*Даница, Матица, Вила*) којима смо у овој едицији посветили посебне књиге.

Збирка народних песама *Српско-далматинског магазина* (1836-1873)

По угледу на *Летопис Матице српске*, покренут је деценију касније, “за љето 1836”, у Карловцу (Карлштату), у типографији Јоана Н. Претнера, *Српско-далматински магазин*. Прве свеске носиле су наслов *Љубитељ просвећенија* и поднаслов *Сербско-далматински алманах*. У трећој књизи у поднаслов је унесена значајна измена: жанровска одредница периодика – *алманах*, замењена је одредницом ближом традицији 18. века – *магазин*. На уму су уредника свакако били магацини, цветници, годишњаци са којима је српска периодика почела да се грана. То је значило, приметио је Јован Деретић, и значајну промену структуре књига које су уследиле (види: Радевић – Матицки 1010: 5-6).

За разлику од *Летописа Матице српске* који је 1825. исто кренуо као годишњак (магацин) са календаром, али убрзо добија часописни облик, *Српско-далматински магацин* се у периоду дугом тридесет и седам година (1836-1873), чак и седамдесетих година 19. века готово анахроно држи структуре магацина. Вероватно је такав периодик, који подразумева специфичне жанровске облике, погодовао простору и читалачкој публици којима је био намењен, свакако тежио да настави традицију којој је утро пут Орфелинов магацин и која је могла да буде прихваћена од стране цензора аустријског и аустро-угарског царства. Најзад, важан је био и уређивачки програм магацина, у којем је главно интересовање било усмерено на осветљавање српске културне традиције и историјске прошлости у тој регији (ужој у односу на *Летопис Матице српске*), као и народној традицији (посебно бележењу народних умотворина).

И међу сарадницима *Српско-далматинског магазина* преовлађују свештена лица, попови (Ђорђе Николајевић, Јован Сундечић, Никола Беговић) и калуђери (Герасим Петрановић, Јоаникије Памучина, Нићифор Дучић, Иван Фрањо Јукић). А и малобројни тзв. световњаци (Б. Петрановић, доктор грађанског и црквеног права, Ђ. Срдић, несвршени богослов) били су упућени на црквене ствари.

Претплатници на *Магазин* јављају се из Далмације, Хрватске, Војводине, Србије, Црне Горе и Босне и Херцеговине, слободно се може рећи из свих крајева српства. Нарочито је био велики број претплатника из Херцеговине. За разлику од ширине претплатничке мреже, *Магазин* је окупљао сараднике са далеко ужег подручја – из Далмације, Босне и Херцеговине, Хрватске.

Најзначајнији талас интересовања за народне умотворине у *Магазину* почиње 1861. и траје све до 1869. године (осетно је смањен тек у последња два годишта). У тих девет година објављен је највећи број народних умотворина (приповедака, легенди, пословица, загонетки). Треба истаћи да су значајно место у *Магазину* добиле кратке усмене форме – пословице и загонетке. Збирка пословица објављених у *Магазину* са више од 400 записа махом Јоаникија Памучине из Херцеговине и Филипа Радичевића из Црне Горе значајна је и по вредности и по томе што само мали број ових пословица има варијанте или се понавља у Вуковој збирци. Када је реч о бележењу и објављивању народних умотворина у жанровском контексту, средином 19. века у *Магазину* се потврђује веома значајна промена. У 18. веку, у Орфелиновом *Славено-сербском источне цркве календару* за 1766. годину, најстаријем српском периодику, примат имају народне приповетке. То се наставља у каснијим магазинима, забавницима, алманасима и листовима из друге половине 18. и првих деценија 19. века. Најпре се у мањем броју објављују епске народне песме (да поменем *Забавник* Димитрија Давидовића и Вуков бечки забавник *Даницу*), потом се појачава интересовање за народно епско певање као за својеврсну усмену верзију националне историје, а тек доста касније у периодици примат преузима усмена лирика. Често од истих сакупљача који бележе и народне приповетке у *Магазину* је укупно објављено 99 народних песама, 13 више него ли приповедака – 86 (види: Радевић – Матицки 2010: 9 – 10).

У *Магазину* за 1864. годину објављено је следеће упутство за сакупљаче народних умотворина: “Да су народне наше приче, пословице, загонетке итд. од велике важности, овде није до доказивања. Стога радо ће и од сада примати их *Магазин*, тко му их слао буде; само сабиратељима овога народнога блага препоручује се: 1. да их преписују онако од ријечи до ријечи како их народ казује, иначе не могу се назвати *народње*, и губе у томе обзиру своју важност; 2. да најприје сављивају да ли приче ове, загонетке итд. нису већ печатане биле у збиркама Вука Караџића, у *Магазинима* или у другим каквим књигама, уколико о њима знају” (1864: 95).

Ово упутство доста говори о односу *Магазина* према сакупљачком раду Вука Караџића. У упутству се директно разазнаје Вукова порука сакупљачима (“од ријечи до ријечи како их народ казује”). Везе *Магазина* са Вуком Караџићем, посебно када је реч о његовом сакупљачком раду, биле су дубоке и трајале су све време док је *Магазин* излазио. Етнографски рад овог периодика ослањао се пре свега на Вуково дело. Међу сарадницима *Магазина* налазимо и више Вукових сарадника на прикупљању

народних умотворина. Пре свега треба издвојити Вука Врчевића.

Као и у ранијим књигама Библиотеке усмене књижевности, 99 народних песама објављених у *Српско-далматинском магазину* разврстано је по принципу Вукове поделе тако да оне чине јединствену збирку

Епских песама има далеко мање – 24 записа и издвојене су као посебан одељак ове књиге. Разврстане су по Вуковом хронолошком принципу, односно пресудни су били опевани историјски догађаји. На почетку су се нашле митолошке песме, па песме о Марку Краљевићу, потом следе ускочке и хајдучке а, на крају, песме о савременим сукобима, понајвише о крајинским четовањима.

Магазину је народне песме слало четрнаест сакупљача. Народне песме објављене у *Магазину* сведочанство су о стању народног песништва током другог таласа бележења, оног којим је настављен сакупљачки рад Вука Карацића и Симе Милутиновића Сарајлије у Црној Гори, Херцеговини, Далмацији, Лици и Босни. Настајала је делом и за време њихова живота, када су њихове збирке већ увелико ушле у народ и када је увелико на делу књишки повратни утицај на народне певаче, упоредо са веома значајном збирком народних песама у *Летопису Матице српске* која је покривала далеко ширу регију, пре свега северне крајеве у којима Срби живе.

Периодика Уједињене омладине српске

После првог таласа сакупљања народних умотворина посве у знаку Вука Карацића, други талас битно су одредили омладинци, најпре ђаци ђачких дружина (бечке *Зоре*, пештанске *Преоднице*, београдске *Српске наде*, а потом припадници Уједињене омладине српске која је већ на првој својој скупштини у Новом Саду 1866. године у свој програм уградила рад на упознавању бића сопственог народа, пре свега његове традиције, при чему је прикупљање и објављивање усмених творевина народа дошло у први план. Најпре су се сви они нашли као сарадници на том послу у *Даници*, а међу њима били су Стојан Новаковић, Живојин Радоњић, Коста Поповић и други који ће, када Стојана Новаковића покрене *Вилу* (1865-1868) као природни наставак *Данице*, наставити у њој са објављивањем народних умотворина. У *Вили* је на овом послу сарађивало тридесетак сакупљача народних умотворина, а о њиховом објављивању Новаковићу је помагао Светислав Вуловић. Тада је јасно истакнут крајњи циљ овога посла. Редним бројевима означавање су инконтинуо народне умотворине по жанровима, у окриљу *Виле* настале су посебне збирке појединих сакупљача. Уз помоћ Стојана Новаковића и кнеза Михаила посебне збирке објавили су сарадници *Виле* Благоје Стојадиновић (*Српске народне песме (епске)*, књ. I, Београд, 1869) и Јован Б. Војиновић (*Српске народне приповетке*, књ. I, Београд, 1869). Захваљујући на континуираној сарадњи у омладинским гласилима, настале су и књиге Стојана Новаковића (*Српске народне загонетке*, Панчево, 1877), Милована Глишића (*Српске народне песме*, Београд, 1872) и других. Преко *Виле* читаоцима се упућује позив за сарадњу на бележењу народних песама које „нису нигде штампане“, наговештава се јасно постављен крајњи циљ: „Којима је згодно бележити народне песме, молимо да не пожале труда и да нам шаљу све за које држе да нису нигде штампане. Једанпут ће се осим збирке пок. Вука морати прегледати и сва остала радња у тој ствари, која

се показала у нашој књижевности, и требаће кад-тад саставити систематичну збирку свију познатих народних песама. За то треба да припомогну сви, којима је могућно, да се материјал за тај посао и даље прикупља и коме дадне бог, те се тог посла прихвати, да што више материјала затече“ (Матицки 1985: 5-6). Касније ће се тражити и записи приповедака и пословица, загонетки, поскочица, здравица, скаски, описи народне ношње и народних обичаја, приказиване су публикације са усменом грађом и праћена је судбина ове значајне српске усмене традиције у свету (Матицки 1985: 6-7).

У том другом таласу прикупљања народних умотворина створен је значајан круг сарадника, махом свештеника и учитеља, који су се предано бавили овим послом. Они су од стране Стојана Новаковића и других добрих познавалаца усмене традиције, инструктирани да бележе верно, да уз усмену творевину запишу и име казивача, место где она живи, да у Вуковом и другим штампаним делима трагају за сличном умотворином и да на то укажу. Ови сарадници селили су се из једног у друго гласило Уједињене омладине српске. О томе је највише писала Зоја Карановић у предговору књиге *Народне песме у „Матици“*. *Матицу* (1865-1870) уређивао је Антоније Хацић, уз помоћ Ђорђа Рајковића. Хацић је тада био омладинац, али је доцније постао председник Матице српске и уредник *Летописа*. Све ово указује на континуитет када се говори о бележењу и објављивању умотворина у периодици. Ђорђе Рајковић је као секретар Матице српске на полеђини записника бележио народне умотворине, сарађивао као сакупљач у *Даници*, *Летопису*, *Матици* (ту објављује чак 79 народних песама), објављивао их је у свом листу *Зимзелену*. Зоја Карановић истиче да *Матичини* сакупљачи, у оквиру овог часописа, имају прилику да се друже, сарађују и размењују идеје. Они су, махом, школовани у истим школама у Новом Саду, Београду, Братислави. Мрежа ових сакупљача обухвата многе часописе овог доба. Зоја Карановић овом књигом први пут успоставља збирку народних песама која се препознаје по „начину бележења тих песама“ (Карановић 1999: 5-7).

Народне умотворине у „Шумадинчету“ и „Шумадинки“

Рад на прикупљању народних песама, приповедака, анегдота, загонетки и питалица Љубомира Ненадовића у његовим гласилима: *Шумадинки* (1850-1857) и забавнику *Шумадинчету* (1852-1853), који је излазио у време прекида излажења *Шумадинке*, заокружен је посебном књигом *Народне умотворине у „Шумадинчету“ и „Шумадинки“* (приредио: Милорад Радевић; уводна студија: Миодраг Матицки) у едицији „Библиотеке усменог стваралаштва“. Попут уредника омладинских гласила и Ненадовић је позивао читаоце да му шаљу народне умотворине. У објављивању народних умотворина Ненадовић је имао као узор Вуков бечки забавник *Даницу* (1826-1829; 1834), али корпуси народних умотворина показују реално стање у шестој деценији 19. века. То посебно важи када је реч о епским песмама, које су посве окренуте хроникама, баладичним варијантама и пародирању епике, и дозвољавају претпоставку да се ту не ради о изневеравању усменог преношења, усмености, већ да је реч о суштинским променама у укупном фолклору. Средином 19. века певачи у већој мери користе епске формуле и дистрибуирају их на нетрадиционални начин, тако да налазимо делове песама који су „презасићени“ формулативношћу, тако да наводе на

брзоплети закључак да је реч о песми „на народну“. Овај процес прати и разграђивање епских формула, општих места попут словенске антитезе или устаљених епских понављања, кварење њиховог основног ритма. То потврђује и чињеница да у овом корпусу значајно место заузимају све актуелније анегдоте, често у улози савремене субституције басана. Ненадовићево шире сагледавање фолклора, подобно грађанском друштву које је средином 19. века у успону, посебно долази до изражаја у избору кратких усмених облика. Оно што Ненадовић доноси тадашњој фолклористици јесте и шире прихватање градског фолклора. Корпус народних умотворина које објављује у *Шумадинки* и *Шумадинчету* показује да је битно померен однос према фолклору, према појму народне песме, доказ је да се, средином 19. века, као народно прихвата и оно што се казивањем и певањем усмено преноси по градовима, да је, поред фразе „са топлих усана народа“ могућа и фраза „са топлих варошких усана“.

Жанровски континуитети

Посебно сам поносан што је рад на сабирању српских народних пословица и изрека ових дана заокружен, што тај обимни корпус, који је настајао више стотина година, говори о вишевековној богатој усменој традицији, јединственој када је реч о овим просторима. Када смо 2003. године у једној књизи, под насловом *Народне умотворине у “Летопису Матице српске”*, сабрали три претходне књиге са којима је ова едиција и почела, у којима су били посебно обухваћени корпуси лирских и епских народних песама, као и народних приповедака, придодали смо и обиман корпус пословица у којем централно место заузимају збирке Ђорђа Натошевића и Ђорђа Рајковића. Прилика је да напоменем да је при крају рад на припреми за штампу рукописа покојног Милорада Радевића *Народне пословице и изреке у српској периодици (1787-1877)*. Почетком 2012. године објавили смо и фототипско издање књиге Јована Мушкатиновића *Причте илити пословице (1787)* упоредо са текстом на савременом писму и новим правописом. Указивање на допуне које је Мушкатиновић унео у друго издање ове књиге (1807), његово позивање на помоћ коју су му указивали на изради овога дела Доситеј Обрадовић и Атанасије Секереш, корпус од двестотинак пословица које је Доситеј забележио само у *Баснама* (1788), показале су да се епоха просвећености итекако ослањала на овај надасве *поучителни* жанр који је вековима изванредно функционисао када је реч о преношењу пословица из писане литературе, почев од Библије, у усмену традицију и обратно, да се у томе крије одговор због чега је српска књижевна периодика с краја 18. века и у првој половини 19. века препуна пословица и изрека, било да је реч о листовима, или о магазинима, алманасима, забавницима и календарима, о периодици годишњачког типа.

У едицији „Библиотека усмене књижевности“ објављена је шеснаеста књига по реду – Бојан Ђорђевић *Народне пословице у делима дубровачких писаца*. Њоме је, поред Мушкатиновићеве књиге, обухваћена у највећој мери предвуковска традиција на бележењу и објављивању народних пословица и изрека које су биле саставни део духовности нашег народа. Дубровачки писци су пословице преузимали највећим делом од нашег живља које је битисало у побрђима, дела дубровачких писаца била су вековима прихватана код Срба у Аустријском царству као лектира првога реда, као

заједничка баштина, па су те пословице тим путем, као и преко дубровачких трговаца, постајале део наше усмене традиције. Најзад, пословице из дела дубровачких писаца, чак и оне које су они преузимали из класичне литературе или оне библијске провенијенције, аутор научног издања ове књиге налази у корпусу пословица које су у своје књиге највећим делом укључили Јован Мушкатиновић и Вук Караџић као дела усменог постања и традиције нашег народа.

Са овим делом Бојана Ђорђевића заокружено је научно издање пословица и изрека предвуковске и вуковске традиције, а показаће се и колико је богатство усменог стваралаштва на јужнословенском простору на којем су Срби живели и вековима били расути, на примеру ове веома богате и значајне паремиолошке грађе.

Књига Бојана Ђорђевића пружа нам пуни увид у веома рано интересовање за пословице и изреке дубровачких писаца који су преузимали паремиолошке форме из класичне античке традиције, из библијског паремиолошког корпуса, из богате италијанске књижевности свог доба, али већма од народа, из усмене традиције. Најзад, и пословице које су они у своја дела уносили, враћале су се у народ, доживљавале су усмену редакцију и касније су бележене као народне. Тако је чинио и Доситеј Обрадовић у 18. веку, и Мушкатиновић (преузео, поред народних, 600 пословца из писане литературе и из других језика), а Вук Караџић их је, потом, налазио у народу у потпуности уклопљене у усмену традицију.

Оправданост укључивања народних пословица из дела дубровачких писаца има оправдања ако се зна о постојању идеје илирства, о веровањима у 17. и 18. веку о могућности обнове илирског царства, о једном језику којим говоре јужнословенски народни, Хрвати и Срби пре свега, да су у српским школама 18. века дела дубровачких писаца прихватана као национална лектира првога реда. Пословице и изреке биле су, поред басни, једна од најподеснијих форми изражајности у епохи просветитељства, тако да је корпус пословица и изрека из дела дубровачких писаца, имајући у виду модалитете у њиховом коришћењу, веома захвална грађа за културолошка истраживања од ренесансе, преко маниризма и барока, до просветитељства и касног 18. века. Преношење пословица и изрека омогућивали су и дубровачки трговци који су се слободније кретали по просторима истока и севера.

Бојан Ђорђевић издваја пословице у песмама петраркиста, када су песме постајале коментари пословица, када се пословицама поентирала песма како би се указало на основну идеју и ефектно окончану лирску наравицу. Шишко Менчетић, Наљешковић, Динко Рађина и Динко Златарић истовремено и преобликују преузете пословице (верзије) како би их стилски функционално прилагодили смислу и идеји својих песама. Пратећи њихове позније модификације зависно од наративног дискурса, код Цива Гундулића, Мавра Ветрановића, у лирици барока код Цива Бунића и Игњата Ђурђевића - Ђорђевић указује на смислене промене основне њихове функције (упозорење, критика, подука), све док у 18. веку не превлада њихова дидактичка намера, или не дође до ослањања приликом коришћења пословица на епску песму како то чини Циво Гундулић у свом *Осману*.

Посебан осврт Бојана Ђорђевића односи се на коришћење пословица у драмској књижевности (комедијама, мелодрамама, фарсама, шаљивим колендама), било да је реч о оригиналним делима или прерађивању страних (италијанских прерада античких

драма, француских драмских дела), како би се довели у склад вербална и телесна комика, омогућила “гестовно-текстовна организација” и превазишле конвенционалне мотивске и типске ситуације. У овој збирци пословица нашле су се пословице које су у своја драмска дела укључили: Марин Држић, Наљешковић, Марин Тудишевић, Антун Фердинанд Путица, Марко Бруеровић, Петар Канавеловић.

Наиме, поред појмовника и речника мање познатих речи, уз сваку пословицу налазимо име писца “записивача”, информације о варијантама њеним, као и праћење њеног живота указивањем пре свега на записе Јована Мушкатировића и Вука Караџића. Тиме се на најбољи начин показује снажан континуитет трајања паремиолошких форми кроз векове на јужнословенском простору, посебице код српског народа.

ЛИТЕРАТУРА

- Деретић 1979: Јован Деретић, *Алманаси Вуковог доба*, Београд: Институт за књижевност и уметност – Вук Караџић.
- Карановић 1999: Зоја Карановић, *Народне песме у Матици, Нови Сад – Београд: Матица српска – Институт за књижевност и уметност.*
- Матицки 1983: Миодраг Матицки, *Епске народне песме у “Летопису Матице српске”*, Нови Сад – Београд: Матица српска – Институт за књижевност и уметност.
- Матицки 1985: Миодраг Матицки, *Народне песме у “Вили”*, Нови Сад – Београд: Матица српска – Институт за књижевност и уметност.
- Прпа-Јовановић 1988: Бранка Прпа-Јовановић, *Српско-далматински магазин 1836-1848. Препородне идеје Срба у Далмацији*, Сплит – Београд: Институт за књижевност и уметност – Књижевни круг из Сплита.
- Радевић – Матицки 2007: Милорад Радевић и Миодраг Матицки, *Народне песме у српској периодици до 1864*, Нови Сад – Београд: Матица српска – Институт за књижевност и уметност.
- Радевић – Матицки 2010: Милорад Радевић и Миодраг Матицки, *Народне песме у Српско-далматинском магазину*, Нови Сад – Београд: Матица српска – Институт за књижевност и уметност.
- Српско-далматински магазин (1836 – 1873)*

Miodrag Maticki

THE FOLK LITERATURE EDITION OF “MATICA SRPSKA”

Summary

This paper draws attention to the results of the project “The Folk Literature edition”, founded in 1983 within the research program of the Institute for Literature and Arts and the Matica Srpska. We are dealing with scholarly editions of folk literature, collected in journals and manuscripts, as

well as scholarly editions of rare printed collections prepared by particular collectors, rounding off the “collected oral works of the Serbian people”. Of the sixteen journal and manuscript collections of folk literature, published so far, we point out the best journal collections displaying the development of 19th century Serbian folkloristics: *Narodne umotvorine u “Letopisu Matice srpske”*, *Narodne pesme u “Srpsko-dalmatinskom magazinu”*, *Narodne umotvorine u “Šumadinčetu” i “Šumadinki”*, as well as those collections from the late 19th century periodicals where the collecting was organized by the Union of Serbian Youth (Ujedinjena omladina srpska). Particular attention is devoted to the collections that round off this presentation of a rich recording tradition of proverbs and sayings in the period before and during Vuk Karadžić’s lifetime.

СРПСКА ФОЛКЛОРИСТИКА У ПУБЛИКАЦИЈИ *НАРОДНО СТВАРАЛАШТВО – FOLKLOR*²

Предмет истраживања у овом раду је часопис *Народно стваралаштво – folklor*, орган Савеза удружења фолклориста Југославије, који је излазио у Београду (1962-1988), под уредништвом Душана Недељковића, а након његове смрти (1984), до последњег броја, уређивао га је Драгослав Антонијевић. Радови објављени у *Народном стваралаштву* заокупљени су различитим фолклористичким темама везаним за духовну и материјалну културу превасходно народа и народности Југославије, а затим и осталих европских и ваневропских народа. Циљ овог рада је да се у оквиру означене грађе прикаже присуство/одсуство српског фолклора и фолклористике у контексту осталих етничких и националних фолклористичких радова, публикованих у Часопису, као и да наговесте могуће последице таквог односа.

Кључне речи. *Народно стваралаштво – folklor*, фолклористички часопис, српска фолклористика, српски фолклор, идентитет.

Народно стваралаштво – folklor, публикација је која је, као гласило Савеза удружења фолклориста Југославије покренута 1962³, неколико година након формирања Удружења⁴, излазила је у Београду све до 1988. год, односно до пред сам распад Југославије. Један од покретача и дугогодишњи главни уредник часописа

1 zojanko@eunet.rs
tatjanavujnovic@gmail.com

2 Овај рад је настао у оквиру пројекта *Аспекти идентитета и њихово обликовање у српској књижевности* (бр. 178005), који се спроводи на Одсеку за српску књижевност Филозофског факултета у Новом Саду уз финансијску помоћ Министарства просвете, науке и технолошког развоја.

3 Излазак првог броја пропратиле су новине и часописи у Београду, Љубљани и Москви (Илијин 1969: 3).

Поводом десет година излажења часописа писао је Душан Недељковић (1971: 131–135). У истој свесци налази се преглед садржаја дотадашњих публикација (Anonim 1971: 245–297). Поводом двадесетпетогодишњице излажења о часопису је писао Драгослав Антонијевић (1987: 1-4).

Анте Назор у два рада даје преглед текстова *Народног стваралаштва* (св. 1–8 и св. 9–25) по ауторима уз кратке коментаре (1965: 227–229; 1967: 654–657). У *Раду војвођанских музеја* Гордана Пантелић даје приказ првог годишта часописа (св. 1, 2 и 3–4) (1962: 252).

4 Савез је, преко републичких удружења, окупао истраживаче из свих република. Удружење фолклориста Србије израсло је 1955. из удружења Музичких фолклориста Југославије (основано 1952), а 1979. и 1984. из њега су се издвојила Удружења фолклориста Војводине и Косова. Први председник Удружења фолклориста Србије (до 1963) био је Миодраг Васиљевић, затим Душан Недељковић 1963–1981, у периоду од 1981. до 1986. смењивали су се: Драгослав Антонијевић, Миљана Радовановић, Милица Матић, Радмила Петровић и Андријана Гојковић (Damjanović-Kadić и др 1983: 138–147; Гојковић 1987: 78–80; Недељковић 1987: 81–84).

Народно стваралаштво био је Душан Недељковић⁵, а након његове смрти (1984) до последњег броја Драгослав Антонијевић.⁶ Уредништво су чинили истраживачи из бивших република СФР Југославије, из сваке републике по један, који су се повремено смењивали.⁷ Од 1979, поред Уредништва, уведен је и Савет редакције који су чинили не само истраживачи из поједних република, већ и аутономних покрајина (Војводина, Косово).⁸ Првобитна замисао да Часопис излази као тромесечник, четири пута годишње у посебним свескама, ни у првој години није доследно спроведена, па се тако од почетка излажења јављају двоброји или издања у којима је цела година обједињена у једној свесци.

Главни језици на којима су радови и фолклорна грађа у овом часопису објављивани били су српскохрватски, македонски и словеначки. Текстови су штампани ћирилицом и латиницом, а колико је равноправност ових писама за Уредништво била важна указује чињеница да су и у наслову публикације заступљена оба писма којима се писало на просторима тадашње Југославије.

Словеначки, хрватски и, како их у Часопису називају, муслимански аутори, као и албански истраживачи са Космета, објављивали су своје радове и грађу готово доследно латиницом. Аутори из бивше југословенске републике Црне Горе готово до самог краја излажења служе се искључиво ћирилицом, а како се ово писмо обично поистовећује са српским језиком и припадајућим духовним наслеђем, ово индиректно указује на осећај културне и етничке припадности поменутих аутора. Српски истраживачи, пак, за разлику од осталих, писали су готово равноправно ћирилицом и латиницом, што би могло да имплицира однос аутора према писму, али и политику Уредништва – непознато нам је да ли се ту радило о немару према сопственом идентитету и његовим симболичким импликацијама, о својеврсној аутоцензури, или жељи Уредништва. Без обзира на то како је било, гледано из данашње перспективе, ово указује на неке од путева дуготрајног „меког“ елиминисања ћирилице. У крајњем, пак, све што је речено указује на то да је основна концепција на којој се градила Публикација, барем када је реч о писму, следила начела по којима је функционисало и друштво тадашње државе, као и да последице тога јесу далекосежне.

У овом часопису, редовно или повремено, сарађивали су у своје време најеминентнији фолклористи из свих република бивше Југославије. Међу редовним посебно се истицао главни уредник Душан Недељковић, затим Кирил Пенушлиски,

5 Душан Недељковић (1899–1975) филозоф, етнолог, фолкорист, члан САНУ и МАНУ, професор на универзитету у Београду и Скопљу, био је председник Удружења фолклориста СР Србије од 1963. до 1981, па се може рећи да је највећи утицај у његовом раду имао управо он. Поред тога, Недељковић је био и председник СУФ Југославије у неколико наврата (1962, 1963, 1967). Руководио је фолклорном секцијом Етнографског института САНУ. Бавио се и теренским истраживањем (в. Илијин 1969: 1–2; Јанковић 1969: 6–10; Ћулибрк 1969: 11–13; Пешић, Милошевић-Ђорђевић 1984: 174–175).

6 Драгослав Антонијевић (1930–2001), фолклорист, балканолог, члан САНУ. Радио је у Етнографском институту САНУ од 1958. и у Балканолошком институту САНУ од 1969. године. Био је председник Удружења фолклориста Србије (Пешић, Милошевић-Ђорђевић 1984: 15–16; Цупер 2001: 240–241).

7 Чланови првог Уредништва били су: Јован Вуковић, Јован Вукмановић, Винко Жганец, Змага Кумер, Кирил Пенушлиски и Душан Недељковић.

8 Први Савет редакције: Змага Кумер (Словенија), Мирослава Фулановић-Шошић (Босна и Херцеговина), Светозар Пилетић (Црна Гора), Милица Илијин (Србија), Гоце Стефаноски (Македонија), Владимир Салопек (Хрватска), Ерне Кираљ (Војводина) и Дара Вучинић-Варга (Косово и Метохија).

Алија Наметак, Анте Назор, Змага Кумер, Слободан Зечевић, Винко Жганец, Петар Влаховић, Момчило Златановић, Цветанка Органдијева, Драгослав Антонијевић, Јован Трифуноски, Магдалена Веселиновић-Шулц, Милица Илијин, Радосав Меденица, доцније Маја Бошковић-Стули, Нада Милошевић-Ђорђевић, Миодраг Матицки и др.⁹ Аутори који су писали за *Народно стваралаштво* били су различитих усмерења: изучаваоци народне књижевности, етнологзи, етномузиколози, етнокореолози, етнографи, социолози, архитекте, лекари, историчари, песници итд.

Радови страних аутора (најзначајнији Јелеазар Мелетински, Алберт Лорд, Николај Кравцов, Карел Хоралек, Стојан Џуцев, Ерих Земан, Олдрих Сироватка, Борис Путилов, Ролф Бредних, Виктор Гусев, Херберт Појкерт, Карл Хајнц Полок, Николај Кауфман, Пол Стал и др.)¹⁰, како оних чија су интересовања била фокусирана на сопствене културе, тако и стручњака и научника који су истраживали *друге* културе и друштвене заједнице (са простора бивше Југославије и шире), или се бавили општим теоријско-методолошким питањима, публиковани су преведени на српскохрватски, или су штампани на изворним језицима (руски, бугарски, енглески, француски, немачки...). Наведено указује на отвореност Часописа према различитим културама и језицима, страним истраживачима и њиховим идејама, чак и када је то могло бити на уштрб сопствених.

У складу с тим, садржај публикације је, поред српскохрватског штампан на француском језику, а резимеи радова били су до седамдесетих година готово доследно на француском и руском, што свакако упућује на намеру уредништва да Часопис учини доступним стручњацима из иностранства, на Западу и на Истоку, и да са њима, колико је то у датим околностима било могућно, сарађује. Од седамдесетих година прошлог века, у садржају и резимеима *Народног стваралаштва* све чешће се јавља немачки, а затим енглески, што је био рефлекс све већег утицаја пре свега енглеског, не само код нас, већ и у свету.¹¹

Главни део Часописа, који испочетка није имао наслов, а од 1985. год. је назван *Огледи и студије*, чине истраживачки радови посвећени различитим фолклорним темама¹² везаним за духовну и материјалну културу, превасходно народа и народности Југославије, затим балканских и карпатских етничких заједница, а такође, у мањој мери, и осталих европских и ваневропских народа.¹³ Поред тога, постојале су и

9 Повремено су се јављали и Вера Антић, Јерко Безић, Ценана Бутуровић, Бреда Влаховић, Саво Вукмановић, Олинко Делорко, Јелена Допуђа, Јованка Ђорђевић, Љубица Јанковић, Нико Курет, Миодраг Лалевић, Ненад Љубинковић, Нико Мартиновић, Милко Матичетов, Новак Миљанић, Миљана Радовановић, Радмила Фабијанић и др. Види Библиографију.

10 О томе види више: Илијин 1969: 1–4.

11 Појава енглеског пратила је тада још нејасне обресе глобализације, најављујући његову доминацију у стручном и научном изразу која данас озбиљно угрожава остале језике.

12 У испитивању су примењиване различите методе: позитивистичка, митолошка, компаративна, функционална, дијалектичко-историјска (Antonijević 1987: 3). У видном пољу њихових интересовања су истраживања најеминентнијих научника 20. века (В. Ј. Пропп, К. Леви-Строс, М. Лити итд.).

13 Поводом двадесетпетогодишњице часописа Д. Антонијевић примећује: „Tako je časopis bio otvoren najširim dešavanjima u folkloru, na jugoslovenskim prostorima i svetskim folklorističkim strujanjima. Otuda, prema temama koje obrađuje, „Narodno stvaralaštvo“ se više uklapa u onu vrstu folklornih časopisa sa naglašenijom tematskom otvorenošću, mada potpuno sledi osnovna folkloristička opredeljenja sa najbitnijim obeležjima modernog časopisa“ (1987: 2).

рубрике *Примери народног стваралаштва* и *Осврти*, који се у осамдесетим годинама тематски разлажу на: годишњице, смотре, изложбе, приказе и сл.¹⁴

Аутори се у својим истраживачким радовима баве стваралачким процесом, начином живота и опстојавања фолклора, односно традиционалне материјалне и духовне културе. Изучавају народно градитељство, занате и предметни свет традиционалне културе (инструменти, одећа, ћилими...). Баве се веровањима и њиховом конкретизацијом у усменим творевинама, односом текста, контекста и текстуре у одговарајућој обредно-обичајној и магијској пракси, а и изван тог контекста: музичком, играчком и представљачом димензијом фолклорне творевине. Испитују однос индивидуалног и колективног у народном стваралаштву, баве се класификацијом народне књижевности, јунацима и њиховим историјским прототиповима, жанровима, стилско-изражајним средствима, стихом, извођачима народних песама, односом народне песме и историје, усменог и писаног. Часопис публикује и приказе фолклора појединих регија и насеља, истражују се проблеми односа руралног и урбаног фолклора, испитују се одређене националне традиције у компаративном кључу. Поред тога, аутори се баве фолклором појединих социјалних, старосних и привремених заједница, нпр. дечији, раднички, болнички, фолклор народноослободилачке борбе (о чему се пише готово до последњег броја).¹⁵ У истраживачким радовима и приказима прате се савремена теренска истраживања, фолкорни фестивали и актуелна гусларска сцена. Треба такође напоменути да се у *Народном стваралаштву* прате, пре свега у рубрици *Осврти*, објављивања различитих књига и часописа на простору бивше Југославије, донекле и публикације у иностранству, а нарочито стране студије које се тичу домаћег фолклора. Поред тога, аутори дају извештаје о стручним и научним скуповима у земљи и иностранству, баве се радом појединих истраживача, пишу некрологе знаменитим истраживачима и сарадницима Часописа. Фолклорну грађу у *Народном стваралаштву* чине примери различитих врста усмене књижевности који су штампани први пут, или преузети из других, већ публикованих извора. Уз истраживања и грађу повремено се прилажу нотни записи, фотографије, скице, мапе и сл. Гледано у целини, ова публикација је обухватала широк дијапазон фолклорних и фолклористичких тема и проблема, односно у њему је присутна тенденција да се они сагледају што је могуће свеобухватније. Часопис је, дакле, показивао отвореност за различите струје и тенденције у области истраживања којим се бавило у другој половини 20. века у Југославији и донекле свету. У том смислу концепцијски *Народно стваралаштво – folklor* био је прави фолклористички часопис, каквог у Србији тога времена, али ни и о српском фолклору није било, а нема га ни данас.

Треба још додати да пада у очи одсуство полемичких текстова у овом часопису, мада се данас више не може утврдити да ли таквих настојања није било, или су она амортизована од стране Уредништва. Утолико је занимљивија једна од ретких дискусија Змаге Кумер са Петром Влаховићем (1971), поводом његове књиге

14 *Примери народног стваралаштва* је стална рубрика до 1970, изузетак су тематски бројеви, а након поменуте године ова рубрика се спорадично јавља. Такође, у појединим бројевима публикују се библиографије радова на различите теме, нпр. радова Џ. Рихтмана, М. Илијин, публикација о српском народном стваралаштву Косова, радова о народном стваралаштву револуције и Титу итд.

15 Види у прилогу библиографију радова.

*Етнологија народа Југославије*¹⁶, у којој је присуство незадовољство ауторке начином и третманом словеначке етнологије у Влаховићевој књизи и изражена је потреба да јој се да већа важност, као и да се јасније одреде њене националне координате, што може представљати далеку назнаку онога што ће се дешавати у будућности, пошто је управо Словенија прва јасно артикулисала незадовољство животом у државној заједници.

Када је реч о схватању и артикулисању фолклора и фолклористике као националне дисциплине, у текстовима публикованим у *Народном стваралаштву* у целини, може се рећи да се оно препознаје пре свега у атрибуцијама које се користе у његовим радовима. Те атрибуције превасходно се односе на македонску, словеначку, затим албанску традицију и традиције тзв. мањина. У односу на термине „македонски“ и „словеначки“, „хрватски“ и „српски“ користе се знатно ређе. Ово имплицира потребу малих и младих нација за самоафирмацијом, али и немар српских аутора за сопствени духовни идентитет, мада је, сходно општим тежњама тога доба, могуће и да се у првом случају радило и о охрабрењу појединих нација да свој идентитет испољавају слободно и директно, док је другима могло бити сугерисано да то не чине. У овом контексту могу се посматрати и одреднице у радовима везане за називе република, или покрајина СФРЈ (као нпр. у Македонији, Црној Гори, Србији, Војводини), којима се поред геополитичког атрибуирања може упутити и на националну припадност, онда кад су у питању хомогене средине, али и обрнуто, у случају вишенационалних простора, како би се национални идентитет амортизовао и његов значај умањено.

Аналогно тадашњем називу језика, у *Народном стваралаштву* се употребљавао, па и фаворизовао термин „српско-хрватски“/„српскохрватски“, за одређивање хрватске, а посебно српске традиције, односно духовне и материјалне баштине припадајућих народа, у чему се огледа тенденција не само ка изједначавању њиховог културног наслеђа, већ је на овај начин неретко долазило и до својеврсног посвајања, што је било видљиво и код неких страних истраживача са Запада (Појкерт, Лорд, Браун, Земан), а што их умногоме разликује од атрибуције „српски“ коју у 19. веку за исту ствар уобичајено користе страни истраживачи.

У односу на одреднице које упућују на идентитет, важно место у радовима из *Народног стваралаштва* заузима атрибут „југословенски“, који користе и неки страни истраживачи (Кауфман, Хајерт), затим одредница „наш“, са импликацијом „свачији“. Поред тога, користе се и географско-регионалне и локалне одреднице и на овај начин избегавају атрибути који упућују на националну припадност, што је такође, било у складу са друштвено-политичком климом времена у којем је излазило *Народно стваралаштво*. Поред свега, поједини страни истраживачи користе атрибут „јужнословенски“, што упућује на духовну заједницу јужнословенских народа изван тадашњих геополитичких граница. Коначно, можда је то од свега поменутог било најтачније, а самим тим и најкоректније.

За атрибуирање појединих сегмената културне баштине становника Југославије у *Народном стваралаштву* су коришћене и конфесионалне одреднице (*хришћанске* и *муслиманске песме, народне пјесме мухамедоваца*). При томе реч „муслиман“ заиста у почетку имплицира конфесију и у Часопису се пише малим словом, а од средине

седамдесетих година прошлог века великим, кад поменута реч почиње да означава нацију.¹⁷

Посматрано у целини, може се рећи да је *Народно стваралаштво* показивало отвореност према фолклору и истраживањима фолклора народа и народности бивше Југославије, донекле за грађу и истраживања у осталим словенским, европским и ваневропским земљама. У Часопису су посебно фаворизовни атрибути који одећују словеначки и македонски фолклор и аналогна истраживања, затим албански – на Косову и Метохији, па тзв. муслимански, мање хрватски, а понајмање српски, док о црногорском као издвојеном и посебном готово није ни било речи.

Тако се одговор на питање о томе како и колико су српски фолклор и фолклористика били присутни у *Народном стваралаштву*, због којег је дати преглед и сачињен, своди се на следеће. Часопис *Народно стваралаштво*, упркос великом броју аутора сарадника, из земље и иностранства, различитости проблема којима се бавио, није био простор у оквиру којег се неговала и одржавала свест о постојању српског фолклора. Његово присуство може се идентификовати тек на основу истраживаних тема и садржине радова¹⁸, који се у основи не баве идентитетом, те је у односу на остале народе и народности, који су живели у Југословаци, чији се фолклор углавном истраживан у дефинисаним националним координатама, српском фолклору у овим оквирима посвећивана мала пажња, без обзира што је на површинском плану присутна тенденција ка равноправном третирању/присуству грађе и радова из различитих делова Југославије, односно свих њених народа и народности. Зато сматрамо да би истраживања о српској фолклористици у публикацијама у Републици Србији, од половине 20. века до данас, помогла поновном конституисању ове важне дисциплине као националне, што је у овом тренутку, чини нам се, веома важно.

ЛИТЕРАТУРА

- Anonim 1971: Anonim, Pregled sadržaja: deset godišta „Narodnog stvaralaštva“ (1962–1971), Београд: *Народно стваралаштво – folklor*, год. X/39–40, 245–265.
- Antonijević 1987: D. Antonijević, Dvadeset i pet godina „Narodnog stvaralaštva“, Београд: *Народно стваралаштво – folklore*, XXVI/1–4, 1–4.
- Vlahović 1971: P. Vlahović, Odgovor dr Zmagi Kumer, Београд: *Народно стваралаштво – folklor*, X/39–40, 229–233.
- Гојковић 1987: А. Гојковић, Уз 35-годишњицу постојања Удружења фолклориста Србије, Београд: *Народно стваралаштво – folklor*, XXVI/1–4, 78–80.
- Damjanović-Kadić и др 1983: G. Damjanović-Kadić, N. Fracile, Z. Karanović, E. Kiralj, M. Kleut, M. Kmeč, Lj. Medeši, J. Mihajlović, O. Penavin, M. Veselinović-Šulc, Razvoj etnologije i folkloristike u Vojvodini od 1945. godine, Ljubljana: *Zbornik 1. Kongresa jugoslovenskih etnologov in folkloristov*, 1983: 138–147.
- Илијин 1969: М. Илијин, Професор Недељковић и „Народно стваралаштво“, Београд:

17 Ово се може довести у везу са усвајањем Устава Социјалистичке Федеративне Републике Југославије из 1974.

18 Види у прилогу библиографију радова.

Народно стваралаштво – folklor, VIII/29–32, 1–4.

Јанковић 1969: Љ. С. Јанковић, Рад академика Душана Недељковића у Етнографском институту Српске академије наука и уметности, Београд: *Народно стваралаштво – folklor*, VIII/29–32, 5–10.

Kumer 1971: Z. Kumer, „Etnološki pregled Slovenije“ dr Petra Vlahovića, Београд: *Народно стваралаштво – folklor*, X/39–40, 225–229.

Nazor 1965: A. Nazor, Narodno stvaralaštvo – folklor. Organ Saveza udruženja folklorista Jugoslavije. Glavni i odgovorni urednik dr Dušan Nedeljković. Београд 1962/63. Sv. 1–8, Zagreb: *Narodna umjetnost: hrvatski časopis za etnologiju i folkloristiku*, III/1, 227–229.

Nazor 1967: A. Nazor, Narodno stvaralaštvo – folklor. Organ Saveza udruženja folklorista Jugoslavije. Glavni i odgovorni urednik Dušan Nedeljković. Београд 1964–1968. Sv. 9–25, Zagreb: *Narodna umjetnost: hrvatski časopis za etnologiju i folkloristiku*, V, VI/1, 654–657.

Недељковић 1971: Д. Недељковић, Десет година „Народног стваралаштва“, Београд: *Народно стваралаштво – folklor*, X/39–40, 131–135.

Недељковић 1987: М. Недељковић, Колективни следбеник Вука, Београд: *Народно стваралаштво – folklor*, XXVI/1–4, 81–84.

Пантелић 1962: Г. Пантелић, Народно стваралаштво – фолклор, св. 1, јануар 1962, св. 2, април 1962, св. 3–4, јул–октобар 1962. Београд, страна 1–312, Нови Сад: *Рад војвођанских музеја*, 1962/11, 252.

Pešić, Milošević-Đorđević 1984: R. Pešić, N. Milošević-Đorđević, Antonijeвић, Dragoslav, Nedeljković, Dušan, у: *Narodna književnost*, Београд: Vuk Karadžić, 15–16, 174–175.

Ђулибрк 1969: С. Ђулибрк, Социолошки проблеми у научном делу професора Недељковића, Београд: *Народно стваралаштво – folklor*, VIII/29–32, 11–13.

Цупер 2001: Т. Цупер, Драгослав Антонијевић (1930–2001), Нови Сад: *Рад Музеја Војводине*, 43/45, 240–241.

Zoja Karanović

Tatjana Vujnović

SERBIAN FOLKLORISTICS IN THE JOURNAL *NARODNO STVARALAŠTVO - FOLKLOR*

Summary

This paper deals with the presence or absence of Serbian research papers on folklore in the journal “Narodno stvaralaštvo - folklor” which was published by the Yugoslav Folklore Society in Belgrade (1962–1988) and was edited by Dušan Nedeljković. After his death in 1984, the journal was edited by Dragoslav Antonijeвић. The papers published in “Narodno stvaralaštvo” predominantly dealt with various folklore topics on spiritual and material culture of Yugoslav peoples and minorities, but other European and non-European peoples were included as well. Papers on Serbian folklore were present in this publication, but they were often not recognized as such because Serbian authors mostly used Latin alphabet and avoided the attribute *Serbian* in the papers which dealt with Serbian

folk material and issues. In order to make Serbian folklore and papers on Serbian folklore published in the journal more visible, we have decided to make a bibliography of such research papers and present it here.

БИБЛИОГРАФИЈА

Ова библиографија сачињена је с намером да илуструје присуство/одсуство српске фолклористике у публикацији *Народно стваралаштво – folklor* и она библиографија обухвата само научно-истраживачке радове, који су до 1985. објављивани без заједничког наслова, а од тада у оквиру рубрике *Огледи и студије*. Наслови радова и имена аутора наведени су хронолошки, по годинама, свескама, односно бројевима, а унутар сваке појединачне свеске наводе се оним редом како су публиковани и писмом на којем су штампани.

Св. 1, јануар 1962.

Dušan Nedeljković, *Problem narodnog stvaralaštva danas*, 1–4.

Vinko Žganec, *Folklor sela i grada*, 5–8.

Јован Вуковић, *Ка даљем проучавању версификације у нашем народном десетерцу*, 9–14.

Нико С. Мартиновић, „Рваласи” из хрисовуље Ивана Црнојевића, 15–18.

Алија Nametak, *Nastrudin-hodža kojemu se ne smijemo*, 19–20.

Оливера Младеновић, *Сценско извођење партизанских игара*, 21–26.

Nikola Bonifačić-Rožin, *Svadbena igra „Traženje ptice” kod Valvasora i danas*, 27–31.

Zmaga Kumer, *Šestero otroških primitivnih instrumentov iz Slovenije*, 32–36.

Ангелина Крстева, *О дорјанским ћилимима*, 37–42.

Св. 2, април 1962.

Ристо Ковијанић (Котор), *Новак Ковач*, 81–90.

Алија Nametak (Sarajevo), *Jedna stara mostarska narodna pjesma*, 91–92.

Саво Ј. Оровић (Београд), *Две епске народне песме ослободилачког рата*, 93–97.

Душан Недељковић (Београд), *Прва етапа прелажења колективног у индивидуално и обратно у народном стваралаштву и критеријум овог прелажења*, 98–108.

Radmila Fabijanić (Sarajevo), *Narodno stvaralaštvo u privremenim ljudskim zajednicama*, 109–114.

Stjepan Stepanov (Zagreb), *Pjevano oponašanje svirke lijericе na južnom Jadranu*, 115–121.

Св. 3–4, јули–октобар 1962.

Кирил Пенушлиски (Скопје), *Рад у македонским пословицама*, 161–165.

Stipe Banović (Zagreb), *Zidanje banjalučke džamije Ferhadije u narodnoj pjesmi i priči prema historiji*, 166–173.

Алберт Б. Лорд (Кембриџ, Масачусетс, САД), *Епски певач*, 174–178.

Николај Кравцов (Москва), *Јужнословенски, српскохрватски и српски епос*, 179–185.

- Душан Недељковић (Београд), *Друга етапа прелажења индивидуалног у колективно и обратно у народном стваралаштву и критеријум овог прелажења*, 186–197.
- Миленко С. Филиповић (Сарајево), *Коауторство у народној песми*, 198–203.
- Ante Nazor (Zagreb), *O stvaraocima naših narodnih revolucionarnih pjesama*, 204–208.
- Петар Влаховић (Београд), *Три антитужбалице народне поезије ослободилачког рата*, 209–212.
- Mark Krasnići (Priština), *Rad na objavljivanju šiptarske narodne poezije u Jugoslaviji posle revolucije*, 213–219.
- Миодраг С. Лалевић (Београд), *Пословице живе и умиру*, 220–223.
- Jaroslav Markl (Prag), *Češke gajde*, 224–228.
- Оливера Младеновић (Београд), *Прилог проучавању назива народних игара*, 229–234.
- Слободан Зечевић (Београд), *Предања о русалијским гробљима у источној Србији*, 235–243.
- Alija Nametak (Sarajevo), *Gledanje službene Turske na pjevanje narodnih pjesama u Bosni*, 244–245.

Св. 5, јануар 1963.

- Zvonko Lovrenčević (Bjelovar), *Tambura „samica” i okolici Bjelovara*, 313–324.
- Karel Horálek (Prag), *Južnoslovenski destercas*, 325–327.
- Душан Недељковић (Београд), *Трећа етапа прелажења колективног у индивидуално и обратно у народном стваралаштву и критеријум овог прелажења*, 328–343.
- Vinko Žganec (Zagreb), *Pitanje nove jugoslavenske himne*, 344–346.
- Стојан Џуцев (Софија), *Црте из живота народних песама*, 347–354.
- Милица Илијин (Београд), *Шетна кола*, 355–359.

Св. 6, април 1963.

- Даница и Љубица С. Јанковић (Београд), *Играње под маскама у Србији*, 401–407.
- Душан Недељковић (Београд), *Законита напредност савремене наше народне песме*, 408–412.
- Olinko Delorko (Zagreb), *Zanimljiv motiv pisane i tradicionalne poezije*, 413–416.
- Hajrudin Ćurić (Sarajevo), *Nepoznata legenda o hercegu Stjepanu*, 417–419.
- Dragutin Mićović (Beograd), *Krajinske, krajiške ili krajišničke narodne pesme*, 420–425.
- Милица Бошковић-Матић (Београд), *Фолклорне децје играчке посуда и зооморфне пластике од глине у историјској ретроспективи*, 426–433.
- Radmila Petrović (Beograd), *Metoda merenja intervala u narodnim melodijama*, 434–441.
- Dragoslav Dević (Beograd), *Dijakritički znakovi u zapisivanju naših narodnih melodija*, 442–446.

Св. 7, јул 1963.

- Slobodan Zečević (Beograd), *Homerov ep i naše narodne igre*, 485–493.
- Душан Недељковић (Београд), *Динамичка структура препорода савременог народног стваралаштва народа Југославије са нарочитим обзиром на улогу и значај радничког фолклора*, 494–502.
- Оливера Младеновић (Београд), *Коло као основни облик игара Јужних Словена*, 503–

508.

Радмило Димитријевић (Београд), *Мотив о ђаволку*, 509–511.

Alija Nametak (Sarajevo), *Dva detalja o odnosu narodne pjesme i historije*, 512–514.

Vinko Žganec (Zagreb), *Stjepan Banović*, 515–516.

Св. 8, октобар 1963.

Душан Недељковић (Београд), *Његош гуслар и фолклорист*, 567–583.

Krešimir Georgijević (Beograd), *Uticaj narodnog stvaralaštva na našu književnost XVIII veka*, 584–590.

Иван Коев (Софија), *Процеси рађања новог епоса ослободилачке борбе бугарског народа*, 591–597.

Radmila Petrović (Beograd), *Etnomuzikolog Miodrag Vasiljević*, 598–601.

Слободан Зечевић (Београд), *Јужнословенски митски фолклор у очима странаца и Словена*, 602–609.

Драгољуб Јовашевић (Чачак), *О народном стваралаштву у чачанском крају*, 610–612.

Вера Милутиновић (Нови Сад), *Опаклија у Војводини*, 613–617.

Александар Линин (Скопје), *Традиционална пракса у народној инструменталној музици Македоније*, 618–624.

Св. 9–10, јануар–април 1964.

Cvjetko Rihtman (Sarajevo), *Dva problema naše organologije: bubanj na đerdinu i slavić*, 653–657.

Milica Ilijin (Beograd), *Radničko kolo*, 658–661.

Душан Недељковић (Београд), *Вук фолклорист у културној револуцији нашег доба*, 662–668.

Herbert Peukert (Jena), *Vukova ličnost internacionalnog ranga*, 669–672.

Живомир Младеновић (Београд), *Вуков зборник народних песама*, 673–678.

Karel Horálek (Praha), *Dve Vukove prirovetke (br. 4 i 51)*, 679–684.

Миљана Радовановић (Београд), *Азадовски о Вуку Караџићу у историји руске и светске фолклористике*, 685–689.

Мирко Барјактаровић (Београд), *Вуков „Рјечник” – лексикон етнографије и фолклористике и његова књига „Живот и обичаји народа српског”*, 690–693.

Драгослав Девих (Београд), *Мелодије Вукових песама*, 694–696.

Крешимир Георгијевић (Београд), *Мажуранићев однос према народној поезији*, 697–701.

Slobodan Zečević (Beograd), *Ljeljenovo kolo*, 702–710.

Zvonko Lovrenčević (Bjelovar), *Ladarice*, 711–713.

Најрудин Ћурић (Sarajevo), *Neke naše narodne legende s kraja XIX vijeka*, 714–716.

Ненад Љубинковић (Београд), *Ко је „дванаести војвода” у народној песми „Смрт војводе Каице”*, 717–721.

Andrijana Gojković (Beograd), *Cigani i muzika*, 722–728.

Св. 11, јул 1964.

Вера Кличкова (Скопје), *Зурлацијско-гајдацијски занат у Прилепу*, 773–780.

- Виктор Гусев (Лењинград), *Вук Караџић и руска фолклористика*, 781–784.
 Zlatko Klátik (Bratislava), *Vuk i uticaj srpskohrvatske junačke pesme na književnost slovačkog romantizma*, 785–796.
 Голуб Добрашиновић (Београд), *О Вукову забавнику „Даници“*, 797–801.
 Alija Nametak (Sarajevo), *Prvi folkloristi muslimani u Bosni*, 802–806.
 Десанка Николић (Београд), *Прилог проучавању Сињске алке*, 807–813.
 Борислав Првуловић (Књажевац), *Пролећне песме у селима око Књажевца и Зајечара*, 814–818.
 Рефик Музафаров (Москва), *О српским и татарским народним пословицама*, 819–822.
 Lorenc Antoni (Pristina), *Čitelija*, 823–830.
 Václav Frolec (Brno), *Razvoj narodne arhitekture u jugoistočnoj Moravskoj*, 831–835.

Св. 12, октобар 1964.

- Саопштења на симпозијуму посвећеном радничком фолклору одржаном у Никшићу од 2. до 4. октобра 1964.
 Душан Недељковић (Београд), *Проблеми развитка данашњег радничког фолклора*, 869–890.
 Нико С. Мартиновић (Цетиње), *Раднички фолклор Црне Горе*, 891–898.
 Ante Nazor (Zagreb), *O razvitku folkloru i radničkim sredinama Hrvatske*, 899–907.
 Radoslav Hrovatin (Ljubljana), *Problemi istraživanja radničke pesme u Sloveniji*, 908–913.
 Ђиро Ђамилов (Скопје), *О македонској радничкој песми*, 914–917.
 Виктор Е. Гусев (Лењинград), *Однашање буржоаске, народњачке, социјалдемократске и марксистичке фолклористике према радничком фолклору*, 918–919.
 Mária Kosová (Bratislava), *Débuts des recherches de la culture de la classe ouvrière en Slovaquie*, 920–924.
 Sonja Burlasová (Bratislava), *Neki problemi savremenog folklornog stvaralaštva s obzirom na pesme vezane za novi proces kolektivizacije poljoprivrede*, 925–933.
 Цветана Романска (Софија), *Към въпросе за проучването на българския работнически фолклор*, 934–940.
 Николай Кауфман (Софија), *Взаимовлияния между югославската и българската революционна песен*, 941–948.
 D. N. i M. I., *Zaključci simpozijuma o radničkom folkloru*, 949–950.

Св. 13–14, јануар–април 1965.

- Кирил Пенушлиски (Скопје), *Непознато предание за Марко Кралевик и Секула детенце*, 991–999.
 Zlatko Špoljar (Opatija), *Dvije narodne pjesme o Kraljeviću Marku iz Podravine*, 1000–1002.
 Đorđe Sp. Radojičić (Novi Sad), *Mali prilog proučavanju „Slova o polku Igorovu“*, 1003–1007.
 Charles Hyart (Liège, Belgique), *Srpske narodne pesme i chansons de geste*, 1008–1016.
 Zija Kučukalić (Sarajevo), *Kornelije Stanković – nosilac Vukovih ideja u srpskoj muzici*, 1017–1021.
 Драгослав Антонијевић (Гетинген), *Вук Караџић у музеју браће Грим*, 1022–1029.

- Милош Слијепчевић (Београд), *О Тешану Подруговићу*, 1030–1035.
 Саво Оровић (Београд), *Породична задруга и фолклор*, 1036–1039.
 Н. Шаракшинова (Иркутск, СССР), *Савремено народно песничко стваралаштво Бурјата*, 1040–1047.
 Душан Недељковић (Београд), *Млада авангарда о ренесансу фолклора у предвечерју наше револуције*, 1048–1052.
 Slobodan Zečević (Beograd), *Orgijastičke svečanosti letnje solsticije*, 1053–1062.
 Кирил Пенушлиски, *Женидба са мртвацем у македонском фолклору*, 1063–1068.
 Dušan Holý (Brno), *Odnosi instrumentalnog i vokalnog izražavanja u narodnoj muzici*, 1069–1077.

God. IV, sv. 15–16, juli–oktobar 1965.

- Memoriae Ioannis Grafenauer
 Niko Kuret (Ljubljana), *Narodopisna oporoka Ivana Grafenauerja*, 1127–1131.
 Борис Н. Путилов (Ленинград), *Словенская баллада „Ribniška Jerica” в свете сравнительных данных*, 1132–1138.
 Oldřih Sirovátka (Brno), *Stylizace postav v české lidové baladě*, 1139–1143.
 Erich Seemann (Freiburg i/Br), *Das Schwelllied von den Tieren, die sich auffressen*, 1144–1152.
 Zmaga Kumer (Ljubljana), *Potujoči verzi: Prispevek k raziskovanju stila slovenske ljudske pesmi*, 1153–1159.
 Boris Kuhar (Ljubljana), *Ljudski pesnik Čerenjak*, 1160–1168.
 Цветана Романска (София), *Един ширококоразпространен мотив в българските народни предания*, 1169–1178.
 Rolf Wilh. Brednich (Freiburg i/Br), *Alexanders Zug nach dem Lebenswasser in der südos-teuropäischen Volksüberlieferung*, 1179–1191.
 Vljako Palavestra (Sarajevo), *Narodna predanja o kamenim krstovima u okolini Stoca*, 1192–1196.
 Maja Bošković-Stulli (Zagreb), *Grimmov zapis Vukove Pepeljuge*, 1197–1204.
 Leopold Kretzenbacher (Kiel), *Ein „gestohlener” Schwank bei Ernest Hemingway*, 1205–1210.
 Milko Matičetov (Ljubljana), *Pitanje vetra pri Slovencih*, 1211–1214.
 Slobodan Zečević (Beograd), *Određivanje sudbine pri rođenju u Južnih Slovena*, 1215–1222.
 Sergij Vilfan (Ljubljana), *Vlaška rota*, 1223–1227.
 Robert Wildhaber (Basel), *Formen der Besitzergreifung im Volksrecht, im Volksglauben und in der Volksdichtung*, 1228–1239.
 Niko Kuret (Ljubljana), *Drabosnjakov (?) rokopis „Izgubljenega sina” (Začasno poročilo)*, 1240–1245.
 Gaetano Perusini (Udine), *Friulani e sloveni*, 1246–1255.
 Milovan Gavazzi (Zagreb), *Tragom jedne zablude*, 1256–1260.
 Vilko Novak (Ljubljana), *Avgust Pavel in slovensko ljudsko pesništvo*, 1261–1267.

God. V, sv. 17–19, januar–juli 1966.

II Symposium international sur la chanson ouvriere à Velenje du 12 au 14 septembre 1965
Le premier thème: *Methodes et résultats des recherches faites sur la chanson ouvrière et le folklore ouvrier*.

Dušan Nedeljković (Beograd), *Le folklore ouvrier et la chanson ouvrière de masse*, 1279–1295.

М. Друскин (Ленинград), *Вопросы методики изучения рабочей песни*, 1296–1303.

Hermann Strobach (Berlin), *Herkunft und Quellen des frühen deutschen Arbeiterliedes*, 1304–1311.

Radoslav Hrovatin (Ljubljana), *Origine et formation de la chanson ouvrière*, 1312–1317.

Friedrich Vogl (Wien), *Das Arbeiter – und Volkslied im Kampf gegen Willkür und Unterdrückung*, 1318–1322.

Mária Kosová (Bratislava), *Quelques questions préliminaires sur l'étude des légendes et chansons minières*, 1323–1326.

Antal Sztatmári (Budapest), *Bericht über die Arbeiterliedforschung in Ungarn 1961–1965*, 1327–1334.

Николай Кауфман (София), *О рабочих песнях в Болгарии*, 1335–1341.

Gheorghe Ciobanu (Bucureşti), *La recherche de la chanson ouvrière en Roumanie*, 1342–1344.

Dragoslav Antonijević (Beograd), *Das charakteristische Repertoire eines Arbeitersängers epischer Volkslieder in Serbien*, 1345–1351.

Сава Вукосавлев (Новый Сад), *Массовая рабочая песня в Сербии*, 1352–1355.

Lubica Droppová (Bratislava), *Einige Probleme und Methoden der Arbeiterliederforschung in der Slowakei*, 1356–1359.

Adolf Dygacz (Katowice), *Das Berg – und Hüttenarbeiterlied in Polen*, 1360–1368.

Нико С. Мартинович (Цетиње), *Рабочая песня и рабочий фольклор в Югославии*, 1369–1380.

Петар Влахович (Белград), *Рабочий как создатель и как тема в народной поэзии Санджака*, 1381–1393.

Ќ. Ćamilov (Skopje), *Le chant macédonien populaire et ouvrier*, 1394–1398.

Васил Хаджиманов (Скопје), *Рабочая песня в Македонии*, 1399–1401.

Václav Pletka (Praha), *Über einige Ästhetische Kriterien bei der Bewertung der Arbeiterlieder*, 1403–1406.

Василий Базанов (Ленинград), *Русские революционные народники и рабочий фольклор*, 1407–1413.

Борис Н. Путилов (Ленинград), *Русский рабочий фольклор и художественные традиции*, 1414–1420.

Inge Lammel (Berlin), *Zur ethischen Funktion des deutschen KZ-Liedes*, 1421–1428.

God. V, sv. 20, oktobar 1966.

Abdurahman Nametak (Sarajevo), *Nepoznata „Ganibegovica” i „Hasanaginica”*, 1433–1439.

Milko Matičetov (Ljubljana), *Makedonska povedka o razmejitenem teku*, 1440–1443.

Душан Недельковић (Београд), *Још један од извора и путева настанка партизанске*

песме „Крајински смо млади партизани”, 1444–1455.

Hannah Laudová (Praha), *Estetika tradicionalnog narodnog plesa i zahtevi za njegovu modernu inscenaciju*, 1456–1459.

Драгослав Антонијевић (Београд), *Сврљешки сточарски фолклор*, 1460–1467.

Драгољуб Јовашевић (Чачак), *Фестивал у ужичкој републици 1941*, 1468–1470.

Јован Ф. Трифуноски (Скопје), *О народној поезији у области Бабуне и Тополке*, 1471–1472.

Радош Требјешанин (Лесковац), *Трагови лапота у предању и приповеткама Јужне Србије*, 1473–1474.

Год. VI, св. 21, јануар 1967.

Vinko Žganec (Zagreb), *Pjevanje i muzička pratnja istarskih, krčkih i novljanskih pučkih pjesama*, 1–5.

Саво Вукмановић (Цетиње), *Народно стваралаштво у Вуковој редакцији*, 6–10.

Н. Шаракшинова (Иркутск, СССР), *Савремено певање староседелачког становништва њерчинског краја са нарочитим обзиром на савремену сатиричну баладу*, 11–19.

Џон Фајн (Њујорк), *Мртвачка рука и рука магична*, 20–22.

John V. A. Fine (New York), *The dead men's hand and the hand of glory*, 23–25.

Слободан Зечевић (Београд), *Порекло веровања да самртник лакше издише на земљи*, 26–30.

Alija Nametak (Sarajevo), *Prilog bibliografiji bosanskog Nastrudin-hodže*, 31–35.

Жарко Илић (Сарајево), *Војничке народне пјесме Босне и Херцеговине из првог свјетског рата*, 36–39.

Год. VI, св. 22–24, април–октобар 1967.

Душан Недељковић (Београд), *Ослободилачки хуманизам Филипа Вишњића*, 69–86.

Vinko Žganec (Zagreb), *Etnomuzikološki rad Jugoslavenke akademije*, 87–91.

Jon Taloš (Bukurešt), *Vuk Karadžić u rumunskoj folkloristici XIX veka*, 92–103.

Петар Влаховић (Београд), *Савремене везене тужбалице Бродарева*, 104–108.

Најрудин Ћурић (Сарајево), *Narodna pjesma o Muji Hrnjici i Kostreš harambaši*, 109–120.

Момчило Златановић (Врање), *Лазаричке песме у Врању и околини*, 121–133.

Миодраг Матицки (Београд), *Добричин крст и Маргутина унка*, 134–136.

Marian Wenzel (New York), *Neki komentari o odvojenoj ruci na bosanskim nadgrobnim spomenicima*, 137–140.

Јованка Бутовски (Смедеревска Паланка), *Светковина живе ватре у Азањи*, 141–143.

Видосава и Светозар Поповић (Београд), *„Тканичка” – орнамент на двопретним чарапама Тимочке крајине*, 144–150.

Год. VII, св. 25, јануар 1968.

Posvećeno akademiku Vinku Žgancu

Jerko Bezić (Zagreb), *Etnomuzikološki rad akademika Vinka Žganca*, 1–10.

Ivan Ivančan (Zagreb), *Vinko Žganec zapisivač narodnih plesova*, 11–15.

Olinko Delorko (Zagreb), *Vinko Žganec i naša narodna poezija*, 16–19.

Maja Bošković-Stulli (Zagreb), *Balada o pastiru i tri vještice*, 20–36.

- Душан Недељковић (Београд), *Орска песма наше револуције у лимитрофним областима*, 37–42.
- Борис Путилов (Лењинград), *О упоредно-историјском проучавању руске и јужнословенске епике*, 43–46.
- Кирил Пенушлиски (Скопје), *Илинденско востание во македонската револуционерна поезија*, 47–51.
- Zmaga Kumer (Ljubljana), *Skladnosti in razlike v južnoslovanskih variantah balade o razbojnikov ženi*, 52–60.
- Изаљиј Земцовски (Лењинград), *Прилог питању строфике народних песама (из јужнословенско-руских паралела)*, 61–69.
- Dunja Rihtman (Sarajevo), *Arhaični elementi u svatovskim pjesmama Srba i Hrvata bosansko-hercegovačkog sela*, 70–75.
- Саво Вукмановић (Цетиње), *Гусле на црногорском двору*, 76–79.

Год. VII, св. 26–27, јули–октобар 1968.

- Душан Недељковић (Београд), *Усмени народни песник Коста Рацин и народно стваралаштво*, 99–132.
- Видосава Николић Стојанчевић (Београд), *Илинденска епоеја и наша народна песма ослободилачке борбе и револуције*, 133–152.
- Јован Ф. Трифуноски (Скопје), *Прилог познавању народног песништва Кичевског краја*, 153–157.
- Андрија Лаиновић (Скопје), *Војничке окупаторске песме из првог светског рата у старој Подгорици (дан. Титограду)*, 158–160.
- Emilia Komišel (Bukurešt), *Vlaška ratna pesma iz Krajine*, 161–164.
- Оливера Младеновић (Београд), *Орске песме и њихово место у систематизацији српскохрватских народних песама*, 165–172.
- Ненад Љубинковић (Београд), *Јелен у буграштицама*, 173–177.
- Светозар Георгијевић (Ниш), *Мотив о ђаволу и девојкама на прелу*, 178–181.

Год. VII, св. 28, октобар 1968.

- Љубица С. Јанковић (Београд), *Тихомир Р. Ђорђевић и значај његовог „Караџића”*, 203–216.
- Dušan Nedeljković (Beograd), *Značaj naučnog dela Tihomira Đorđevića*, 217–223.
- Драгослав Антонијевић (Београд), *Научне методе и технике Тихомира Ђорђевића*, 224–229.
- Slobodan Zečević (Beograd), *Đorđevići prilozi srpskoj mitologiji*, 230–233.
- Светозар Ђулибрк (Београд), *Социолошка страна научног дела Тихомира Ђорђевића*, 234–247.
- Nenad Ljubinković (Beograd), *„Crkveni letopis” biskupa Andrije Zmajevića i narodne pesme dugoga stiha*, 248–252.
- Миодраг Матицки (Београд), *Балада о Дамјану*, 253–262.
- Љубиша Р. Ђенић (Чајетина), *„Читање уз чашу” – здравице на Златибору*, 263–268.

Год. VIII, св. 29–32, 1969.

Посвећено академику Душану Недељковићу

Милица Илијин (Београд), *Професор Недељковић и „Народно стваралаштво”*, 1–4.

Љубица С. Јанковић (Београд), *Рад академика Душана Недељковића у Етнографском институту Српске академије наука и уметности*, 5–10.

Светозар Ћулибрк (Београд), *Социолошки проблеми у научном делу професора Недељковића*, 11–13.

Борис Н. Путилов (Ленинград), *Дорогой и многоуважаемый академик, профессор, доктор Душан Недељкович!*, 15–18.

Алојз Шмаус (Минхен), *Погибија војводе Момчила*, 19–31.

Herbert Peukert (Jena), *Zum Verhältnis von Volks- und Kunstdichtung Das Fatima-Lied in Njegošs „Gorski vijenac”*, 33–43.

Виктор Е. Гусев (Ленинград), *О комплексном изучении фольклора*, 45–47.

Charles Hyart (Liège), *Notes sur une pesma moderne*, 49–53.

Henryka Czajka (Warszawa), *Niektóre mity w potudniowosłowiańskiej epice ludowej*, 55–66.

Oldřich Sirovátka (Brno), *Historická tematika v pověsti a balade*, 67–76.

Adrian Fochi (Bucarest), *Parallèles folkloriques entre Roumains et Serbo-Croates*, 77–89.

Jovan Vuković (Sarajevo), *Zvukovna analiza jedne lirske narodne pesme*, 91–98.

Petar Vlahović (Beograd), *Jugoslovenska folkloristika u rukopisnoj građi Poljaka Oskara Kolberga*, 99–107.

Милош Слијепчевић (Београд), *Јован Ковач од Гаџка*, 109–112.

Miodrag Maticki (Beograd), *Slepi pevači Luke Ilića Oriovčanina*, 113–116.

Ненад Љубинковић (Београд), *Помени скалпирања у народним песмама Југословена*, 117–119.

Саво Ђ. Оровић (Београд), *Епске народне песме и гусле*, 121–127.

Ante Nazor (Zagreb), *Nekoliko napomena iz narodnu poeziju NOR-a*, 129–135.

Радослав Требејшанин (Београд), *Облици децјег народног стваралаштва Народноослободилачке борбе и Револуције Јабланице и Пусте Реке*, 137–147.

Magdalena Andelić (Novi Sad), *Neobjavljeno pismo Jožefa Sekača Jakovu Gerčiču*, 149–153.

Илија Николић (Београд), *Бугарски препис Вукове прве књиге лајпцишког издања Народних српских пјесама*, 155–160.

Vinko Žganec (Zagreb), *Pjevanje u hrvatskoj glagoljaškoj liturgiji*, 161–172.

Cvjetko Rihtman (Sarajevo), *O nekim faktorima strukture melopoetskih oblika*, 173–179.

Radoslav Hrovatin (Ljubljana), *Plurale tantum v terminologiji muzičnih instrumentov*, 181–185.

Александар Линин (Скопје), *Мелодиката на Битолско-Охридската епика*, 187–200.

Изалий Земцовский (Ленинград), *Этногенез в свете музыкального фольклора*, 201–211.

Emilie Comişel (Bukarest), *Les genres de la musique populaire roumaine – Doîna (genre commun aux peuples balcaniques)*, 213–244.

Soňa Burlasová (Bratislava), *Vzt'ah textu a melódie v slovenských ľudových baladách*, 245–252.

- Стоян Джуджев (София), *Към въпроса за генезиса на народните песни (Синхронична и диахронична фолклористика)*, 253–263.
- Ghizela Suliteanu (Bucarest), *La musique dans les narrations des Orientaux de la République Socialiste de Roumanie*, 265–285.
- Dunja Rihtman (Zagreb), *Aerofoni instrument „ćurlin” na otoku Braču*, 287–289.
- Hannah Laudová (Praha), *Projevy akulturačního procesu v tanečním folklóru jugoslávských Čechů na Daruvarsku*, 291–302.
- Jelena Dopuđa (Sarajevo), *Osvrt na neke promjene u narodnim igrama Bosne i Hercegovine*, 303–312.
- Вера К. Соколова (Москва), *Историческая устная проза и действительность*, 313–322.
- Јован Вукмановић (Цетиње), *Иван Црнојевић у народном предању*, 323–325.
- Миодраг Лалевић (Београд), *Значење трију Вукових пословица*, 327–330.
- Маја Бошковић- Stulli (Zagreb), *Kako je partizan Nidžo ubio kugu*, 331–333.
- Нико Мартиновић (Цетиње), *Људскоћа*, 335–337.
- Слободан Зечевић (Београд), *Легенда о вуцијем пастиру и хромом вуку*, 339–346.
- Šefcet Plana (Priština), *Vuzmi*, 347–352.
- Н. Шаракшинова (Иркутск), *Култ грозы*, 353–357.
- Мирко Барјактаревић (Београд), *О етничким групама у Југославији*, 359–364.
- Маргарита Кашуба (Москва), *Общественная жизнь сельского населения Кубани до великой Октябрьской социалистической революции*, 365–376.
- Václav Frolec (Brno), *K otázce vlivu kolonizačních proudů na vývoj lidového domu v Podunají*, 377–384.
- Sanja Lazarević (Zagreb), *Razmišljanja na temu folklor u primjeni*, 385–388.

Год. IX, бр. 33–34, 1970.

- Цветанка Органчиева (Скопје), *Редок истражувач на македонската епика*, 1–5.
- Кирил Пенушлиски (Скопје), *Македонске народне песме народноослободилачке борбе и револуције*, 6–10.
- Milica Purić (Kopenhagen), *Mentalitet i folklor Eskima istočnog Grenlanda*, 11–24.
- Миљана Радовановић (Београд), *Владимир Хнатјук и фолклор бачких Русина*, 25–31.
- Breda Vlahović (Beograd), *Igra „svadba” na prelima bačkih Rusina*, 32–36.
- Миодраг Матицки (Београд), *Две збирке српских народних приповедака из Баната*, 37–45.
- Вера Антић (Скопје), *Рефлекси једног средњевековног романа у нашем фолклору*, 46–57.
- Цветана Романска (Софија), *Узајамне везе поетских и прозних дела херојске тематике у бугарском фолклору*, 58–67.
- Ante Nazor (Zagreb), *Nikolaj Kravcov o jugoslavenskoj suvremenoj folkloristici*, 68–70.
- Миограф С. Лалевић (Београд), *Др Алојз Шмаус*, 71–75.
- Magdalena Anđelić (Novi Sad), *Neobjavljeno pismo vladike Đorđa Brankovića Đorđu Radiću povodom mađarskog prevoda kosovskih pesama*, 76–77.
- Светозар Георгијевић (Ниш), *Мотив о пону тврдици*, 78–81.

Год. IX, бр. 35–36, 1970.

- Петар Влаховић (Београд), *Неки новији облици наших народних тужбалица*, 105–112.
 Jeanne Jouin (Paris), *Povodom arapskih zagonetaka*, 113–116.
 Васил Хаџиманов (Скопје), *Народни песни и фолкор на Јужни Уист*, 117–119.
 Илија Николић (Београд), *Руднички гуслар Рајко Ивковић*, 120–122.
 Душан Недељковић (Београд), *Лењин и народно стваралаштво*, 123–131.
 Драгољуб Драгојловић (Београд), *Трагови богумилске идеологије у фолклору балканских народа*, 132–140.
 Slobodan Zečević (Beograd), *Poreklo naših verovanja o kućnoj zmiji*, 141–150.
 Хајрудин Ђурић (Сарајево), *Земљотрес у народном вјеровању*, 151–153.
 Јов. Ф. Трифуноски (Скопље), *О народном песништву кочанско-виничког краја*, 154–156.
 Новак Љ. Миљанић (Нови Сад), *Лазар Пециреп*, 157–166.
 Радосав Ј. Перуновић (Београд), *Накадашња кола и забаве у селу Дреновитици у Црној Гори*, 167–171.

Год. X, бр. 37 и 38, 1971.

- Бранко Ћопић (Београд), *Како смо пропјевали. Револуција и поезија*, 1–5.
 Воја Vojvodić-Baić (Srb), *Kako su u Lici nastajale narodne pjesme revolucije*, 6–15.
 Душан Недељковић (Београд), *Полигенетски карактер стваралачког преобрежаја народних песама револуције*, 16–28.
 Блаже Петровски (Скопје), *Јунакот во македонските народни песни од НОБ*, 29–35.
 Ђорђе Радишић (Београд), *„Буна против дахија” и „врабац” у Ужицу 1941*, 36–41.
 Mirko Matičetov (Ljubljana), *Današnja slovenačka narodna priča i njeni pripovedači*, 42–44.
 Magdalena Andelić (Novi Sad), *Mađarske narodne balade u Vojvodini njihov odnos prema baladama u Mađarskoj i južnoslovenski elementi u njima*, 45–58.
 Miodrag V. Stojanović (Beograd), *Latinski prevod „Hasanaginice”*, 59–64.
 Alija Nametak (Sarajevo), *Relikti dvovjerstva*, 65–66.
 Драгослав Девих (Београд), *Сврљиска цевара и њена лимитрофна типичност*, 67–73.
 Љубиша Рајковић (Неготин), *Неке митске тимочке народне песме*, 74–77.
 Вера Антиќ (Скопје), *Свети Ѓорѓи и народната традиција*, 78–83.
 Момчило Златановић (Врање), *Пет легенди о Марку Краљевићу Врања и јужне Србије*, 84–86.
 Јован Ф. Трифуноски (Скопје), *Народна предања Скопске Црне Горе*, 87–90.

Год. X, св. 39–40, јули–октобар 1971.

- Душан Недељковић (Београд), *Десет година „Народног стваралаштва”*, 131–135.
 Nikola Bonifačić Rožin (Zagreb), *Jedan značajan rukopis Ljudevita Gaja*, 136–148.
 Владан Недић (Београд), *Имена Љубдрагових синова у Гундулићеву „Осману”*, 149–151.
 Драгутин Мићовић (Београд), *Имена муслиманске епике у „Горском вијенцу”*, 152–154.

- Voislav Jaćoski (Skopje), *Marko Miljanov u albanskoj narodnoj pesmi*, 155–166.
 Нико Курет (Љубљана), *Фолклорно позориште у Словенаца*, 167–170.
 Vinko Žganec (Zagreb), *Čiča Ivo Čakalić*, 171–179.
 Тиберију Александру (Букурешт), *О настави извесних инструмената народне музике у Румунији: панова свирала*, 180–182.
 Радомир Костадиновић (Црна Трава), *Три црнотравске легенде*, 183–189.
 Радош Требјешанин (Београд), *Пертатски аграрни календар*, 190–194.
 Јованка Бутовски (Битола), *Македонска бајка „Еленица сестрица“*, 195–198.
 Јован Трифуноски (Скопје), *Нека народна веровања Кумановске области*, 199–201.

Год. XI, св. 41–43, јануар–јули 1972.

- Zorica Šimunović (Zagreb), *Život i djelo Aleksandra Freudenreicha*, 1–3.
 Милица Илијин (Београд), *Александар Фројденрајх међу фолклористима*, 5–10.
 Mirijana Gušić (Zagreb), *Napomene uz bunje u Dalmaciji*, 11–20.
 Zmaga Kumer (Ljubljana), *„Bom kajžico naredil z orehovich lupin...“*, 21–26.
 Jelka Radauš Ribarić (Zagreb), *Neki arhitektonski detalji u suhozidu*, 27–37.
 Radoslav Hrovatin (Ljubljana), *Gibnost in zvočnost ob ljudskem stavbarstvu*, 39–44.
 Vinko Žganec (Zagreb), *Neki narodni plesovi iz Hrvatskog zagorja*, 45–56.
 Душан Недљковић (Београд), *Фолклорни род фацетија*, 57–60.
 Nikola Bonifačić Rožin (Zagreb), *Pokladne igre u starom Zagrebu*, 61–68.
 Slavko Batušić (Zagreb), *Aleksandar Freudenreich i kazalište*, 69–74.
 Milovan Gavazzi (Zagreb), *Moždac*, 75–80.
 Миодраг В. Стојановић (Београд), *Античка фолклорна немарска традиција по Витрувију*, 81–86.
 Драгослав Антонијевић (Београд), *Појате на планини Ртњу*, 87–90.
 Muhamed Kadić (Sarajevo), *„Dimalučara“ visoko razvijen tip spratne seoske kuće*, 91–98.
 Marjan Mušić (Ljubljana), *Preobrazba predela pod Brezničkim Pečmi. Eden izmed mnogih primerov razvrednotenja kulturne pokrajine*, 99–102.
 Katica Benc-Bošković (Zagreb), *Neki oblici stambenih zgrada u Konavlima*, 103–109.
 Václav Frolec (Brno), *Stodoly na Moravě a ve Slezsku*, 111–120.
 Hegyi Imre (Budapest), *Etnološko istraživanje narodne arhitekture poslednjih deset godina u Mađarskoj*, 121–136.
 Karl Baumgarten (Rostok), *Vom vormittelalterlichen zum hochmittelalterlichen Hallenhaus*, 137–143.
 Olinko Delorko (Zagreb), *Neke veze između pučkog graditeljstva i usmene poezije*, 145–147.
 Магдалена Веселиновић-Анђелић (Нови Сад), *Лик Краљевића Марка у светлу мађарских превода и оцена српскохрватске народне епике у путописаца XIX века*, 149–160.
 Tvrto Čubelić (Zagreb), *O perspektivama scenskog izvođenja plesova i pjesama*, 161–171.
 Јован Ф. Трифуноски (Скопје), *Народна предања у Кумановском крају*, 173–181.
 Mirko Marković (Zagreb), *O stočarskom kolibama na Dinarskom planinama*, 183–189.
 Jerko Bezić (Zagreb), *Suglasnici – istaknuti dodavanjem poluglasa ə – u narodnom pjevanju*, 191–194.

Vitomir Belaj (Zagreb), *Osebujan način računanja vremena u Slavonskoj Posavini*, 195–197.

God. XI/XII, св. 44–45, октобар 1972. – март 1973.

Posvećeno akademiku Cvjetku Rihtmanu

Miroslava Fulanović-Šošić (Sarajevo), *Cvjetko Rihtman*, 1–13.

Jelena Dopuđa (Sarajevo), *O saradnji sa Cvjetkom Rihtmanom u Institutu za proučavanje folkloru u Sarajevu*, 14–18.

Ljuba Simić (Sarajevo), *Prvi put na terenu sa profesorom Rihtmanom*, 19–23.

Nikola Knežević (Sarajevo), *O radu Cvjetka Rihtmana*, 24–26.

Emilia Comisel (Bucarest), *La plurifonctionnalité des genres folkoriques*, 27–34.

И. И. Земцовский (Ленинград), *Детский фольклор и календарная песня*, 35–41.

Райна Д. Кацарова (София), *Върху неравноделните деветвременни тактове в българската народна музика и някои хора, които се играят на тях*, 42–62.

Н. Д. Успенский (Ленинград), *Русский музыкальный фольклор и знаменный распев*, 63–74.

Душан Недељковић (Београд), *Рацинова и народна антитужбалица*, 75–79.

Zmaga Kumer (Ljubljana), *Nekaj drobiža o odsevu ljudske glasbe v besedilih slovenskih poskočnic*, 80–86.

Милица Илијин (Београд), *Контрданс у свету и код нас*, 87–95.

Anna Czekanowska (Warszawa), *The principles of construction of ancient Slavic songs*, 96–116.

Gisela Suliteanu (Bucarest), *A problem of ethnomusicology. An attempt to delimit principles and laws*, 117–126.

Walther Wunsch (Graz), *Mathias Murko und das Wiener Phonogrammarchiv*, 127–128.

Виктор Гусев (Ленинград), *Три романийских гусляра*, 129–134.

Танас Вражиновски (Скопје), *Преданијата на Гоце Делчев*, 135–142.

Milica Obradović (Sarajevo), *Praznoverja u dečjim igrata Bosne i Hercegovine*, 143–147.

Alija Nametak (Sarajevo), *Dresura bosanskih sokolova*, 148–152.

Јован Ф. Трифуноски (Скопје), *Песништво Скопске Црне Горе*, 153–157.

Dunja Rihtman (Sarajevo), *Bibliografija radova akademika Cvjetka Rihtmana*, 158–163.

Год. XII, св. 46, јуни 1973.

Симо Младеновски (Скопје), *Тито во македонската народна поезија*, 1–10.

Voislav Joćoski (Skoplje), *Narodnooslobodilačka borba i Tito u albanskoj narodnoj pesmi*, 11–28.

Војислав Ђурић (Београд), *Химна епској мајци*, 29–31.

Степан Мишанич (Кијев), *Заједничке црте српског епоса о старини Новаку и опришкивског фолклора о Олекси Довбушу*, 32–57.

Миодраг Стојановић (Београд), *Хајдуци – гуслари*, 58–67.

Момчило Златановић (Врање), *Рујно вино*, 68–72.

М. Стојановић (Београд), *Миодраг Ибровац – књижевни историчар и фолкорист (1885–1973)*, 73–77.

Год. XII, св. 47–48, септембар–децембар 1973.

In memoriam Miodragu Vasiljeviću

Зорислава М. Васиљевић (Београд), *Живот и рад Миодрага А. Васиљевића*, 1–19.

Живко Фирфов (Скопје), *Поводом десетогодишњице смрти професора Миодрага Васиљевића*, 20–27.

Радмила Петровић (Београд), *Миодраг Васиљевић у развоју српске етномузикологије*, 28–31.

Мирослав Ненадовић (Београд), *Мој друг Миле Васиљевић*, 32–33.

Раде В. Познановић (Ужице), *Мој учитељ – Миодраг Васиљевић*, 34–36.

Anna Czekanowska-Kuklińska (Warszawa), *Significance of Miodrag Vasiljevic's works for the Interpretation of Slavonic Music*, 37–42.

Vinko Žganec (Zagreb), *Vasiljevićeva sedmojulska nagrada 1962. godine*, 43–46.

Душан Недельковић (Београд), *Фолклорна заједница балканских и карпатских етничких група и народа*, 47–51.

Изалий Земцовский (Ленинград), *Рефранный возглас на месте паузы в сдвоенной строфе*, 52–54.

Владан Недић (Београд), *Четири лирске народне песме из Васиљевићеве Закуте*, 55–58.

Ст. Джуджев (София), *Състояние и задачи на сравнителната балканска етномузикология*, 59–68.

Цветанка Органчиева (Скопје), *Поетиката на македонските народни тежачки со обзир и на другите јужнословенските тажачки*, 69–78.

Миодраг С. Лалевић (Београд), *Народни израз сучешића у оквиру импровизације*, 79–87.

Радослав Меденица (Београд), *Павле Ровински о народној поезији Васојевића*, 88–102.

Год. XIII, св. 49–52, 1974.

Војислав Ђурић (Београд), *Без премца*, 1–3.

Ђуро Гавела (Београд), *У великим открићима*, 4–5.

Душан Недельковић (Београд), *Вук о истини, науци и народној поезији*, 6–15.

Нико С. Мартиновић (Цетиње), *Ровински у Вуковом завичају*, 16–20.

Радосав Меденица (Београд), *Пет нових Вукових књига Српских народних песама*, 21–25.

И. И. Земцовский (Ленинград), *Общеславянские элементы в музыкальном фольклоре балканских народов (на материале песен летних трудовых работ)*, 26–34.

Драгољуб Драгојловић (Београд), *Врзино коло и јеретичка традиција о Верзевулу код Јужних Словена*, 35–40.

Воислав Јакоски (Скопје), *Гоце Делчев у македонској народној песни*, 41–55.

Момчило Златановић (Врање), *Одступања од захтева метричке схеме у епским народним песамама*, 56–61.

Đurđica Hunjak, Sarajevo, *Značaj ponavljanja i procesu stvaranja epske pesme*, 62–66.

Миодраг Матицки (Београд), *„Кроз прстен јабуку“, симболи у усменом песништву*, 67–75.

Миодраг Стојановић (Београд), *Бранков „Ђачки растанак“ и народна песма*, 76–85.

- Вук Недељковић (Београд), *Хомер и Доситеј*, 86–89.
- Новак Р. Миљанић (Нови Сад), *Колаковићи*, 90–93.
- Слободан Зечевић (Београд), *Паганско-хришћанска симбиоза неких митских бића српске народне традиције*, 94–100.
- Саво Ј. Оровић (Београд), *Народна прогноза времена*, 101–112.
- Љубиша Рајковић (Зајечар), *Разјашињење једне алегорије*, 113–115.
- Јован Ф. Трифуноски (Скопје), *Нове сеоске славе у Македонији*, 116–121.
- Oktav Paun (Bukurešt), *Sličnosti motiva u baladama svetske narodne književnosti*, 122–137.
- Милош Ђ. Слијепчевић (Београд), *За биографију Филипа Вишњића*, 138–140.
- Милица Илијин (Београд), *Љубица С. Јанковић*, 141–144.
- Драгутин Мићовић (Београд), *Миловоје В. Кнежевић (1899–1973)*, 145–149.
- Илија Николић (Београд), *Сећање на рудничког гуслара Рајка Ивковића*, 150–154.

Год. XIV, св. 53–56, 1975.

- Душан Недељковић (Београд), *Самртна порука епског народног песника револуције Милутина Вуковића*, 1–15.
- Илија Nikolić (Beograd), *Narodno pevanje u jedinicama narodnooslobodilačke vojske i partizanskih odreda Jugoslavije (1941–1945)*, 16–36.
- Момчило Златановић (Врање), *Врањске народне песме ослободилачког рата и револуције*, 37–45.
- Marija Stanonik (Ljubljana), *O okoliščinah, v katerih je nastajalo slovensko narodnoosvobodilno pesništvo 1941–1945*, 46–53.
- Jan Raupp (Bautzen), *Iz istorije lužičkosrpske muzike*, 54–62.
- Đenana Buturović (Sarajevo), *Neke značajke epske pesme Muslimana u „Erlangenskom rukopisu“*, 63–70.
- Fazli Sulja (Priština), *Osnovne etičke norme i kriteriji u albanskoj narodnoj poeziji*, 71–80.
- Надежда Шаракшинова (Иркутск, СССР), *Мифы бурят о сотворении мира*, 81–87.
- Ј. М. Мелетински (Москва), *Структурирана типологија и фолклор*, 88–104.
- Cvjetko Rihtman (Sarajevo), *O mjestu i ulozi tradicionalne narodne umjetnosti u našem savremenom društvu*, 105–108.
- Ј. Ф. Трифуноски (Скопје), *Легенда о царевој кћери Струми*, 109–112.
- Коле Симичијев (Вроцлав), *Македонска народна лирика код европских народа*, 113–127.
- Миодраг Стојановић (Београд), *Валаоритисове клефтске песме*, 128–132.
- Magdalena Veselinović-Šulc (Novi Sad), *Južnoslovenske varijante narodnih pesama i pripovedaka u Mađarskoj u novije vreme*, 133–140.
- Akil Koci (Priština), *Albanska narodna pesma u svome današnjem muzičkom obliku*, 141–154.
- Renata Peroš (Zagreb), *Češnjak kao apotropiej i pučki lijek u humanoј i veterinarskoј medicini*, 155–169.
- Драгутин Мићовић (Београд), *Др Владан Недић (1920–1975)*, 170–171.

Год. XV–XVI, св. 57–64, 1976–1977.

Посвећено великим јубилејима дуга Тита и револуције

- Душан Недељковић (Београд), *Народни песник о другу Титу*, 1–8.
- Лазо Каровски (Скопје), *Македонската народна песна за Тито*, 9–16.
- Ненад Љубинковић (Београд), *Старо и ново у обликовању епске легенде о Титу*, 17–30.
- Voislav Jačoski (Skopje), *Albanci Jugoslavije o Titu u svojoj narodnoj pesmi*, 31–41.
- Блаже Ристовски (Скопје), *Како е настаната песната „А бре Македонче“?*, 42–47.
- Dragutin Mićović (Beograd), *Narodni pesnik albanske narodnosti o likovima revolucije*, 48–51.
- Đenana Buturović (Sarajevo), *Gradašćevićev ustanak u narodnoj pesmi*, 52–64.
- Magdalena Veselinović Šulc (Novi Sad), *Srpskohrvatska narodna poezija u mađarskim almanasima i časopisima u doba romantizma*, 65–73.
- Kristea Sandu-Timok (Temišvar), *Starina Novak u srpskom i rumunskom eposu*, 74–88.
- Миодраг Стојановић (Београд), *Једна грчка народна песма о Карађорђу*, 89–92.
- Милија Станић (Београд), *Дида гусларка*, 93–98.
- Dejan Bogdanović (Pariz), *Prilog proučavanju Nastradin-hodžinog problema*, 99–106.
- Јасмина Ранчић (Београд), *Рукописна збирка народних умотворина „Рибање на острву Лопуду“ Вида Вулетића-Вуксановића и Франа Иванковића*, 107–114.
- Јован Ф. Трифуноски (Скопје), *Народна предања у власотиначком крају*, 115–121.
- Момчило Златановић (Врање), *Свадебни фолклор у Изморнику*, 122–126.
- Новак Р. Миљанић (Нови Сад), *Разјашњења неких писама из Вукове преписке*, 127–134.
- Блага Белчева (Скопје), *Старите во народните песни, ора, изреки и традиција*, 135–143.
- Михаило Димоски (Скопје), *Македонските народни ора со променливи метроритмички структури*, 144–149.
- Rajko Đurić (Beograd), *Nazivi plemena Roma i romska imena*, 150–154.
- Соња Подворник (Крагујевац), *О даљем развитку „Косовке девојке“*, 155–160.
- Кирил В. Чистов (Москва), *Варијативност као проблем теорије фолклора*, 161–174.
- Саво Вукмановић (Цетиње), *Гуслар Перуновић и Никола Тесла*, 175–178.
- Mirjana Drndarski (Beograd), *Neki vidovi pristupa umetničkoj transpoziciji narodne bajke*, 179–187.
- Станко Опачић Таница (Тушиловићи), *Легенда о Видову врелу*, 188–195.
- Alija Nametak (Sarajevo), *Folklor Muslimana čapljinske regije*, 196–204.
- Љубиша Рајковић (Зајечар), *Мотиви живота и смрти на тимочким песницама*, 205–215.
- Јован Ф. Трифуноски (Скопје), *Стеван Тановић 1883–1956*, 216–219.

Год. XVII, св. 65, јануар–март 1978.

- Đenana Buturović (Sarajevo), *Epske pjesme savremenog kazivača kao izraz etnosocijalne sredine*, 1–6.
- Илија Мамузић (Београд), *О очима и злу Старог Вујадина*, 7–11.
- Борислав Првуловић (Ниш), *Нови народни обичаји у нишком крају*, 12–21.
- Момчило Златановић (Врање), *Нека питања законитости развитка савременог народног стваралаштва*, 22–31.

Милорад Драгић (Београд), *Дела Боре Станковића и Јован Цвијић о разликама патријархалног менталитета и старобалканске цивилизације*, 32–39.

Трико Бицевски (Скопје), *Обредната песна во Кичево*, 40–54.

Svetlana Bajić (Sarajevo), *Arhaični elementi u pogrebnim običajima Muslimana u Janji*, 55–58.

Год. XVII, св. 66–68, април–октобар 1978.

Програм јубиларног XXV-ог Конгреса СУФЈ у Берову 25–30/IX 1978.

Кирил Пенушлиски (Скопје), *Собирањето и истражувањето на малешевскиот фолклор*, 9–12.

Јован Туцаков (Београд), *Здравац у народном животу и стваралаштву Источне Србије*, 15–20.

Бранислава Пауновска-Стевчевска (Скопје), *Старост у етносу и епосу Македоније*, 21–24.

Павол Недо (Лајпциг), *Фолклор у лужичкосрпској култури*, 25–36.

Дара Вучинић-Варга (Приштина), *Српска народна песма Косовске Митровице о социјалистичкој револуцији*, 37–43.

Љубомир Међеши (Нови Сад), *Хајдучија у народном стваралаштву југословенских Русина*, 44–55.

Aleksandar Freudenberg (Zagreb), *Zvone zvona sa zvonara*, 56–77.

Ante Nazor (Zagreb), *Rusko narodno kazalište*, 78–80.

Душан Недељковић (Београд), *Монодраме „Одбране Сократове“ и „Мемоара“ проте Матеје данас и приближавање класике народном стваралаштву*, 81–103.

Миодраг Стојановић (Београд), *Залокостасов препен песме „Златија старца Ђеивана“*, 104–108.

Јованка Ђорђевић (Београд), *Афричка народна песма*, 109–112.

Ђорђе Караклајић (Београд), *Анкетна акција Радио-Београда о традицији песама револуције*, 113–118.

Милорад Кеџман (Београд), *Трагом традиције песама револуције*, 119–125.

Владимир Митровић (Зрењанин), *Фолклорни прилози Јелене Бјеловић Бернадзиковске*, 126–128.

Год. XVIII, св. 69–70, јануар–јуни 1979.

Marija Stanonik (Ljubljana), *Ubesediti motivov o tovarišu Titu v neznanem slovenskem NOV pesništvu 1941–1945*, 3–15.

Šefčet Plana (Priština), *Narodno stvaralaštvo u toku revolucije u Kosovskoj Mitrovici i okolini*, 16–21.

Миливој Родић (Тузла), *Народне пјесме о доктору Младену Стојановићу „човјеку какви ће људи тек бити“*, 22–31.

Zigmund Musijat (Lajpcig), *Društveni i porodični život Lužičkih Srba*, 32–42.

Миодраг Стојановић (Београд), *Српска и грчка устаничка народна песма*, 43–46.

Јованка Ђорђевић (Београд), *Ромиосини у поезији и музици*, 47–52.

Кристја Санду-Тимок (Темишвар), *Поводом румунског превода Вукових збирки. Српске народне песме, Вук Стефановић Караџић, Издавачка кућа „Минерва“*

1977. Букурешт, 53–55.

Dragutin Mićović (Beograd), *O jednoj malo poznatoj zbirci („Muslimanske narodne ju-načke pjesme” Esada Hadžiomerspahića)*, 56–60.

God. XVIII, sv. 71, juli–septembar 1979.

Posvećeno profesoru Zoranu Palčoku

Jerko Bezić (Zagreb), *Zoran Palčok – čovjek akcije*, 113–122.

Anton Četa (Priština), *Partija u albanskim narodnim pesmama narodnooslobodilačke borbe i revolucije naroda i narodnosti Jugoslavije*, 123–129.

Живадин Степановић (Крагујевац), *Годишњи обичаји некад и сад у Горњој Сабанти*, 131–144.

Татјана Филиповић (Београд), *Веселовски и Проп о проблему сижеа у народној књижевности и дефиниција бајке*, 145–160.

Ive Rudan (Pula), *Uloga lokalne radio stanice u poticanju narodnog stvaralaštva (jedan primer iz Istre)*, 161–165.

Коста Милутиновић (Нови Сад), *Јаша Продановић и народна књижевност*, 167–176.

Год. XVIII–XIX, св. 72 и 73, октобар 1979. – март 1980.

Приредили О. М. и М. С., *Свечани скуп фолклориста Југославије у част академика Душана Недељковића*, 1–20.

Петар Влаховић (Београд), *Антрополошко проучавање раса и расизма*, 21–25.

Demuš Šalja (Priština), *Komunistička partija Jugoslavije u albanskoj narodnoj pesmi (Kosova)*, 26–31.

Дара Вучинић-Варга (Приштина), *Раднички фолклор „Трепче“*, 32–35.

Момчило Златановић (Врање), *Фолклорни ансамбл Памучног комбината у Врању*, 36–40.

Лазо Каровски (Скопје), *Фоничкиот слој на јазикот на народната песна за илинденскиот период*, 41–56.

Изолда Гардошова (Будишин), *Живи фолклор у лужичкосрпском селу*, 57–62.

Dimitrios Lukatos (Atina), *Istorijski razvitak grčke folkloristike*, 63–69.

Ana Bećir (Šibenik), *Tradicionalno stvaralaštvo naroda Nepala*, 70–75.

Роксанда Пејовић (Београд), *Дечије народне песме у песмарицама и делима савремених српских композитора*, 76–85.

God. XIX, св. 74–76, април–децембар 1980.

Nikola Antić (Hvar), *Sa pesmom o drugu Titu u narodnooslobodilačkom ratu i revoluciji*, 1–9.

Šefčec Plana (Priština), *Tito i revolucija u albanskom narodnom pevanju*, 10–25.

Лазо Каровски (Скопље), *Извори народне пјесме о Титу*, 26–30.

Marija Stanonik (Ljubljana), *Inverzija Matjaževega mita v himniko tovarišu Josipu Brozu – Titu*, 31–36.

Branko Kostelac (Zagreb), *Retrospektiva istraživanja narodnih plesova Jaskanskog Prigorja i Polja*, 37–43.

Đenana Buturović (Sarajevo), *O istraživanjima narodne poezije u Drežnici kod Mostara*,

44–48.

Стефанос Д. Имелос (Атина), *Грчке легенде о гусларству за време турске владавине*, 49–55.

Момчило Савић (Београд), *Сефардске пословице и изреке*, 56–59.

Год. XX, св. 77, јануар–март 1981.

Посветено на академикот Харалампие Поленаковиќ

Танас Вражиновски (Скопје), *Професорот Д-р Харалампие Поленаковиќ – основоположник на современата македонска фолклористика*, 1–9.

Танас Вражиновски (Скопје), *Разговор со професорот Харалампие Поленаковиќ*, 10–14.

Христо Георгијевски (Београд), *Већ класичне „Странице из македонске књижевности“*, 15–19.

Миодраг Стојановић (Београд), *Грчки превод македонских народних песама*, 20–21.

Момчило Златановић (Врање), *О неким питањима колективног и индивидуалног у поетском народном стваралаштву*, 22–30.

Dragoslav Antonijević (Beograd), *Proricanje budućnosti kod balkanskih stočara*, 31–35.

Đurđica Petrović (Beograd), *Zone delovanja i karakteristike rada zlatara Albanaca katolika na Balkanu u XVIII i XIX veku*, 36–42.

Саво Вукмановић (Цетиње), *Вуков сарадник Ђуко Средановић*, 43–50.

Андријана Гојковић (Београд), *Музички инструменти у песама Алексе Шантића*, 51–57.

Драгомир Антонић (Београд), *Млади истраживачи народног стваралаштва*, 58–62.

Год XX, св. 78–80, април–октобар 1981.

Посвећено четрдесетогодишњици устанка и револуције

Душан Недељковић (Београд), *Песме манифести у народном стваралаштву и поезији наше револуције и највише моралне вредности и категорички императиви нашега времена*, 1–12.

Radmila Kajmaković (Sarajevo), *Simbol vatre u narodnim običajima Bosne i Hercegovine (Prilog proučavanju geneze običaja Titove štafete)*, 13–16.

Слободан Зечевић (Београд), *Света ватра*, 17–21.

Петар Влаховић (Београд), *Ватра и штафета у југозападној Србији и североисточној Црној Гори*, 22–26.

Breda Vlahović (Beograd), *Prilog proučavanju vatre u običajima u Sloveniji danas*, 27–28.

Ranko Barišić (Beograd), *Štafeta omladine naroda i narodnosti Jugoslavije*, 29–34.

Dušan Nedeljković (Beograd), *Pojava, karakter i smisao Titove štafete – štafete mladosti*, 35–40.

Миливој Родић (Тузла), *Томо К. Ђукић – народни пјесник револуције*, 41–47.

Драгољуб Д. Јовашевић (Београд), *Сусрети са проф. Душаном Недељковићем у устанку 1941. и кризи о фолклору*, 48–53.

Год. XXI, св. 81, јануар–март 1982.

Посветено на академикот Блаже Конески

- Танас Вражиновски (Скопје), *Поетот Блаже Конески и народното творештво*, 1–15.
 Трајко Стаматоски (Скопје), *Научната дејност на проф. Блаже Конески*, 16–25.
 Милош Јевтић (Београд), *Академик Блаже Конески о своје револуционарном
 израстању у младости*, 26–31.
 Јелена Допуђа (Сарајево), *Обредне игре у народном стваралаштву Босне и
 Херцеговине*, 32–36.

Год. XXI, св. 81–84, април–децембар 1982.

- Posvećeno etnokoreologu Jeleni Dopuđi
 Miroslava Fulanović –Šošić (Sarajevo), *Jelena Dopuđa – život i rad*, 1–5.
 Милица Илијин (Београд), *Јелена Допуђа о играма за децу*, 6–9.
 Cvjetko Rihtman (Sarajevo), *Orijentalni uticaji u tradicionalnoj muzici Bosne i Hercegovine*,
 10–21.
 Душан Недељковић (Београд), *Ствараоци и носиоци народног стваралаштва*, 22–29.
 Миодраг Стојановић (Београд), *Јуначке игре и надметања клефта/хајдука*, 30–36.
 Roderyk Lange (Jersey), *Razvoj antropološkog proučavanja igre*, 37–48.
 Zvonko Lovrenčević (Zagreb), *Pobačaji i „gusak“, „račak“ i Bilogori*, 49–59.
 Душан Дрљача (Београд), *Творци и носиоци народног стваралаштва међу преосталим
 Пољацима у Југославији*, 60–67.
 Момчило Златановић (Врање), *Фолклорно друштво у селу Тибужду: Из рада наших
 фолклорних друштава*, 68–70.
 Живадин Степановић (Крагујевац), *Драгачевски надгробни споменици и крајпуташа*,
 71–74.
 Ema Evkarpidu (Solun), *Lutkari – prikazivači Karađoza*, 75–86.

Год. XXII, св. 1, 1983.

- Петар Влаховић (Београд), *Допринос др Ника Симова Мартиновића проучавању
 нашег народног стваралаштва*, 1–29.
 Цветанка Органџиева (Скопје), *Кон прашањето за композицијата на „историско-
 епската песна“ – врз основа на јужнословенскиот и рускиот материјал*–, 31–38.
 Šefčet Plana (Priština), *Vaspitni i obrazovni značaj narodnog stvaralaštva Kosova u perio-
 du socijalističke revolucije*, 39–52.
 Момчило Златановић (Врање), *Народна предања из Јужне Србије*, 53–59.
 Милован Марјански (Врање), *Десетерачке песме о актуелним локалним догађајима у
 Меленцима и околини*, 61–64.

Год. XXII, св. 2–4, 1983.

- Alojz Benac (Sarajevo), *Obilježavanje 80-godišnjice života akademika Cvjetka Rihtmana*,
 5–9.
 Мирослава Фулановић Шошић (Сарајево), *Два јубилеја академика Цвјетка Рихтмана*,
 11–15.
 Zmaga Kumer (Ljubljana), *Koroški godec Komatar in njegov clarinet*, 17–19.
 Андријана Гојковић (Београд), *Музички инструмент као извор за проучавање
 историјског развика музичких инструмената*, 21–25.

- Julijan Strajnar (Ljubljana), *Pastirska ljudska glasbila na slovenskem*, 27–32.
 Димитрије О. Големовић (Београд), *Певачице из Рибашевине*, 33–45.
 Đenana Buturović (Sarajevo), *Types de héros populaires dans la poésie épique orale musulmane des Slaves du Sud*, 47–64.
 Радмила Кајмаковић (Сарајево), *Змија у годишњим обичајима Срба у Босни и Херцеговини*, 65–72.
 Astrida Bugarski (Sarajevo), „Čardaklija“ *okoline Tešnja: prilog poznavanju seoskog graditeljstva okoline Tešnja*, 73–81.
 Миливој Родић (Тузла), *Хумористичке и сатиричне пјесме из народноослободилачке борбе*, 83–88.
 Mustafa i Tidža Šoše (Mostar), *Dva stara mostarska kola – Šantićevo i Šolino*, 89–100.

Год. XXIII, св. 1–4, 1984.

- Драгослав Антонијевић (Београд), *Академик Душан Недељковић (1899-1984)*, 3–8.
 Петар Влаховић (Београд), *Уз научно дело академика Душана Недељковића*, 9–18.
 Оливера Младеновић (Београд), *Професор Душан Недељковић – главни и одговорни уредник часописа „Народно стваралаштво“*, 19–26.
 Kitsos A. Makris (Volos), *Uvod u grčko narodno slikarstvo*, 27–35.
 Šefcet Plana (Priština), *Albanske narodne priče u prevodu na srpskohrvatski jezik krajem 19. i početkom 20. veka*, 37–47.
 Milivoj Rodić (Tuzla), *O tipologiji partizanskih narodnih pjesama*, 49–55.
 Душан Ј. Мартиновић (Цетиње), *Фолклористичка делатност генерала Сава Оровића*, 57–77.
 Добрило Аранитовић (Шабац), *Проф. Радосав Меденица о покретању часописа „Прилози проучавању народне поезије“*, 79–86.
 Gabriela Kiliánová (Bratislava), *Značaj međugeneracijskih odnosa za savremenu egzistenciju narodnog pripovedanja*, 87–92.

Год. XXIV, св. 1–4, 1985.

- Цветанка Органџиева (Скопје), *О хајдучким и разбојничким (харамијским) песмама југословенских народа (I)*, 1–11.
 Драгана Антонијевић (Београд), *Легенда о Пазаришту – прилог проучавању легендарних прича*, 12–21.
 Lidija Nikočević (Opatija), *Zvončari u zapadnom dijelu Kastavštine*, 22–35.
 Magdalena Veselinović Šulc (Novi Sad), *Beleške mađarskih putopisaca osamdesetih godina prošlog veka o narodnom stvaralaštvu u Bosni i Hercegovini*, 36–42.
 Андријана Гојковић (Београд), *Музика југословенских Рома*, 43–52.
 Александар Миљуш (Нови Сад), *Граничарско прело у Јамени*, 53–61.
 Јован Ф. Трифуноски (Београд), *Старија женска ношња у Тетову*, 62–70.
 Велимир Михајловић (Нови Сад), *Неколике народне дирке или подсмевалице*, 71–78.

Год. XXV, св. 1–4, 1986.

- Радован Самарџић (Београд), *Епска вертикала у српској историји*, 1–16.

- Миодраг Павловић (Београд), *Јунаци се жене и жене-јунаци*, 17–22.
- Цветанка Органџиева (Скопје), *О хајдучким и разбојничким (харамијским) песмама југословенских народа (II)*, 23–32.
- Вукосава Н. Карановић (Београд), *Мајстор Манојло или легенда манастира Арђеиш*, 33–40.
- Marko Terseglav (Ljubljana), *„Podeželske” pesmi v mestu*, 41–50.
- Драгослав Антонијевић (Београд), *Византијско играчко наслеђе*, 51–70.
- Ivan Lozica, Tanja Perić-Polonijo (Zagreb), *Pisani dijalog o usmenosti*, 71–86.
- Dunja Rihtman-Šotrić (Sarajevo), *Malopoetski oblici pjevanja Kačićevih pjesama na otoku Braču*, 87–92.
- Snježana Zorić (Zagreb), *Pisanje svjetlom kao predmet vizualne antropologije*, 93–100.
- Андријана Гојковић (Београд), *Рад Тихомира Ђорђевића на проучавању Рома*, 101–106.

Год. XXVI, св. 1–4, 1987.

- Đurđica Petrović (Beograd), *Gradski vez*, 5–13.
- Изалиј Земцовски (Лењинград), *Етномузикологија – стогодишњи пут*, 14–28.
- Andrijana Gojković (Beograd), *Štelovane svirale i folklorna koreografija*, 29–33.
- Јован Ф. Трифуноски (Београд), *Култни извори у Скопској Црној Гори (Обичаји и веровања)*, 34–41.
- Дара Вучинић (Приштина), *Жене у епском свету народне песме*, 42–48.
- Pjaz Metaj (Priština), *Prilog proučavanja strukture albanskih narodnih pesama s motivom užitivanja*, 49–54.
- Ljiljana Radulovački (Sremska Mitrovica), *Društveni običaji Hrvata u Kukujevcima*, 55–58.

Год. XXVII, св. 1–4, 1988.

- Бојан Јовановић (Београд), *Новостворена култура*, 1–6.
- Александар Прокопиев (Скопје), *Виталност методолошке синтезе*, 7–12.
- Miroslav Petelin (Beograd), *Maksim Gaspari, umetnost i duh naroda*, 13–20.
- Милорад Никчевић (Осијек), *Рустикална визија живота у корпусу књижевности фолклорног реализма и Вукове естетичке традиције (I)*, 21–30.
- Nenad Filipović (Sarajevo), *O šalu / Tragom osmanskih dokumenata*, 31–42.
- Stjepan Krpan (Zagreb), *O narodnom pjesništvu šokačkih Hrvata u Rekašu kraj Temišvara*, 43–54.
- Јован Ф. Трифуноски (Београд), *Народна предања из Тетовског краја*, 55–66.

ДОСАДАШЊА ПРОУЧАВАЊА СРПСКЕ УСМЕНЕ ЛИРИКЕ

Рад пружа дијахронијски преглед изучавања поетике српске усмене лирике од Вука Стефановића Караџића до наших дана. Иако је овај сегмент усмене књижевности био изван главних токова истраживања, резултати, који се овде дају у прегледу, поставили су чврсте и поуздане темеље за даља проучавања различитих лирских врста и лирике у целини. Рад упућује на проблеме класификације, посебно на однос обредне и необредне поезије, као и на разгранат систем лирских врста. Она узима у обзир тематске и функционалне критеријуме, а такође се може ширити и на извођачке. Поетичка истраживања посебно су се бавила композицијом и структуром лирских песама, као и начинима исказивања емоција. Даља испитивања водила су ка дубљим обредно-митским слојевима усмене лирике. Ова разноврсна научна интересовања сведоче о сложености усмене лирике као дела фолклорног система.

Кључне речи: усмена лирика, синкретизам, обред, композициони модели, класификација, естетска и практична функција

Радови посвећени народној лирици представљају драгоцен корпус теоријске мисли о српској усменој књижевности. Сложеност овог жанра лежи у разноликости – комплексном односу према обреду, преплету субјективног и колективног, естетске и практичне функције, многострукости израза, богатој версификацији и метафорици, што показују истраживања која су предмет овог рада.

Радови различитих аутора указују на то да је компаративни метод био посебно продуктиван за проучавање усмене лирике. Поређење варијанти показује како се песма мењала кроз време (Пантић 1964: 13). Током усменог трајања она чува слојеве различите старине, па се може говорити о старости делова песме, а не целе песме. Такође, неке врсте могу бити старе, а да песме унутар ње то не буду (Латковић 1991: 147). Варијанте показују и различите усмене традиције. Насупрот доминантној патријархалној традицији коју представљају збирке Вука Караџића, *Ерлангенски рукопис* и народне песме из песмарица² откривају другачију традицију, ближу градској средини, обележену снажним и слободним еротизмом осећања љубави (Крњевић 1980: 261). Песмарице чувају најстарије записе неких лирских песама, а некад и једине сачуване (Карановић/Клеут 1984: 26). Поређења варијанти показују како су се лирске целине осамостаљивале, спајале се и како је долазило до контаминација самосталних творевина (Крњевић 1980: 282, 297), затим указују на слабљење обредне подлоге (Samardžija 2013: 73-94), као и на начине на које песме кореспондирају

1 ana.vukmanovic@hotmail.com

2 Посебан проблем проучавања усмене лирике представља дефинисање границе између „народних“ лирских песама и песама из грађанских песмарица, али се овом приликом нећемо бавити том проблематиком.

(Крњевић 1980: 296).

Важна функција упоредне анализе варијанти јесте утврђивање аутентичности песме. Зоја Карановић сматра да и мали број записа шире просторне разуђености упућује на усмено извођење песме и одбацује сумњу о подражавању и неаутентичности (Карановић 2011: 125).

Полифункционалност песама отежава генеричко и поетичко истраживање лирике, а посебно онемогућава прецизну класификацију. Став Ненада Љубинковића да је само увођење књижевних родова страно усменој традицији³ позива на даље промишљање проблема фолклористичке терминологије (према Ајдачић 2004: 88). Насупрот књижевнотеоријској терминологији, народна је корисна јер узима у обзир тип и контекст извођења, али је непостојана и разликује се од села до села и од генерације до генерације (Ајдачић 2004: 87).⁴

Услед поменуте сложености усмене лирике, разноликости прилика у којима се песме изводе, начина на које се то чини, богатства тема и мотива, показало се као нужно вршити више класификација по различитим критеријумима. Поделе по једном критеријуму теоријски су доследне, али су недовољно обухватне. По мишљењу истраживача, потребно је комбиновати формалне и садржинске поделе, утемељене на тексту, са изведбеним, контекстуалним и временско-географским, које узимају у обзир вантекстовне елементе песме (уп. Ајдачић 2004: 90).⁵

Према доминантној функцији лирика се дели на обредну и необредну.⁶ Међутим, и она је условна јер се, услед процеса деритуализације, не може јасно одредити које песме никада нису биле повезане са обредом, а које су само ослобођене обреда, али не и обредног значења (Маљцев, према Крњевић 1988: 124). Зоја Карановић скреће пажњу да су песме класификоване према манифестном слоју када су се стара значења тек назирала (Карановић 1990: 21). Зато је индикативно што она у *Антологији српске лирске усмене поезије* љубавне и породичне песме третира као обичајне (Карановић 1996: 248), јер их посматра унутар (свадбених) иницијацијских обреда. Тај поступак постаје јаснији када се обрати пажња на анализу која показује да љубавно осећање у краљичким песмама указује на процес десакрализације обреда (Карановић 2010: 91). Стога се љубавна лирика може посматрати као десакрализована обредна, што имплицира да она има (скривени) ритуални слој, који је потребно реконструисати.⁷

На процесе деритуализације први је упутио Владан Недић указујући да се

3 У том правцу иде и истицање драмских одлика обреда краљица. Сами описи извођења нису драма, али упућују на драмско извођење (Клеут 2001: 60).

4 На термилошке проблеме упућује и Марија Клеут примећујући да основна подела песама унутар Латковић – Недићева класификације (обредне и обичајне песме, посленичке, религиозне, породичне и љубавне), која је данас у најширој употреби, не означава прецизно жанр, већ се он формира на нижем нивоу (нпр. тужбалице) (Клеут 2001: 62).

5 Проблем критеријума присутан је од прве класификације Вука Стефановића Караџића, која показује проблем комбиновања различитих критеријума (намене, места и времена извођења).

6 Пошто је негативно именовање непрецизно, Марија Клеут нуди поделу на обредну и свакидашњу лирику (Клеут 2001: 62).

7 И Славица Гароња Радованац указује на митске и обредне слојеве љубавне поезије, посебно на паралеле између краљичког даривања (Кића I: стр. 56) и мотива даривања у љубавној поезији (Гароња Радованац 2008: 298). Специфични „гранични“ жанр представљају почаснице, које могу бити традиране и као обредно-сватовске и као свакодневне песме (Клеут 2001: 62).

елементи љубавне лирике најпре јављају на крају обредне песме, а да затим захватају стихове испред себе, разарајући старо ткиво, продиру ка почетку (Недић 1966: 43). Колико су продуктивни резултати српске фолклористике говоре бројни радови који су развијали Недићеву поставку о процесу деритуализације.⁸ Дејан Ајдачић показује да слабљење и губљење обредне функције доводи до трансформације жанра, до промене текста или његовог смисла: породични обред постаје свадбени, опходне песме љубавне, обредне дечје. На формалном плану долази до појаве нетипичних сегмената сижеа, идеја, мотива, формула, хронотопа, актера, атрибута или мотивација. Мењају се жанровске интенције, функције и стратегије (Ајдачић 1993: 4-5).⁹

Поделу на обредну и обичајну поезију прати дилема везана за разликовање обреда и обичаја. Док Љиљана Пешикан Љуштановић с правом примећује да не постоји битна разлика између календарског и животног циклуса (на основу које се вршила ова подела) (в. Пешикан Љуштановић 2012: 32), Ненад Љубинковић упућује на антрополошку разлику између обреда и обичаја: на примеру јеремијских песама и показује да се обредне песме не смеју певати ван ритуала, већ се морају извести тачно одређеног дана и у тачно одређеним условима, а обичај се може обавити било када, јер се у његову суштинску тајновитост и магијску моћ више не верује (Љубинковић 1996: 689-690).¹⁰

За лирско извођење важни су не само језички елементи већ и околности њиховог обликовања. Песме прате музика, плес, маскирање. Сваки од ових елемената могао би бити критеријум поделе. Сам Вук Караџић истиче да се „у пјевању женских пјесама више гледа на пјевање него на пјесму“ (Караџић 1987: 529).¹¹ Сходно томе, у наше време Марија Клеут подсећа на став Емануела Коларевића да лирске текстове треба сакупљати и објављивати заједно са музиком (Клеут 1983: 6). Таква ситуација доводи до специфичне жанровске синкретичности што чини условним границе међу жанровима (Пешикан Љуштановић 2012: 29). Већ Видо Латковић истиче могућност да се једна песма сврста у две врсте (Латковић 1991: 149). Варијанте показују да су песме сличне садржине певане у различито време, на различитим местима, у различитим приликама, често испуњавајући аналогне функције (Карановић 1996:

8 О посебној вези свадбених и љубавних песама види Крњевић 1980, 1986; о вези обредних и посленичких песама Карановић/Пешикан Љуштановић 1996. О процесу деритуализације на примеру мотива златокосе девојке која служи вино види Samardžija 2013, о демитологизацији спасовске песме в. Питулић 2011.

9 Жанровске трансформације могу бити и последице механичких контаминација, преплитања елемената унутар једне усмене традиције и судара различитих традиција (старобалканске, хришћанске, муслиманске, градске) (Ајдачић 1993: 6).

10 Сватовске песме, на пример, како произилази и из становишта Љиљане Пешикан Љуштановић, биле би обредне док се у обредне радње које оне прате верује. Када веровање нестане, онда се оне (као и било које песме календарског циклуса) трансформишу у обичајне, а врло брзо у љубавне. Видо Латковић поводом обреда каже да се он, када почне да се губи, своди на игру и забаву или га преузимају Цигани (Латковић 1991: 153). Обредна природа свадбених песама слаби када се оне певају на седељкама, а коледарских када се певају у цркви (Krnjević 1986: 13).

11 Интересујући се за звучну димензију лирике, Караџић даје врло добар преглед различитих лирских стихова (Караџић 1987: 548-551), који упућује на лирску разноврсност још у једном сегменту. Осим богатства стихова, лирику одликује и могућност да једну песму чине различити стихови, посебно ако има припев (Латковић 1991: 148). Метричком анализом почасница бавила се Хатица Крњевић (Krnjević 1986: 45).

250), па су нужно различито класификоване.¹² Када се то догоди, посебно су корисна сведочења о природи песме и начину извођења (Пешикан Љуштановић 2007: 74). Дејан Ајдачић мисли да је, упоредним проучавањем свадбених песама са поетским несвадбеним и говорним свадбеним врстама, могуће уочити тематска прожимања, мотивске контаминације и специфичности појављивања реторичких и фигуративних облика (Ајдачић 2004: 11). Врло развијену анализу преплета свадбене и краљичке поезије дала је Јасмина Јокић у монографији *Краљичке песме. Ритуал и поезија*.¹³

Проблем класификације доводи до поетичких испитивања појединих лирских врста.¹⁴ Посебну пажњу изазвале су бачванске песме, које ни Видо Латковић ни доцније Љиљана Пешикан Љуштановић не сматрају засебном врстом, већ примећују да оне могу бити љубавне или играчке (Латковић 1991: 150; Пешикан Љуштановић 2007: 77-96). Зоја Карановић наглашава да шаливе песме нису посебна врста (Карановић 1990: 28), јер је хумор одлика стила, па веселе песме могу припадати различитим врстама. Играчке песме прати сложенија ситуација. Зоја Карановић сматра да оне не чине засебну врсту већ су део обреда (Карановић 1996: 249). Насупрот томе, Љиљана Пешикан Љуштановић мисли да је издвајање играчких песама у посебну групу неопходно због оних песама које су суштински песме уз игру, а без пратње покрета нису разумљиве. Она примећује да оне могу настати из ритуала, али и из игре у њега ући (Пешикан Љуштановић 2007: 60-76).

На нижим нивоима класификације може се говорити о лирским подврстама. Још Владан Недић почаснице одређује као подврсту сватовске лирике (Недић 1966: 47). Зоја Карановић, пак, указује на могуће подврсте самих почасница говорећи о „коледарској здравици“ (Карановић 1990: 1). У контексту проучавања апелативних жанрова, до сада најпотпунију класификацију сватовских песама дао је недавно Дејан Ајдачић (Ајдачић 2004: 43-66).

Када пређемо на класификацију самих апелативних жанрова, стижемо до структуре лирске песме, јер говорни чинови представљају њене градивне елементе: нпр. низ похвала чини похвалну песму (Ајдачић 1993: 3). Они могу бити део песме или доминантан израз у њој (Ајдачић 1992: 154). Двосмерна је веза лирске песме и апелативних жанрова, јер се лирске врсте могу развити из једноставних говорних жанрова, али се и поетски фрагменти могу вратити говорном језику (Ајдачић 2004: 9).

Запажене резултате српска фолклористика дала је на пољу поетике усмене

12 Зоја Карановић скреће пажњу на песму *Три птичице гору прелетеше*, која се различито варира, па су је записивачи различито класификовали – као божићну, напитницу, љубавну (Карановић 1984: 82). Овај пример показује да детаљна анализа једне песме може бити драгоцене за промишљање општих класификацијских и поетичких проблема усмене лирике.

13 Нада Милошевић Ђорђевић порозност граница између обредних врста дефинише као њихову изоморфност и изофункционалност (Милошевић Ђорђевић 2008: 11). Јасмина Јокић обраћа пажњу и на сличност између додолских (крстоношких), краљичких и лазаричких песама (Јокић 2012: 68-71).

14 Почасницама се посебно бавила Хатица Крњевић пратећи дијахронијске промене у њима (Krnjević 1986). О тужбалицама је писала Нада Милошевић Ђорђевић (Милошевић Ђорђевић 1994), о успаванкама Љиљана Пешикан Љуштановић (Пешикан Љуштановић 2011б). Најкраћом лирском врстом, бећарцем бавио се Младен Лесковац (Лесковац 1966).

лирике. Утврђени су основни композициони модели¹⁵: монолошки, дијалошки¹⁶, приповедни сједињен с монологом или дијалогом¹⁷ и описно-приповедни, при чему се они често допуњују унутар једне песме (Милошевић Ђорђевић 1976: 179-181, Крњевић 1988: 117-139). Анализирајући поједине песме, на трагу истраживања Александра Веселовског, Хатица Крњевић је истакла да су паралелизам и понављање основни принципи грађења лирске песме.¹⁸ Она је скренула пажњу и на принципе унутрашњег обликовања песме: верижни поступак, троструко понављање (призора, радњи или говорних чинова), низање упоредних слика (често при заустављеном опису), сужавање и ширење слике, редукција и издвајање једног кључног мотива, лирско обраћање¹⁹ (Крњевић 1988: 117-139).

Посебна пажња проучавалаца усмене лирике била је посвећена лирском збивању, при чему је још половином прошлог века истицано да сама радња није развијена (Латковић 1991: 145), мада може бити поступно дата у две-три ситуације. Збивање, како запажа Х. Крињевић, постоји на два плана – описно-наративном у улози загонетке и дијалошко-монолошком у улози одгонетке (Крњевић 1986: 87).²⁰ У низу нестабилних поетичких одлика, лирику карактерише и нестабилан сиже (Крњевић 1986: 11), који нема степене развоја као епски (заплет, кулминација, расплет), па се може говорити само о сижејним ситуацијама (Крњевић 1988: 121). Управо то свођење радње са више епизода на једну, у којој је сабијено и сажето приказано дешавање потчињено исказивању емоција, одликује трансформацију песама у смеру лирике (Ајдачић 1993: 7). С друге стране, лирика је постојано једноставна, јер се песма држи на једној јединственој и доминантној мотивацији, која се може појачавати увођењем додатних мотива у функцији главног (Крњевић 1986: 134). На везу лирске радње и обреда упућује Зоја Карановић примећујући да је структура лирског понављања при којој радња прелази у говор, а говор у радњу првобитно морала бити обредна. Однос радње и њене вербализације могао је ићи преко песничке метафоризације, која је на крају замаглила обредну реалност (Карановић 2010: 206).

Иако говоримо о савременој фолклористици, осврнућемо се на термин „женске пјесме“ Вука Стефановића Караџића, јер отвара различите правце нових истраживања усмене лирике. Он упућује на особену „лирску“ традицију, чији носиоци нису само жене и девојке, већ и мушкарци, „особито момчад“, што условљава промишљање родног аспекта и песама и усмене културе. Посебно је илустративно искуство Милице

15 Може се приметити сродност композиционих модела унутар различитих усмених жанрова (уп: степености модел лирске радње и бајке из тематског круга женидбе с препрекама (Крњевић 1986: 89)).

16 Дијалошка форма повезује песме са обредом (Карановић 2010: 199), па се поетичко истраживање преплиће са ритуалистичким.

17 Један од примера оваквог модела биле би песме које укључују акциону димензију обреда и представљају заштиту и подучавање ритуалног субјекта. Граде се на принципу задавања и испуњавања задатака, односно састоје се од говора и радње (Карановић 2010: 204).

18 Будући да се паралелизам и набрајање налазе у структури и семантици и обреда и песме (Карановић 2010: 199), такође упућују на потребу интердисциплинарног проучавања усмене лирике.

19 Форма обраћања, коју у реченичној структури чине императив и вокатив, често се користи и у магијским поступцима и басмама (в. Кагановић 2012: 1103-1116).

20 Марија Клеут пажњу скреће на то да усмена лирика, насупрот писаној, већи значај даје наративном при исказивању емоција (Клеут 2001: 61).

Стојадиновић Српкиње као жене-сакупљача. Она подробније описује обичаје у сегментима које изводе жене и у којима је улога жена пресудна или претежна. Лирске песме су, поред басми, бајки и балада, жанр својствен женама-казивачима. Она сама пише Вуку Карацићу да му не може послати поскочице јер њих сеоски момци пред њом не би изговорили, нити би их она на то ободрила (Клеут 1990: 11, 25). Поетичко и ритуалистичко становиште могу се комбиновати приликом проучавања „женске“ природе лирских песама, јер су мотиви плодности (песма води, обилажење винограда, пролазак испод дрвета (вишње), мотиви опште плодности, љубавни мотиви у функцији плодности, браће биља у пољу, росна и берићетна киша, призивање ветрова, игра за срећу и здравље) везани за женске обредне поворке (Јокић 2011: 33-44).

Лирска одлика „женскости“ показује се као нешто другачија од оне у приповеткама. Док су „женске приповијетке оне у којима се приповиједају којекаква чудеса што не може бити“ (Карацић 1853: VI), женске песме имају компликованији однос према чудесном. Снежана Самарџија примећује да оно у њима осцилује између магијско-обредних прописа и стилских фигура. Чуда се неутрализују у обредном контексту. Жанр варира њихову позицију између обичног и несвакидашњег, дословног и симболичног. Чудо остаје недефинисано, неупоредиво, али присутније у обредној стварности и изван ње. Може бити подређено и снази смеха било да се тиме остварује заштита од демона, обезбеђује плодност или се руше границе између могућег и немогућег кроз само негирање његовог постојања (Самарџија 2011: 311-314).²¹

Емотивност се увек истиче као најважнија одлика лирске поезије. Нада Милошевић Ђорђевић посебно се бавила видовима исказивања осећања у народној лирици. Она примећује да се емоције изражавају и обликују посредно, преко дешавања, догађаја, описа (Милошевић Ђорђевић 1976: 178).²² Љиљана Пешикан Љуштановић, пак, у новије време, скреће пажњу да се у љубавној лирици трансформацијом простора исказују осећања (Љиљана Пешикан Љуштановић 2011а: 339-364).²³ У вези са начинима исказивања осећања стоји и проблем односа субјективног и колективног. Већина проучавалаца истиче колективност као основну одлику усмене лирске емотивности. Ту карактеристику објашњавају везом са обредом (нпр. коледарске жеље) и колективним извођењем, као и природом саме усмене књижевности. Марија Клеут као разлику између усмене и писане лирике управо наводи да усмена лирика није субјективна нити индивидуална (Клеут 2001: 61). Хатица Крњевић, пак, обраћа пажњу на унутрашње функционисање песме, па истиче да она није објективно казивање о нечему изван субјекта, већ представља унутрашњу перспективу лирског јунака (Крњевић 1986: 155), што упућује на посебан тип субјективности.

Кад се изучава поетика усмене лирике, посебна пажња се поклања естетској функцији песама.²⁴ Она долази до изражаја када остане скривена првобитна намена

21 Пажњу на фантастично у усменој лирици обратиле су и Хатица Крњевић (Крњевић 1986:7) и Зоја Карановић (в. Карановић 1996: 258).

22 Обраћајући се другом, живом или неживом, конкретном или апстрактном, лирски субјект говори о себи (Крњевић 1986: 290). На тај начин емотивно обраћање другом постаје говор о себи и о човеку, што открива онтолошку и егзистенцијалну димензију лирике.

23 Лирским простором, поред Љиљане Пешикан Љуштановић, бавиле су се и Зоја Карановић (уп. Карановић 1999; Карановић 2010, 141-151) и Агњешка Ласек (в. Ласек 2005).

24 Речи Вука Карацића да „женске пјесме пјевају једно или двоје само ради свога разговора (Карацић

песама. И када су оне везане за обред, када имају или су имале обредну функцију, Дејан Ајдачић сматра да заузимају уметнички отклон од обредних поступака о чему сведочи несразмеран број свадбених песама у односу на значај обредних ситуација и актера (Ајдачић 1992: 45). На сложени однос естетског и практичног указује Љиљана Пешикан Љуштановић када примећује да су религијско-магијски и обредни контекст извор естетских сугестија и када им то није намера (Пешикан Љуштановић 2012: 33).

Насупрот поетичким истраживањима, ритуалистичка наглашавају практичну функцију песама. У том светлу, Марија Клеут с правом указује на проблем односа вербалног фолклора и усмене књижевности. Ако је доминација практичне функције мерило разграничења између њих, онда се мора приметити да је она доминантна и у неким облицима које одређујемо као песме (додоле) (Клеут 2001: 59).

Естетска функција посебно се повлачи у други план када се говори о вези усмене лирике са обредом. Насупрот давно изреченом мишљењу Вељка Петровића да лирске песме одликује хришћански дух аскезе и изостанак чулности (Петровић 1966: 34-40), неки други пручаваоци усмене лирике истичу њено паганско осећање живота (Недић 1966: 42) и обредно порекло (Веселовски, према Krnjević 1986: 6).²⁵ Анализирајући варијанте, истраживачи показују како се током времена песме трансформишу, па митска значења могу закрилити догађаји из свакодневног живота (Карановић 1996: 256). Најобухватније се обредним аспектима лирских песама бавила Зоја Карановић. Она упућује на везу обреда и различитих посленичких песама, песама које прате кризне тренутке у животу човека и космоса²⁶ и љубавних песама (уп. Карановић 1996: 284-303; Карановић 1999: 40-45, 59), као и на везу песама и мита (Карановић 1999: 32-35).²⁷

Веза лирике и обреда толико је чврста да се поставља питање да ли су обредне песме уопште део лирског корпуса, с обзиром да ритуална функција запречава поетизацију, а слојеви обредно-магијских радњи, скривених и табуисаних имена, гестуално и музички кодираних порука губе се у писаном тексту па песме постају неразумљиве (Ајдачић 2004: 92). Веселовски сматра да првобитно обредна лирика то и није била, већ је била говорни, односно певани део обреда. Требало је да буде

1987: 529) упућује на њихову одвојеност од практичне сфере. Таква позиција одредила би их као типична естетска остварења.

25 Валентина Питулић упућује на напоредно постојање хришћанског и паганског слоја у песмама (Питулић 2007: 29-41, 42-51). О испреплетености новозаветних и митолошких елемената у песми *Анђа капиција* писао је Бошко Сувајић (Сувајић 2008).

26 Везом иницијацијских обреда и песама Зоја Карановић бавила се на примеру песама унутар свадбеног обреда (Карановић 2010: 96-107, 208-217), краљичких песама (Карановић 2010: 84-95), песме о овчару чије су срце изјеле вештице, обраћајући пажњу и на елементе Дионисовог култа у њој (Карановић 2008). На примеру коледарске песме објашњава мотив инцеста из перспективе обреда за плодност, чиме показује како се инцест у усменој лирици космизује (Карановић 2010: 48-58).

Јасмина Јокић бавила се везом дејих песама и обреда (2003), обредном природом јеремијских песама (Јокић 2006), погребним и свадбеним тужбалицама унутар контекста обредног тужења (Јокић 2010).

27 На такав случај упућује анализа мотива драгог на облаку, који ауторка повезује с Перуновим култом (Карановић 2010: 10-20).

Митолошком анализом мотива бацања јабуке у вис бавила се Јасмина Јокић (Јокић 2007), а митолошким слојем песама о дрвету света Дејан Ајдачић (Ајдачић 2004: 226-243).

практична и делотворна (према: Krnjević 1986: 285).²⁸

Посебно важан проблем проучавања усмене лирике представља одређење места шалвих и еротских песама у укупном лирском корпусу, јер је издизањем свечаног, озбиљног и херојског Вук Карацић занемарио смешовну старну обреда и поезије (Карановић 2010: 217).

Хатица Крњевић пише о хумору необредних песама *Ерлангенског рукописа*, који је омогућио слободнији приказ љубави, релативизовао строге судове о прељуби и прекршеној речи, баналну причу учинио необичном, одступање од норми учинио природним, пожељним и ослобађајућим, разорено поново састављао. Хуморно се приказује у еротском и обрнуто. Хумор естетизује забрањену тему и превладава опсценост. Када он представља однос према животу, песме изобличују класичне моделе (Крњевић 1988: 143-154).²⁹

Иако већ Хатица Крњевић упућује на ритуалну улогу еротског и сексуалног, тек је студија *Смеховно и еротско у српској народној култури* Зоје Карановић и Јасмине Јокић представила целовиту теорију о овом значајном развојном току усмене лирике. Она је смешовно-еротску усмену традицију повезала са карневалском културом и обредношћу. Показана је веза песама са материјално-телесним начелом (мотив велике невесте, представе полних органа и полног акта) и значај обредног антипонашања (недолично понашање, претерано јело и пиће, антихрана и антипиће, лењост, туча и сл.) за обредно рушење старог и конституисање новог света. Такође је за сагледавање целине лирског система важно што ауторке успостављају везу, омеђену ритуалом, између ових песама и њихових аналогних пандана у озбиљној лирици (Карановић/Јокић 2009). Песме се стога не могу третирати као шаливе, већ их треба посматрати унутар свадбеног ритуала, као веселу инверзију ванобредне стварности (Торњански Брашњовић 2005: 217).³⁰

Обредни слој може задобити пародијску форму, тако коледарски и божићни обреди пародирају погребни обред, а током поклада изводе се и шаливе тужбалице (Јокић 2009: 111, 116).³¹

Из летимичног и непотпуног прегледа проучавања усмене лирике можемо закључити да највеће домете српске фолклористике у овој области представља то што је дефинисала најзначајније проблеме истовремено дајући незаобилазне одговоре, поставила полазне основе и отворила нове видике указујући на могућности за даља проучавања. Она је такође дала смернице за продуктивна интердисциплинарна

28 Анализирајући сватовске песме Зоја Карановић показује практичну (обредну) функцију мотива даривања, преоблачења невесте, купања, чешљања, табуа освртања и додиривања тла, опроштаја и благослова, магијске снаге биља, свекрве као ритуалног помоћника, убиства змије (Карановић 2010: 101-103, 108-140, 152-164, 176-195, 196-207, 199-213; Карановић 2011).

Јасмина Јокић анализира краљичке песме из перспективе њихове обредности, посматрајући их као вербални код обреда који има две компоненте – стих и текст (Јокић 2012: 49).

29 Слично томе, бачванске песме депатетизују описе лепоте и осећање љубави и одликују се израженом еротском нотом (Пешикан Љуштановић 2007: 89, 93).

30 О овом слоју усмене лирике видети у: Клеут 1995; Сувајџић 2006.

31 Током поклада певане су и шаливе песме са свадбеном тематиком, што такође упућује на њихову обредну функцију (Карановић/Јокић 2007: 5-22). Аналогија се може успоставити између мотива животињске свадбе, свадбеног обреда и модела фолклорне свадбе из свадбених песама и епских песама с мотивом крваве женидбе (Карановић 2010: 312-322).

истраживања, која у себе укључују и науку о књижевности и антропологију.³²

ЛИТЕРАТУРА

- Ајдачић 1993: Д. Ајдачић, Трансформација жанрова у народној књижевности балканских Словена, Београд: *Књижевност и језик*, XL/1-4, 1-9.
- Ајдачић 2004: Д. Ајдачић, *Прилози проучавању фолклора балканских Словена*, Београд: Научно друштво за словенске уметности и културе.
- Гароња Радованац 2008: С. Гароња Радованац, *Српско усмено поетско наслеђе Војне Крајине*, Београд: Чигоја.
- Јокић 2003: Ј. Јокић, Даровна кошуља у песмама које се певају око рођења детета, Нови Сад: *Зборник Матице српске за књижевност и језик*, LI/ 3, 473-487.
- Јокић 2006: Ј. Јокић, Мотив ослепљивања змије у јеремијским песмама: од магијско-ритуалне праксе до поетског текста, у: З. Карановић (ур.), *Жанрови српске књижевности: порекло и поетика облика*, књ. 3, Нови Сад: Филозофски факултет, Орфеус, 5-21.
- Јокић 2007: Ј. Јокић, Митска изворишта о игрању/титрању јабуком у усменој лирици, у: З. Карановић (ур.), *Синхронијско и дијахронијско изучавање врста у српској књижевности*: зборник, књ. I, Нови Сад: Филозофски факултет, Дневник, 33-45.
- Јокић 2009: Ј. Јокић, Секундарно понављање елемената погребног обреда у различитим жанровима фолклорног стваралаштва, у: З. Карановић и И. Живанчевић-Секеруш (ур.), *Синхронијско и дијахронијско изучавање врста у српској књижевности*: зборник, књ. II, Нови Сад: Филозофски факултет, 111-123.
- Јокић 2010: Ј. Јокић, Ритуални плач у свадбеној поезији Срба са Косова и Метохије, у В. Питулић (ур.), *Косово и Метохија у цивилизацијским токовима*, књ. 2, Косовска Митровица: Филозофски факултет Универзитета у Приштини, 93-104.
- Јокић 2011: Ј. Јокић, Жена као носилац магијске моћи у календарским ритуалима и поезији, у: Д. Бошковић (ур.), *Жене: род, идентитет, књижевност*, Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет, 33-44.
- Јокић 2012: Ј. Јокић, *Краљичке песме. Ритуал и поезија*, Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије.
- Карановић 1984: З. Карановић, Усмена лирска песма Три птичице гору прелетеше, Београд: *Расковник*, 77-86.
- Карановић 1990: З. Карановић, *Народне песме у Даници*. Нови Сад: Матица српска/Београд: Институт за књижевност и уметност.
- Карановић 1996: З. Карановић, *Антологија српске лирске усмене поезије*. Нови Сад: Светови.
- Карановић 1999: З. Карановић, *Народне песме у Матици*. Нови Сад: Матица српска/

32 Посебну вредност чине истраживања појединих збирки или усмених песама унутар часописа. Марија Клеут се бавила лирским песмама у *Летопису Матице српске* и у рукописним песмарицама 18. и 19. века, као и фолклорном збирком Милице Стојадиновић Српкиње, Зоја Карановић песмама у *Даници* и *Матици*, Миодраг Матицки у *Вили*, Славица Гароња Радованац песмама с подручја Војне Крајине. Једнако је важан и рад на објављивању рукописних збирки и репринта штампаних збирки лирске поезије, где се истиче рад Славице Гароње Радованац, али се ми овом приликом нећемо бавити овим сегментом проучавања усмене лирике.

- Београд: Институт за књижевност и уметност.
- Карановић 2008: З. Карановић, *Песма о овчару чије су срце изјеле вештице*, текст и обредно-митски контекст песме, Нови Сад: *Зборник Матице српске за славистику*, 73, 153-165.
- Карановић 2010: З. Карановић, *Небеска невеста*, Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије.
- Карановић 2011: З. Карановић, Гавран и соко као свадбени медијатори у три сватовске песме (или заборављена прича о иницијацији), у: Д. Бошковић и М. Детелић (ур.), *Птице: књижевност, култура*, Крагујевац: Центар за научна истраживања САНУ и Универзитета, 125-140.
- Карановић/Јокић 2009: З. Карановић и Ј. Јокић, *Смеховно и еротско у српској народној култури и поезији*. Нови Сад: Филозофски факултет.
- Карановић/Клеут 1984: З. Карановић и М. Клеут, Огледи о једном виду предвуковског бележења усмених песама, Београд: *Књижевна историја*, 65-66, 3-30.
- Карановић/Пешикан Љуштановић 1996: З. Карановић и Љ. Пешикан Љуштановић, Трагови представа о митско-религијским аспектима ткања и предења у српској усменој традицији, Београд: *Књижевна историја*, 28/98, 5-15.
- Карацић 1853: В. Стефановић Карацић, *Српске народне приповијетке*, Беч.
- Карацић 1987: В. Стефановић Карацић, *Српске народне пјесме I*. Београд: Просвета/Нолит.
- Клеут 1983: М. Клеут, *Лирске народне песме у Летопису Матице српске*. Нови Сад: Матица српска.
- Клеут 1990: М. Клеут, *Из колебе у дворове господске. Фолклорна збирка Милице Стојадиновић Српкиње*, Нови Сад: Матица српска/Београд: Институт за књижевност и уметност.
- Клеут 1995: М. Клеут, *Народне песме у српским рукописним песмарицама XVIII и XIX века*, Нови Сад: Матица српска/Београд: Институт за књижевност и уметност.
- Клеут 2001: М. Клеут, *Српска народна књижевност*, Сремски Карловци/Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића.
- Крњевић 1980: Х. Крњевић, *Живи палимпсести или о усменој поезији*, Београд: Нолит.
- Крњевић 1988: Х. Крњевић, Скице за видове композиције лирске народне песме, у: Н. Петковић (ур.), *Поетика српске књижевности*. Београд: Институт за књижевност и уметност/Научна књига, 117-139.
- Ласек 2005: А. Ласек, Медијаторске границе у свадбеним песама Јужних Словена, Нови Сад: *Зборник Матице српске за књижевност и језик*, LIII/ 3, 179-252.
- Латковић 1991: В. Латковић, *Народна књижевност*. Београд: Научна књига/ Требник.
- Лесковац 1966: М. Лесковац, Бећарац, у: В. Недић (прир.), *Народна књижевност*, Београд: Нолит, 60-89.
- Љубинковић 1996: Н. Љубинковић, Митолошка основа јеремијских песама, у Т. Бекић (ур.), *Мит*, Нови Сад : Филозофски факултет, 679-690.
- Милошевић Ђорђевић 1976: Н. Милошевић Ђорђевић, О неким видовима изражавања осећања у нашој лирици, Београд: *Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор*, 42/1-4, 178-185.
- Милошевић Ђорђевић 1994: Н. Милошевић Ђорђевић, Српске народне тужбалице у

- средњовековним списима о кнезу Лазару и Косовској бици, Београд: *Књижевност и језик*, 41, 3-4, 1-9.
- Милошевић Ђорђевић 2008: Н. Милошевић Ђорђевић, Живот и обичаји и српска народна лирика, у: Н. Љубинковић и С. Самарџија (ур.), *Српско усмено стваралаштво*, Београд: Институт за књижевност и уметност, 7-18.
- Недић 1966: В. Недић, Југословенска народна лирика, у: В. Недић (прир.), *Народна књижевност*, Београд: Нолит, 42-54.
- Петровић 1966: В. Петровић, О лепотама наших женских народних песама, у: В. Недић (прир.), *Народна књижевност*, Београд: Нолит
- Пантић 1964: М. Пантић, *Народне песме и записима XV-XVIII века*. Београд: Просвета.
- Пешикан Љуштановић 2007: Љ. Пешикан Љуштановић, *Станаја село запали*, Нови Сад: Дневник.
- Пешикан Љуштановић 2011а: Љ. Пешикан Љуштановић, Сакрални, социјални, историјски и психолошки простори љубавне усмене лирике, у: Ј. Делић и А. Јовановић, *Језик, књижевност, култура. Новици Петковићу у спомен*, Београд: Институт за књижевност и уметност, Филолошки факултет, 339-364.
- Пешикан Љуштановић 2011б: Љ. Пешикан Љуштановић, Усмена успаванка—условност жанра, Београд: *Годишњак Катедре за српску књижевност са јужнословенским књижевностима. Посвећено успомени на проф. др Радмилу Пешић*, VI, 131-148.
- Пешикан Љуштановић 2012: Љ. Пешикан Љуштановић, *Лирске народне песме*, Нови Сад: Издавачки центар Матице српске.
- Питулић 2007: В. Питулић, *Семантика божура*, Београд: Алтера/Косовска Митровица: Филозофски факултет.
- Питулић 2011: В. Питулић, Обредне песме на страницама Цариградског гласника, Београд: *Нучни састанак слависта у Вукове дане*, 151-164.
- Самарџија 2011: С. Самарџија, Чуда и поступци очућавања у структури усмених облика, у: Ј. Делић и А. Јовановић, *Језик, књижевност, култура. Новици Петковићу у спомен*, Београд: Институт за књижевност и уметност, Филолошки факултет, 295-325.
- Сувајџић 2006: Б. Сувајџић, Смеховно и опсцено у љубавним есмама Ерлангенског рукописа, Београд: *Научни састанак слависта у Вукове дане*, 35/2, 83-95.
- Сувајџић 2008: Б. Сувајџић, Жена на капијама града, Београд: *Годишњак Катедре за српску књижевност са јужнословенским књижевностима*, IV, 111-135.
- Торњански Брашњовић 2005: С. Торњански Брашњовић, Симболика змије у српским шаливим свадбеним песмама, у: З. Карановић (ур.), *Жанрови српске књижевности: порекло и поетика облика*, књ. 2, Нови Сад: Филозофски факултет, Орфеус, 215-225.
- Ајдачић 1992: Д. Ајдачић, *Žanrovska dimenzija blagoslova u usmenoj književnosti*, у: З. Konstantinović (ur.), *Književni rodovi i vrste – teorija i istorija*, knj. IV, Београд: Institut za književnost i umetnost, 151-163.
- Karanović 2012: Z. Karanović, Uzori, Maro, ravnine – poezija, magija, obred. Београд: *Etnoantropološki problemi*, 4/7, 1103-1116.
- Krnjević 1986: Н. Krnjević, *Lirski istočnici*. Београд: Bigz/ Priština: Jedinstvo.
- Samardžija 2013: S. Samardžija, Vino služi zlatokosa devojka, у: S. Tomin, Lj. Pešikan

Ljuštanović i N. Polovina (ur.), *Zbornik u čast Mariji Kleut*, Novi Sad: Filozofski fakultet, 73-94.

Ana V. Vukmanović

ON THE STUDY OF SERBIAN FOLK POETRY

Summary

This paper gives the diachronic review of research of oral lyric poetics. Although, this segment of oral literature was out of the main courses of research, previous results give solid and reliable base for further study of different lyric genres and lyric poetry as a whole. The paper points out to the problems of classification, especially the relations between ritual and everyday poetry, as well as to the involved system of lyric genres. Classification of lyric genres ought to consider thematic and functional criteria, as well as the criteria of performance. Poetic research especially dealt with composition and structure of lyric songs, as with the ways of showing emotions. Further study leads to deeper ritual and mythical layers of oral lyric. These diverse academic interests show how complex oral lyric as a part of folklore system is.

БАЛАДЕ: ТЕРМИНОЛОШКИ И ПОЕТИЧКИ АСПЕКТИ²

Прилог је посвећен приказу и анализи питања која су заокупљала српске фолклористе који су се подробније бавили баладом (лирско–епском песмом). Посебно је усредсређен на термилошке и поетичке аспекте, као и на однос овог жанра према приповедној и лирској поезији.

Кључне речи: балада, романа, причалица, лирско–епска песма, терминологија балада, поетика балада, приповедне и лирске баладе, природа сукоба, антитеза, дијалог

1. Увод

Реч балада потиче из средњовековног француског језика. Изведена из глагола «играти» (лат. *ballare*), првобитно је означавала песму уз коју се играло (Ареп 1972: 70). Продор овог термина у друге језике и његова примена у европској фолклористици праћени су померањем првобитног значења, тако да се већ дуже времена под баладом подразумева песма која се у разним националним традицијама изводи на разне начине – певањем или казивањем, уз инструменталну музику или не, у неким срединама уз игру – а која је по својој структури лирско–епска тј. епско–лирска песма. У овом раду ова три термина користе се као синоними.

Родоначеник српске фолклористике Вук Караџић није користио ни овај нити било који други термин за ову врсту песме, јер ју је сагледао по ономе што она *није* тј. у односу према јасније профилисаним «мушким» и «женским» песмама. Пошто су ове песме одступале како од јуначких, тако и од лирских песама, Караџић их је идентификовао као песме «на међи». Управо као такве, он их је у својим збиркама укључио међу јуначке, затим женске песме, а на крају и међу љубавне и друге «различне» песме. У Караџићево време, балада је постојала у српској песничкој усменој традицији, али не као јасно профилисани жанр, а када су српски и хрватски фолклористи почели да посвећују посебну пажњу овом жанру, користили су домаће термин *причалице*, али уводећи и два страна термина: *баладу* и *романцу*.

2. Термилошки аспект

С обзиром да песма «на међи» није узимала истакнуто место у српском систему фолклорних жанрова, она се, како је истакла Нада Милошевић–Ђорђевић, дуго налазила «на маргинама научног интересовања» (Милошевић–Ђорђевић 2008: 103). Пишући о усменим баладама Босне и Херцеговине седамдесетих година 20. века, Хатица Крњевић је напоменула да се озбиљне расправе о балади могу избројати на

1 krinkavidakovic@yahoo.com

2 Рад је настао у оквиру пројекта ОН 178008 *Српска књижевност у европском културном простору*, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

прсте, посебно у српској фолклористици, јер «док је у хрватској науци о књижевности друге половине 19. века било значајних прилога посвећених баладама, у српској књижевности тога доба у средишту интересовања стоји епска јуначка песма и њен однос према историји» (Крњевић 1978: 22, 24). Ослањајући се на радове страних колега, југословенски фолклористи су прихватили термин балада, који је у европској фолклористици доминантан кад је реч о овом жанру, али су уз њега прихватили и термин романца, не директно из радова шпанских фолклориста, него из друге руке (немачким посредовањем). Терминолошки пар балада и романца тако је пренет у хрватску, а потом у српску фолклористику. Од тада па до данас у српској и хрватској фолклористици користи се терминолошки пар балада–романса, али у два значења, оба специфична за југословенски оквир. Прво значење заснива се представама о европским традицијама лирско–епске песме. Како истиче Олинко Делорко, «балада се развила на сјеверу код Енглеза, Шкота и Шведа, а романца на југу код Шпањолаца»; друго значење изведено је из природе расплета, тако да је балада «жалосна» и «свршава се трагично», а романца/романса «ведра и не свршава се трагично» (Делорко 1951: 176). Тиме се сугерише закључак да су шпанске лирско–епске песме «ведре» и да међу њима готово да и нема оних трагичних, што је погрешно (в. Видаковић–Петров 1975). Мада се у српској фолклористици и даље користи терминолошки пар балада – романса, у лексикону *Народна књижевност* Радмиле Пешић и Наде Милошевић–Ђорђевић балада је обрађена знатно детаљније него романса, која је предочена као «условни термин» за епско–лирске песме новелистичке садржине, с честом хумористичком поентом (Пешић–Милошевић 1984). Остаје, међутим, и даље један проблем који се јавља када изиђемо ван оквира српског или хрватског језика: у шпанском језику *romance* означава домаћу лирско–епску песму (за стране лирско–епске песме користи се термин балада), док у енглеском језику значење овог термина није посебно везано за лирско–епску песму.³

О терминолошким и другим забунама сведочи и први обимнији и подробнији рад посвећен овом жанру у српској фолклористици, а то је *Народна књижевност* Вида Латковића.⁴ Српски фолклористи користили су и домаћи термин *причалице* као ознаку за овај жанр, подвлачећи тиме његов приповедни елемент, као и додирне тачке *причалице* с приповедним жанровима, посебно јуначким песмама. Латковић је разматрао Карацићеве песме «на међи», одредивши их као «подуже десетерачке приповедне песме са баладним или новелистичким сижеима» (Латковић 1982: 225). Он је сагледао разлику између приповедних јуначких песама и приповедних песама, оних «на међи», пре свега на плану мотива и фабула, сматрајући да се приповедне песме разликују од јуначких приповедних песама по не–јуначким «баладним» и «новелистичким» «сижеима». Дакле, и јуначке епске песме и *причалице* су, по Латковићу, приповедне песме, мада обрађују различите мотиве и фабуле.

Несумњиво је да на плану мотива и фабула постоје разлике између јуначке епике

3 У енглеском језику реч *romance* писана у курзиву може означавати шпанску баладу. Иначе има следећа значења: a relationship between two lovers, an exciting and mysterious quality (as of a heroic time or adventure), the group of languages derived from Latin, a story dealing with love, a novel dealing with idealized events remote from everyday life.

4 У овом раду користили смо треће издање (1982) Латковићеве студије објављене 1967.

и баладе: епски свет је далек од баладе, која се усредсређује на породичне односе и личне ситуације својих протагониста, а они су често женски, а не мушки, ликови. Разматрање баладних и јуначких мотива и фабула је легитимно и потребно, али недовољно за успостављање жанровске дистинкције, поготово када се уђе у сиву зону преклапања. Управо је пишући о односу грађе и жанра Милошевић–Ђорђевић указала на овај проблем:

Широки распон различитих начина обликовања истих тема и сижеа у нашој народној књижевности намеће сам по себи разматрања односа између грађе и врсте... Поставља се, наиме, старо питање да ли једна одређена грађа неминовно намеће и начин своје обраде (...) Никако не пренебрегавајући захтеве појединих врста, њихове композиционе и стилске омеђености, њихову управљеност ка овим или оним доменима животне стварности, једном речју, уопште њихове својствености, – дошли смо до закључка да оквир жанра није потпуна препрека за појављивање истог сижеа, у доста богатом репертоару различитих форми (Милошевић–Ђорђевић 1971: 356).

Мада допушта да се могу уочити «јасни афинитети» између одређене грађе и појединих жанрова, Милошевић–Ђорђевић управо показује како се бајковне фабуле обрађују и у приповедним песмама, како се у неисторијске фабуле накнадно убацују имена ликова познатих из епике, како епске песме користе религиозну легенду, напомињући да «није мали број примера да се једна тема појављује и одвија на готово исти начин у бајци и епској песми, балади и предању», а да је при томе различит «само значај који се придаје појединим мотивима, или деловима склопова мотива...» (Милошевић–Ђорђевић 1971: 363). На ово се надовезује и запажање Зоје Карановић о томе да «ма колико одређени жанр усмене поезије јесте чврста и затворена структура, он се у живој традицији потенцијално ‘отвара’, односно, показује се да, док песничка традиција о којој је реч живи, практично постоје различите могућности комбиновања особина датог жанра и више других жанрова у конкретним манифестацијама текста», што је посебно изражено у случају баладе као песме «на међи» (Карановић 1998: 223). На исти проблем указује и Марија Клеут када наводи: «Све у свему, мотивско–фабуларни комплекс усмене традиције само условно омогућава разграничење епских од лирско–епских народних песама; тако се успостављање границе са обе стране песама ‘на међи’, према лирском песништву и према епском, може спровести само условно, уз низ додатних објашњења и указивања на претежне, више или мање учестале теме и мотиве у појединим врстама, али и уз упозорења да постоје одступања од њих» (Клеут 2013: 16).

Флуидност и преклапање мотива, фабула и жанрова манифестује се код Латковића у терминолошком амбивитету. Приповедне песме, по њему, обухватају религиозно–моралистичке легенде, бајке у стиховима, «баладичне песме» и «новелистичке песме о породичним односима и љубавним згодама» (Латковић 1982: 229). Латковић овде уместо баладе користи термин «баладична песма», а истовремено издваја «новелистичке песме» у засебну групу.⁵ Посвећујући посебно поглавље «баладичним приповедним песмама», Латковић је нагласио да песме о којима је реч

5 Можда Латковић користи придев («баладична» песма) уместо именице (балада) по аналогiji према синтагми «новелистичка» песма» (аналогija именица, баладе и новеле, не би била примерена).

обухватају не само «приповедне песме баладичне садржине» (и да «мање–више сви» мотиви баладичних песама имају интернационалну распрострањеност), него и оне с «историјском позадином» (Латковић 1982: 252–253). Недоследна употреба термина доводи до забуне, али се из наведенога може закључити да су «баладични» мотиви слични или једнаки «новелистичким», те да су и једни и други историјски неодређени, док се на другој страни јављају и они с историјском «позадином».

У овом поглављу Латковић пише и о једном другом критеријуму разврставања, који је преузет из хрватске фолклористике. И он указује на значај «преокрета» (расплета). У «баладичним песмама» он је «скоро увек усмерен ка трагичном завршетку» (Латковић 1982: 252). У поглављу о «новелистичким песмама», Латковић наводи да су ове «нешто друкчијег типа од баладистичних песама» зато што у њима преовлађују «лаки» и савладиви заплети и што су оне «сасвим реалистичне» (Латковић 1982: 276). Дакле, разлика између баладне, баладичне или баладистичне песме и новелистичке песме аналогна је разлици између баладе и романсе.

Дистинкција у оквиру лирско–епских песама према томе да ли је расплет трагичан или «ведар» легитимна је, али при томе ваља имати на уму три ствари: прво, да се ова дистинкција јавља и у другим жанровима (мада стоји да «ведри» расплети нису конзистентни с епским погледом на свет); друго, да примена термина романца/романса на лирско–епске песме с «ведрим» расплетом уводи конфузију; и треће, да је тип расплета само један од могућих критеријума за разврставање лирско–епских песама у подврсте.

У разматрању баладе узимају се у обзир разни аспекти по којима песме унутар овог жанра варирају. Оне се разликују по типу расплета (трагични или не), врсти грађе (историјска, неисторијска, «новелистичка»), односу према стварности (реално, фантастично, магично), по начину извођења (казивање, певање без или са инструменталном пратњом, уз игру или не, уз драматизацију или не), по ритмичкој организацији (метру, подели на строфе, присуству рефрена и риме).⁶ Све су ово важни елементи лирско–епске песме који играју улогу у одређивању овог жанра, пружајући и основу за поджанровско разврставање, али се чини да и даље остаје отворено питање структурне специфике баладе у међу–жанровском разврставању. Како је истакла Маја Бошковић–Стули, «при разврставању народних пјесама међу баладе, епске или лирске пјесме, имајући увијек на уму релативност и растезљивост свих тих граница, требало би се, по моме мишљењу, првенствено поводити за мјерилима њихова стила и структуре» (Бошковић–Стули 1960: 107). А у том домену, чини се да је Латковић био у праву када је приметио да се граница између лирско–епских песама и јуначких епских песама «може у начелу повући», док је граница између епско–лирских и лирских песама «доста неодређена» (Латковић 1982: 227).

Разматрање структурних одлика баладе било би лакше уколико би се термини, али и појмови, користили прецизније и доследније. Домаћи називи за овај жанр (*причалице*, *новелистичке песме*) данас су готово ишчезли из употребе. Термин

6 У неким националним традицијама, шпанској на пример, лирско–епске песме имају јединствену и стабилну метричку организацију, док се на српскохрватском језичком простору јавља варијација метричких образаца (дуги стих, десетерац, осмерац или седмерац).

романса користи се и даље, јер је уврежен у српско–хрватској фолклористици,⁷ мада нам се чини да би било пожељно да се заиста користи «условно» и што мање. У новије време приметна је тежња водећих српских фолклориста да дају предност термину *лирско–епска песма*,⁸ мада је термин *балада* и даље је валидан с обзиром на његову устаљеност у међународним оквирина.

3. Поетички аспект

Међу српским и југословенским фолклористима у другој половини 20. века који су своје радове посветили баладама налазе се В. Латковић, Т. Чубелић, М. Бошковић–Стули, М. Сертић, Х. Крњевић, Т. Перић–Полонијо, З. Карановић, М. Клеут, Љ. Пешикан–Љуштановић, Ј. Пандуревић и други. Посебно место међу њима заузимају Мира Сертић, која се посебно бавила везом баладе с музиком и игром, и Хатицу Крњевић, која је почетком седамдесетих година својом студијом о босанско–херцеговачким баладама скренула пажњу на овај запостављени жанр у српској традицији, као и на потребу његовог истраживања.⁹ Радови ових угледних фолклориста осветљавали су разне аспекте лирско–епске песме: мотиве, фабуларне склопове, ликове, технике приповедања, технике лирског изражавања, стилске одлике, начин и контекст извођења, метричку организацију, порекло, однос варијаната, критерије класификације, однос према другим жанровима, однос балада с југословенског простора према европским, међусобни однос разних традиција у оквиру југословенског простора, однос према музици и игри, однос према писаној књижевности, па све до мање одређених или уопштених појмова као што су баладни «патос» и «атмосфера». Међу њима је већи број врло тананих анализа појединачних балада – њиховог порекла, варијаната, поетског значења и значаја, итд., а мањи број теоријских радова.

Поред старијих зборника лирско–епских песама,¹⁰ ваља указати и на три новије, репрезентативне антологије: *Антологију народних балада* Х. Крњевић (1978), *Антологију српске лирско–епске усмене поезије* З. Карановић (1998) и *Лирско–епске народне песме* М. Клеут (2013) пропраћене предговорима, поговорима, коментарима и библиографијама приређивача.

7 У студији Х. Крњевић романса се користи у горе наведеном значењу и њене одлике се разматрају подробније у више наврата (Крњевић 1973: 35–39, 319–322), а исти термин користи и Карановић (Карановић 1998: 235, 241, 273–277).

8 Док су ранији истраживачи, укључујући Крњевић у својој антологији (1978) претежно користили термин «балада», новији антологичари Карановић (1998) и Клеут (2012) користе термин «лирско–епска песма».

9 Истичемо их јер су ове ауторке прве скренуле пажњу савремених југословенских фолклориста на значај овог жанра, посвећујући му пуну пажњу и сумирајући претходна истраживања. Студија М. Сертић, *Форма и функција народне баладе* (Рад Југославенске академије знаности и умјетности, 1965, књ. 338, 307–373), како је истакла Крњевић, даје «врло савестан историјски преглед европске литературе о баладама», посебно англо–америчке и немачке. Студија Х. Крњевић *Усмене баладе Босне и Херцеговине* (Сарајево: Свјетлост, 1973) садржи теоријски део, анализу појединачних песама, антологију балада и исцрпну библиографију претходних радова на ову тему.

10 Међу њима најистакнутији су *Хрватске народне пјесме (Романце и баладе)* Н. Андрића (Загреб, 1909); и *Хрватске народне баладе и романце* (Загреб, 1951) и *Златна јабука. Хрватске народне баладе и романце* (Загреб: Зора, 1956) О. Делорка.

Пре него што изнесемо како су обрађивана поједина питања везана за жанровске специфике балада, морамо да укажемо на једну одлику српске традиције која је условила фокусирање истраживача превасходно на однос баладе с епском песмом. У српској усменој традицији лирско–епска песма развијала се под утицајем јуначке епике, централног жанра у српском фолклорном систему. Услед тога, српска традиција обухвата не мали број песама које су по неким елементима баладе, а по другима епске песме. Ову појаву учили су разни истраживачи (Ф. Марковић, Н. Милошевић–Ђорђевић и Х. Крњевић),¹¹ а посебно ју је истакла Јеленка Пандуревић, указујући на дискрепанцију између семантичких елемената – попут «тона», «осјећања», «расположења» – и обликовних елемената (развијено приповедање). Она је такође указала на ову појаву као дистинктивну одлику српске традиције:

Теме које су се код других европских народа испољиле у форми баладе, овдје су доживјеле другачију обраду, па су се као специфичност јужнословенске (нарочито српске) усмене традиције издвојиле пјесме које су по тону, основном осјећању и расположењу баладе, али то нису и по начину обликовања сижеа. Наглашена наративност у описивању, понављањима, дигресијама, детаљима, затим подређеност описа и дијалога хронологији збивања, онемогућили су редукцију и утишали драматичност опјеваних догађаја, изневјеривши тако битно својство поетике баладе (Пандуревић 2011:68).¹²

Ова запажања подвлаче питање: који обликовни елементи поетике лирско–епске песме повлаче разлику у односу на епску поезију, а не сличност с њима?

Готово сви истраживачи баладе – страни, југословенски и српски – сагласни су у основним поставкама овог проблема: да балада садржи приповедне, лирске и драмске елементе у варијабилном односу; да се по правилу јавља «сукоб» који се изоштрава и доводи до «преокрета»; да су за баладу карактеристични «недореченост», «фрагментарност» и «скоковити» развој радње, да балада посебно користи дијалог, да примењује специфичне поступке понављања (паралелизам и кумулативно понављање), да су протагонисти балада претежно женски ликови, да балада манифестује поглед на свет друштва од оног који налазимо у епској поезији.

А. Природа сукоба

Већ је истакнут значај «сукоба» у поетици баладе. Два истраживача разматрали су «природу сукоба» на различитим плановима и с различитим циљевима: Карановић на општем нивоу погледа на свет и као елемент разграничења баладе од других жанрова, а Крњевић на нивоу радње као елемент разграничења унутар жанра.

У «Поговору» *Антологији српске лирско–епске усмене поезије* Зоја Карановић настоји да разграничи лирски, епски и баладни поглед на свет (Карановић 1998: 223). Она полази од лирике као најстаријег и фундаменталног рода, указујући на њене обредно–митске корене и функцију репродуковања «приче» о цикличном обнављању,

11 Пандуревић се позива на Милошевић–Ђорђевић, а посебно на Крњевић, а она на Ф. Марковића (напомињући да се у случају «наших» балада може приметити узицај епизације у опису, дигресијама, контаминацији фабула), и износи своје запажање да међу епским песмама и бугарштинама постоји обиље «баладичних сижеа» комбинованих с јуначким мотивима и «испеваних у стилу епске песме» (Крњевић 1973: 32, 50).

12 Јеленка Пандуревић, «О неким термилошким и проблемима класификације народних пјесама из Босне и Херцеговине», *Balkanski folklor jako kod interkulturovy*, J. Rekas (ur.), Poznan, 2011, 68.

певајући «о томе како заједница, посвећујући сејање и жетву, рађање, венчање и смрт, кроз обредну драму живота, успоставља однос са светим поретком». Епска јуначка поезија и лирско–епска песма обе рефлектују угрожавање тог фундаменталног поретка. У епици се изражава његово угрожавање *споља*: «...непријатељи, чија је природа превасходно људска, у њој истовремено прете да униште појединце, социјалне институтције и космички поредак заједнице, па се она, херојским делима јунака, од тих насртаја брани». Насупрот томе, у лирско–епској поезији заједница се преиспитује *изнутра*: то чине «њени чланови, огрешујући се о табуе или ритуално понашање (чиме се, пре свега, ‘неадекватно’ односе према вишим силама) или пак нарушавајући утврђена правила понашања унутар породице и шире заједнице». Карановић закључује: «Тако се показује да је, по природи сукоба, ова последња жанровска категорија, као и претходне две, стабилна, чиме она престаје да буде ‘на међи’». Овим се балада укључује у јединствени родно–жанровски систем заснован на најопштијем начелу – односа према фундаменталном поретку тј. његовом успостављању и репродуковању (лирика) и преиспитивању, како споља (епика), тако и изнутра (лирско–епска песма). Овим је Карановић учврстила легитимитет лирско–епске песме у јединственом оквиру заснованом на фундаменталном поретку и варијабилном односу према њему. Она разматра лирику, епику и лирско–епску песму на општем семантичком фону који бисмо идентификовали као поглед на свет, не улазећи у овом одељку, у специфике обликовних поступака.

Крњевић сагледава природу сукоба с циљем да укаже на «могућности поделе балада» на две групе, оне с *унутарњим* и оне са *спољашњим* сукобом:

Баладе с унутарњим сукобом су песме у којима сукоб проистиче из човекових страсти, нагона, опречних природа, различитих моралних схватања, или захтева који се не могу усагласити. До колизије долази нечијом свесном или несвесном кривицом, грехом према некоме, злом намером, дакле, смишљено, ма како страшно и афективно.

Другу групу чине оне баладе у којима до удеса долази деловањем вањске неминовности, фатума, неке природне силе којој човек не може, а углавном и не покушава да се супротстави. Јунаци ових балада су само жртве следе елементарне силе (земљотреси, поплаве, олује), неког великог друштвеног зла (рата) које се види само као последица, или је, најзад, зло нама казано сажето и једноставно, али то казивање усмерено је на *унутарњи* простор људског живота и трајања. Међу овим песмама највише је оних које одговарају битним захтевима поетике ове врсте поезије (Крњевић 1973: 76–77).

Мало касније, Крњевић додаје да «драмски елемент знатно опада у баладама где је човек жртва природне силе која делује не људским изазовом већ својом неминовношћу» (Крњевић 1973: 95), дајући предност, барем када је драмски елемент у питању, баладама са спољашњим сукобом. Тиме Крњевић тумачи «природу сукоба» као елемент који утиче на степен «драматичности» баладе.

Поставља се, међутим, питање да ли је степен драматичности питање «природе сукоба», или, што је нама уверљивије, питање начина обликовања истог. Наше мишљење засновано је на запажању да се и «унутарњи сукоб» у баладама може обрадити на два начина: у једнима кроз развој радње и приповедања, док у другима радње готово да нема, јер је она сведена на један догађај и његове последице. У

овом другом случају текст констатује сукоб – било «унутарњи» или «спољашњи» – преносећи тежиште на његове последице, изостављајући или тек наговештавајући информацију о његовом узроку и току. И баладе с «унутарњим» и оне са «спољашњим» могу се обликовати на један од ова два начина, оба су у поетици баладе легитимна. И у баладама с «унутарњим» и онима са «спољашњим» сукобом тежиште може бити умерено ка последицама неког кључног догађаја (од судбинског значаја), а тиме се приповедање потискује у корист лирских обликовних поступака који такође могу да генеришу «драматичност» као битни елемент поетике баладе. Разлика која почива у поступцима постизања «драматичности», да ли су они фабулативни или лирски, упућује на типолошку дистинкцију између наративних и не–наративних (лирских) балада.

Сходно томе, у случају «када иста пјесма у једној верзији поприма епско, а у другој баладно обличје» (Bošković-Stulli, 1960: 107) реч је о разлици између два обликовна начела, оба фабулативна, од којих један има за циљ постизање «драматичности». Међутим, у случају када се међу варијантама исте баладе јављају једне у којима се радња развија и друге у којима се своди на један догађај, реч је о разлици између фабулативног и лирског начела постизања «драматичности».¹³ У таквим суцајевима једна иста песма јавља се у виду и наративне и не–наративне баладе, тако да није реч о «природи сукоба», већ о поступцима којима се постиже «драматичност».

Б. Лирске баладе

Када је реч о «драматичности» која се постиже фабулативним поступцима, процес претварања епске песме у лирско–епско песму лако се може пратити. Ако бисмо приповедну песму хтели да преобликујемо у баладу, то бисмо учинили на следећи начин. Пошто је балада *кратки* песнички облик, самим тим радња мора бити скраћена и лишена дигресија, детаља и епског понављања. Извршила би се фрагментација радње и сажимање одабраних фрагмената (отуда *скоковитост* у развоју радње). Одабир фрагмената и њихово преобликовање (*поетика фрагментације*) у функцији је фокусирања на једну једину опозицију (*јединство сукоба*) и њеног изоштравања у заплету (*драматичност*), да би се опозиција у расплету (*преокрету*) разрешила на један од два могућа начина: трагично, ако се чланови опозиције искључују, или комично, ако су чланови подложни измирењу, чиме се опозиција укида. Приповедање као индиректни говор (у граматичком трећем лицу) има функцију описивања динамичких мотива тј. догађаја, и статичких мотива, (стања), док је функција директног говора (у граматичком првом и другом лицу; монолог, дијалог) вишеструка: он служи као средство драматизације, потискивања приповедања и понекад преузимања његове функције описа догађаја, а истовремено делује као средство лиризације, наглашавања личне реакције на догађаје, изражавања односа међу ликовима (Видаковић–Петров 1994).

13 K. Vidaković-Petrov, «A Comparative Approach to the Ballad of *The Hidden Death*: Meaning, Structure, Techniques», реферат на међународном научном скупу *The 41st International Ballad Conference of the Kommission für Volksdichtung*, одржаном у Фару, Универзитет Алгарве, Португалија, 20–24 јуна 2011 (у штампи). У овом раду анализирали смо варијанте европски распрострањене баладе познате под називом «Скривена смрт», с посебним нагласком на хиспанским варијантама. Међу многобројним варијантама ове песме има и наративних и лирских балада, зависно од тога како су оне обликоване.

Намерно смо уместо речи «сукоб» користили термин опозиција, јер он олакшава праћење начина на који се постиже «драматичност» у лирској балади. С обзиром да је радња у њој сведена на један догађај, она нема могућност да развије «сукоб» фабуларним средствима,¹⁴ те уместо «сукоба» развија опозицију користећи лирска средства, а с циљем да успостави и изоштри «драматичност», као и да изрази њен субјективни – лирски, емотивни, психолошки – одјек; антитеза се у лирским баладама јавља не само као стилска фигура, него и као структурно начело; тешиште се преноси са описа догађаја и приповедања на његово откривање у дијалогу или монологу који су као директни говор функционалнији у изражавању емоција (Видаковић–Петров 1988). Један од најбољих примера не–наративне или лирске баладе у српској традицији је «Балада о Марку Краљевићу и брату му Андријашу», о којој Бошковић–Стули наводи:

Послије најнужнијега кратког уводног образложења о поводу свађе и узроку због којег је Марко Андријаша ударио сабљом у ‘сардашце’, што би се веома увјетно могло назвати радњом баладе, прелази се на њен основни садржај: на монолог умирућег брата...Проматран с гледишта цјеловитости радње, потпуне развијености слиједа мотива, свршетак наше бугарштите могао би се сматрати крњим, баш као и њезин почетак, но да је она упркос томе као пјесма сва остварена и сва цјеловита, мислим да не треба посебно доказивати (Бошковић–Стули 1975: 12).

Лирске баладе обрађују догађај који би се «веома увјетно» могао назвати радњом, а свеједно је да ли се он профилише као спољашњи или унутарњи сукоб: у «Балади о Марку Краљевићу и брату му Андријашу» он је спољашњи, али се у балади «Кад морија Мостар моријаше», где чланови породице протагонисте страдају од куге, ради се о унутарњем сукобу (пасивно страдање од више силе). Ове лиске не–наративне (лирске) баладе постижу драматичност коришћењем дијалога/монолога и лирских средстава (међу њима посебно паралелизмом који укључује однос опозиције, антитезе).

Овако постављени проблем, који је у суштини обликовни, а не везан за врсту грађе, омогућава разликовање лирских балада од лирских песама. Овим поводом ваља имати у виду и да се на релацији њиховог односа јављају и прелазни облици попут «лирске песме баладног карактера (с јаком моралном поентом) и фрагменти балада који се осамостуљују у лирске песме» (Petić-Polonić 1988: 49), што показује како се баладе могу преобликовати у лирске песме или ове друге у баладе.

За лирске баладе везује се и питање извођења – у случају балада које се певају, имају строфичну организацију, рефрен – и оних које се изводе уз игру којом се текст делимично драматизује. Сертић усредсређује пажњу на ова питања, док Карановић анализира везу балада с обредном поезијом «којој је некада и сама могла припадати», да би «издвајајући се из контекста обреда (...) настављала да живи самостално» (Карановић 1998:234–235). Међутим, претпоставка да су «лирско–епске песме у целини, дакле, некада [су] биле везане за митски концепт света и његову обредност» (Карановић 1998: 236) можда је генерализација коју би било добро нијансирати.

14 За ближе одређење термина динамични (фабулативни) и статични (лирски) мотиви, радњу као узрочно–последични след догађаја, фабуларност, в. Томашевски 1972.

Но, у сваком случају, новија истраживања лирске баладе и везе баладе с лириком успостављају равнотежу према претходном усредсређењу пажње фолклориста на однос балада према приповедним жанровима.

Нека занимљива питања која чекају подробнију обраду тичу се статуса баладе у контексту односа усмене и писане књижевности (старе и нове), родног одређења, односа према другим националним традицијама (балканским и европским), и на крају увек корисног прецизирања појмова и термина које фолклористи користе у својим разматрањима.

ЛИТЕРАТУРА

- Apel 1972: W. Apel, *Harvard Dictionary of Music*, Harvard, 1944; 2nd edn.
- Bošković-Stulli 1960: M. Bošković-Stulli, «Neka suvremena mišljenja o baladi», u *Rad Kongresa folklorista Jugoslavije u Zaječaru i Negotinu 1958. godine*, Beograd, 105-108.
- Bošković-Stulli 1975: M. Bošković-Stulli, Balada o Marku Kraljeviću i bratu mu Andrijašu, *Narodna književnost kao umjetnost riječi*, Zagreb.
- Видаковић-Петров 1975: К. Видаковић-Петров, Шпански романсеро, *Књижевност*, 7, 7-18.
- Видаковић-Петров 1988: Антитеза: структурно начело неких ненаративних балада, у Н. Петковић (ур.), *Поетика српске књижевности*, Београд: Институт за књижевност и уметност, 141-159.
- Vidaković-Petrov 1994: K. Vidakovic-Petrov, On Some Ballad Techniques, *Tercer Coloquio Internacional del Romancero*, Madrid, I, 263-267.
- Делорко 1951: О. Делорко, *Хрватске народне баладе и романце*, Загреб: Зора.
- Карановић 1998: З. Карановић, Поговор, у Карановић (прир.), *Антологија српске лирско-епске усмене поезије*, Нови Сад: Светови.
- Клеут 2013: Марија Клеут, Лирско-епске народне песме: на међи догађаја и осећања, у Клеут (прир.), *Лирско-епске народне песме*, Нови Сад: Издавачки центар Матице српске, 11-19.
- Крњевић 1973: Х. Крњевић, *Усмене баладе Босне и Херцеговине*, Сарајево: Свјетлост.
- Крњевић 1978: Х. Крњевић, О нашим народним баладама, предговор у Х. Крњевић (прир.), *Антологија народних балада*, Београд: Српска књижевна задруга.
- Латковић 1982: В. Латковић, *Народна књижевност*, Београд: Народна књига, 3. издање.
- Милошевић-Ђорђевић 2008: Н. Милошевић-Ђорђевић, Српски фолклор и фолклористика на размеђи два миленијума. Осврт на историју истраживања, у Н. Тасић (ур.), *Словенски фолклор и фолклористика*, Зборник радова Балканолошког института, Београд, 89-109, 103.
- Милошевић-Ђорђевић 1971: Н. Милошевић-Ђорђевић, *Заједничка тематско-сижејна основа српскохрватских неисторијских епских песама и прозне традиције*, Београд: Филолошки факултет.
- Perić-Polonijo 1988: T. Perić-Polonijo, The Ballad and the Lyric Poem, Z. Rajković (ed.),

Ballads and Other Genres, Zagreb: Zavod za istraživanje folklor, 41-51.

Пешић–Милошевић–Ђорђевић 1984: Р. Пешић – Н. Милошевић–Ђорђевић, *Народна књижевност*, Београд.

Томашевски 1972: Б. Томашевски, *Теорија књижевности. Поетика*, Београд.

Krinka Vidaković Petrov

BALLADS: TERMINOLOGICAL AND POETIC ASPECTS

Summary

In the generic system of Serbian folklore, ballads evolved in the shadow of epic poetry, a centrally positioned genre. Thus the bulk of attention of Serbian folklorists was focused on the relationship of ballads and narrative poetic genres and issues regarding semantic units (motifs and plots) appearing on the trans-generic level. The pair of terms ballad and *romance*, introduced by Croatian folklorists and accepted by their Serbian colleagues, indicated an intra-generic distinction according to the plot resolution, distinguishing tragic (ballads) from non-tragic endings (*romances*), which at the same time reflected the somewhat arbitrary perception of North European ballads as having the first type of closure, and South European (especially Hispanic) ballads the second. Recent studies on ballads indicate a preference of Serbian folklorists for the neutral term lyric-epic songs.

Considerations of ballad poetics conformed to a distinctive feature of Serbian oral poetry – the dominant position and influence of epic poetry on other genres, including ballads. Serbian folklorists have written on a wide range of issues regarding ballad poetics and have provided sophisticated and detailed analyses of individual ballad texts and versions, but focusing rarely on structural features of the genre. Highlighted in this article are significant contributions regarding the “type of conflict” on two levels of analysis: as a criterion for broad inter-generic distinctions and as a principle of intra-generic differentiation. Also highlighted are contributions dealing with the relationship between narrative and non-narrative (lyrical) ballads as well as between ballads and lyrical poetry.

ПУТЕВИ ИДЕНТИФИКАЦИЈЕ ПРЕДАЊА У РАЗВОЈУ СРПСКЕ ФОЛКЛОРИСТИКЕ

Рад прати путеве идентификације предања у српској науци о народној књижевности, расправљајући о термилошким и појмовним недоумицама у њиховом сврставању од Вука до данас. Полази од претходног прегледа датог у чланку објављеном у зборнику радова са међународног Новосадског симпозијума: *Жанрови предања*. Акценат је стављен на континуитет и промене у прилазу предањима, зависно од струке и развоја фолклористике као мултидисциплинарне науке, код нас и у свету. Притом је до изражаја дошла актуелност проучавања предања и њихова виталност.

Указујући и на богатство «класичне» грађе али и на начин коришћења савремене, рад се заузима за опстанак приступа предањима као својственој уметности речи, чиме би се избегло утапање народне књижевности у етнологију и очувао модерним научним средствима њен идентитет.

Кључне речи: предања; Вук Караџић; класификација; еволуција појмова; “веродостојност”; мултидисциплинарност; фолклористика; етнологија; информација; уметност речи.

На овом истом месту, на међународном симпозијуму чија је тема била *Belief Narrative Genres*, пре неколико месеци дала сам (на енглеском језику) осврт на истраживање предања у српској науци (Милошевић-Ђорђевић, 2012: 41-50). Желела сам да нагласим дуготрајност и континуитет српских истраживања, да обухватим главне токове бављења предањима, да укажем на везе са европском и америчком науком, са којом је српска ишла раме уз раме. Овај рад, који је пред вама, ослањајући се на *Осврт*, представља својеврсну расправу, увид у недоумице, критичко разматрање датог прегледа.

И сада полазим од Вука и његовог односа према предањима. Бележио их је и користио, још пре него што је Грим тражио да их сакупља, не идентификујући их термилошки са грађом коју је Грим назвао *Volkssagen*. (Караџић 1815/1987, Преписка I: 228), Вуку су, међутим, њихове основне карактеристике биле јасне. Веровање слушаца и причалаца у истинитост казиваног, истакао је, са извесном дистанцом, још 1814. у напомени уз песму “О Марку Краљевићу”: – Многи прости Србљи ... *доказују* да је у некаквој пећини јошт жив... (Караџић 1814–1815/1965: 107). Њихову функцију разјашњавања непосредно је употребио за лексикографске потребе. Уз своја објашњења, у *Српском рјечнику* 1818. дао је народна предања, нпр. уз реч Вештица, Корњача, Кукавица... У многим својим списима их је користио у функцији неке

друге основне идеје. Наслови његових поглавља у рукопису *Живот и обичаји народа српскога* ("Постање гдјекојих ствари", "Јунаци и коњи њихови" и "Вјеровање /у/ ствари којијех нема") у многоне одговарају интернационалној, тзв будимпештанској класификацији предања на етиолошка, историјска/културноисторијска и митолошка/демонолошка (Tagung der Sagenkommission der ISFNR 1963), како је прва запазила Маја Бошковић-Стули (Bošković-Stulli 1964: 77). Четврту међународну групу: легенде/митови о боговима и херојима (у каснијој интерпретацији – легенде о свецима настале на апокрифним и хагиографским списима), Вук није узео у обзир. Становиште да она у ужем смислу речи и не спада у предања, заступали су и поједини чланови поменуте комисије. Може се, заиста, говорити о Вуковој антиципацији међународне поделе. Истраживања су, међутим, показала да је у српској науци о народној књижевности његово разврставање предања прихваћено, у правом смислу речи, заправо тек шездесетих година прошлог века и то углавном применом међународне класификације, иако нам је Вукова била на дохвату руке.

Ако бисмо трагали за разлозима који су до тога довели, могли бисмо издвојити следеће:

Први леже у Вуковим ставовима. Сам Вук је предања (не користећи овај термин) ставио у Живот и обичаје народа српскога, тј. у своју неостварену књигу о митологији коју у преписци са Кепеном 1840. карактерише као «опис српских обичаја, веровања и митологије» (Карацић 1840/1993, Преписка VI: 468), или са Милошем Обреновићем као «описаније обичаја и митологију народа нашега» (Карацић 1841/1993, Преписка VI: 633). Дакле, превасходно као етнолошку грађу, што има далекосежне последице. Њоме су се бавили пре свега етнологи. Иако је од писања српске митологије одустао, за њега предања нису могла бити «углед народног језика у прози». Познато је, исто тако, да је међу приповетке ставио само фабулате, и то са развијеним сажетом као што су «За што у људи није табан раван?»; «Дјевојка бржа од коња»; «Дивљан»; «У цара Тројана козје уши»; «Цар Дукљан»; «Соломуна проклела мати» (Карацић 1821–1853/1988: 26, 104, 112, 138, 140, 141, 145).

*Други разлози леже у устаљеном посматрању усмене прозе у српским историјско-теоријским прилазима у којима се предања и приповетке током 19. века и добрим делом до средине 20. века сагледавају у истој равни. Истини за вољу, посебно почетком двадесетог века, поједине скупине предања се издвајају, али у истом оквиру с приповеткама. Притом се суштински уочавају њихове жанровске посебности, али формални проблем је у неуједначености терминологије за ове скупине. С једне стране, под истим терминима појављују се различите категорије предања нпр. под ознаком *легенда* наводе се предања о местима (Поповић 1909: 114; Латковић: 1967. 105-107), о свецима (Чајкановић 1927: бр. 135-193; Чајкановић 1929: бр. 148-217; Латковић 1967: 108-109), о херојима и историјским личностима (Латковић 1967: 109-113) С друге стране, различити термини (легенде, скаске, каже) означавају исту категорију предања. Највећу уједначеност носи термин *скаска* који се углавном односи на етиолошка предања, тј. представља објашњење о настанку «ствари», док се веровања измештају у етнолошки домен. Доследну употребу самог термина *предање* као својствене категорије, налазимо нпр. код Владимира Ћоровића (Ћоровић 1927: 7-36); Т. Ћорђевића (Ћорђевић 1953; 1958); М. Филиповића (Филиповић 1958).*

Трећи разлози проистичу из уобичајеног схватања да се под предањем подразумева традиција уопште, што јесте замаглило појам предања као усмене врсте, али није спречило имлицитно препознавање функције предања, те чак и омогућило њихово обилато коришћење као илустративног материјала у историјским, етнолошким или књижевним студијама. Довољно је указати на М. Ђ. Милићевића, који широко уноси предања у своје историјско–географске списе, уклапајући их у основни текст најчешће познатом формулом: «прича се» (Милићевић 1876; 1884). Да не спомињемо I и II серију Српског етнографског зборника САН, где без посебне ознаке врсте, предања допуњују основну замисао истраживања. Све до данас се међу историчарима и писане и усмене књижевности појављује двојно значење овога појма (Ређеп 1991; 1992; Матицки 1999; Љубинковић 2012). Код историчара – готово без изузетка.

Четврти, не само наш, већ и општи међународни проблем у изучавању предања проистиче из чињенице да од самог почетка па све до данашњег дана, не постоји усаглашеност о томе да ли она представљају једну (општу) категорију, или, да се математички изразимо – пресек скупа који покрива најважније компоненте подскупова који чине врсте предања. Стојим на становишту да већ самим тим што се у свакој од врста предања појављује потреба за разјашњавањем (имплицитна или експлицитна) и за уверавањем (опет експлицитна или имплицитна) у веродостојност исказаног (ма колико да су се ови критеријуми за карактеризацију временом мењали) – предања јесу особена категорија народне прозе. Можда би се могла назвати и усмено–књижевним родом, у оквиру кога свака од врста има своје специфичности, које нису препрека не само за њихово међусобно прожимање, већ и за прожимање са свим осталим областима фолклора. То крајем 20. и на самом почетку 21. века показују, да их тако назовемо «литерарни фолклористи», који формирају један интердисциплинарни приступ поезији предања, и обухватају не само наративни, већ и друштвени контекст предања, и остајући отворени према антрополошко–етнолошким прилазима грађи, истовремено се инспиришу токовима критичке теоријске мисли из писане књижевности, али и науке о језику. Потекли из академске фолклористике Београдског и Новосадског универзитета, Института за проучавање фолклора Земалског музеја у Сарајеву – већином чланови Међународног друштва за изучавање народне прозе (ISFNR), употпуњују своја истраживања и радом на терену, да би њихови ђаци на терен ставили посебан акценат (вид. Милошевић–Ђорђевић 2012 :44-47).

Поједини етнологзи проналазе заједничке основе значења и структуре за оба вида исказивања традиције, оне вербалне и оне невербалне, с тим што их сходно њиховој струци фолклорно дело, у овом случају предање интересује прво као грађа, а потом као целина. Његовим разлагањем стижу до митских, антрополошких, етнолингвистичких елемената (нпр. Раденковић 1996; Антонијевић 2010).

Савремена истраживања, уопште узев, одликује мултидисциплинарност приступа, што је изврсно. Међутим, оно што се може притом запазити, јесте да се, уз часне изузетке, огромно богатство базе података користи да би се кроз опис саставних елемената конкретних «текстова» језичких, митолошких, ритуалних, методом лингвистичке реконструкције, семантичке анализе, ареологије... успоставила традиционална слика света. Само књижевно усмено дело и посматрање начина прилагођавања елемената из некњижевних система уметничко–жанровским законитостима повлачи се управо

пред тим некњижевним системима. Постајући са системом вредности традицијске културе изоморфан, систем вредности, тј. феномен уметничког, естетског, у усменим књижевним делима се пренебрегава. Остаје да се пронађе. Да ли је у Лотмановом креду : *Лепо је информација!*? Ако јесте, онда нигде није толико заступљен колико је то у предању.

Замерка теоретичара писане књижевности да овим Лотмановим ставом «оно сачињање, рађање уметничког бића у уметничком тексту, тај онтички моменат који је овде /у уметничком тексту/обавезан а у другим текстовима није – остаје неразјашњен» (Lotman, Predgovor 1976: 27) не задире у предање. У њему као «отвореном» тексту управо постоји лепота информације, у свој његовој слојевитости. Треба, дакле, формирати једну нову естетику предања, која су највиталнија од свих усмених категорија, поготову код нас.

На располагању нам стоји огромна грађа у распону векова. Ми још увек немамо зборнике те грађе. На располагању нам стоје и радови лингвиста и етнолога који развијају теренска истраживања ослањајући се на концепције етнографије говора, етнопоетику и делимично на теорију формулативности. Из ових радова, који потичу из америчке школе (Лабова, Баумана, Дел Хајма) треба извући синтезу, али остати свој. Контекст значења, перформативне аспекте културе, моделе дискурса, континуитет између старих текстова и модерне усмене традиције, односе између причалаца и слушалаца, анализе вербалне интеракције, индивидуални контекст у оквиру личног живота казивача, и да не набрајам више, треба искористити са становишта анализе фолклорног текста – предања као наратива, уз компаративна истраживања. То је у многome већ учињено (да не истичем чија је то заслуга међу «литерарним фолкористима»), и у том смеру треба поћи даље. Са нагласком на својствености наших предања, нарочито историјских.

Треба ревидирати појам «веродостојности», веровања у истинитост као устаљени, дуго признавани критеријум за одређење предања. Чини се да је пут ка решењу пронашао Е. Оринг пребацивши схватање веровања из етнопсихолошке сфере у реторичку, служећи се Аристотелом (Oring 2008: 127-166). Треба истражити «језик веровања»— *belief language* (Исто: 128). Другим речима, наметнути се свету, јер, бојим се, да се појам фолклора као традицијске, особене уметности речи брише, не зато што је застарео, већ зато што га у водећим земљама нема. Интелектуалне научне снаге којима располажемо нису мале. Израста и цела једна плејада нових, високо образованих научника, који су у најбољим годинама.

ЛИТЕРАТУРА

- Antonijević, Dragana (2010). *Ogledi iz antropologije i semiotike folklora*. Beograd: Srpski genealoški centar – Filozofski fakultet.
- Bošković-Stulli, Maja (1964). «Naš neispunjen dug prema Vukovim narodnim priповijetkama», *Анали Филолошког факултета IV*. Београд: Београдски универзитет.
- Ђорђевић, Тихомир (1953). *Вештица и вила у нашем народном веровању и предању*

- Вампир и друга бића у нашем народном веровању и предању*. Српски етнографски зборник LXVI. Београд .
- Борђевић, Тихомир (1958). *Природа у веровању и предању нашег народа I-II*. Српски етнографски зборник LXXI-LXXII. Београд.
- Карацић, Вук Стеф. (1965). *Мала прстонародња славено-сербска пјеснарица* (1814); *Народна србска пјеснарица* (1815). Сабрана дела Вука Карацића, књ. I. Прир. Владан Недић. Београд : Просвета.
- Карацић, Вук Стеф. (1987). *Преписка I* (1811-1821). Сабрана дела Вука Карацића, књ. XX. Прир. Голуб Добрашиновић, Београд: Просвета.
- Карацић, Вук Стеф. (1993). *Преписка VI* (1837-1842). Сабрана дела Вука Карацића, књ. XXV. Прир. Голуб Добрашиновић. Београд: Просвета.
- Карацић, Вук Стеф. (1988). *Српске народне приповјетке* (1853). Сабрана дела Вука Карацића, књ. III. Прир. Мирослав Пантић. Београд: Просвета.
- Латковић, Видо (1967). *Народна књижевност I*. Београд: Научна књига.
- Lotman, J.M. (1976). *Struktura umetničkog teksta*. Prevod i predgovor Novica Petković. Beograd: Nolit.
- Љубинковић, Ненад – Дрндарски, Мирјана (2012). *Први српски устанак – од историје до «народне историје» и њене усмене митизације*. Београд-Орашац. ИП Наша прича плус.
- Матицки, Миодраг (1999). *Историја као предање*. Београд: Рад-КПЗ Србије.
- Милићевић, Милан (1876). *Кнежевина Србија*. Београд: Државна штампарија.
- Милићевић, Милан (1884). *Краљевина Србија*, Београд. КРС Државна штампарија.
- Milošević-Đorđević, Nada (2012): «A survey of Approaches to Legends in Serbian Scholarship». *Belief Narrative Genres*, Ed. Zoja Karanović, Willem de Blécourt, Нови Сад: ISFNR-Универзитет у Новом Саду.
- Oring, Elliott (2008). «Legendry and the Rhetoric of Truth». *Journal of American Folklore* 121(480): 127-166. University of Illinois
- Поповић, Павле (1909). *Преглед српске књижевности*. Београд: Штампарија «Давидовић».
- Раденковић, Љубинко (1996). *Симболика света у магији Јужних Словена*. Београд-Ниш: Балканолошки институт САНУ-Просвета.
- Ређеп, Јелка (1991). *Борђе Бранковић и усмено предање*. Нови Сад: Ика Прометеј.
- Ређеп, Јелка (1992). *Сибињанин Јанко*. Нови Сад: Књижевно-уметничка задруга «Славија».
- Tagung der Sagenkommission der International Society for Folk Narrative Research (ISFNR) in Budapest, 14-16. October 1963. *Acta ethnographica Academiae Scientiarum Hungaricae*, t. 13, fasc.1-2, Budapest (1964)
- Ђоровић, Владимир (1927). *Свети Сава у народном предању*. Београд: Народно дело.
- Filipović, Milenko (1958). «Lokalna predanja – zanemarena vrsta usmene književnosti». *Rad udruženja folklorista Jugoslavije*. Zagreb.
- Чајкановић, Веселин (1927). *Српске народне приповетке*, Српски етнографски зборник XLI. Београд: САН.
- Чајкановић, Веселин (1929). *Српске народне приповетке*. Београд: Издање књижарнице Рајковића и Ђуковића.

Nada Milošević Đorđević

TOWARDS THE IDENTIFICATION OF LEGENDS AND LEGENDARY STUDIES IN SERBIAN FOLKLORISTICS

Summary

This paper deals with different phases in the research of belief tales in Serbian Folklore Studies, beginning with the first manuscripts of Vuk Stefanović Karadžić to the present day.

The phases are presented chronologically and in relation to the development of history and theory of folk literature as well as other kindred disciplines. An attempt has been made to resolve some terminological and conceptual discrepancies, since, despite Karadžić's leading example, these have long created obstacles to treating belief tales as a special kind of oral genre. We also analyse the approaches which take the same perspective on belief tales and stories, so that the first attempts of their differentiation can be seen more clearly. In addition to this, parallels are drawn between international categorisation of belief tales and the way it is applied in Serbia. Finally, we stress the need for a new poetics of belief tales which would result from multidisciplinary research and contribute to the formation of the identity of belief tales within oral artistic tradition.

ТЕМАТСКО-МОТИВСКЕ КЛАСИФИКАЦИЈЕ СРПСКЕ ЕПСКЕ ПОЕЗИЈЕ (ОД ВУКА ДО САВРЕМЕНИХ ИСТРАЖИВАЊА)²

Овај рад представља дијахронијски преглед свих покушаја тематске, мотивске и сижејне класификације српске епске поезије, од првих тематско-хронолошких подела, до савремених сижејно-мотивских разврставања, тј. од Вуковог груписања песама у тзв. лајпцишком и бечком издању, преко поделе на циклусе, најдуже опстале у наставној пракси, до Крстићевог мотивског индекса и студија данашњих истраживача. Завршница сумира досадашње резултате и наглашава значај типолошких разврставања.

Кључне речи: тематско-мотивска класификација, епска поезија, мотив, сиже, варијанта.

Романтичарско одушевљење традиционалним културама, фолклором и наивном поезијом покренуло је организованије бележење усмених творевина. Са првим научним истраживањима у овој области, наметнуло се и питање не само жанровске него и тематско-мотивске класификације.

Пионирски покушаји систематизације усмене прозе потичу из друге половине XIX и с почетка XX века. Ј. Г. фон Хан 1864. је пописао грчке и албанске бајке. Овај и слични рани радови представљали су више азбучне листе које не разликују тип приповетке од мотива који је изграђују (Garry, El-Shamy 2005: XIX). Први озбиљнији рад је интернационални индекс мотива, који је 1910. осмислио фински научник А. Арне, представник историјско-географске школе. Следбеник и настављач његовог рада С. Томсон саставио је индекс мотива (1932–1936, допуњено издање 1955–1958), а проширио је и Арнеов каталог 1928. и 1961 (Thompson 1955–1958; Aarne, Thompson 1961). Важно је напоменути да каталог типова није каталог мотива, јер је тип надређен мотиву, тачније, одговара препознатљивом, поновљивом мотивском склопу.³ Потоњи проучаваоци допуњавали су поменуте индексе новим мотивима и типовима, укључујући и нове, раније необухваћене географске просторе. Ханс-Јерг Утер је 2004. прерадио и знатно проширио Арне-Томсонов каталог (Hans-Jörg Uther 2004). Џ. Гери и Х. Ел-Шами уводе и психолошки принцип класификације, примењујући Јунгове архетипове у индексацији. Зборник радова који су приредили разрађује преко 150 мотива Томсоновог индекса (Garry, El-Shamy 2005).

1 petkovic.danijela@yahoo.com

2 Овај рад је настао на пројекту „Српско усмено стваралаштво у интеркултурном коду“ (бр. 178011), који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

3 Тип може бити општи оквир целе приче или се односи само на једну њену епизоду. Мотив је јединица нижег реда. Томсон га дефинише као најмањи елемент приче који се одржава у традицији. Усваја се само ако је необичан, а део традиције постаје понављањем (Thompson 1950: 753, 1137–1138, према Dundes 1997: 195 и Georges 1997: 205).

Један од првих критичара Арнеових критеријума био је руски фолклориста В. Ј. Пропп. Он је сматрао да је немогуће оделити групе варијаната и сместити их у различите типове, а да се не преклапају. Класификација не треба да почива на спољашњем, него на унутрашњем, структуралном принципу, заснованом на функцијама дејствујућих лица (Пропп 1928: 12–20, 110). Тридесетак година касније, 1955, у монографији посвећеној руским билинама, није могао избећи макар основно сижејно разврставање, па је дијахронијске оквири, кроз које је пратио еволуцију руског епа, размакао и за тематске групе, какве су нпр. песме о женидби, о борби јунака против чудовишта, против Татара, приповедне песме, итд. (Пропп 1958).

Слично је Б. Н. Путилов најпре издвојио три фазе у развоју руског и јужнословенског епа, а потом и најдоминантније тематско-сижејне групе у оквиру фантастично-историјског, херојско-историјског и реално-историјског епа. Између бројних скупина треба поменути песме о змајеборству, о борби против Арапина, добијању снаге, сусрету с девојком ратницом, женидби, крађи туђе жене, затим групе варијаната о породичним односима, песме о ослобађању, потрази, заточеном јунаку, такмичењима, погибији јунака, Косовски круг песама, итд. (Путилов 1971).

Последњих година, по систематичном приступу сижеџици руских билина, издвојио се рад Н. В. Петрова. Он је израдио свеобухватни сижејно-мотивски индекс руског епоса. Налази да се билине састоје из једног или више елементарних сижеа. Они се потом групишу у сижејне типове, а свеукупност сижејних типова сачињава моделе епског наратива. Сижејна схема билина организује се у сагласности са збивањима везаним за јунака, а фонд тема уоквирен је главним моментима херојске биографије: чудесно рођење и јунаково детињство, задобијање снаге (богатства), јунакове авантуре, војни сукоби, конфликти, ривалства, брачни сукоби, љубавне авантуре, смрт (погибија) јунака, остали испити и подвизи јунака. Сваки од ових модела обухвата више група сижеа, које Петров даље разлаже до елементарних сижеа и сижејнотворних и факултативних мотива. Класификација је испраћена и пописом варијаната, са ареалном расподелом, а нотирани су и најчешће контаминације сижеа (Петров 2012б; Петров 2012а).

Израелски научник Х. Јасон понудила је заједничку схему сижеа јуначког епоса евро-афро-азијске културне зоне. Сижее је разврстала у три категорије: бојеви, конфликти и брачни сукоби. Њих је даље поделила на четрнаест одељака: битка између војски, сукоб једног јунака и више противника, двобој, походи и напади, витештво и разбојништво, злочин и казна/освета, непријатељ заточи јунака, ослобађање заробљеног јунака, задатак/испит, такмичења, опкладе, јуначка женидба, нарушавање и поновно успостављање брака, разорен брак. Сваки одељак спецификован је потом кроз пододељке, а они кроз разделе и, на крају, типове (Јасон 2012). Тему борбе сматра главном наративном темом. Модели којима је она у основи имају трodelну структуру – припрема за бој, бој, последице боја. Сваки од ових делова варира сукцесивне наративне одсечке, које Х. Јасон представља једном збирном разуђеном схемом могућих ситуација (1993: 371–388). У компаративној студији о девојци ратници издвојила је девет наративних модела, именованих према јунакињама, носиоцима радње (Јасон 2011: 235–255).

Кад је реч о тематско-мотивским класификацијама српске епике, треба поћи

од Вукових запажања. Прве тематске назнаке дао је поделом јуначке епике по временима. Мада 1823. у предговору прве књиге *Народних српских пјесама* помиње узгредно старије, најновије и песме из XVI и XVII века о ускоцима као најбројније (Караџић 1975: 566, 569), три књиге епских песама имају другачији концепт. У другој књизи Лајпцишког издања су „пјесме јуначке најстарије“, у трећој су песме средњих и новијих времена – „пјесме јуначке позније“, а у четвртој „различне јуначке пјесме“ (Караџић 1823а; Караџић 1823б; Караџић 1833). Бечко издање *Српских народних пјесама* донело је и данас прихваћену поделу на „пјесме јуначке најстарије“, „пјесме јуначке средњијех времена“ и „пјесме јуначке новијих времена о војевању за слободу“ (Караџић 1845; Караџић 1846; Караџић 1862).

Крајем XIX века, 1895, у Берлину је публикована исцрпна студија о настанку и развоју српске усмене епике немачког слависте А. Серенсена, али је, ако се занемаре спорадична помињања⁴, остала изван рецепцијског тока више од једног века.⁵ Иако тематско-мотивска класификација није била циљ Серенсеновог истраживања, упоређивање оделитих епских зона, периода и типова певања укључило је и груписање варијаната према поменутом принципу. Тако јужнодалматински записи дугог стиха обухватају угро-српску групу и циклус песама из унутрашњости Србије. Даља систематизација у свакој од ових група заснована је на мотивском принципу (избор краља, песме о угарској косовској бици 1448, битка код Варне, песме о Косовском боју) или је јунак стожер који окупља варијанте (песме о деспоту Вуку Огњеном, Ђорђу Бранковићу, Хуњадију, Јакшићима, Старини Новаку, Бановићу Страхини, Марку) (Серенсен 1999: 30–91). Тематска класификација се тек назире у систематизацији песама кратког стиха до 1750. г. и каснијих, из Милутиновићеве и Вукових збирки, са нешто прецизнијим раздвајањем црногорских неисторијских и историјских песама (Серенсен 1999: 184–250). Разлажући на мање групе нпр. песме о Јакшићима приближио се сижејно-мотивској анализи. Издвојио је четири групе, како сам каже, „према особеном уобличењу мотива“ – о вили (девојци) која завади браћу, испитивању жена, снаји која клевета девера и помирењу након свађе око наследства (Серенсен 1999: 57–58). Његов рад претходио је и подели популарној читавог наредног века, а то је груписање према круговима, циклусима.

Већ су Вукова класификација⁶ и хронолошки критеријум, иако су били данак романтичарском пренаглашавању „сличности између реалног збивања и поетске слике“, најавили потоње хронолошко-тематско сабирање епских песама у циклусе (Kleut 1990: 103). Најзаслужнији за широко прихватање овакве поделе свакако је био П. Поповић. Он 1909, у *Прегледу српске књижевности*, установљава десет циклуса песама кратког стиха: неисторијски, циклус Немањића, косовски, циклуси Краљевића Марка, Бранковића, Црнојевића, хајдучки, ускочки, циклус ослобођења Црне Горе и циклус ослобођења Србије (Поповић 1999: 49). Каснији истраживачи су у понечему

4 Оскудну рецепцију Серенсеновог дела испратила је М. Клеут (1999: 367–369).

5 Потреба за оживљавањем научних резултата А. Серенсена резултирала је првим преводом његове монографије на српски језик тек поткрај XX века (Серенсен 1999).

6 Н. Љубинковић сматра да је Вуков рад на распоређивању народних умотворина пре покушај систематизације, а не класификације, будући да је Вук остао у сигурним, традицијом обликованим, оквирима, који су се тицали извођача, времена певања/казивања и садржаја усмених творевина (Љубинковић 1995: 14–15).

модификовали и допунили ову поделу (циклус о Јакшићима, најновијим временима и сл.) (Kleut 1990: 106). Популаризацији циклуса (кругова) нарочито је допринела Ђурићева *Антологија* (2009: 12–67), као и радови Ј. Деретића. Деретић је циклусе песама најпре уклопио у четири типа певања: витешку (феудалну), одметничку (хајдучку), граничарску и ослободилачку епику, а потом је циклусе разложио на уже тематске кругове (2000: 218–296). У прегледу класификација и терминологије усмене књижевности, С. Самарџија, кад је реч о епским песмама, комбинује хронолошки и тематски принцип. Вукова „времена“ сегментује на кругове песама оформљене око значајних појединаца, породица и важних историјских догађаја, дајући предност термину *круг* над *фреквентнијим – циклус* (2010: 5–9).

Вуков хронолошки критеријум разврставања песама критиковао је Т. Маретић. Предлог за груписање према садржају нуди концепт који се заснива на издвајању централног мотива. Маретић је песме поделио на легендарне (о свецима и чудесима), полуисторичке (о историјским јунацима и догађајима, али који нису веродостојни), праве јуначке песме (о мегданима, женидбама и другим јуначким делима) и песме причалице, у које је сместио оне са доминантном бајковитом или новелистичком подлогом, као и „различне пјесме“ (1966: 55–60). Том приликом уочава највећи проблем сваке сижејне класификације, а то је распоређивање песама које имају више од једног главног мотива, тј. оних које настају спајањем нпр. два оделита сижеа. Иако не даје универзално решење, указује на сложеност и тешкоће сваког покушаја прецизног мотивског разграничавања.

Ниједна типолошка класификација сижеа не може занемарити изврсну студију из 1923. г. немачког слависте Г. Геземана о композиционој схеми и херојско-епској стилизацији (2002: 121–162). Дефинишући композициону схему као начин на који се збивање епски стилизује, издвојио је неке типичне обрасце који се преносе из песме у песму, било зарад попуне појединих делова или целе радње. Подробно је представио низове мотива који формирају схему зова виле, гаврана гласоноше, сна и тумачења сна, дотичући се и оних који изграђују различите типове женидбе, као и делимичних схема, какве су двобој, опис или душевно стање (Геземан 2002: 127–144).

Међу славним немачким славистима који су својим радом допринели изучавању српске епике налази се и М. Браун. Важан сегмент његовог рада јесте и тематско-сижејна класификација епских песама. Најпре издваја пет основних тема – три пустоловне (победа над опасним противником, јунак као спасилац у невољи, верност и неверност) и две трагичне (јуначко држање у невољи и опасности, трагични заплет). Свака тема се појављује у неколико варијаната. Тако се победа над опасним противником реализује кроз двобој, четовање или варијације просидбе. Варијанте теме јунак као спасилац у невољи су: јунак као спасилац незаштићених, кажњавање тиранина или деспота, јунак као спасилац угроженог кнеза, неопходност јунака. Награђена верност и кажњена неверност варијанте су треће теме, док се јуначко држање у невољи и опасности реализује најчешће као спремност на смрт. Неке од реализација трагичног заплета су слепи случај, опаки утицај, спречено злодело, кобне радње у афекту, итд. Варијанте тема су представљене типичним ланцем од пет-шест мотива (Браун 2004: 129–247). Мотивски ланац појединих група песама (варијаната тема) одговара данашњем појму сижејне схеме. Тако је М. Браун већ средином

прошлог века направио значајан корак од тематско-мотивске ка сижејно-мотивској систематизацији наше епске поетске грађе.

Последњи у низу типолошких радова који су обухватили целокупну јужнословенску усмену поезију јесте *Индекс мотива народних песама балканских Словена* (Крстић 1984), драгоцен приручник истраживачима народне поезије. Настао је средином XX века, по узору на Томсонов индекс, као плод двадесетогодишег рада Б. Крстића, а објављен је посмртно, 1984. Мотиви су распоређени по алфабетском и нумеричком принципу, а индекс је допуњен и регистрима личних и географских имена и списковима извора, песама и варијаната.

Не треба свакако изоставити ни бројне уже класификације одређених кругова песама. Иако не претендују на свеобухватност тема и мотива, значајан су допринос типолошким анализама усмене епике.

Пре пола века, када је објављена, студија Р. Меденице о кругу песама о неверној жени била је усамљен пример аналитичког приступа групи варијаната у науци о српској фолклористици. На једном месту донела је све познате јужнословенске варијанте и још једанаест до тада непознатих. Други део књиге посвећен је тематско-мотивској класификацији варијаната. Пет група: певање кроз гору, улога детета, помоћ сестре, прерушавање у калуђера и издаја сестре, допуњено је сижеема интернационалног порекла – невера Саламонове жене и муж на свадби своје жене (Меденица 1965: 149–242).

Предмет изучавања Н. Милошевић-Ђорђевић биле су покретљиве фабуле, које лако премошћавају жанровске границе. Увиђајући заједничку тематско-сижејну основу неисторијских епских песама и прозних врста, сачинила је типолошки преглед поменуте групе песама, издвојивши деветнаест модела: неверна мати (сестра), вила љубовца, змија младожења / змај љубавник, постанак Цариграда, часни крсти, легенда о Св. Ђорђу, цар Дуклијан и Крститељ Јован, пошљедње вријеме (свечи благо деле), Огњена Марија у паклу, родоскврни грех између мајке и сина, велики грешник, родоскврни грех између оца и ћерке, брата и сестре, неверно кумство, богати Гаван, жртвовање сопственог детета, мајчине сузе, браћа и сестре, Бог ником дужан не остаје, зидање Скадра. Сваки тип разложила је на групе варијаната и описала сижејне и структурне карактеристике сваке од њих (Милошевић-Ђорђевић 1971).

Издавајући црногорску епiku као песме поникле у специфичној етно-културној, али и посебној епској зони, при покушају тематске систематизације, Б. Путилов није могао заобићи заједничко, општеепско наслеђе Јужних Словена, карактеристично нарочито за ранији слој певања или, како то он дефинише, за архаичнију фазу епа. У овој фази, теме и кругови песама не могу се посматрати изоловано од осталог јужнословенског певања. Зато посебан акценат ставља на типологију песама XVIII и XIX века, које здружене посматра као јуначко-историјски еп, карактеристичан за последњу развојну фазу. Сижеи се граде око централних мотива борбе војски, чета, појединца и чете, упада на туђу територију и одбране своје. Путилов уочава бинарну противстављеност сижетике и опозитне теме, какве су успешан напад на турску војску и одбрана, верност побратима и издаја, сужањство и ослобађање, итд. (1985: 81–165).

Монографија М. Клеут о чувеном сењском капетану Ивану Сењанину, између осталог, доноси и каталог песама у којима се он појављује као један од протагониста.

Критеријум класификације био је сижејни модел. Између једанаест тематских скупина жанровски су се, као чисто епске, издвојиле песме о мегданцијским и јуначким стремљењима. Оне су тематски оквир за шест сижејних модела: женидба као јуначки подухват, бојеви, мегдани, заробљавање и ослобађање робља, јунаков коњ, јуначка погибија. Сваки од њих садржи више група варијаната (највише женидба – чак 58 подмодела) (Клеут 1987: 196–200, 208–233).

Индекс тема и мотива везаних за име нашег највећег јунака у *Антологији народних песама о Марку Краљевићу* (Лукић, Златковић 2005), И. Златковић је проширио у регистар функција који допуњава Маркову епску биографију (2006: 185–229).

Морфолошку анализу борбе, исказану кроз форму двобоја мегданција или боја – масовног окршаја војски, понудила је С. Самарџија (2002: 267–292). Она уочава преклапање етапа радње и подударност распореда делокруга оба типа сижеа, али и инверзне поступке.

Моделе борбе (супротстављања) у песмама о хајдуцима и ускоцима систематизовао је Б. Сувајџић у истоименој студији. За сваку од три категорије наративно-епских модела: обликовање чете (епска иницијација), четовање (форма борбе) и двобоји (епски конфликти), издвојио је елементе структуре, композициону схему и носиоце сижеа. Песме о двобојима посебно је разложио на следеће групе: хајдучко надметање, одсецање руке на мегдану, син одмењује остарелог оца у двобоју, сукоб чланова хајдучке дружине са изузетним противником, двобој због града, двобој око оружја, двобој са интригом дезинтегратора (са две подгрупе – неверни побратим и неверна сестра), бој међу собом, бој између две чете (Сувајџић 2006: 31–58).

Други пут, у истом кругу песама, Б. Сувајџић је конституисао структурно-морфолошке моделе чете, четовања, мегдана и женидбе (Сувајџић 2005: 572). Јуначку женидбу хајдука и ускока разврстао је на десет типова: препрошена девојка (подтипови: отмица девојке без развијања мотива просидбе, први јунак одлази по девојку, заточник преузима главну улогу, отмица девојке и сукоб са Турчином, отимање девојке из кола, отмица девојке са воде, витешки мегдан за девојку), девојка ослобађа јунака из тамнице и утекне с њим, јунак као измећар, невеста проводи сватове преко реке / кроз гору, урокљив род, женидба јунака вилом, хајдучки препад на сватове, неверни кум/девер, намамљивање на лађу уз помоћ лажне трговине, златна јабука „иза мора“. Издвајајући инваријантне елементе сижеа свих наведених типова, сачинио је заједнички структурни модел јуначке женидбе хајдука и ускока (Сувајџић 2004: 329–351).

Детаљна типологија епских песама о женидби јунака представљена је у истоименој студији. Пет типова женидбе: женидба с препрекама, отмицом, на туђу иницијативу, неостварена женидба и женидба без препрека, класификовано је у више подтипова, група и подгрупа варијаната (Петковић 2008: 15–102).

Сви поменути радови – узгредне поделе, типолошке студије мањег или већег обима, типологизације које поткрепљују поједине епске биографије, или пак систематичнији радови чије је централно питање разврставање епских сижеа, односно, проучавање одлика група варијаната, различито приступају проблему класификације српске епике. Најраније поделе сачињене су према тематско-хронолошком принципу разврставања, затим су уследиле оне које маркирају централне мотиве, а савремени радови се

све више усмеравају ка нотирању и дескрипцији сижејних модела. Развојна линија изучавања показује да се наслеђена решења не поништавају, нити потпуно одбацују, већ се проширују, продубљују и грађа све прецизније разврстава. Крстићев *Индекс мотива* још увек је најпотпунији преглед, али никако није довољан. Интересовање се постепено помера са мотивске ка сижејној класификацији, која прецизније групише варијанте, селекујући их и према главном мотиву и према изоморфној схеми радње.

Ипак, од заједничког, општег, регистра још увек смо далеко. Невелики број типолошких студија сведочи да посао ни издалека није завршен, иако се из њиховог збира назире једна општа сижејно-мотивска слика наше епике. Прва препрека за израду сижејног индекса јесте немогућност прецизног одређивања појма варијанте, а са тим најуже повезано, и нерешено питање граница сижејног модела. Пре сваке класификације морају се најпре што тачније утврдити критеријуми груписања варијаната у један сижејни модел, као њихов заједнички пресек, што је веома тешко. Чак и када су песме тематски и композиционо компатибилне, чак и када су носиоци радње различитих песама и њихове релације синонимни, или, речено језиком геометрије, „пресликани“, увек постоји неки „вишак“, сегмент који се не уклапа у општи модел и који одговара неком другом, блиском моделу. Због овакве мотивске флуидности, већ и само дефинисање сижејног модела није прецизно, што умногоме отежава типологизацију и истовремено сваку поделу доводи у питање.⁷

Осим тога, велики проблем потиче и од грађе расуте у периодици и недовољно проучених архива. Следећи, не мањи, представља невелики број истраживача које занима ова област проучавања, и уопште, мали број проучавалаца наше народне књижевности, с обзиром на чињеницу да је индексирање дугогодишњи посао, који захтева тим, а не појединачно прегалаштво.

Може се учинити да је класификација методолошки застарела и превазиђена у односу на савремене приступе усменим творевинама, који их смештају у шире оквире фолклора и фокусирају се на наративни, дискурзивни, шири и ужи комуникативни, перформативни или социокултурни контекст, извођача и публику, али треба знати да је систематизација класичне грађе основа за проучавање потоњих записа, полазиште које омогућава дијахронијско праћење кретања и промена мотива и сижеа. Такође, данашња потреба за брзим писањем захтева скраћивање периода прегледа грађе и вапи за добрим индексима, јер су они велика помоћ, пречица и оријентир сваком истраживачу.

Ваљане типологије су и једини сигуран пут ка компаративном проучавању усменог стваралаштва. У свету је израда мотивских регистара веома актуелна више од једног века, нарочито у англосаксонској, германској и источнословенској научној заједници. Континуирано се објављују индекси мотива, сижеа и општих места који систематизују бајке, легенде, басне, епске песме, загонетке, пословице, бајалице, кумулативне скаске и остале усмене жанрове, према ужим или ширим, националним или регионалним ареалима. Истовремено, прате их студије о методологији израде каталога. Упркос богатом усменом наслеђу, ми се не можемо похвалити да смо много одмакли у пословима његове систематизације и типологизације. Остаје нада да ће се проучаваоци народне баштине овом проблематиком позабавити у скорој будућности

7 О границама сижејног модела и терминолошкој недоследности више у: Петковић 2012: 250–252.

и на тај начин наше културно наслеђе учинити доступнијим свим проучаваоцима фолклора.

ЛИТЕРАТУРА

- Aarne, Thompson 1961: A. Aarne, S. Thompson, *The Types of Folktale: a Classification and Bibliography*, Second revision, FF Communications, no. 184, Helsinki: Academia Scientiarum Fenicca.
- Браун 2004: М. Браун, *Српскохрватска јуначка песма*, Београд, Нови Сад: Завод за уџбенике и наставна средства, Вукова задужбина, Матица српска.
- Garry, El-Shamy 2005: J. Garry, H. El-Shamy, Introduction, in: *Archetypes and Motifs in Folklore and Literature: a Handbook*, New York, London: M. E. Sharpe, Armonk.
- Геземан 2002: Г. Геземан, Композициона схема и херојско-епска стилизација, у: *Студије о јужнословенској народној епизи*, Београд, Нови Сад: Завод за уџбенике и наставна средства, Вукова задужбина, Матица српска, 121–162.
- Georges 1997: R. A. Georges, The Centrality in Folkloristics of Motif and Tale Type, Bloomington: *Journal of Folklore Research*, Vol. 34, Issue 3, 203–208.
- Деретић 2000: Ј. Деретић, *Српска народна епика*, Београд: „Филип Вишњић“.
- Dundes 1997: A. Dundes, The Motif-Index and the Tale Type Index: a Critique, Bloomington: *Journal of Folklore Research*, Vol. 34, Issue 3, 195–202;
- Ђурић 2009: В. Ђурић, Песме дугог и кратког стиха, у: *Антологији народних јуначких песама*, Београд: Учитељски факултет, 12–67.
- Златковић 2006: И. Златковић, *Епска биографија Марка Краљевића*, Београд: Рад, КПЗ Србије, Институт за књижевност и уметност.
- Jason 1993: H. Jason, A Model for the Surface Level of Narration of the Theme „Combat“ in South Slavic Epic Songs, Zagreb: *Narodna umjetnost*, vol. 30, 371–388.
- Jason 2011: H. Jason, Dzidovka djevojka in the world of epic, у: М. Детелић, С. Самарџија (ур.) *Жива реч*, Посебна издања, књ. 115, Београд: Балканолошки институт САНУ, Филолошки факултет Универзитета у Београду, 235–255.
- Јсон 2012: Г. Јсон, *Модели и категорије епическог наратива*, материјал размештен на сајте при подршци гранта №1015-1063 Фонда Форда, <<http://www.ruthenia.ru/folklore/jason2.htm>> 23. 1. 2012.
- Караџић 1823а: В. С. Караџић, *Народне српске пјесме*, Књига друга у којој су пјесме јуначке најстарије, Липиска.
- Караџић 1823б: В. С. Караџић, *Народне српске пјесме*, Књига трећа у којој су пјесме јуначке позније, Липиска.
- Караџић 1833: В. С. Караџић, *Народне српске пјесме*, Књига четврта у којој су различне јуначке пјесме, Беч.
- Караџић 1845: В. С. Караџић, *Српске народне пјесме*, Књига друга у којој су пјесме јуначке најстарије, Беч.
- Караџић 1846: В. С. Караџић, *Српске народне пјесме*, Књига трећа у којој су пјесме јуначке средњијех времена, Беч.

- Карацић 1862: В. С. Карацић, *Српске народне пјесме*, Књига четврта у којој су пјесме јуначке новијих времена о војевању за слободу, Беч.
- Карацић 1975: В. С. Карацић, Предговор, у: В. Недић (прир.), *Народне српске пјесме*, Књига прва у којој су различне женске пјесме, Сабрана дела Вука Карацића, књ. IV, Београд: Просвета, 553–583.
- Клеут 1987: М. Клеут, *Иван Сењанин у српскохрватским усменим песмама*, Нови Сад: Матица српска.
- Kleut 1990: М. Kleut, Podela srpskohrvatskih epskih usmenih pesama na cikluse – uzroci i posledice, Zagreb: *Narodna umjetnost*, vol. 27, 99–108.
- Клеут 1999: М. Клеут, Асмус Серенсен – заборављени допринос изучавању народне књижевности, у: А. Серенсен, *Прилог историји развоја српског јуначког песништва*, Београд, Нови Сад: Завод за уџбенике и наставна средства, Вукова задужбина, Матица српска, 363–371.
- Крстић 1984: Б. Крстић, *Индекс мотива народних песама балканских Словена*, Посебна издања, књ. DLV, Одељење језика и књижевности, књ. 36, Београд: САНУ.
- Лукић, Златковић 2005: М. Лукић, И. Златковић, *Антологија народних песама о Марку Краљевићу*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Љубинковић 1995: Н. Љубинковић, Проблем систематизације и класификације усменог народног стваралаштва (Жанрови у фолклору, жанрови у народној књижевности или...?), *Novi Sad: Folklor u Vojvodini*, 9, 9–28.
- Maretić 1966: Т. Maretić, *Naša narodna epika*, Beograd: Nolit.
- Меденица 1965: Р. Меденица, *Бановић Страхиња у кругу варијаната и тема о невери жене у народној епизи*, Посебна издања, књ. CCCLXXXI, Београд: САНУ.
- Милошевић-Ђорђевић 1971: Н. Милошевић-Ђорђевић, *Заједничка тематско-сижејна основа српскохрватских неисторијских епских песама и прозне традиције*, Монографије, књ. XLI, Београд: Филолошки факултет Београдског универзитета.
- Петковић 2008: Д. Петковић, *Типологија епских песама о женидби јунака*, Чигоја штампа, Београд.
- Петковић 2012: Д. Петковић, Структура сижеа у епској поезији, у: Б. Сувајцић (ур.), *Српско усмено стваралаштво у интеркултурном коду*, Београд: Институт за књижевност и уметност, 249–276.
- Петров 2012а: Н. В. Петров, *Рабочие материалы к указателю элементарных эпических сюжетов (ЭЭС) русских былин*, материал размещен на сайте при поддержке гранта РФФИ №06-06-80-420а, <<http://www.ruthenia.ru/folklore/petrov/index.htm>> 23. 1. 2012.
- Петров 2012б: Н. В. Петров, *Сюжетно-мотивный состав русского эпоса: модели эпического нарратива*, материал размещен на сайте при поддержке гранта РФФИ №06-06-80-420а, <<http://www.ruthenia.ru/folklore/petrov3.htm>> 23. 1. 2012.
- Поповић 1999: П. Поповић, *Преглед српске књижевности*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Пропп 1928: В. Пропп, *Морфология сказки*, Ленинград: Academia.
- Пропп 1958: В. Я. Пропп, *Русский героический эпос*, Москва: Государственное издательство художественной литературы.

- Путилов 1971: Б. Н. Путилов, *Русский и южнославянский героический эпос*, Москва: Сравнительно-типологическое исследование.
- Путилов 1985: Б. Н. Путилов, *Јуначки еп Црногораца*, Титоград: „Универзитетска ријеч“, НИО „Побједа“.
- Самарџија 2002: С. Самарџија, Морфологија двобоја и бојева у епској народној поезији, Београд: *Књижевна историја*, 118, год. XXXIV, 267–292.
- Самарџија 2010: С. Самарџија, Питања класификације и терминологије усмене књижевности, Београд: *Књижевност и језик*, LVII/1–2, 1–22.
- Серенсен 1999: А. Серенсен, *Прилог историји развоја српског јуначког песништва*, Београд, Нови Сад: Завод за уџбенике и наставна средства, Вукова задужбина, Матица српска.
- Сувајџић 2004: Б. Сувајџић, Препрошена девојка (Модел јуначке женидбе у песмама о хајдуцима и ускоцима), Београд: *Књижевност и језик*, год. LI, св. 3–4, 329–351.
- Сувајџић 2005: Б. Сувајџић, Српска хајдучка епика у јужнословенском контексту: правци и циљеви истраживања, Нови Сад: *Зборник Матице српске за књижевност и језик*, књ. LIII, св. 1–3, 569–583.
- Сувајџић 2006: Б. Сувајџић, Модел борбе (супротстављања) у песмама о хајдуцима и ускоцима, Београд: *Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор*, књ. 72, св. 1–4, 31–58.
- Thompson 1955–1958: S. Thompson, *Motif-index of Folk-Literature: a Classification of Narrative Elements in Folktales, Ballads, Myths, Fables, Mediaeval Romances, Exempla, Fabliaux, Jest-Books and Local Legends*, I–VI, Bloomington: Indiana University Press.

Danijela R. Petković

THEMATIC-MOTIFS CLASSIFICATIONS OF SERBIAN EPIC POETRY

Summary

This paper gives a diachronic review of the most important attempts of motif, thematic and syuzhet classification of Serbian epic poetry, starting from Vuk's grouping epic poems offered in so-called Leipzig and Vienna edition, through the alignment into cycles, which have been survived for a long time in educational practice, to Krstić's motif index and contemporary researches in Serbian epic poetry. The earliest classifications were based on thematic and chronological principle, then appeared classifications that have marked the central motif, and contemporary studies are increasingly directed toward marking and description of syuzhet models. Common, general typology haven't been established yet, but the previous typological studies, such as pieces of the puzzle, gradually constitute an overall thematic-motif picture of our epic poetry.

ТЕРЕНСКО ИСТРАЖИВАЊЕ ФОЛКЛОРА У СРБИЈИ: КРАТАК ОСВРТ, САВРЕМЕНО СТАЊЕ И ПЕРСПЕКТИВЕ²

У раду је дат кратак осврт на развој теренског сакупљања и истраживања фолклора у Србији. Најпре су маркирана раздобља везана за доприносе теренском раду који су дали Вук Караџић, Стојан Новаковић, Тихомир Ђорђевић, као и каснији истраживачи. Кад је реч о савременом периоду, приказани су узроци који су довели до појачаног интересовања за теренска истраживања у друштвеним и хуманистичким наукама. Указано је на утицај етнолингвистике и антрополошке лингвистике и на научни и теренски рад Биљане Сикимић као на подстицаје теренској фолклористици. Посебна пажња посвећена је теренском раду студената који се одвија на Филолошком факултету у Београду. Истакнуто је да је теренска фолклористика значајна за унапређивање научног рада у различитим сферама фолклористике, као и методологије и педагогије. Закључује се да теренско истраживање фолклора намеће хитну акцију везану за архивирање, дигитализацију и систематизацију грађе, како би сакупљена фолклорна баштина могла да добије заслужено место у науци и јавности.

Кључне речи: теренско истраживање, фолклор, фолклористика, Србија, студентски записи

Теренска истраживања фолклора или теренска фолклористика представљају саставни део фолклористике. Појам терена у фолклористици може да се односи на било коју културну средину (сеоску, градску, професионалну и др.), на један локалитет или ширу регију, где истраживачи бележе фолклорне текстове, посматрају одређене фолклорне чињенице или посматрају неке ритуале, радње, обичаје и ситуације које су предмет пажње фолклористике, и у исто време учествују у њима; а уједно терен је и „симболичко место грађења смисла и одређује специфична обележја заједничког искуства“ (Fabijeti et al. 2002: 184).³ Професионални теренски рад подразумева да истраживачи заузму неутралан став и извесну дистанцу у односу на људе, појаве и средину коју испитују, а поготово ако јој и сами припадају, па се зато рани записи фолклора на јужнословенском терену не могу сматрати професионалним записима.

Најстарији фолклорни записи (бугарштице, Ерлангенски рукопис, рукописне грађанске песмарице) настали су углавном као последица занимања представника високе културе за фолклор нижих слојева сеоског и, мада ређе, градског становништва,

1 spetrovic@fil.bg.ac.rs

2 Рад је настао у оквиру пројекта Балканолошког института САНУ у Београду „Језик, фолклор и миграције на Балкану“, који финансира Министарство просвете и науке републике Србије (бр. 178010).

3 О појму терена и теренског истраживања са становишта фолклористике в.: Бочков 2002: 239–274; о становишту етнологије и културне антропологије в.: Robben, Sluka 2007: 1–26.

или неких професионалних група (хајдуци, војници). Отуд све до почетка 19. века има мало сазнања о ствараоцима, начину стварања, преношења и примања, контексту извођења.⁴

Као први професионални теренски истраживач, уз сва ограничења која носи оваква карактеризација у контексту стања науке у 19. веку, може се сматрати Вук Карацић, иако је он своју прву збирку, *Пјеснарицу* 1814, попунио песмама по сећању (њих је „из главе донио“), тј. био је у исто време истраживач у културној средини којој је и сам припадао и носилац фолклорне традиције. Добро је познато да је Вук Карацић, подстакнут романтичарским струјањима и интересовањем учене Европе за српску народну традицију, пре свега занимањем Копитара, Грима, Гетеа и других, развио озбиљан програм сакупљања народних умотворина и описа народног живота и обичаја, који је био повезан и допуњавао се с његовим радом на реформи српског језика и правописа. Ако је могуће говорити о професионалном теренском истраживању почетком 19. века, онда се у прилог томе могу навести огромно Вуково теренско искуство на широком јужнословенском простору, „инсајдерско“ познавање народне традиције, пажљиво посматрање и учествовање, коришћење Гримоваог циркуларног писма послато сакупљачима које се може схватити као претеча теренских упутстава, рационалан и критички дух и љубав према научној истини. Вук је окупио велики број сарадника и непрекидно истицао да сакупљање фолклора треба да буде „вјерно, чисто и непокварено“ (Карацић 1988: 15). Његов редакторски поступак⁵ није споран, и може се рећи да није нарушавао дух и суштину записа и да је био у складу с врстом стилизације каква је била уобичајена у 19. веку. За српску, па и светску фолклористику необично су значајна Вукова запажања о распрострањености, стварању и преношењу умотворина, народним певачима и приповедачима, методологији сакупљања и објављивања фолклорне грађе која је износио у предговорима збиркама и на другим местима.

Током 19. века сакупљање је било подстакнуто романтичарским и родољубивим идејама, у складу са тадашњим поимањима фолклора. Схватање да је усмена традиција „народно благо“ које је „огледало душе народне“ (Ердељановић 1898: 436), односно да представља углавном веродостојан историјски документ о прошлости народа, дуго је било одлучујући подстицај за бележење фолклора, али и важна преокупација проучавалаца, пре свега заговорника националне и филолошке критике и поборника различитих облика историјског приступа проучавању фолклора.

Крајем 19. и почетком 20. века етнографски теренски рад је почео да се постепено професионализује, што је утицало и на фолклористику. Развијању методологије етнографског теренског рада допринела су упутства за сакупљање етнографске грађе Валтазара Богишића, Јована Цвијића и Јована Ердељановића, у оквиру којих има одељака посвећених сакупљању фолклора.⁶ Позивајући на теренски рад и проучавање

4 О поменима и записима в.: Pešić, Milošević-Dorđević 1984.

5 О Вуковим схватањима о фолклорној поезици и редакторском поступку в.: Милошевић-Ђорђевић 2002.

6 Валтазар Богишић саставио је Напутак за описивање правнијех обичаја, који у народу живу 1866 (*Književnik* 3, 600–613), а већ 1867. изашло је 2. поправљено издање (Загреб: Југославенска академија). Јован Цвијић сачинио је Упутства за проучавање села у Србији и осталим српским земљама (Београд, 1896), затим Упутства за проучавање села у Босни и Херцеговини (Сарајево, 1898; Сремски Карловци,

села, Ердељановић наглашава, поред осталог, да је професионалним истраживачима у замашном послу потребна помоћ учитеља, свештеника, ученика и других образованих Срба, и да ће резултати бити успешни ако се истраживање води с вољом, љубављу, интересовањем и с „тежњом за што дубљим познавањем ствари“, при чему треба тражити „узроке појавама“. Пожељно је да истраживач „уђе у сам живот народни, упозна његове тежње, правце његова мишљења, суђења итд.“, да се обраћа разборитим људима, да употребљава народне изразе и „треба све што испитује да сам лично види и чује“ (Ердељановић 1898: 445).

У историји српске фолклористике значајно место има Стојан Новаковић као покретач сакупљања, архивирања и критичког проучавања фолклора. Следећи Вука, он је 1867. позвао сараднике и читаоце *Виле* да сакупљају народне умотворине и шаљу му их, како би се једног дана саставила „систематична збирка свију познатих народних песама“. Он је замолио скупљаче да пазе да преписи буду верни и додају „од куда је, из кога краја народа, која песма“, а најбоље је ако могу да саслушају песму од више добрих певача (Матицки 1985: 6–7). Како је истакао Миодраг Матицки, „са *Вилом* је завршен процес пасивног праћења Вуковог дела, чак и у начину скупљања и презентирања етнографске грађе, и започет је процес планског попуњавања празнина које Вук није стигао да испуни или их није био ни свестан, било да је реч о крајевима у којима до тада није сакупљана усмена грађа, било да су у питању специфичније форме на које су Вук и његови савременици само указали или их сасвим изгубили из вида“ (Матицки 1985: 6).

Идеју о потреби стварања великог зборника или архива критички пробраних и стручно распоређених народних песама Стојан Новаковић је изнео и на званичном нивоу, предложивши 1892. Српској краљевској академији да покрене тај посао. Он је сматрао да Академија треба да у својим зборницима објављује нештампане умотворине и да та издања буду узор другим сакупљачама у методолошком и практичном смислу (Новаковић 1892: 77). Оснивањем Етнографског одбора САНУ 1895. отпочели су откуп збирки етнографске и фолклорне грађе, њихово оцењивање и одабир, као и издавање изабране грађе у Академијиним серијама *Српског етнографског зборника*.⁷ Рад Етнографског одбора пратиле су многе објективне тешкоће општег карактера (недостатак новца, кадра, континуитета), али конкретног типа (непостојање наменских упитника за скупљање народних умотворина, нестручно бележење, неусаглашеност критеријума оцењивача, потцењивање значаја прикупљања народних умотворина у односу на прикупљање етнографске и антропогеографске грађе), али је ипак у Етнографској збирци САНУ до Другог светског рата регистровано 350 збирки (од укупно 485 колико је данас заведено у инвентару).

Начело строгог избора фолклорне грађе намењене издавању у Српском етнографском зборнику није погодновало систематизованом и планском скупљању. Тихомир Ђорђевић, полазећи од Новаковићевог предлога, а уз то одлично упућен у

1904), Упутства за проучавање села у Старој Србији и Македонији (Београд, 1898), Упутства за испитивање насеља и психичких особина (Београд, 1911), Упутства за истраживање порекла становништва и психичких особина (Нови Сад, 1922). Јован Ердељановић саставио је Упутства за испитивање народа и народног живота (п. о. из Српског етнографског зборника 16, Београд: Српска краљевска академија наука, 1910).

7 Подробан преглед рада Етнографског одбора дао је Живомир Младеновић 2005: 418–427.

актуелно стање фолклористике у суседним земљама, Европи и Америци, где су се увелико оснивала фолклорна друштва, покретали фолклорни часописи и издавала теренска грађа, више пута се залагао да се оснује друштво „које ће прикупљати, проучавати, штампати и спасавати од пропасти ствари из српског народног живота и тиме учинити услуге и српском народу и Српској Краљевској Академији и њеном Зборнику који ваља да остане на висини Академије“ (Ђорђевић 1898: 4; Ђорђевић 1898а: 300; Ђорђевић 1900: 41). Преко Ђорђевићевог предлога, међутим, српска научна јавност је прешла ћутке. Остајући веран својој замисли и свестан њене важности, Ђорђевић је покренуо први специјализовани фолклорни часопис *Караџић* и успео да уреди четири годишта (Алексинац, 1899–1901, 1903). Значај овог часописа за српску фолклористику је огроман, не само због објављене фолклорне грађе, стручних прилога и приказа издања из области фолклора у земљи и свету, него и због тога што је развио мрежу сарадника, подстицао теренски рад и донео низ специјализованих теренских упитника.

Мада није било фолклорног друштва ни установе која би активно окупљала и обједињавала рад на фолклору, у раздобљу између Првог и Другог светског рата теренски рад добио је нови замах и постављен је на стручне методолошке основе. Теренске експедиције Матије Мурка, Герхарда Геземана, Милмана Парија, Алберта Лорда и многобројних домаћих и страних истраживача окупљених око часописа *Прилози проучавању народне поезије* (Београд, 1934–1939 (1940), ур. Р. Меденица и А. Шмаус), донеле су значајне извештаје о постојећем стању на терену, распрострањености тема, певачима и њиховим репертоарима, начину стварања, контексту извођења, употреби инструмената итд.⁸ Теренски рад схвата се као професионална делатност, а теренска грађа се детаљно испитује с различитих методолошких полазишта. Унапређена техника снимања звука омогућила је прецизно и масовније бележење текста него раније, као и могућност експеримента (нпр. истраживачи су певачима пуштали снимке певања и они би, на основу оног што су чули, певали нове песме, в. Lord 1990). Док су старији сакупљачи тежили да пронађу необјављене и антологијске текстове које ће представити читалачкој публици, млађи нараштаји истраживача настојали су да текстове доносе у контексту и да на основу њих сагледају теоријске и поетичке чиниоце и културни и социјални контекст фолклорног стварања и преношења. Упоредо с професионалним истраживањима постоје и полупрофесионална и аматерска, па има и некритички приређених збирки којима недостаје неопходан научни апарат.

После Другог светског рата постепено се специјализују научне дисциплине везане за област фолклора (наука о књижевности, наука о језику, етнологија и антропологија, етномузикологија), а у и исто време, нарочито у новије доба, нестају границе између њих, што се одражава и на науку о фолклору и теренску фолклористику. Док су у неким југословенским републикама оснивани засебни институти за фолклор (Хрватска, Македонија) или одељења за проучавање фолклора у склопу етнографских института или музеја (Словенија, Босна и Херцеговина), у Србији није било политичке воље за такав подухват, што је у великој мери обележило развој фолклористике и теренских истраживања. У Српској академији наука је 1957. установљен Одбор за

8 О теренском истраживању фолклора у међуратном периоду в.: Murko 1951; Lord 1990; такође и: Петровић 2010; Ђорђевић 2011. О *Прилозима проучавању народне поезије* в.: Матицки 1979.

издавање корпуса народних песама, као нека врста наследника Етнографског одбора, али се убрзо угасио. Заменио га је Одбор за народне умотворине (1962) у оквиру кога је, захваљујући раду и залагању Живомира Младеновића, настављен откуп рукописних збирки. Педесетих година 20. века обновљене су теренске експедиције при Етнографском институту САНУ, где је постојало Фолклорно одељење, али су циљеви истраживања били политички мотивисани, па је пажња усмерена пре свега на фолклор везан за антифашистичку борбу и социјалистичку обнову и изградњу, а занемарује се фолклор који се односи на старија раздобља (в.: Младеновић 2005: 428–442). Савез удружења фолклориста Југославије (1955–1991) није спроводио теренска истраживања, али је понекад објављивао теренске извештаје и грађу у свом часопису Народно стваралаштво – Фолклор (1962–1988) и у зборницима с конференција Савеза.

Мада ни у послератном раздобљу није основан центар који би организовао и повезивао рад на теренском истраживању, архивирању, систематизацији и проучавању фолклора у Србији, нити је постојала осмишљена државна културна и научна политика која би подстицала и унапређивала такав рад, бележење фолклора није потпуно нестало. Као и раније, теренско истраживање препуштено је личној иницијативи, па су Ђорђевићеве речи из 1898. још увек пророчки актуелне: „Појединцима остаје да сами прикупљају како знају, проучавају како могу и штампају где стигну“ (Ђорђевић 1898: 3). Поједини историчари књижевности, дијалектолози, етнологзи, етномузиколози, као и студенти и ученици, и даље су истраживали на терену у оквиру својих редовних професионалних делатности, а исто тако и аматери љубитељи народне традиције који су скупљали грађу у слободно време мотивисани жељом да забележе наслеђе свога завичаја.⁹ Фолклорна теренска грађа штампана је у засебним збиркама, у етнолошким, књижевним и језичким часописима, у регионалној периодици и зборницима. Скупљање фолклора нарочито је охрабривао часопис Расковник (Београд, 1968–2000), који је имао редовну рубрику за теренске записе својих сарадника.

После распада Југославије и ратова у бившим југословенским републикама створене су нове политичке и етничке границе, што је наметнуло преиспитивање и утврђивање оквира појединих дисциплина, поред осталих етнологије и антропологије,¹⁰ а у том процесу ни српска фолклористика није могла да остане по страни. Мада током последње деценије српски фолклористи нису изнели план за будућа проучавања (с изузетком Драгане Антонијевић која образлаже оснивање предмета Антропологија фолклора на Филозофском факултету у Београду, в. Антонијевић 2008), запажа се да домаћа фолклористика остварује разнолику научну продукцију.

Кад је реч о теренској фолклористици, приметан је видан напредак у односу

9 У прегледу историјата истраживања српског фолклора Нада Милошевић-Ђорђевић се осврнула и на теренску фолклористику. Она је констатовала да се после Другог светског рата „сакупљање теренске грађе сводило на ентузијазам појединих вредних посленика, који су понекад успевали да сакупе драгоцен материјал о сопственом трошку“, посебно поменувши сакупљачки рад Драгутина Ђорђевића (Милошевић-Ђорђевић 2008: 92–93). Списак сакупљача који су бележили и објавили фолклорну грађу после Другог светског рата био би дуг, али треба макар поменути збирке Татомира Вукановића, Момчила Златановића, Владимира Бована, Радета Познановић, Љубише Рајковића Кожељца, Драгољуба Златковића.

10 В. зборник радова Радојчић 2005, посвећен стању и перспективама српске етнологије и антропологије.

на претходне периоде. Узроци појачаног интересовања за теренско истраживање су вишеструки и могли би се систематизовати у три најважније групе. Једна група узрока се тиче смене научних парадигми која је захватила све хуманистичке и друштвене науке, а одразила се и на методологију теренских истраживања на подручју фолклора, етнологије, антропологије и етномузикологије. Општа тежња укидања граница између дисциплинама, постмодернистичка критика културне праксе и епистемологије, експанзија културне антропологије и развој метода у друштвеним наукама довели су до преиспитивања појма терена, улоге истраживача и саговорника, методологије и етике теренског рада и увођења метода квалитативних истраживања (в.: Сикимић 2008).

Друга група узрока односи се на настојања везана за заштиту нематеријалног културног наслеђа, присутна у светским оквирима. Она су с једне стране условљена друштвеном глобализацијом и великим интересовањем за питања очувања баштине и изражавања националног и етничког идентитета у савремено доба које карактеришу непрестана кретања људи и померање граница, а с друге стране скопчана су с преображајем музеологије и архивистике. У том контексту усмене традиције, нарочито традиције „малих народа“, указале су се као подручја која су привукла велику пажњу на глобалном нивоу, па је Унеско израдио план на основу кога усмене традиције треба да буду не само заштићене, него и да се учине „одрживим“, тј. да се оживе у непосредној културној пракси у што изворнијем контексту на начин који би омогућио њихово даље преношење. Овај процес изазвао је различите реакције научника и јавности, а у неким случајевима и спорове о етничкој припадности предложених елемената наслеђа. У Србији је процес заштите културне баштине тек отпочео доношењем одговарајућих закона, састављањем националне листе и оснивањем Центра за нематеријално културно наслеђе Србије при Етнографском музеју у Београду,¹¹ па је рано говорити о резултатима.

Трећа група узрока који су утицали на оживљавање интересовања за теренски рад у Србији везана је за научну сферу и стварање одговарајуће методологије теренског истраживања и анализе теренске грађе. Утицаји на развој те методологије допрли су из разлитих области. Посебно су значајни утицаји руске и словенске етнолингвистике и англо-саксонске антрополошке лингвистике;¹² утицаји друштвене историје, који су побудили занимање за бележење и проучавање усмених историја; утицаји културних студија, студија памћења (*memory studies*) и културе сећања; утицаји наратологије и постмодерних критичких теорија. Мада је реч о различитим теоријским оријентацијама, оне су у Србији деловале у одређеним научним продукцијима током претходних деценија.

Међу наведеним научним областима, чини се да су најснажнији утицај на развој теренске фолклористике у Србији током последње деценије извршиле етнолингвистика, антрополошка лингвистика и етнолингвистичка географија. Један од првих заговорника ових приступа била је Биљана Сикимић. Својим научним и теренским радом она је дала смернице како за практичну методологију, тако

11 О Центру за нематеријално културно наслеђе Србије и Листи елемената нематеријалног културног наслеђа Републике Србије в. интернет презентацију на адреси: <http://nkns.rs/>

12 О томе в.: Илић 2002; Сикимић 2006; Сикимић 2008.

и за теоријско проучавање теренске грађе у поменитим областима. Уједно, као руководилац научних пројеката на Балканолошком институту САНУ, покренула је један број истраживача, првенствено антрополошких лингвиста, али и дијалектолога, фолклориста, историчара, етнолога и других, да допринесу методологији и анализи теренских истраживања. У низу радова Биљана Сикимић и њени сарадници објавили су верне транскрипте теренских разговора и разноврсне анализе језика, фолклора и културне праксе, обухвативши широк балкански простор и саговорнике разних етничких припадности. Осим тога, она је осмислила Дигитални архив Балканолошког института САНУ – базу података за грађу снимљену током дугогодишњег преданог теренског рада у оквиру њених личних истраживања и истраживања њених сарадника на пројектима Балканолошког института.¹³

Осим професионалних фолклористичких, антрополингвистичких, етнолошких и етномузиколошких теренских истраживања која се изводе у склопу одговарајућих института, музеја, универзитетских катедара и приватне иницијативе, треба поменути и рад студената на теренском истраживању фолклора.¹⁴ У оквиру предмета Народна књижевност на Катедри за српску књижевност Филолошког факултета у Београду, од шездесетих година 20. века, постојала је традиција израде теренских збирки у оквиру семинарских радова. Из ове праксе проистекле су и неколике штампане колективне и индивидуалне збирке студентских фолклорних записа.¹⁵

Имајући на уму значај теренских истраживања за разумевање фолклора, ауторка овог рада је 2006–2008. године укључила индивидуални теренски рад студената у редовну наставу у оквиру предмета Народна књижевност на Групи за српску књижевност с компаратистиком. Уз основну обуку, студенти су добили задатак да сами осмисле фолклорни пројекат и сниме га на терену. Овом приликом сакупљена је вредна традиционална и савремена фолклорна грађа, а рад на терену показао се као користан начин да студенти схвате различите чиниоце фолклорног процеса и практично примене стечено знање. Зато је од 2008–2009. акредитован изборни предмет Теренско истраживање фолклора који је замишљен као комбинација методолошке обуке за практичан рад на терену и теоријске наставе.

На крају првог акредитационог циклуса (2008–2014) могу се укратко представити неки резултати теренског рада студената. Од 2006. до 2013. начињено је 420 звучних и видео снимака са саговорницима из разних крајева Србије, као и Хрватске, Босне и Херцеговине, Црне Горе и Македоније. Студентске збирке обухватају и припаднике мањина које живе у Србији (Роми, Словаци, Буњевци, Мађари, Румуни и др.), али и припаднике других народа (Кина, Турска и др.), јер је курс отворен за студенте целог Филолошког факултета, па се студенти страних филологија окрећу и истраживању фолклора у културама које проучавају. Профили саговорника су разноврсни у погледу

13 В. подробан извештај о теренском и научном раду сарадника Балканолошког института САНУ и Дигиталном архиву у: Сикимић 2012. О дигитализацији фолклорне грађе в.: Петровић 2012.

14 О овоме в. и: Петровић 2010.

15 Владан Недић описао је студентске теренске збирке скупљене седамдесетих година (в.: Недић 1977), а неки записи су и објављени (в.: Пешић et al. 1974). Треба напоменути да је иста пракса постојала и на Филозофском факултету у Приштини односно у Косовској Митровици, на основу чега је Владимир Бован објавио три збирке студентских записа: Обредне народне песме (2000), Лирске и епске песме Косова и Метохије (2001) и Народне приповетке и говорне умотворине са Косова и Метохије (2004).

узраста, образовања, средине којој припадају и др., па је и грађа врло разноврсна. Уопштено говорећи, преовлађују старији саговорници који познају традицијску културу, али има и млађих представника урбане културе и деце, и представника специфичних професионалних група.

У погледу методологије, студенти се упознају с основним питањима везаним за теренски рад. У разговорима са саговорницима они воде полуструктуриране и неструктуриране интервјуе. Коришћење упитника¹⁶ је факултативно, при чему се студентима препоручује да саставе оквирна питања за своју тему, што се увежбава пре одласка на терен. У радионицама на часу се импровизују разне теренске ситуације, разматрају се улоге и односи између саговорника и истраживача, а понекад се ови разговори снимају и учioniца се претвара у терен, а студенти у приповедаче који се показују као носиоци разне фолклорне грађе.

Кад је реч о фолклорним жанровима и врстама наратива, у теренским збиркама заступљени су готово сви облици и на њих се можемо само у најкраћим цртама осврнути. Најраспрострањеније су разне врсте предања (нарочито митолошка и демонолошка) и веровања, затим усмене историје (доживљаји из живота, сећања на некадашњи начин живота у породици и у саговорниковом родном месту, одрастање, школовање, сиромаштво, затим приче о ратовима, путовањима, познатим личностима итд.). Честа тема су описи годишњих обичаја (Божић, Ускрс, славе и др.) и обичаја животног циклуса (нарочито свадбе), који су најчешће укључени у наративе личног искуства.¹⁷ Такође има наратива у којима се објашњавају поједине радње и послови, нпр. гајење пчела, гајење стоке, разни занати, мешање хлеба, ткање, печење ракије и сл. Од песничких форми забележене су разне врсте епских (укључујући гуслање) и лирских песама и балада (певање и казивање), а од прозних, осим предања, бајке, манастирске и друге легенде, анегдоте, шаљиве приче, вицеви, ређе басне и приче о животињама. Снимљене су басме, здравице, нарицања, загонетке, док су пословице ретке и укључене у наратију. Има снимака покладних и неких ритуалних поворки у оквиру чега се срећу различити жанрови. Бележени су и облици градских легенди, страшних прича, прича о сновима, чудноватим и тајанственим догађајима, затим графити и шаљиво-пародијске песме. У збирке су укључени и неки примери самосталног уметничког стварања у фолклорном духу.

Сви теренски снимци обрађени су на јединствен начин. У протоколима су дата обавештења о саговорницима, начину снимања, контексту, публици, репертоару, претходном знању саговорника, а такође се тражи да саговорници одобре снимање и употребу грађе у научне сврхе. Сви снимци се транскрибују потпуно верно и у целини, а у посебним табелама даје се преглед тема разговора и издвајају се жанрови укључени у текст. Снимци, транскрипти и протоколи се архивирају на дискове који се чувају на Филолошком факултету. Студенти имају задатак да своје снимке анализирају у виду семинарског рада, где разматрају методологију бележења и забележену тематику.

16 Студенти се упознају са готовим и прилагођеним упитницима, нпр. осим поменутих Ердељановићевих и Ђорђевићевих упитника, користе се прилагођене Упитнице за Етнолошки атлас Југославије, упитник Плотњикове, упитник Пола Томпсона за усмене историје (П. Томпсон, Глас прошлости: усмена историја, Београд: Clio, 2012). О упитницима в. и: Вошњакović, Sikimić 2013: 17–19.

17 Разноликост студентске грађе, а нарочито предања и усмених историја, може да илуструје рад Петровић 2008.

Предности студентског рада на терену и рада на анализи транскрипата лако се уочавају. Поред тога што је сакупљена огромна и разноврсна грађа, теренски рад значајан је за наставни процес у области фолклористике и за припрему студената за научни и практични рад. Радом на терену студенти се обogaћују, стичу и размењују знања и искуства. Овај рад им помаже да боље разумеју културне праксе и културне и комуникацијске процесе и да продубе теоријско знање.

Квалитет сакупљене грађе може се високо оценити упркос томе што студентима недостаје теренско искуство и професионално знање. Студенти често остварују врло дубоку везу са саговорницима од којих добијају одговоре какви су професионалним истраживачима понекад недоступни. Старији саговорници, било да су познати или непознати истраживачима, често развијају благонаклон однос према младим сакупљачима и то повољно утиче на разговор, док студенти, с друге стране, својом заинтересованošћу и ентузијазмом дају потврду саговорницима о важности њихових прича и ставова, чиме се покреће перпетуирајући процес, али и у извесном смислу процес реституције, узвраћања заједници.

Све наведено утврђује нас у уверењу да је укључење теренског рада у наставу веома значајно за све учеснике у овом просецу: за студенте, за заједницу и за науку. С тим у вези је необично значајна иницијатива недавно покренутог Центра за истраживање српског фолклора при Одсеку за српску књижевост Филозофског факултета у Новом Саду, чији је оснивач Зоја Карановић, да оснује летњу школу српског фолклора, јер ће она пружити прилику студентима да, заједно с професионалним инструкторима, истражују на терену и продубљују знања.

На крају, перспективе теренске фолклористике не отварају се само ка унапређивању методологије и педагогије, него и ка унапређивању научног рада у различитим сферама фолклористике. Већ је указано на то да теренски рад доноси нове научне резултате и промену научне парадигме у фолклористици (в.: Ђорђевић 2011) и да омогућава да се теренска грађа користи како у синхронизским, тако и у дијахронизским проучавањима фолклора. Теренско истраживање намеће хитну акцију везану за болна места наше науке, на која су упозоравали још Стојан Новаковић, Тихомир Ђорђевић и многи други: архивирање, дигитализацију и систематизацију грађе,¹⁸ како би сакупљена фолклорна баштина могла да добије заслужено место у науци и јавности.

ЛИТЕРАТУРА

- Антонијевић 2005: Д. Антонијевић, Антропологија фолклора – перспективе истраживања, у: Радојчић 2005, 245–251.
- Бочков 2002: П. Бочков, *Увод във фолклорната култура. Лекции по фолклор*. Пловдив: Пловдивско универзитетско издателство.
- Ђорђевић 1898: Т. Р. Ђорђевић, Зашто се „Карацић“ покреће?, Алексинац, *Карацић*, год. 1, св. 1, 1–4.
- Ђорђевић 1898а: Т. Р. Ђорђевић, Једна наша потреба, Београд: *Дело*, 18, 295–300.

18 О овоме в.: Сикимић 2006; Петровић 2012.

- Ђорђевић 1900: Т. Р. Ђорђевић, Српски фолклор, Алексинац, *Карацић*, год. 2, св. 2–3, 25–42.
- Ђорђевић 2011: С. Ђорђевић, Фолклориста на терену: промене методолошких парадигми теренских истраживања, у: *Научни састанак слависта у Вукове дане* 40/2, Српска књижевност и европска књижевност. Београд: Филолошки факултет, Међународни славистички центар, 133–149.
- Ердељановић 1898: Ј. Ердељановић, Проучавање села у нашим земљама, Београд: *Дело*, 18, 436–445.
- Карацић 1988: В. С. Карацић, *Српске народне приповијетке*. Сабрана дела Вука Карацића, књ. 3, прир. М. Пантић. Београд: Просвета.
- Матицки 1979: М. Матицки, Прилози проучавању народне поезије (1934–1939), у: *Научни састанак слависта у Вукове дане* 9, Београд: Филолошки факултет, Међународни славистички центар, 361–368.
- Матицки 1985: *Народне песме песме у Вили*, прир. М. Матицки. Нови Сад: Матица српска; Београд: Институт за књижевност и уметност.
- Милошевић-Ђорђевић 2002: Н. Милошевић-Ђорђевић, *Казивати редом: прилози проучавању Вукове поетике усменог стварања*. Београд: Рад, КПЗ Србије.
- Милошевић-Ђорђевић 2008: Н. Милошевић-Ђорђевић, Српски фолклор и фолклористика на размеђи два миленијума (осврт на историју истраживања), у: *Словенски фолклор и фолклористика на размеђи два миленијума*, ур. Љ. Раденковић. Посебна издања, 101. Београд: САНУ, Балканолошки институт, 2008, 89–109.
- Младеновић 2005: Ж. Младеновић, *На изворима народне песме*, Београд: Ж. Младеновић, Чигоја штампа.
- Недић 1974: В. Недић, Слушаоци југословенске књижевности – сакупљачи усменог блага, *О усменом песништву*. Београд: Српска књижевна задруга 1977, 240–257.
- Новаковић 1892: С. Новаковић [Скуп Академије философ. наука 9. марта 1892. у Београду], *Годишњак Српске краљевске академије* 6, Београд: Краљевска српска државна штампарија, 74–79.
- Петровић 2008: С. Петровић, Прича и сећање: неки примери аутобиографског дискурса у фолклорним теренским записима из Србије, Београд: *Књижевност и језик*, LV/3–4, 339–354.
- Петровић 2010: С. Петровић, Теренско истраживање фолклора – перпетуирајући процес, Београд: *Гласник Етнографског института*, књ. 58, св. 2, 40–55.
- Петровић 2012: С. Петровић, Дигитализација и заштита фолклора у Србији – актуелно стање и проблеми, у: *Дигитализација културне и научне баштине, универзитетски репозиторијуми и учење на даљину*, књ. 1, Дигитализација културне и научне баштине, ур. А. Вранеш, Љ. Марковић, Г. Александер. Београд: Филолошки факултет Универзитета et al., 147–159.
- Пешић et al. 1974 (ур.): *Нови записи народног песништва*, ур. Р. Пешић, Н. Милошевић-Ђорђевић, В. Недић, В. Бован, Међународни славистички центар: Београд.
- Радојчић 2005 (ур.). *Етнологија и антропологија: стање и перспективе*. Гл. ур. Д. Радојичић, ур. Љ. Гавриловић. Зборник Етнографског института САНУ 21. Београд: Етнографски институт САНУ.

- Сикимић 2006: Б. Сикимић, Интердисциплинарни приступ истраживању традиционалне духовне културе данас, у: *Неговање и заштита нематеријалне баштине у Србији*. Зборник радова. Едиција материјала са стручних скупова МДС-а, св. бр. 2, ур. Ж. Гвозденовић, Жана. Београд: Музејско друштво Србије.
- Сикимић 2008: Б. Сикимић, Изазов теренског рада – етнолингвистика или антрополошка лингвистика?, у: Радојчић 2005, 235–244.
- Сикимић 2012: Тимски теренски рад Балканолошког института САНУ. Развој истраживачких циљева и метода, у: *Теренска истраживања – поетика сусрета*, гл. ур. Д. Радојичић, ур. М. Ивановић-Баришић. Зборник Етнографског института САНУ 27. Београд: Етнографски институт САНУ.
- Бошњакović, Sikimić 2013: Ž. Bošnjaković, B. Sikimić, *Bunjevci: etnodijalektološka istraživanja 2009*. Subotica: Nacionalni savet bunjevačke nacionalne manjine; Novi Sad: Matica srpska.
- Fabijeti et al. 2002: U. Fabijeti, R. Maligeti, V. Matera, *Uvod u antropologiju. Od lokalnog do globalnog*, prev. M. Radosavljević, Beograd: Clio.
- Ilić 2002: M. Ilić, Etnolingvistika u Srbiji. Нови Сад: *Зборник Матице српске за славистику* 62, 211–234.
- Lord 1990: A. B. Lord, *Pevač priča*, I–II, prev. S. Glišić, Beograd: Idea.
- Murko 1951: M. Matija. *Tragom srpsko-hrvatske narodne epike. Putovanja u godinama 1930–1932*. Knj. 1–2. Djela JAZU 41–42. Zagreb: JAZU.
- Pešić, Milošević-Đorđević 1984: R. Pešić, N. Milošević-Đorđević, *Narodna književnost*, Beograd: „Vuk Karadžić“.
- Robben, Sluka 2007: C. G. M. Robben, J. A. Sluka, *Ethnographic fieldwork: an anthropological reader* (Blackwell anthologies in social & cultural anthropology 9). Blackwell Publishing Ltd.

Sonja Petrović

FOLKLORE FIELDWORK RESEARCH IN SERBIA:
BRIEF REVIEW, CONTEMPORARY STATE AND PERSPECTIVES

Summary

The author presents a brief review of folklore fieldwork research in Serbia from the 19th century up to the present. Special attention is paid to students' folklore fieldwork and collections, and the results made in the scope of the course Folklore Fieldwork Research that is held at the Faculty of Philology, University of Belgrade. It is emphasized that the practice of folklore fieldwork is important for improving of scholarly work in different spheres of folkloristics, as well as for improving folklore methodology and pedagogy. Folklore fieldwork requires urgent action related to archiving, digitalization, and systematization of folklore, so that collected folk material could find the place that it deserves in science and public domain.

САВРЕМЕНА ТЕРЕНСКА ИСТРАЖИВАЊА ТРАДИЦИЈСКЕ КУЛТУРЕ: ДЕМОНОЛОШКО ПРЕДАЊЕ²

Након сажетог осврта на досадашња проучавања демонолошког предања у српској фолклористици, даје се сумарни приказ савремених теренских истраживања, са посебним освртом на проблеме проучавања овог сегмента традицијске културе. Анализа синхроне грађе спроведена на потпуном транскрипту има консеквенце које се одражавају и на дефинисање жанра. Формулише се концепт „преговора око истинитости”, предање се сагледава као говорни жанр и део митолошког наратива и разматра се његов наративни потенцијал.

Кључне речи: демонологија, демонолошко предање, митолошки текст, прича из живота, теренска истраживања.

Демонолошко предање у српској фолклористици: кратки преглед приступа жанру

Бележење демонолошких предања на јужнословенском простору има дугу историју. Трагови веровања и обриси наративних облика из усмене културе расути су у делима средњовековне, барокне и романтичарске књижевности, у литерарним, дидактичким, документаристичким, правним и црквеним списима из различитих епоха. Систематичан рад на прикупљању, коментарисању и систематизацији овакве грађе везује се за прву половину XIX века и Вука Стефановића Караџића. Овај сегмент његовог интересовања најављен је већ у *Пјеснарицама* (1814. и 1815. године), првом издању *Рјечника* (1818), настављен коментарима уз поједине песме и кратке жанрове, уобличаван кроз замисао о монографији о обичајима и веровањима (*Живот и обичаји народа српскога*).³

Сакупљање и проучавање грађе из области демонологије (у најширем смислу) наставља се кроз читав XIX и XX век. Континуитет бележења и изучавања сведочи и о особеној изазовности теме за различите типове студија, али и о виталности

1 smiljana78@yahoo.com

2 Рад је настао у оквиру пројекта *Српско усмено стваралаштво у интеркултурном коду* који се реализује у Институту за књижевност и уметност у Београду, а финансира га Министарство просвете, науке и технолошког развоја под бројем 178011. У анализама је коришћена и грађа са пројекта *Проучавање и заштита нематеријалне баштине Републике Српске* који се реализује на Филолошком факултету у Бањој Луци.

3 Познато је да је В. Стеф. Караџић у великој мери антиципирао будимпештанску класификацију предања, при чему би формулација „вјеровање ствари којијех нема” покривала грађу која одговара дефиницији демонолошког/митолошког предања (уп. Милошевић-Ђорђевић 1972: 121–128). Демонолошко (митолошко) предање дефинише се као „врста предања којима је основа магијски поглед на свет, веровање у натприродне појаве и бића” (Милошевић-Ђорђевић 2006: 174).

демонологије као специфичног сегмента традицијске културе и религиозног мишљења. Демонолошка предања посматрана су као засебан фолклорни жанр, али и бивала грађа за другачије усмерена проучавања. Осврт на досадашње приступе нуди, у најкраћем, могућност за издвајање неколико доминантних тематских и теоријско-методолошких парадигми: подухвати примарно усмерени на сакупљање и/или колекционирање и класификацију грађе (од В. Стеф. Карацића, преко В. Чајкановића, до новијих обимних подухвата Д. М. Ђорђевића, М. Златановића, В. Бована, В. Палавестре, Д. Златковића, С. Марковић и др.); аналитички усмерене етнографско-етнолошке синтезе (С. Тројановић, Т. Р. Ђорђевић, М. Филиповић, С. Зечевић, Д. Бандић и др.); компаративне студије (од В. Чајкановића до А. Ломе и Н. Радуловића); етнолингвистички оријентисана истраживања – реконструкција културе (Љ. Раденковић, А. Лома, Б. Сикимић); поетичка изучавања ослоњена на структуралистичко-семиотичка искуства и искуства теорије литературе, усмерена на испитивање структуре, морфологије, интержанровских веза и односа и сл. (Н. Милошевић-Ђорђевић, З. Карановић, С. Самарџија, Б. Суваџић, Н. Радуловић, Ј. Јокић, Д. Поповић и др.). Мотиви демонолошких предања сагледавани су у бројним студијама и у светлу транспоновања у остварења уметничке књижевности.⁴ Последњих година предмет проучавања постају и тзв. „урбане легенде”, а њихова се структура и функција доводи у везу са „традиционалним” фолклором – бајком, предањем, легендарном причом (посебно у студијама Д. Антонијевић).

Савремена теренска истраживања: сумарни преглед

Све значајније (поновно) укључивање теренског истраживања у основне, централне токове фолклористике у Србији, резултирало је и новим успостављањем контакта са сродним научним дисциплинама (етнологијом, етномузикологијом, етнолингвистиком, антропологијом и сл.). У теренским подухватима, који често подразумевају тимски рад уз укључивање стручњака различитих профила, инсистира се, између осталог, и на прикупљању вишеструко употребљиве грађе која би била погодна за мултидисциплинарна проучавања.

Последњих година реализовано је неколико обимних пројеката који су резултирали и заснивањем нових фоно архива. Током 2003. у Институту за српски језик САНУ реализован је пројекат *Словенски говори на Косову и Метохији*, а исти је институт био и носилац пројекта *Језик и идентитет у Републици Србији* (2008. године). На Институту за књижевност и уметност у Београду 2004. реализован је пројекат *Усмена традиција српских епских песама и њихов културни израз* (при пројекту *Српско усмено стваралаштво*). На Филолошком факултету у Београду од школске 2007/2008. студенти се у оквиру курса *Теренско истраживање фолклора* обучавају за рад на терену, а прикупљена грађа се архивира (Петровић 2010: 52–58). У оквиру наставе народне књижевности грађу прикупљају и студенти српске књижевности и језика Филозофског факултета у Косовској Митровици. На Филолошком факултету

4 У студији Milošević-Đorđević 2012 понуђен је детаљан хронолошки приказ приступа различитим типовима предања у српској науци.

у Бањој Луци у току је реализација пројекта *Проучавање и заштита нематеријалне баштине Републике Српске* (в. Pandurević 2012: 197). Грађом се допуњавају и архиви Музиколошког и Етнографског института САНУ.

У Звучном архиву Балканолошког института САНУ чува се грађа са теренских истраживања чија је институционализована реализација почела 2001. године. Спроводе их истраживачи окупљени око пројекта *Језик, фолклор, миграције* (раније *Етнолингвистичка и социolingвистичка истраживања избеглица и мултиетничких заједница на Балкану* (2002–2005), тј. *Етничка и социјална стратификација Балкана* (2006–2010)). Грађа је прикупљана у раду са припадницима различитих етнокултурних заједница, на територији Србије, Босне и Херцеговине, Бугарске, Мађарске, Словеније и Хрватске, а обухвата аудио материјал, фотографије и видео записе.⁵

Осим довршавања процеса дигитализације, систематизације и архивирања грађе, пред оваквим се подухватима налази и изазов изналажења адекватних решења за обезбеђивање доступности спољним корисницима и интернет претраживање. Отворени остају и проблеми превода, те решавање правних аспеката коришћења и чувања грађе (уп. Сикимић 2012: 189).

Када је о поменутом пројекту Балканолошког института реч (са чијим тимом сарађује и аутор овог прилога), може се рећи да је почетни импулс за теренска истраживања дошао под утицајем руске етнолингвистике, при чему је у почетку примарно коришћен упитник А. А. Плотникове (1996),⁶ касније прошириван и темама као што су народна метеорологија, фолклор у ширем смислу, традиционална медицина, али и свакодневни живот, традиционална исхрана и сл. Теренско искуство у раду са припадницима различитих етнокултурних заједница (осим православних Срба и друге словенске, католичке, румунске, ромске и неопротестантске заједнице) донело је и развијање интерних упитника који су прилагођени конкретној култури. Истраживање традиције гуслања обављано је према припремљеном упитнику (аутор Н. Љубинковић) који је допуњаван и прилагођаван новим сазнањима до којих се у теренским истраживањима долазило.

Рад сарадника пројекта *Језик, фолклор, миграције* карактерише и специфична теренска методологија и посттеренски аналитички механизам. Примењена методологија терена означила је окретање од интервјуа затвореног типа према интервјуима полуотвореног или отвореног типа. У том је смислу истраживачима остављена могућност да тему и начин разговора прилагоде конкретном саговорнику, процењујући на лицу места његове афинитете, знања, расположење. Разговор се води према темама које су предвиђене поменутиим упитницима (примарно везаним за елементе традиционалне усмене духовне културе), али је могуће и отварање према усменој историји, биографској причи и сл.

Како задира у област која је подложна различитим врстама табуа, демонолошко предање најчешће захтева успостављање специфичног односа на релацији саговорник/истраживач. Демонологија је у актуелном тренутку и део традиције према коме и

5 Преглед истраживања према областима, тј. етничким и језичким групама, дат је у Сикимић 2010: 172–187.

6 Упитник примарно покрива теме везане за годишњи и животни циклус, демонологију, неке традиционалне аграрне обичаје и сл.

сами носиоци могу осећати мањи или већи степен дистанце (Левкиевская 2006: 162), а овакви садржаји могу из перспективе саговорника бити оцењени и као вид „нерепрезентативног знања”. Поменути фактори могу отежати, или чак учинити немогућим разговор на теме које у област демонологије (и магије) задиру (уп. Järv 2000), при чему велику улогу имају и личне, индивидуалне склоности саговорника. Отуда су разговори који активирају теме из овог домена традицијске културе у низу студија и означени као вишеструко комплексни (Илић 2005: 228; Илић 2007a: 152–153; Ćirković 2006: 341; Ђорђевић 2008: 390–391; Sorescu Marinković 2012). Осим претходног етнографског и фолклористичког знања, истраживач мора поседовати и извесну меру флексибилности, способност за процену саговорника, осетљивост за изналажење адекватног приступа (у смислу препознавања правог момента за увођење теме и изналажење оптималног начина за формулисање питања и сл.). Меру и значење ових појмова одредиће конкретан разговор, те се у том смислу тешко може говорити о могућности успостављања јединствене и увек применљиве истраживачке теренске стратегије.

Различито оријентисане анализе усмеравају се на аспекте перформативности жанра, уз увођење лингвистичко-антрополошке перспективе, укључујући и успостављање неопходне шире етнокултурне и етнографске контекстуализације (Сикимић 2004: 31–69; 2009: 171–200). Проблематизује се истраживачка ситуација, а добијени текст посматра као продукт дијалога истраживача и саговорника (нпр. Илић 2005: 221–242). У недавно објављеној монографској студији А. Сореску Маринковић (Sorescu Marinković 2012) сумирани су резултати вишегодишњег истраживања демонолошког система Влахa у источној Србији. Осим предлога за систематизацију у виду формирања лексикографских одредница, ауторка се окреће и темама везаним за демонологију и интеркултурну комуникацију, питањима могућности и граница анализе синхроног материјала, те отвара и проблем статуса класичних етнографских извора.

У транскрибовању материјала прешло се од система презентације дијалекатског ка моделу етнодијалекатског текста (уп. Сикимић 2005a: 26). Инсистира се на интегралности, у транскрипт се уводи и глас истраживача, поштује се принцип дијалогске/полилогске природе наратива. Начином презентације материјала (потпуни транскрипт који најчешће поштује и принципе *verbatim* транскрипције), аналитичким механизмом који не изоставља ауторефлексивност и свест у вишеструкој условљености презентоване слике, радови истраживача окупљених око поменутог пројекта (и у њима објављена грађа) у великој се мери разликују од класичних етнографских и фолклористичких извора.

Према су различито оријентисани (фолклористички, антрополошки, антрополошко-лингвистички, социо-лингвистички), истраживаче суштински здружује истоветан начин посматрања чињеница културе. Традиција се сагледава радије као процес него као непроменљива датост, а њени се елементи тумаче у различитим контекстуалним оквирима. На тај се начин лингвистика и етнолингвистика измештају према антрополошкој лингвистици (уп. Сикимић 2005b: 236–245), а фолклористика према антропологији фолкора. У аналитички механизам укључују се и искуства когнитивне и прагматичке лингвистике, анализе дискурса и теорије говорних чинова.

Пред истраживача који приступа анализи конкретног теренског материјала поставља се сложен проблем одређивања за конкретан методолошки приступ. Тај приступ нужно је обележен императивом мултидисциплинарности која, природно, бива праћена и високом дозом еклектицизма. Успостављање контекстуалних, између осталих и етнографских, оквира праћено је бројним тешкоћама и проблемима. Осим изостанка претходних бележења и описа на конкретном подручју, истраживач ће се суочити и са изразитом дисперзношћу грађе. Раслојеност на дијахронијском нивоу и различитост која је резултат другачијих истраживачких приступа и метода, праћена је и високим степеном деконтекстуализације (од недостатака података о начину и условима бележења/извођења, до изостанка података о информаторима/саговорницима и конкретном просторном, етнокултурном локализовању). У том смислу на терену је неопходно и проверавање валидности података из литературе који се, како искуство показује, морају узимати са дозом скепсе и резерве. Стога је, посебно када је реч о нематеријалној култури, релативно тешко у потпуности реконструисати могуће промене, процесе и њихове узроке, укључујући и елементе демонолошког система.

Препреку за систематична проучавања (али и адекватну каталогизацију и индексирање рецентне грађе) представља недостатак поузданих и ваљано концепираних индекса мотива.⁷

Рад на (условно речено) аутентичној грађи доноси и сазнања која имају озбиљне консеквенце по само дефинисање жанра.

Проблеми формулисања жанра као говорног облика

„Преговори око истинитости”

У различита одређења предања најчешће се укључује и „вера у истинитост” као део саме онтологије жанра (преглед схватања понуђен је у Bošković-Sulli 1975: 127; Милошевић-Ђорђевић 2006: 174–176; Karanović 1989; уп. и Oring 2008: 128–129). Ипак, како показују бројна истраживања на различитим просторима, овај се критеријум мора узети сасвим условно. Отуда је у литератури, између осталог, предложено и увођење термина „језик веровања”, „речник веровања” или „реторика истинитости” (енг. *belief language*, *belief vocabulary*, *rhetoric of truth* – Oring 2008: 128). Полазећи од Аристотеловог дефинисања реторике као „вештине убеђивања”, аутор у широком корпусу записа начињених последњих деценија издваја заједничке реторичке стратегије, независне од конкретне социјалне групе и перформативне ситуације. Једне се односе на наратора – *Ethos* (ауторитет наратора/извора, степен

⁷ Значајни кораци у овом правцу јесу учињени. Целовитији увид у грађу објављивану у периодици донео је пројекат *Библиотека усмене књижевности* који реализују Матица српска и Институт за књижевност и уметност из Београда. Од изузетног су значаја и библиографије периодичних публикација. У том смислу ваља истаћи и недавни подухват припремања критичке библиографије *Гласника Етнографског института САНУ* и *Зборника радова Етнографског института САНУ*. На жалост, часописи са најобимнијим корпусима материјала још увек чекају на овакву врсту обраде (нпр. *Српски етнографски зборник*, *Босанска вила*, *Расковник*, *Развитак* и сл.).

„удаљености” наратора од назначеног извора, метанаративни коментари којима се износи суд, рефлексивност, дискутовање алтернативних објашњења, увођење сопствених претпоставки у интерпретацију, проверавање и сл.). Други се везују за карактеристике извођења и структурирања наратива – *Logos* (интонација, квалитет гласа, смех и хумор, формулативне структуре на оквирима наратива, позиционирање наратива у ширем контексту, увођење ликова сведока и позивање на мишљење експерата, тражење потврде од сведока из аудиторијума, девалвација алтернативних објашњења, улога детаља, логичност приче, паралогизам, теоретизација, увођење „секундарног” текста у функцији потврде претходног, естетички ефекти). Трећа група реторичких елемената везана је за диспозиције аудиторијума – *Pathos*, а односи се на уклапање наратива у претпостављене когнитивне, емоционалне и моралне оквире публице.⁸

Истраживање односа према демонолошким садржајима отежава релативна суженост доступне грађе, односно превладавање технике објављивања „изолованог” наратива. Отуда би овакво истраживање подразумевало и укључивање материјала који је добијен од саговорника различитог степена образовања, старости, односа према традицијској култури. У корпус се уводе и фрагментарне наратије и сасвим редуковане информације, а транскрипт региструје и све реплике присутних (које са основним наративом могу образовати и полемички дијалог). Могуће је говорити о релативно широком дијапазону односа према демонолошким садржајима: од неупитности и афирмације, преко различитих видова дистанцирања (вербално, емотивним реакцијама, укључивањем других паралингвистичких средстава). Демонолошки садржаји могу бити рационализовани или, пак, сведени на дечији фолклор (уп. Ђорђевић 2013).⁹ Дистанца према демонологији чита се и из одговора у којима се активирају сужеи блиски пародирању демонолошког предања.¹⁰ Однос према демонолошким садржајима зависиће и од особености демонолошког система у конкретној локалној традицији и индивидуалном менталном простору (да ли је реч о фолклоризованом или активном демонском бићу, са чиме може бити у вези и избор приповедног оквира на нивоу фабулата/мемората, односно и успостављање извесне дистанце према приповедном времену).

Презентација грађе која укључује и питања и реплике истраживача, открива и његову идеолошку позицију. Формулисање питања може се кретати од (релативно) неутралних конструкција, преко стратегија активирања ауторитета традиције и колективног знања (*Да ли су стари причали? Да ли се прича/причало?*), до откривања елемената сопственог претходног знања (које може бити „локално етнографско”, „шире етнографско” или и сасвим лично, „сопствено традицијско”, уп. [3]).¹¹

8 О „формулама веродостојности” на материјалу везаном за традицијску културу в. Rudan 2006.

9 Измештање у домен дечијег фолклора је релативно очекиван механизам који функционише и у вези са магијским текстом.

10 Тако је, примера ради, као одговор на питање о чувању покојника добијена и прича (гласина) о једном извођачу новокомпоноване музике који је након наступа био жив закопан, па се једва спасио. У сличном је контексту исти саговорник активирао суже (познат и пучкој књижевној традицији, данас присутан и у штампи) о девојци која је нехотице себи на гробљу пробала сукњу крстом.

11 Поједине теме могу релативно спонтано одвести у активирање митолошког наратива (смрт и комплекс веровања и ритуала, регуле које се везују за рођење детета, сегменти годишњег циклуса који су везани

Индуковање (очекиваних и/или жељених) сижеа у неким ће ситуацијама пружити позитиван импулс дијалогу, у другима ће се показати као „замка” која одводи и до замене позиција на нивоу истраживач/саговорник (од истраживача се тражи да поменути сиже и саопшти, односно појасни информацију коју је сам пласирао). Сопствени став истраживач ће и несвесно открити краћом репликом, при чему се и изостанак реакције, као и продубљивање теме додатним питањима, може тумачити као вид афирмације. Део истраживачке стратегије чине и све невербалне реакције које аудио снимак „скрива”.

Отуда се осим о „реторици истинитости” може говорити и о „преговорима око истинитости”, полилогу у који се укључују и саговорник/саговорници и истраживач.¹²

Синкретичност

Предање (између осталих, и демонолошко) поставило је пред теоретичаре фолклора низ проблема. Они нису били везани само за систематизацију и успостављање јединствених принципа класификације и типологизације, већ и за само дефинисање овог фолклорног жанра. Узрок тешкоћама била је природа предања, обележена „опирањем” увођењу у прецизно дефинисане оквире. Стога су сижеи предања одређени и као „аморфни”, запажена је хетерогеност форми и тежња ка „уланчавању”, те променљивост и несталност у композицији (Sirovatka 1987: 231–233). Указано је на „развијеност у структури” (Karanović 1987: 222–223) и блискост „свакодневном комуницирању” (Самарција 1997: 52; уп. Чистов 2005: 44–51).

Флуидност предања посебно се читава у реалној (више или мање перформативној) ситуацији саопштавања/извођења. Комуникативни контекст у великој ће мери утицати на све слојеве наратива који се око демонолошког садржаја формира (иницијалне и финалне формуле, „улазак у приповедање”, обликовање сижеа, функционисање метанаративних компонената, аспекти прагматике текста). У том се смислу демонолошко предање реализује као специфични синкретички говорни жанр чије је оквире релативно тешко прецизно и до краја одредити. Полазећи од Бахтинове теорије говорних жанрова и Јакобсонових разликовања комуникативних функција језика, Е. Левкиевска (Левкиевская 2006: 150–213) дефинише митолошки текст као синкретичку структуру која би обухватила „класичне жанрове”: демонолошко предање, веровање, описе демонских бића, забране и упутства са митолошким елементима и сл. У оваквом дефинисању фолклорног текста води се рачуна о односу пошиљаоца и реципијента поруке, језичко-стилским карактеристикама усменог наратива, конкретном комуникативном контексту. Разматрају се специфичности и функције инкорпорираних жанрова, различити начини везивања и контекстуализације, зависности структурирања наратива од прагматичких аспеката комуникативне ситуације.¹³

за активност појединих демонских бића, традиционална метеорологија, традиционална медицина и сл.).

12 Термин „дебата поводом истинитости”, предложена у Dégh 2001: 97, не укључује позиционирање истраживача/записивача.

13 Поређењем транскрибованих текстова бајке, баладе и демонолошког предања (који су забележени од

Успостављање „граница” и „наративна инерција”

Концепт митолошког текста омогућава високу меру флексибилности у поимању демонолошког предања и сродних говорних жанрова, отварајући могућност за вишеструко ширење поља проучавања. Корпуси теренске грађе стога су вишеструко функционални. Осим материјала који нуди могућност за реконструкцију елемената демонолошког система на конкретном етнокултурном подручју (или, увођењем у шире етнографске оквире, за „дубљу” реконструкцију културе), они представљају и грађу погодну за нараторолошке анализе, изучавања комуникативних стратегија и модела. Усмеравањем на функционисање у ширим оквирима усменог дискурса, отвара се могућност за осветљавање места демонолошких садржаја у менталном простору носилаца традиције.

Са дуге стране, овакво „отварање” према жанровски разноврснијим садржајима отвара и озбиљно питање опсега митолошког текста. Где је његова граница према нечему што више није фолклор?

Усмеравање на овај проблем не означава намеру аутора овог прилога да говори о границама научних дисциплина (фолклористике, паремиологије или етнолингвистике, на пример), нити о каквом „праву на грађу”, већ пре да истакне немогућност чврстог успостављања оваквих међа, те и да укаже на њихову променљивост, флуидност и контекстуалну условљеност.

Изузимајући наративе који се недвосмислено могу означити као демонолошка предања у класичном смислу, искуство теренског рада и анализа добијене грађе отвара могућност за разматрање више типова блиских наративних облика. У неким од њих, чини се, није до те мере тешко издвојити елементе који би их могли сместити у оквире дефинисане појмом „фолклорни текст”. То би били дискурсни маркери и перформативне стратегије којима се сигнализира „прелазак у жанр”, односно означава перформативни карактер наратије, иницијалне и финалне формуле које уоквирују наратију и сл. Премда су поменуте стратегије у великој мери условљене и одликама индивидуалног стила наратора/саговорника, могуће је говорити о извесним универзалним особеностима, посебно на плану семантике и мотивских карактеристика наративне структуре. У ову би се групу могле сместити приче о (не)успешним излечењима (уп. Ђорђевић 2011: 165–187¹⁴), (пророчким) сновима¹⁵, породичним проклетствима или индивидуалним судбинама које се тумаче у кључу

истог саговорника) Б. Сикимић (2004: 35–36, 40–41) закључује да у интерпретацији предања свест о перформативности готово у потпуности изостаје, што се манифестује и у метанаративном слоју приповедања (метатекстуални коментари који се односе на перформанс и истинитост исприповеданог). Материјал из корпуса Златковић 2005 указује и на релативност границе између бајке и предања на нивоу иницијалних и финалних формула, односно и на нивоу видова актуализације сижеа (нпр. Златковић 2005: 65, 133, 253), уз увођење реалистичке мотивације. Сличне појаве већ су уочене у вези са корпусом Ђорђевић 1988 (уп. Милошевић-Ђорђевић 2006: 68–110).

14 У студији је указано на блискост оваквих наратија структуре једног типа бајања и схеми бајке. Са друге стране, наративи су разматрани и као део „приче из живота”. Истакнута је веза са литерарном традицијом (посебно средњовековне књижевности). Слични примери смештени су у оквире теме „Свакодневни живот” у Вошњакović/Sikimić 2013: 152–155.

15 Наратије оваквог типа отварају и могућност за успостављање битних веза са традицијом тзв. пучке књижевности.

последица кршења табуа (уп. Петровић 2009: 43–56), сложене полижанровске структуре које се формирају у причама везаним за култна места (а које обједињују елементе различитих типова предања, легенде, (ауто)биографског наратива, усмене историје; в. нпр. рецентну грађу публиковану у Илић и сар. 2003: 153–174; уп. и анализе Petrović 2012: 139–145, Јокић 2012: 129–135).

Специфичан проблем представљају, међутим, наратије које би према тематско-мотивским особеностима тешко могле ући у оквиру дефинисане појмом митолошки/фолклорни текст. У ове би их оквиру, ипак, могао сместити контекст у којем се обликују.

Ево дела једног теренског разговора који сасвим добро илуструје поменути проблем.

[1]

С: Ја знам у Црњеви био случај, исто прије рата. Жена спавала с човјеком, и мало дијете. И она изиђе напоље порад себе и види црна кобила. И врати се. Човјек каже: – Љубо, каже, ено наша Мица се одријешила, каже, ено је напољу. – Лези! Како је се одријешила онако ће и ућ и свјезат ће се! – Јок, она изишла. – Мицо, оди, на, оди, на! – На том мјесту умрла. Оставила човјека и дијете. То добро знам шта је било! Ето. Немој никад што си гођ виђ-ла. Помоли се богу, и иди у кућу, и готово. Како је дошло, тако ће и отићи. Тако ти кажем. Могу те савјетовати и све како треба, а ти ради како оћ-ш. Ја да видим не знам шта, не излазим. Како је дошло, тако ће и отићи. То је било и прије случајева, и прије. [...] Да је послушала човјека, не би ни погинула, ни ништа. То је приказа, приказа. [...] Није послушала човјека. Мораш послушати некога. Ил ћеш бит паметнији, ил ћеш бит луђи. Ал ћеш бит паметнији. А ако не послушаш, то ће бит свега, свега. Јој, јој, јој, има свијета па не слуша, а благо оном ко послуша! [...] Па ја знам кад су нама кућу обили, а ја била у оној кући тамо, старој. Кад је милиција дошла... Излаз-ла ја, није било оградe, излазла ја да би вршила нужду, како га нисам видла [...] јебо своју матер. Ал боље што нисам. Они би ме убили, бацили неће у кукуруз. То ти је исто. Па јес тако, јес тако. Ћути и готово. Нек раде шта оће, има бог гор, доћ ће цица у колица, кад у тад, јашта.

[у наставку разговора саговорница говори о крађама у селу]
(жена, рођ. у Батковићу код Бијељине; април 2013.)

Разговор о једном сегменту демонолошког система (*приказе*) активира типични сиже који се обликује као посредована мемората. Облик и функционалне карактеристике демонског бића уклапају се у очекиване оквиру: узимање зооморфног појавног облика (кобила), везивање за демонолошки хронотоп (ноћ, простор ван куће). У интерпретацији акценат је, међутим, на прагматичким (дидактичким) аспектима активiranог сижеа – изношењу правила која важе у контакту човека са „оностраним”. Трагичан исход везан је за кршење вербалног табуа. Управо овај аспект текста води уланчавању новог сижеа – приче о упаду провалника. Поентом наглашен паралелизам приче из живота (Bošković-Stulli 1985: 137–164) и блиско обликованог предања (*То ти је исто. Па јес тако, јес тако. Ћути и готово...*) отвара могућност за поимање иницијално „демонолошког” садржаја као интегралног елемента ширег

митолошког наратива.

Везивањем за претходеће, специфично кодиране садржаје, овакве наратије не могу остати „демонолошки неутралне”. Отуда се може говорити о демонолошком потенцијалу контекста, врсти наративне и семантичке инерције на чијем фону се и прича из живота (или аутобиографска наратија у ширем смислу) другачије обликује и прихвата.

На сличан би се начин могле посматрати и приче о последицама прекида практиковања одређене ритуалне праксе, приче о дављеницима (саопштене нпр. у контексту разговора о регулама сахрањивања у традицијској култури, или, пак, у контексту разговора о регулама које функционишу у контакту са великим текућим и стајаћим водама¹⁶) и сл. Овим се отвара и сложено питање места демонологије у оквирима биографске приче.

Чини се отуда да се проблем дефинисања жанра тешко може потпуно и до краја разрешити искључивим усмеравањем на (изоловани) текст и његове особености, будући да се контекстуалне импликације показују као очигледно важне.

Демонолошко предање као архитект

Демонолошки сижеи показују се као обрасци високог моделативног потенцијала. Овакав потенцијал резултат је чињенице да, сходно законитостима жанра, чувају снажну везу са актуелним тренутком и простором конкретне заједнице. Темпорална структура појединих модела (посебно оних који чувају извесне везе са етиолошким и културноисторијским предањима) заснована је на укрштању елемената из домена културног и комуникативног памћења (уп. Ђорђевић 2007).

Актуализацију демонолошких сижеа биће могуће остварити и активирањем кроз меморату. Доминација меморате над фабулатом у теренским бележењима довела је и до значајних теоријских померања и релативизације границе између поменутих наративних форми, успостављене у класичним студијама фон Сидова (С. W. von Sydow). Истакнуто је да мемората није нужно заснована на саопштавању личног искуства, већ да такво искуство може бити вишеструко посредовано, при чему је примећено да се у комуникативном ланцу, готово по правилу, не иде даље од маркирања два до три круга посредованости. Феномен изостављања евентуалног вишеструког посредовања (извесно „скраћивање” ланца) објашњава се ефектом уверљивости који би вишеструко посредовање значајно „замаглило”. Посматрања меморате као наратива који почива на „чисто субјективном/личном” искуству (нем. *rein persönlich*) показало се као упитно, будући да су интерпретације феномена традицијске културе нужно одређене заједничким колективним концептима и оквирима. Претпоставка о нижој естетској вредности меморате у односу на фабулату сасвим је релативна, имајући на уму да овакви квалитети зависе од индивидуалног стила онога ко наратив обликује, при чему су естетски концепти променљиви и вишеструко условни. Стога је границе између поменутих форми неопходно значајније релативизовати, а предложено је и увођење термина *фабулато-мемората*, *меморато-фабулата*, *псеудо-фабулата*, *квази-фабулата*. Наглашено је да свака фабулата суштински почива на меморати, а

16 Примери прича о дављеницима презентовани су у Ђорђевић 2013.

овакав је наратив означен и као *протомемората* (Dègh/Vázsonyi 1974: 225–239).¹⁷

Са друге стране, демонолошки сижеи се на специфичан начин актуализују техником „уланчавања”, односно „наслојавања” нових мотива на „стари” текст. Секундарни (рецентни) текстови обликују се око неколико тематских језгара. На овај се начин формирају приче о нестанку или престанку активности бића ниже демонологије, односно и о њиховом новом активирању у специфичним историјско-политичким околностима. Тако је, примера ради, судбина *воденог бика* из Власинског блата (чији се нестанак везује за изградњу хидроцентрале) у једној интерпретацији доведена у везу са недавним догађајем, земљотресом на Власини 2010. године:

[2]

С: Али није било оно љуљање него као спуштање тла, онако тупо је било, туп! Као наниже да је кренуло, а није оно да се љуља, И тако. То се баш осетило. Ја сам у купатилу била, машина ми ради, ја сам мислила прво да је од машину. Међутим, ја видим да је то нешто, баш ме онако дрмнуло.

[...]

И: А то исто причају да има неке везе са...

С: Па после, после. Мислим, људи ко људи. Не знам дал има везе. Неко као: – Јаој, каже, дал се не наљути водени бик [*смех*] доле, па нешто оће да изађе из језеро. – Мислим, приче.

(жена, рођ. 1969. у Власинској Округлици; мај 2013.)

У медијском дискурсу исто предање функционише као део тумачења актуелног политичког контекста:

„Ne pojavljuje se on često, već kad nasluti veliki događaj, zato treba ovih dana kada je vedro gledati u nebo, pa ako padaju povremeno zvezde, kako su govorili preci, svašta će da bude, pre svega rat. Znamo u kakvom vremenu živimo, šta se dešava sa Kosovom i Metohijom i voleo bih da ono nije bio vodeni bik – kaže Mitić.” (www.vesti-online.com, 8.1.2012)¹⁸

Осим технолошких иновација (појава осветљења, далековода, мобилне телефоније, изградња индустријских објеката и сл.) као узроци нестанка/престанка активности бића ниже демонологије наводе се промене услова живота, миграције и сл.¹⁹ Везујући се за домен биографског/комуникативног памћења, тумачења нестанка демонских образују различите дијалашке односе.

Наративи који тематизују „ново активирање” бића ниже демонологије могу бити и део индивидуалне идеологије традиције и савремености.

17 Проблеми успостављања границе на нивоу лични/колективни наратив (односно и мемората/фабулата), на материјалу анегдота, разматрани су у Илић 2007б: 220–230. О тешкоћама разграничавања степена и кругова посредовања садржаја у комуникацијском ланцу, на материјалу митолошког текста формираног око демонског бића *вампис* в. Сикимић 2009: 171–200. Ауторка предлаже увођење концепта интерперформативности.

18 Комплетна теренска грађа и етнографски материјал у вези са овим предањем публиковани су у Ђорђевић 2013. Сличан мотив у вези са голубачком мушицом (настанак из главе але/аждаје коју је св. Ђорђе убио – мотив АаТх 300, приче о нестанку и поновном појављивању, активирани у доба бомбардовања СРЈ) анализиран је у Ђорђевић 2007: 261–279.

19 Уп. Sorescu Marinković 2009: 184–202; Поповић 2012: 104.

[3]

[3.1]

(разговор о традицијској култури – рођење детета)

↓

И: Каже, кад се дете роди не ваља четрдесет дана да се износи...

С: Не ваља, дабоме.

И: А што то не ваља?

С: Па не ваља. Дијете не ваља ни носат по селу док је мало, бебица. Има жена носажу, па онда: – Јој, јој, не море да спава, јој, дречи, јој ово! – Реко: – Што си носала дијете по ноћи, ајде иопет по дану, ал по ноћи немој дијете шес неђеља није носат! – Није шес неђеља не носе се дијете.

И: А оне аљинице ако се простиру напољу?

С: Ал немој по ноћи. По ноћи немој дјечје аљинице, по дану може...

↓

(питање о чуми – негативан одговор)

↓

[3.2]

И: Шта је још мени баба причала, да има као неке жене да су вештице.

С (изненађено): Вјештице?! И ја сам то чула. И ја сам то чула, тога се мало мораш бојат... Зато се дијете не носе по ноћи. [...] Знам, прије се није дијете носало по ноћи до шес неђеља није. А сад носажу ђете, сад носажу. Ништа не знају. Онда кад разболи се: – Јој, јој, шта би, како би!

(дуга пауза)

И: А те вјештице, јел могу ја да је познам која је?

С: Па ја не могу познат, јеби јој све њено, како ћу је познат дал је она вјештица, дал није. Не знам. Фала Богу, ја нисам овђе није чула... Не знам, то ти не могу рећ.

И: Није ти баба причала?

С: Није, није то прије ни било. Није прије било, какви...

И: Од кад се појавило?

С: Шта?

И: Од кад се то појавило, то што кажу, вјештице?

С: Па то је сад све ово рато можда изранило, не знам. По чем се море то познат, то не знам, сине. Не одам није. Да знам, рекла би ти. Не знам. То није прије било. [...] Код нас није се то још појавило није. Не памтим.

↓

(разговор о различитим елементима календарског циклуса → Млађенци: паљење ђубрета; о сличним ритуалним радњама профилактичког карактера везаним за различите тачке календара)

↓

[3.3]

С: Уочи года. Кад су годови, неђеља, ваља кућу окадити да вјештице бјеже. То је добро.

И: Кад су годови?

С: Па славе којекаке, Илијно, Пантелијно, Петровдан, Видовдан. Ето, то су годови.

И: Значи, уочи година...

С: Ја.

И: Шта урадим?

С: Узмеш жара...

И: Добро.

С: Ако немаш жара, има онога брикета. Узмеш, упалиш, узмеш онога тимјена, окадиш собе, све, да не долазе вјештице, ето. То ти могу рећи све, савјетоват те, ако о-ш примит савјет, ако не-ш, не мораш, јел тако?

И: Јесте.

С: Ето.

↓

(разговор о демонологији: приказе)

↓

[3.4]

И: Јел ти причала баба за те приказе?

С: Није ни било то прије рата, није то ни било прије. Сад како је свијет јадан гинуо, бацани свукуд, мора бит приказа.

И: Стварно?

С: Јашта, јашта. Није прије било.

↓

(о чувању покојника)

[3.5]

И: Јел се чувао раније човек?

С: Ма јок. Није то прије било. [...] Кажем ти, то кад гине народ, свашта се роди. Онај убио оног, онај оног. Бог кажњава и мора нека приказа бити, да ти кажем отворено. Није то прије било. Сад убио чоек сина, син убио оца...

Илустративност наведеног транскрипта односи се и на истраживачке стратегије и став саговорника према демонологији (укључујући и промене, нестабилност и флукуацију односа), и на начине вербализације садржаја (вербални табуи и њихово делимично превазилажење). Говорна ситуација у којој је однос истраживача и саговорнице формиран као однос онога ко има „мањак знања” и ауторитета резултира, између осталог, и релативно развијеним дидактичким слојем наратива (забране и њихово објашњење, примери, сенценциозни искази, упутства, поуке, препоруке, процењујући коментари).

Истовремено, очигледним се показују и тешкоће које прате покушај прецизног дефинисања функција и карактеристика бића ниже демонологије на основу материјала који се у теренским разговорима добија.

Термин *вештице* у разговор уводи истраживач, кршећи, очигледно, вербални табу. Саговорница термин прихвата (модификујући га у дијалекатски исправан – *вјештице*). Покушај индуковања сижеа о препознавању вештице (какав је на истом терену добијен, а чије се присуство очекује и према расположивим етнографским изворима, уп. Кајмаковић 1974) завршава

негативним одговором, у који су, ипак, уведене псовка и формализовани благослов у профилактичкој функцији (*И: А те вјештице, јел могу ја да је познам која је? С: Па ја не могу познат, јеби јој све њено, како ћу је познат дал је она вјештица, дал није. Не знам. Фала Богу, ја нисам овђе ниђе чула...*). Наставак разговора недвосмислено потврђује функционисање демона у локалном демонолошком систему, при чему се термин јавља као ознака за релативно неодређени ентитет у оквиру разговора о забранама везаним за рођење детета, те о радњама профилактичког карактера које се везују за различите репере традиционалног календара.

У индивидуалној интерпретацији појава *приказа* везује се за релативно блиску прошлост (грађански рат на територији бивше СФРЈ), но генеза демона ипак је посредно уклопљена у очекиване традиционалне оквире – изостанак адекватних посмртних ритуала (*Није ни било то прије рата, није то ни било прије. Сад како је свијет јадан гинуо, бацани свукуд, мора бит приказа...*). До извесне мере изненађује смештање *вјештица* у слични контекст. Чини се, заправо, да термин *вјештице* у индивидуалном менталном простору саговорнице функционише као заједнички термин за означавање низа ентитета који су демонолошки кодирани, а одређени су примарно функцијом и забранама које у вези са њима функционишу. Термин *вјештица* који сам истраживач испуњава значењем (конкретизација и антропоморфизација) саговорница, очигледно, перципира другачије, одређујући га ближе ономе што подразумева под термином *приказа*. Релативно неочекивани паралелизам на нивоу *вјештице/приказе* резултат је и сасвим специфичног поимања статуса и функције „оностраног”. Манифестације „судара” двају светова постају део слике савремености, формиране архетипски, снажно есхатолошки обојене (појава демона као вид „божије казне”).

Презентовање и интерпретација материјала

Приступ проучавању демонологије који настоји да уважи постулате актуелних антрополошких истраживања неминовно мора водити рачуна и о проблему „личне/индивидуалне/субјективне” демонологије. Доношење генерализујућих закључака неопходно је поткрепити и аутентичним материјалом (од којег се, како искуства показују, очекује и високи степен дијалогичности, ширење семантичког спектра, неодређеност/немогућност прецизног дефинисања демонског бића чак и кроз анализу грађе која је добијена од само једног саговорника, уп. и Левкиевская 1999: 243–257), уз вођење рачуна о евентуалним другачијим могућностима интерпретације. Истраживање постфолклора инсистира на полицентричности и фрагментарности, односно на представљању културе не као „објективног феномена” који је својина свих, но радије као вишеструко условљеног конструкта. Ово је, чини се, од посебног значаја за демонологију која, као, уосталом, и нематеријална култура у целини, постоји и опстаје искључиво у сфери субјективне свести, менталних представа/слика, нарација и интерпретација.

Будући да се сваки од поменутих проблема у вези са савременим теренским

истраживањима може додатно и значајно развијати, ово излагање треба прихватити као преглед тема које аутор види као нека од потенцијално богатих поља за проучавање у овој области.

ЛИТЕРАТУРА

- Antoniјевић, Dragana (2010). *Ogledi iz antropologije i semiotike folklora*. Beograd: Filozofski fakultet Univerziteta u Beogradu.
- Bošnjaković, Žarko/ Sikimić, Biljana (2013). *Bunjevci. Etnodijalektološka istraživanja 2009*. Subotica – Novi Sad: Nacionalni savet bunjevačke nacionalne manjine – Matica srpska.
- Dégh, Linda (2001). *Legend and Belief. Dialectics of a Folklore Genre*. Bloomington and Indianapolis: Indiana University Press.
- Dégh, Linda/ Vászonyi, Andrew (1974). „Memorate and Protomemorate”. *Journal of American Folklore* 87/345, 225–239.
- Ђорђевић, Драгутин М. (1988). Српске народне приповетке и предања из Лесковачке области. Српски етнографски зборник XCIV, Београд: САНУ.
- Ђорђевић, Смиљана (2007). „Етиолошка предања о настанку голуbacher мушице из околине Неготина: творбени потенцијал архитектста”. *Књижевност и језик* LIV 3/4, 261–279.
- Ђорђевић, Смиљана (2008). „Магијски текста бајања: између варбалног табуа и фолклоризма”. *Српско усмено стваралаштво*. Ур. Снежана Самарџија и Ненад Љубинковић. Београд: Институт за књижевност и уметност, 389–430.
- Ђорђевић, Смиљана (2011). „Приче о (успешним) излечењима: оквири говорног жанра”. *Жива реч. Зборник у част проф. др Наде Милошевић-Ђорђевић*. Ур. Мирјана Детелић и Снежана Самарџија. Београд: Балканолошки институт САНУ – Филолошки факултет Универзитета у Београду, 165–189.
- Ђорђевић, Смиљана (2013). „Власински водени бик: фолклорни текст, ритуална пракса и замишљање заједнице”. *Aquatica*. Ур. Мирјана Детелић и Лидија Делић. Београд: Балканолошки институт САНУ (у штампи)
- Златковић, Драгољуб (2005). *Приповедања из пиротског краја*. Београд – Пирот: Институт за књижевност и уметност – PI-PRESS.
- Илић, Марија (2005). „Тајно знање: Бог ми то дароваја”. *Живот у енклави. Лицеум* 9, 221–242.
- Илић, Марија (2007). „A Shift in Ethics. The Serb/Albanian conflict in the vernacular discourse of a conjurer from Kosovo”. *Zeitschrift für Balkanologie* 43/2, 145–167.
- Илић, Марија (2007). „Фолклорна анегдота: између индивидуалног и колективног”. *Гласник Етнографског института САНУ* LIV, 217–231.
- Илић и сар. (2003). „Култна места Косова и Метохије”. *Баштина* 15, 153–174.
- Järv, Risto (2000). „Old stories in contemporary times – a collecting experience in the Orava village in Siberia”, *Folklore* 13.
- Јокић, Јасмина (2012). „Предања о свецима – заштитницима чудотворних извора”. *Belief Narrative Genres*. Ур. Zoja Karanović и Willem de Blécourt. Novi Sad: Filozofski

- fakultet, 129–137.
- Kajmaković, Radmila (1974). *Semberija: etnološka monografija*. Sarajevo: Zemaljski muzej.
- Karanović, Zoja (1987). „Univerzalne dimenzije predanja kao kategorije usmene proze”. *Polja* 340, 222–223.
- Karanović, Zoja (1989). *Zakopano blago. Život i priča*. Novi Sad: Bratstvo-Jedinstvo, Institut za jugoslovenske književnosti.
- Karanović, Zoja/ de Blécourt Willem (yp.) *Belief Narrative Genres*. Novi Sad: Filozofski fakultet.
- Левкиевская, Елена Е. (1999) „Мифологический персонаж: соотношение имени и образа”. *Славянские этюды*. Москва, 243–257.
- Левкиевская, Елена Е. (2006) „Прагматика мифологического текста”. *Славянский и балканский фольклор*, Москва, 150–213.
- Милошевић-Ђорђевић, Нада (1972). „Вуково схватање народног предања”. *Научни састанак слависта у Вукове дане 2*, Београд: Филолошки факултет, 121–128;
- Милошевић-Ђорђевић, Нада (2002). *Казивати редом*. Београд: Рад – Културно-просветна заједница Србије.
- Милошевић-Ђорђевић, Нада (2006). *Од бајке до изреке (Обликовање и облици српске усмене прозе)*. Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије – Чигоја штампа.
- Milošević-Dorđević, Nada (2012). „A Survey of Approaches to Legends in Serbian Scholarship”. *Belief Narrative Genres*. Ур. Zoja Karanović и Willem de Blécourt. Novi Sad: Filozofski fakultet, 41–50.
- Oring, Elliot (2008). „Legendry and the Rhetoric of Truth”. *Journal of American Folklore* 121/480, 127–166.
- Pandurević, Jelenka (2012). „Narratives about Second World War between Oral History and Folklore Tradition”. *Belief Narrative Genres*. Ур. Zoja Karanović и Willem de Blécourt. Novi Sad: Filozofski fakultet, 197–204.
- Петровић, Соња (2009). „Фолклорна предања и казивања у изворима и дискурсу (на примерима традиције о проклетству рода)”. *Научни састанак слависта у Вукове дане* 38/2, 43–56.
- Петровић, Соња (2010). „Теренско истраживање фолклора – перпетуирајући процес”. *Гласник Етнографског института САНУ* 58/2, 43–58.
- Petrović, Sonja (2012). „Legends of the Virgin Mary: Miracles of Aundance out of Scarcity”. *Belief Narrative Genres*. Ур. Zoja Karanović и Willem de Blécourt. Novi Sad: Filozofski fakultet, 139–146.
- Плотникова, Ана А. (1996). *Материалы для этнолингвистического изучения балканославянского ареала*. Москва: Российская академия наук, Институт славяноведения и балканистики.
- Поповић, Данијела (2012). „Прилеже мрак на планине – прилог проучавању времена у демонолошким предањима”. *Belief Narrative Genres*. Ур. Zoja Karanović и Willem de Blécourt. Novi Sad: Filozofski fakultet, 101–110.
- Rudan, Evelina (2006). „Authentication Formulae in Demonological Legends”. *Narodna umjetnost* 43/1, 89–111.

- Самарџија, Снежана (1997). *Поетика усмених прозних облика*. Београд: Народна књига.
- Самарџија, Снежана (2011). *Облици усмене прозе*. Београд: Службени гласник.
- Сикимић, Биљана (2004). „Тај тешко да гу има по књиге”. *Избегличко Косово. Лицеум* 8, 31–69.
- Сикимић, Биљана (2005). „Нови звучни архиви и транскрипти теренске грађе”. *Свет речи* 19/20, 25–26.
- Сикимић, Биљана (2005). „Изазов теренског рада – етнолингвистика или антрополошка лингвистика”. *Зборник радова Етнографског института САНУ* 21, 235–245.
- Сикимић, Биљана (2009). „Вампировић у Новом Брду: политика транскрипције и интерперформативност”. *Моћ књижевности, in тетоторијам Ана Радин*. Ур. Мирјана Детелић. Београд: Балканолошки институт САНУ, 171–200.
- Сикимић, Биљана (2012). „Тимски теренски рад Балканолошког института САНУ. Развој истраживачких циљева и метода”. *Теренска истраживања – поетика сусрета*. Ур. Милина Ивановић-Баришић. Београд: Етнографски институт САНУ, 167–198.
- Sirovatka, Oldrih (1987). „O morfologiji predanja i njegovom katalogiziranju”. *Polja* 340, 231–233.
- Sorescu Marinković, Annemarie (2009). „Unde sunt moroii de altădată? Dinamica timpului în textele mitologice ale românilor din Timocul sârbesc”. *Integrare, autonomie, dialog intercultural. Colecția minorități* 10. Arad: Complexul Muzeal Arad, 184–202.
- Sorescu Marinković, Annemarie (2012). *Românii din Timok astăzi. Ființe mitologice*. Cluj – Napoca: Argonaut.
- Bošković-Stulli, Maja (1975). *Usmena književnost kao umjetnost riječi*. Zagreb: Mladost.
- Bošković-Stulli, Maja (1985). „Pričanja o životu (iz problematike suvremenih usmenoknjiževnih vrsta)”. *Književni rodovi i vrste – teorija i istorija*. Београд: Институт за књижевност и уметност, 137–164.
- Ćirković, Svetlana (2006). „Linguistic anthropology of enclaves: possibilities of transcript analysis”, *Symposia. Journal for Studies in Ethnology and Anthropology*, Craiova, 331–348.
- Чистов, Кирилл В. (2005). *Фольклор. Текст. Традиция*. Москва: О.Г.И.

Smiljana Đorđević Belić

CONTEMPORARY FIELD RESEARCH OF TRADITIONAL CULTURE: DEMONOLOGICAL LEGENDS

Summary

This paper gives short review of research of demonological legends in Serbian folkloristic studies, and offers a summary of the contemporary field work, with special emphasis on the problems of studying demonology as the specific part of traditional culture. Analysis of material carried on a complete transcript has consequences that are reflected on the definition of the genre. Demonological legend is seen as a part of a wider syncretic mythological text, as a speech genre with fluid boundaries.

The author also formulates the concept „negotiations about the truth”, and discuss the problems of presenting and interpreting contemporary material, including the question of „individual/subjective” demonology.

САВРЕМЕНА ПРОУЧАВАЊА ЕПСКОГ (ГУСЛАРСКОГ) СТВАРАЛАШТВА²

У раду се даје преглед актуелних изучавања савременог епског песништва која су у последњих неколико година вршили стручњаци различитих профила: проучаваоци усмене књижевности, етномузиколози, етнологзи. Они се у својим истраживањима фокусирају на неколико важних аспеката гусларске праксе: фигуре певача/гуслара, репертоара, публике (реципрочне релације на новоу извођач/публика; моделовање и рецепција у конкретној комуникативној ситуацији), формулативности, одлике стиха, карактеристика извођења, мелопоеетског обликовања, методолошких проблема савремених теренских истраживања и интерпретације прикупљене грађе, институционализације традиције кроз гусларска удружења, такмичења и фестивале, све до значаја и функције гусала и епске традиције у новијој српској историји.

Кључне речи: савремено епско песништво, гуслар, традиција, теренска истраживања

Епско стваралаштво у последњих десетак година постаје, након дуже паузе, поново у центру пажње појединих истраживача. Неки од њих враћају се анализи опуса чувених епских певача из прошлости, посебно Филипа Вишњића, будући да управо он својим делом *обележава прелаз од усмене ка писаној уметности речи и као певач остварује (се) на највреднијим постулатима српске епске традиције* (Сувајчић 2010: 151). Анализирајући бројне примере показује како Вишњић употребљава структурне моделе, формуле и клишетиране обрасце из фонда усмене културе и притом истиче поступак онеобичавања формула као најбитнији елемент његовог стваралачког умећа (в. Сувајчић 2010).

Сродној проблематици посвећена је и монографска студија Саше Кнежевића, у којој аутор износи разлоге за бављење овом темом као потребу да се Вишњићев *опус и надаље ишчитава и анализира и да му се проналазе нова значења* (Кнежевић 2012а: 154). У поглављима која следе проблематизује различита питања Вишњићеве поетике поређењем историјске и поетизоване истине о Српској револуцији, разматра начин на који представља своје омиљене јунаке (Стојана Чупића), како гради лик једног *атипичног јунака* – кнеза Ивана Кнежевића). Поред тога указује и на Вишњићев *оптимистични поглед на стварност која га окружује*, анализира песме о појединим бојевима и о резултатима великих битака и уз помоћ версолошке анализе долази до

1 jasmina.jokic@ff.uns.ac.rs

2 Овај рад је настао у оквиру пројекта *Аспекти идентитета и њихово обликовање у српској књижевности* (бр. 178005), који се спроводи на Одсеку за српску књижевност Филозофског факултета у Новом Саду уз финансијску помоћ Министарства просвете и науке Републике Србије.

закључака о *новом руху епског десетерца* у Вишњићевом стваралачком опусу (в. Кнежевић 2012а).

Упоредо са поменутим проучавањима приметно је и све веће интересовање за савремене ствараоце и нове форме епског песништва.³ Интересантно је да су у томе предњачили етномузиколози, који се у својим истраживањима у великој мери надовезују на богату фолклористичку литературу о овој проблематици. Међу њима први је Димитрије Големовић објавио монографску студију *Пјевање уз гусле*, која представља резултат његових дугогодишњих испитивања времена, места настанка и функције епског певања, публике и њеног утицаја на гусларско стваралаштво, савременог репертоара, мелопоетског обликовања песама уз гусле, карактеристика извођења и др. (в. Големовић 2008). Наведена студија била је подстрек и осталим ауторима који су се нешто касније такође бавили проучавањем сродних тема.

Настављајући даља етномузиколошка проучавања овог феномена и Данка Лајић-Михајловић пажњу посвећује махом савременој извођачкој пракси: односу индивидуалног идентитета гуслара и традиције, етномузиколошком „портрету“ гуслара, гусларским такмичењима као облицима јавне гусларске праксе, учењу певања уз гусле у Србији у XXI веку, временској димензији епских песама итд.⁴

Међу проучаваоцима усмене књижевности истиче се Смиљана Ђорђевић Белић, која у низу (до сада објављених) студија разматра различите аспекте *савременог епског певања* као што су: проблеми, могућности и перспективе истраживања, методологија теренског истраживања, проблеми истраживања репертоара, текстуализација усмене епике, фигура певача/гуслара, механизми хероизације епског певача итд.⁵

Заједничка одредница свих поменутих радова пре свега је надовезивање на дугу и плоднону историју истраживања ове проблематике⁶ и обнављање занимања за *живу* традицију, која је последњих деценија била потиснута на периферију интересовања фолклориста и проучавалаца усмене књижевности, како то констатују и сами аутори (Ђорђевић 2011: 425). Иако их ова истраживања воде до закључка да савремена гусларска продукција заостаје по квалитету, поједини истраживачи истичу да и у таквом облику ипак заслужује пажњу јер као *живо фолклорно стваралаштво представља реткост у традицији која је у нестајању и задржава у себи многе*

3 Термини које сами истраживачи користе су: *епско певање* или *традиција гуслања у ширем смислу речи*; *п(ј)евање уз гусле*, или пак посебно објашњавају које изразе њихови информатори употребљавају за означавање ове извођачке праксе и њене извођаче.

4 Резултати њених истраживања сабрани су у докторској дисертацији *Епска пракса као комуникациони процес: српске епске песме у фолклорној култури*, која је одбрањена 2010. на Факултету музичке уметности у Београду. Списак објављених студија ове ауторке дат је на крају рада.

5 Њихов детаљан списак дат је на крају овог рада. Целовит увид ауторке у поменуту проблематику представља докторска дисертација *Савремено епско певање – текст и контекст* (у рукопису), одбрањена 2010. године на Филолошком факултету у Београду. Истраживања на којима се заснива дисертација обављена су у оквиру пројекта *Oral tradition of Serbian Epic Songs and its Cultural Expression* (Усмена традиција српских епских песама и њен културни израз) који су финансирани UNESCO и Министарство културе Републике Србије. Део материјала ауторка је прикупила и накнадним самосталним истраживањима. Аудио записи чувају се у Архиву Института за књижевност и уметност (Београд), као и у приватној колекцији ауторке.

6 Искрпан преглед историје фолклористичких бележења грађе од 19. века до истраживања из прве половине 20. века (М. Мурко, А. Шмаус, Г. Геземан, Р. Меденица) и потом периода након Другог светског рата в. у: Ђорђевић 2011б.

остатке најстаријег музичког наслеђа (Големовић 2008: 120-121). По свему судећи, највероватније је то и био главни разлог за обнављање њиховог истраживачког интереса и почетак бављења управо оваквим темама.

Оно што је обогатило савремена истраживања и омогућило потпуно нов приступ свакако су и нови медији и видови егзистирања епског песништва, што поједини истраживачи третирају као вид *секундарне усмености* или *посредоване интеракције* (в. Ђорђевић 2011: 428): сценски наступи, интернет презентације гуслара и гусларских друштава, форуми, гусларске организације и њихова гласила, као и монографије појединих чланова, написи и новински чланци. Истраживачка искуства допуњавају и аудио и видео записима јавних наступа (грамофонске плоче, аудио и видео касете, компакт дискови и сл.), који се углавном објављују илегално и продају на улици, или пак у предворју сала у којима се одржавају гусларски концерти (Големовић 2008: 125). Значајан део звучних примера које аутори редовно прилажу уз своја теоријска разматрања потиче из личних архива или архива институција у којима су запослени и под чијим окриљем углавном и врше поменута истраживања. Осим критичког опсервирања и снимања савремених такмичења, користе се и биографски подаци, коментари и запажања прикупљени у разговорима са актерима такмичења – организаторима, гусларима и поштоваоцима њиховог рада, али и архивска истраживања у оној мери у којој су била могућа, будући да, како то сами истраживачи зајључују, ни најзначајнија гусларска удружења немају сређене архиве и углавном им недостају снимци такмичења (в. Лајић-Михајловић 2011: 185).

Дакле, већ и сами извори и грађа сведоче о доминацији мултидисциплинарног приступа приликом разматрања кључних елемената савременог епског стварања, што се може уочити и у коментарима појединих истраживача, који се децидирано залажу за успостављање интердисциплинарног приступа савременој гусларској извођачкој пракси. Етномузиколози уочавају потребу интегралног сагледавања *структуре епских песама као традиционалног облика заједништва поетског и музичког израза*, насупротив досадашњим изучавањима у којима се *пажња примарно усмерава на елементе музичке структуре* (Лајић-Михајловић 2006: 345). Притом упозоравају на штетност супротног стајалишта, у којем доминира изучавање искључиво поетског текста: *Социо-културна интеракција која се остварује преко епске песме најчешће се сагледава као комуникација извођача са аудиторијумом кроз причу у облику поетског текста. Изопштавањем музике из представе овог феномена не само да му се ускраћује реална форма, већ се потпуно искључује прича о његовом функционисању* (Лајић-Михајловић 2006: 358).

Изучаваоци који овом феномену прилазе са књижевно-теоријског стајалишта залажу се за још шири приступ, односно за проучавање традиција гуслања *кроз укрштање и дијалог различитих културних модела: писане и усмене културе, традицијске и медијске културне парадигме*, односно за схватање фолклорних дела као *феномена културе у најширем смислу речи* (Ђорђевић 2011: 426). До сличних решења долазе и етномузиколози, који се залажу да се превазиђу *дихотомије музиколошког и социолошког, односно антрополошког приступа (...)* синтетизујућим концептима, сложеним приступима који укључују музику, културу и човека (Лајић-Михајловић 2008: 227). Поводом тога закључују да мултидисциплинарни приступ

епској песми захтева (у идеалној варијанти) *истраживачки профил који би објединио знања из лингвистике, књижевности и етномузикологије, а као компромисно решење консултовање резултата из нематичних области и преламање сопствених закључака кроз друге призме* (Лајић-Михајловић).

Такав приступ видљив је већ у одабиру литературе коју користе, што понекад и директно напомињу, као што то чини Димитрије Големовић, који у уводу своје студије *Пјевање уз гусле* тврди да је приликом писања консултовао и одговарајућу литературу – ускостручну и радове који припадају домену лингвистике или других наука, а који дају драгоцене податке о овој музичкој пракси (Големовић 2008: 8).

Осим тога, приметна је и оријентација ка непосредним, теренским истраживањима, чиме се надовезују на искуства и методологију прикупљања грађе какву су успоставили њихови претходници. О сопственој методологији теренског рада проговарају или кроз узгредне опаске о личним искуствима приликом дугогодишњих прикупљања података неопходних за истраживање (в. Лајић-Михајловић 2012а: 67-69) или тако што децидирано излажу свој став о важности *истинског сусрета проучаваоца са културним чињеницама о којима расправља* (Ђорђевић 2011: 426). Рад на терену као доминантан метод прикупљања грађе за собом повлачи и низ питања на која се мора одговорити у току самог истраживачког процеса: од методолошких проблема (тј. примене другачијег теоријско-методолошког приступа), преко начина на који треба посматрати и тумачити добијену грађу, до промишљања о проблематизацији истраживачке ситуације и односа информатор/истраживач итд. (уп. Ђорђевић 2005: 156-157; Ђорђевић 2008: 109).

Примењујући већ описана методолошка начела, поменути истраживачи највише пажње посвећују оним елементима који су кључни за епско стварање, а међу њима се пре свега издваја сам певач/стваралац и његове индивидуалне одлике (што аутори обично дефинишу терминима *фигура/портрет певача* и сл.), његова биографија, однос према традицији итд. У студији о *етномузиколошком портрету гуслара* сагледава се значај биографија као научних извора у етномузикологији. Као карактеристични примери изабране су биографије гуслара (Петра Перуновића Перуна и Момчила Лутовца). Притом се указује и на важност интеракције појединца и друштва (народног музичара и културе), а помоћу наведених примера илустрована је функција биографија у позиционирању и интерпретирању улога појединаца у традицији (Лајић-Михајловић 2008: 225-240).

У фолклористичким истраживањима гуслари се посматрају као појединци са *специфичним статусом у заједници* и разматрају се различити елементи *фигуре* певача, домени његове социјалне улоге (певач као носилац херојско-историјског искуства колектива, креатор памћења заједнице, онак ко је у дослуху са реалним и симболичким фигурама моћи). У ту сврху детаљније се анализирају *хероизирани биографије* Филипа Вишњића, Петра Перуновића Перуна и Илије Вуковића, који су истовремено и извођачи и аутори оригиналних текстова (Ђорђевић 2011: 431), затим певача који се у виђењу већине слушалаца сматра симболом епског стваралаштва у 20. веку (*иконом гусларства*) – Радовану Бећировићу Требјешком (Ђорђевић 2009: 65-70), али и савремених (и не толико познатих) гуслара попут Слободана Глигоријевића (Ђорђевић 2005). У фокусу ових истраживања углавном је њихов извођачки репертоар,

као и однос са публиком и самим истраживачем. Осим тога, теренско искуство у истраживању епске традиције намеће и размишљања о постојању *нових епских бардова* (извођача и/или стваралаца), односно о *механизмима хероизације певача* (издвајања специфичног комплекса мотива који се везују за певачеву биографију, помоћу којих се гради представа и колективни став о њиховој изузетности, извођачком или стваралачком умећу). У новијим истраживањима испитује се и *глас* певача кроз (ауторске) коментаре у иницијалним и финалним позицијама у тексту (иницијалне и финалне формуле), а пажња се усмерава посебно и на видове певачевог обраћања публици, као и на социјалну улогу певача/гуслара, која је неодвојива од свести о функцији епске традиције у заједници (Ђорђевић 2010: 147-204).

Истраживачи кроз примере посебно одабраних гуслара (*који припадају типу иноватора, за разлику од чувара, који у својој пракси (значајније) модификује преузети комуникацијски код*), покушавају да дају конкретан одговор на нека општа питања стваралачке поетике, као што је однос индивидуалног идентитета гуслара и традиције, односно *начина на који гуслари као народни музичари-солисти свој стил формирају према сопственим потенцијалима и афинитетима, али и према функционално-естетским критеријумима културне средине у којој се формирају и којој је њихово музицирање упућено* (Лајић-Михајловић 2007).

У етномузиколошким истраживањима пажња се посвећује неким специфичним проблемима везаним за предмет интересовања ове струке, као што су практична испитивања функционисања оперативне (краткорочне) меморије гуслара (в. Лајић-Михајловић 2012а: 67-85), сагледавање временске димензије мелопоетске структуре епских песама кроз однос музичке и поетске компоненте (в. Лајић-Михајловић 2006: 343-364). Предмет њихових разматрања су и карактеристике извођења песама, почев од *спољашњих: држање* (став) гуслара, дикција, регистар у којем се пева, боја и јачина гласа у различитим извођачким ситуацијама итд., до оних које се изражавају на унутрашњем плану песме (изостављање једног или последња два слога у стиху, појава паузе усред речи, уношење призвука појединих лирских врста). Уочава се притом да је доминантна карактеристика савремених извођења изражена *психологизација текста*, која се испољава као пажљиво одабирање музичких материјала у складу с текстом који се интерпретира, али да и поред свих поменутих иновација у певању савремених гуслара још увек опстају многи елементи (на плану изградње мелопоетских облика и стилских особона) који га *везују за сопствене корене* (Големовић 2008: 165-174).

Приликом разматрања актуелног стања традиције гуслања, у радовима етномузиколога присутни су и осврти на тзв. *нове форме*, односно *промене на нивоу продукцијских захвата* као што је *обогаћивање* извођења песама разним звуцима (црквена звона, удар грома, звуци ратних разарања, свирка на различитим инструментима – фрула, двојнице, а све у *улози звучног фона на којем се одвија радња* (Големовић 2008: 115). Осим тога, приметна је и појава мозаичких форми – интерполирање лирских секвенци у епску песму, при чему долази до промене дужине стиха у симетрични осмерац, као и уметање тужбалица уз укључивање другог извођача (жене која тужи), али и мушког лелекања и сл. (Големовић 2008: 109, 115-119). Етномузиколози скрећу пажњу и на све значајније присуство песама које су по правилу римоване у новијој гусларској пракси (Лајић-Михајловић 2011: 196-

197). Промене на плану метричких образаца констатују и књижевни теоретичари, указујући на превласт симетричног осмерца и римованог гусларског дистиха, који постаје *репрезентативна форма* песама о савременим догађајима (Кнежевић 2012: 371).

У новијим истраживањима уочљива је и све већа оријентација ка проучавању најраспрострањенијих видова егзистирања традиције у савременим околностима. Поводом тога изучаваоци констатују како се овакав вид гусларске праксе у свим сегментима разликује од слике коју нуде описи, записи и сведочанстав из претходних векова, поредећи начин њене реализације од *традиционалног аутентичног до фолклоризованог контекста* (облика) као што су: смотре, такмичења, фестивали, гусларске вечери, наступи КУД-ова и сл., који се показују не само као вид „сценске репрезентације“ традиције, него и као „реални“ (специфични) перформативни амбијент, те је стога разматрање актуелне традиције гуслања немогуће без увида у њен фолклоризовани облик (уп. Ђорђевић 2010: 192-193; Ђорђевић 2011: 425). О пракси јавних наступа, било у облику концерата или такмичења гуслара, с чим је у новије време повезано и удруживање гуслара у специфичне организације говори се и у етномузиколошким расправама (Големовић 2008: 38-43). У њима се такмичења посматрају као *форма јавне музичке праксе која подразумева ривалитетски однос учесника-извођача*, са публиком и жиријем као *под-групом која има легитимност да да (јавни) вредносни суд о наступима*. Због свих наведених фактора такмичења битно утичу на *извођачке стилове и естетске вредности* и остављају видљиве последице на плану поетско-музичког израза, због чега је нужно указати и на њихове мањкавости и проблеме са којима се суочавају сви они који у њима учествују, али и указати на потребу успостављања сарадње организатора фестивала са етномузиколозима, који својим специјалистичким образовањем, али и искуствима у домену апликативне етномузикологије свакако могу допринети превазилажењу ових проблема (Лајић-Михајловић 2011: 184, 196-197).

Као логичан наставак проучавања *гусларске сцене* намеће се и питање односа певача и његових слушалаца/публике. Најчешће се публика посматра као *активан чинилац формирања репертоара певача и текстуално-музичке реализације песама* (в. Ђорђевић 2005: 142). Управо стога све је уочљивије померање тежишта истраживачких интересовања са *посматрања структурних и семантичких карактеристика текста према деловању и рецепцији у конкретној комуникативној ситуацији* (Ђорђевић Белић 2012: 277-280). Тако се свако извођење посматра као *полилошки организован чин*, током којег је увек (конкретно или као нечујан) присутан „други глас“ који долази из традиције или сећања, или пак припада имагинарној публици која заправо усмерава и до извесне мере креира сам извођачки чин (Ђорђевић Белић 2012: 306). И у етномузиколошким истраживањима такође се разматра публика и њен однос према епском певачу, при чему се најчешће полази од репрезентативних радова истраживача као што су Радосав Меденица, Матија Мурко, Алојз Шмаус, Миодраг С. Лалевић и др. (в. Големовић 2008: 21-38). Дакле, све већа пажња се усмерава на специфичност односа гусларског извођења и контекста (комуникационог чина као процеса и комуникационе ситуације), тачније проучавању овог феномена кроз *комуниколошку оптику*, што се, према тврдњама саме ауторке, потврдило као плодотворно (Лајић-

Михајловић 2011: 183).

На истраживања о улози публике природно се надовезују и опсервације о савременом гусларском репертоару, који зависи од *времена, места и функције певања уз гусле* (Големовић 2008: 64). И други истраживачи тврде слично поводом тога, посматрајући репертоар као комплексну категорију због његове дисперзивности и слојевитости, како у тематском тако и у жанровском смислу. Као одлучујући фактори који утичу на одабир песама приликом формирања појединачних репертоара наводе се: личне склоности самог гуслара, индивидуални концепт самопрезентације, постојање (или изостанак) континуиране породичне традиције, евентуално ангажовања у удружењима гуслара, лична процена о ваљаности појединих елемената репертоара, али и претпостављена очекивања публике (Ђорђевић 2011: 430-431).⁷ Проблемима истраживања репертоара певача поменута ауторка посвећује и посебну студију, у којој се детаљније бави сагледавањем овог аспекта традиције гуслања из угла антропологије фолклора, испитујући ставове самих информатора-гуслара везане за гусле и њихову етнокултурну симболику и функцију и с тим повезану тенденцију формирања репрезентативног, *канонског* репертоара (Ђорђевић 2011: 557-569).

Приликом новијих теренских истраживања бележе се и текстови чији су аутори сами извођачи (гуслари) са којима истраживачи воде разговор. То могу бити песме о догађајима из личног живота/о сопственом искуству (полагање возачког испита), у којима гуслар-аутор, *пројектујући себе у епски свет постаје нови епски јунак*, затим о неким савременим догађајима од локалног значаја (нпр. пројектовање хидроцентале „Газиводе“ у Зубином Потоку), до оних у којима се тематизују сукоби на територији бивше Југославије и бомбардовања Србије 1999. године (Ђорђевић 2005: 149-164).

О тематици гусларске епике о Отаџбинском рату у БИХ која је настајала у последњој деценији прошлог века писао је Саша Кнежевић, указујући на чињеницу да доминантну групу представљају песме у којима је опевана херојска погибија појединица или читаве групе ратника, као и оне у којима су опеване значајне битке, а настају у *част погинулих бораца као својеврстан завјет*. Други тип представљају песме у којима се пева о политичким првацима (који се химнично прослављају) и догађајима и то у *ширем историјском и културолошком контексту*. Аутор запажа да је за ову врсту песама карактеристично то што се у њима редовно присутне реминисценције на Косово, Први српски устанак и Други светски рат (Кнежевић 2012: 371-378).

Поједини аутори тврде да највеће интересовање побуђују управо песме са савременом тематиком, будући да су се последњих година највише продавале касете са следећим насловима: *Угашена косовска огњишта, Зло ти јутро, Црна Горо, НАТО крвожедници и Србија, Председник (Слободан Милошевић), Слободан Милошевић од Газиместана до Хага, Два војска (Карађорђе и Караџић), Десант на Радована* итд. (Рарап 2006). До сличних резултата долази и Димитрије Големовић, који поводом разматрања законитости развоја тематике песама *новијег слоја* (на основу увида у текућу гусларску продукцију), уочава прилагођавање аутора (и извођача) *законима тржишта и потенцијалних купаца*, наводећи податак да су највише биле тражене

⁷ Управо очекивања публике, која их редовно поздравља *салвама аплауза*, доводе до појаве (за епiku неоубичајених тема) као што је нпр. *певање о жени*, при чему су све чешће присутни и елементи еротике у описима лепоте, а пева се чак и сам љубавни чин (Големовић 2008: 133-135).

аудио-касете с песмама у којима су опевани догађаји из непосредне прошлости српског народа (Големовић 2008: 131-133).⁸

На све већи продор *песамa малe поетске вредности* у којима је присутна углавном *дневнополитичка тематика* у савремену продукцију *носача звука*, гусларске манифестације ревијалне природе, а у нешто мањој мери и у сама гусларска такмичења, указују и други аутори. Притом упозоравају да су услед таквих појава такмичења као најзначајнији облик јавне гусларске праксе крајем 20. века била у *концептуалном процепу између прокламоване идеје очувања традиционалног (у значењу старинског) и модернизма*, али да је почетак XXI века *вратио у гусларски фокус старије песме* (Лајић-Михајловић 2011: 186, 197).⁹ Фолклористи такође уочавају да се брига за очување традиционалног репертоара у последње време огледа пре свега у систему бодовања на гусларским фестивалима и такмичењима, на којима се *форсирају традиционални, канонизовани, антологијски текстови*¹⁰ (Ђорђевић 2011: 563). Иста ауторка такође запажа да се у савременој гусларској пракси одржавају и преносе класични текстови, али да је паралелно с тим приметна *могућност брзе трансформације и корекције у складу са личним афинитетима гуслара, као и са владајућим идеолошким нормама заједнице којој се припада* (Ђорђевић 2011: 431-432).

Наведена промишљања о најбитнијим аспектима савремене епске продукције и гусларске извођачке праксе показују да се резултати различитих истраживача у знатној мери подударају или бар надопуњавају. На то је свакако утицала чињеница да су истраживања вршена у приближно исто време, као и да су углавном користили исте (или сличне) изворе и грађу, стручну литературу, теоријско-методолошке претпоставке о теренском раду као базичном начину прикупљања грађе и важности непосредних сусрета и успостављања дијалога истраживача са извођачима и ствараоцима, начину обраде и анализе прикупљених текстова и сл. Наравно, стручна оријентација самих истраживача, али и лична теренска истраживања на основу којих долазе до сопствених записа песама и података о гусларима и других информација важних за формирање научних закључака, пружају сваком од њих могућност да из свог угла посматра дату проблематику, као и да се посвети оним аспектима који су наважнији са становишта његове матичне области. Значајно достигнуће у последње време свакако представља и сазревање свести самих проучавалаца о потреби синтезе, односно интердисциплинарног приступа предмету истраживања, што би можда најефикасније могло да се спроведе у неким будућим удруженим видовима сарадње кроз заједничке научне пројекте.¹¹

8 Сагледавање савременог гусларског стваралаштва с тачке гледишта актуелних друштвено-политичких дешавања на простору Балкана, при чему се разматра тзв. *политичка историја гусала* или се гулама бави не само као музичким, него и *друштвеним феноменом*, присутно је посебно у радовима следећих аутора: Čolović 2008: 132-182; Рапан 2006.

9 Иста ауторка музичку компоненту (у смислу *креирања у извођењу по импровизационом принципу*) схвата као суштинску вредност савремене гусларске праксе и стога се залаже за то да се *учење певања уз гусле* укључи у оквире заштите традиционалне народне музике као нематеријалног културног наслеђа (Лајић-Михајловић 2012: 121-139).

10 Под овим термином подразумевају се песме које припадају традиционалном епском корпусу, пре свега текстови из Вукових збирки (нап. аут.).

11 Оваква теренска проучавања групе истраживача различитих специјалности (етнолингвисти,

ЛИТЕРАТУРА

- Големовић 2008: Димитрије О. Големовић, *Пјевање уз гусле*, Београд: Српски генеалошки центар
- Ђорђевић 2005: Смиљана Ђорђевић, Један тренутак савременог гуслања – гуслар Слободан Глигоријевић, *Живот у Енклави, Лицеум* 9, ур. Б. Сикимић, Крагујевац, 139-166.
- Ђорђевић 2008: Смиљана Ђорђевић, Између носталгије и ироније: Фигура гуслара и извођачка ситуација у усменом наративу, *Научни састанак слависта у Вукове дане*, 37/2, Београд: Филолошки факултет, 109-121.
- Ђорђевић 2009: Смиљана Ђорђевић, Епски певач као јунак: механизми хероизације, *Међународни састанак слависта у Вукове дане* 38/2, Београд: Филолошки факултет, 57-72.
- Ђорђевић 2010: Смиљана Ђорђевић, Фигура певача/гуслара: кодирање текста социјалне улоге. *Ликови усмене књижевности. Зборник радова*. Београд: Институт за књижевност и уметност, 147-204.
- Ђорђевић 2010а: Смиљана Ђорђевић, *Савремено епско певање – текст и контекст*, Београд. Филолошки факултет. /докторска дисертација у рукопису/
- Ђорђевић 2011: Смиљана Ђорђевић, Савремено епско певање: проблеми, могућности и перспективе истраживања, *Зборник Матице српске за књижевност и језик*, 59/2, 425-433.
- Ђорђевић 2011: Smiljana Đorđević, Tradicija guslanja danas – problemi istraživanja repertoara, *Balkanski folklor jako kod interkulturowy*. Tom I, Red. Joanna Rękas, Poznań. Wydawnictwo Naukowe UAM, 557-569.
- Ђорђевић 2011б: Смиљана Ђорђевић, Фолклориста на терену: Промене методолошких парадигми теренских истраживања, *Научни састанак слависта у Вукове дане* 40/2, Београд. Филолошки факултет, 133-149.
- Ђорђевић Белић 2012: Смиљана Ђорђевић Белић, Методологија теренског истраживања фолклора: текстуализација усмене епике. *Српско усмено стваралаштво у интеркултурном коду*. Београд: Институт за књижевност и уметност: 277-309.
- Кнежевић 2012: Саша Кнежевић, Епска пјесма о Отаџбинском рату, *Наука и идентитет. Зборник радова са научног скупа*. Књ.6/1, Источно Сарајево: Универзитет у Источном Сарајеву – Филозофски факултет Пале, 371-378.
- Кнежевић 2012а: Саша Кнежевић, *Вишњићев пјеснички споменик револуцији*, Пале: СПКД „Просвјета“.
- Лајић-Михајловић 2006: Данка Лајић-Михајловић, Временска димензија епских песама, *Музикологија*, 6, Београд, 343-364.
- Лајић-Михајловић 2006а: Данка Лајић-Михајловић, Порекло гусала у светлу историјата гудачких инструмената, у: *Историја и мистерија музике. У част Роксанде Пејовић*, ур. И. Перковић-Радак, Д. Стојановић-Новичић и Д. Лајић-Михајловић, Београд: Факултет музичке уметности, 123–134.

лингвистички антрополози, етномузиколози, фолклористи) већ су вршена у оквиру заједничког пројекта (в. Ђорђевић 2009: 57), али таква пракса се у другим институцијама нажалост још увек није усталила у довољној мери.

- Лајић-Михајловић 2007: Данка Лајић-Михајловић, Гуслар: индивидуални идентитет и традиција, *Етномузикологија*, 7, Београд, 135-156.
- Лајић-Михајловић 2008: Данка Лајић-Михајловић, Етномузиколошки 'портрет' народног музичара: гуслар, *Музикологија*, 8, Београд, 225-240.
- Лајић-Михајловић 2011: Данка Лајић-Михајловић, Такмичења као облик јавне гусларске праксе, *Музикологија*, 11, 183-202.
- Лајић-Михајловић 2012: Данка Лајић-Михајловић, Учење певања уз гусле у Србији у XXI веку, *Музикологија*, 12, Београд, 121-139.
- Лајић-Михајловић 2012а: Данка Лајић-Михајловић, Етномузиколошко проучавање меморисања гуслара: пилот студија, *Музичке праксе Балкана: етномузиколошке перспективе. Зборник радова*. Уред. Дејан Деспих, Јелена Јовановић, Данка Лајић-Михајловић, Београд: Српска академија наука и уметности, Одељење ликовне и музичке уметности, Музиколошки институт, 67-85.
- Papan 2006: Jovana Papan. *Gusle - siroče sukcesije*. /http://starisajt.nspm.rs/kulturnapolitika/2006_papan_gusle.htm/
- Čolović 2008: Ivan Čolović, Sve te gusle. Prilog proučavanju političke istorije jednog muzičkog instrumenta, u: *Balkan – teror kulture*. Beograd: Biblioteka XX vek, 133-182.

Jasmina Jokić

CONTEMPORARY RESEARCH OF EPIC POETRY

Summary

In the last decade, epic poetry has, after a long period of time, become the centre of attention for some researchers. Some of them return to the analysis the work of famous poets from the past. However, simultaneously with the research of the traditional corpus of Serbian epic poetry, a growing interest in contemporary poets and new forms of epic poetry has become noticeable. Therefore, this paper presents a short survey of current research done by different experts in the last years: the researchers of oral literature (folklorists), ethnomusicologists, ethnologists, cultural anthropologists, etc. These researchers pay the most attention to the elements that are vital for epic poetry, primarily to the poet/author and their individual characteristics, the relation between the epic singer/performer (the gusla player) and their listeners/audience, the contemporary gusla repertoire, the most common forms of epic tradition in contemporary circumstances (the gusla contests, festivals etc).

The mentioned reflections on the most relevant aspects of contemporary epic poetry and the gusla playing practice show that the results of different researchers are significantly congruent or, at least, complementary. This fact logically imposes the idea of the need for synthesis, or interdisciplinary approach to the common subject matter, which would, most certainly, lead to more comprehensive conclusions.

ГУСЛАРСТВО – ФОЛКЛОРИЗАМ И(ЛИ) ЖИВА ТРАДИЦИЈА?

Пјевање епских пјесама уз гусле, као и слушање епског пјевача који их пјева пред слушаоцима, у традиционалној култури српског народа је представљало основну културолошку и цивилизацијску тековину. Са распадом патријархалне задруге гуслари губе своју примарну публику и с временом постају сценски извођачи. На почетку двадесет првог вијека они наступају као чланови гусларских друштава или КУД-ова, опремљени у потпуности и превасходно за сценски наступ и од њих се очекује да пјесму отпјевају *правилно* и да *тачно отпјевају текст пјесме*. Јасно да се од епског пјевача то никада није очекивало, јер се управо на способности импровизације заснивала његова особеност и стил. Данашњи народни гуслари себе сматрају наследицима древних пјевача и не дозвољавају да се њихова активност изједначи са наступима КУД-ова, што нам намеће питање из наслова, да ли је гусларство данас могуће као жива традиција или је одрживо једино као дио (псеудо) фолклорне матрице?

Овим радом ћемо покушати у синхроној равни, разговорима са гусларима и представницима савеза гуслара, бар наговјестити и њихов став према овом проблему као полазишну тачку за даљу расправу.

Кључне ријечи: гусларство, *жива* традиција, епске пјесме, гусларска друштва, пјевач, гуслар, импровизација

Разлог за постављање питања из наслова јесте у томе што је за тумачење појединих феномена неопходна јасна полазишна тачка која у датом случају не постоји. Гусларство², под чиме подразумијевамо пјевање, најчешће епских пјесама уз пратњу гусала, настојимо посматрати у синхронијској равни, узевши у обзир све историјске импликације које подразумијева природа самог феномена. С обзиром да се ради о активности проистеклој из домена традиционалне културе јасно је да она неминовно припада фолклору у одређењу појма датог у лексикону *Народна књижевност*: “Kod nas se folklorom označava: (1) tradicionalna materijalna kultura (likovno oblikovanje, zanatstvo, kostimi, arhitektura); (2) folklor pokreta, igara i muzike; (3) folklor ideja - koji obuhvata običaje, verovanja, medicinu, religiju; i (4) umetnost reči (pripovetke, predanja, epska i lirska poezija, balade, poslovice, zagonetke, itd.)” (Pešić, Milošević Đorđević 1984: 83-84).

Проблем произлази из саме суштине тумаченог феномена који у себи не

¹ knezsa@yahoo.com

² Лексикон *Народна књижевност* као ни Нолитов *Речник књижевних термина* не детерминишу овај појам, у *Речнику српског језика* Матице српске (237) стоји „гусларство – гуслање као занимање; његовање народне традиције певања уз гусле“.

подразумијева искључиво подражавање, тј. пјевање задатих текстова, него је сходно својој природи као дио усмене културе усмјерен на пјевање задатих образаца, дакле, у својој природи се првенствено ослања на импровизацију, јер је „pevač *improvizator* који tačno određenim tehničkim sredstvima svaki put izvodi jednu novu improvizaciju kada peva neku pesmu“ (Gezeman 1982: 254). Како фолклор по свом устројству треба прије свега да се заснива на *репродукцији*, која би омогућила чување традиционалних културолошких образаца у њиховом архаичном облику, гусларство у неку руку испада из задатог клишеа јер се оно у својој изворној варијанти заснива на *продукцији* утемељеној на варирању традиционалних формулативних образаца. Ово се потврђује и у пракси, јер у саставу културно-умјетничких друштава по правилу нема гусларских секција, а гуслари, који се организују у гусларска друштва неријетко са резигнацијом говоре о спорадичним организовањима својих колега унутар КУД-ова. Да и сама културно-умјетничка друштва заобилазе гусларе потврђује нам и сајт www.folklo.rsrbija.com, на којем од више стотина информација о активностим друштава из Србије, РС и дијаспоре не постоји ни једна чланак, нити линк везан за гусларство. Дакле, у схватању људи који се баве фолклорном праксом и гусларством постоји својеврсни компромис о извјесној дистинкцији између те двије дјелатности.

Јасно је да за то не постоји ни један научно оправдан разлог, али треба имати на уму да се и једним и другим друштвима и њиховим радом не баве нити у њиховом раду, по правилу, учествују људи из науке. С друге стране чланови КУД-ова и гусларских друштва су једини баштинари традиционалне културе који ту мисију остварују у пракси и на тај начин дјелотворно утичу на формирање свијести и ставова јавности о нематеријалној заоставштини српског народа. Не залазећи у врло очигледне проблеме других посленика у тој дјелатности, покушаћемо да сагледамо стање и статус гусларства као фолклорне дисциплине у садашњем тренутку, фокусирајући се првенствено на простор Републике Српске.

Са аспекта оних који практикују гусларство или друге видове умјетничког дјеловања чији је циљ његовање традиционалне културне баштине они заиста припадају фолклору. Са аспекта проучавалаца ових дјелатности у синхроној равни њихово дјеловање припада његовом антиподу који се у науци назива фолклоризам.³ Истргнути из своје природне средине у којој су настали и опстајали, различити облици изворног народног стваралаштва⁴ добијају нову форму, али и функцију која је у знатној мјери у нескладу са њеним примарним обликом. Основна особина фолклоризма отуда и јесте у томе што „Autentični elementi mijenjaju svoj oblik u novu upotrebnu formu (često uz umjetničku obradu)“ (Riting: 1970), што се у потпуности потврђује на нашем

3 Folklorizam ili tzv. druga egzistencija → folklor; pojava kada se neki folkl. oblici, istrgnuti iz izvorne sredine njihova nastanka i funkcioniranja u svakidašnjem životu ljudi, prikazuju u posve drukčijim okolnostima. Nošeni su različitim komerc. (zabavnim, turističkim, estetskim) ili ideološkim (potvrđivanje lokalnog, regionalnog, narodnog, polit. identiteta) poticajima, a očituju se u raznim vidovima estradnih priredbi poput zabavnih festivala i smotri, prezentacije tzv. novih nar. pjesama, nar. jela i dr.; često su posredovani programima lokalnih radiopostaja ili specijalnim tv emisijama (proleksiš.lzmk.hr).

4 Постоји веома обимна руска литература која се бави феноменом фолклоризма и његовог међуодноса према фолклору. Откако је ово питање представљено научној јавности развила се полемика која се са литерарног плана проширила на све друге облике умјетничког стваралаштва, те се овај појам не посматра искључиво као умјетничка, него друштвена појава.

примјеру. Гуслари више не пјевају задрузи да би младе поучили, а старе подсјетили,⁵ него првенствено да би својим наступом одобровољили публику и „стручни“ жири. Иако су и у древна времена гуслари забављали публику, понеки од њих то радили и „професионално,“ они су тада били пјевачи, интерпретатори своје варијанте, а данас су гуслари извођачи строго одређене конвенције. Та се конвенција односи на свеукупни јавни наступ, што је у потпуној супротности са примарном функцијом народног пјевача и његовом улогом у патријархалној културној заједници. Дакле, изворни фолклорни модел транспонован је у прилагођени фолклоризам у складу са хоризонтом очекивања аудиторијума, ововремених љубитеља гусала и гуслања, а њихов број није занемарљив. У Републици Српској активно дјелује петнаест гусларских друштава и секција обједињених у Савез гуслара РС. У 2013. години, по подацима достављеним за споменицу поводом двадесет година дјеловања Савеза, у друштвима је било око двије стотине гуслара. Осим гусларског друштва „Од Змијања Рајко“ из Бањалуче сва остала егзистирају на простору Херцеговине и Сарајевско-романијске регије, што је сасвим очекивано јер је то простор на којем се ова активност највише и његовала, а у Сарајеву је 1961. године основано и прво друштво за вријеме СФРЈ (в. *Споменица* 2013: 15). Савез је посебно поносан на чињеницу да у његовим активностима учествује више од педесет младих гуслара, од 7 до 18 година. Овај нам је податак био нарочито драгоцјен за задату тему. Наиме, док се од више или мање искусних гуслара не може добити нека вриједна информација о проблемима којим се у овој студији бавимо, млади су нам гуслари јако драгоцјени.

На стандардно питање зашто су и када почели да се баве гуслањем, они редовно одговарају да су од малих ногу вољели гусле, да им је неко од укућана или рођака гуслар и да су одувјек имали жељу да се тиме баве. Ово нас наводи на неминовни закључак да је за стварање новог потенцијаног гуслара неопходно да је неко из његовог окружења гуслар и да је неко из породице љубитељ гуслања чиме се број потенцијалних настављача ове традиције радикално сужава, чему наравно доприноси и чињеница да сва дјеца која испуњавају ове предуслове нису арготи и талентована за тај посао. Питање је наравно и ко процјењује тај таленат и основно ко ради на развијању постојећег дара. У почетку је то онај укућанин од кога се упутио на гуслање, а касније неки члан локалног друштва, у којима неријетко постоје „школе гусала“. У Београду егзистира „Школа гусала Сандић“, а такође у Београду и Краљеву при државним основним и средњим музичким школама као што је нпр. „Стеван Мокрањац,“ активни су одсједи за етномузикологију на којима се учи свирање на гуслама. С обзиром да гуслање уз свирање подразумијева и пјевање и у овим школама је заступљен тај облик рада. Технички, дјеца прво уче да свирају гусле, а потом и да свирање прате пјевањем.

Све наведено упућује нас на промишљање да данашњи гуслари, а поготово њихови насљедници који се тек формирају, гусларству прилазе првенствено као (псеудо)фолклорној дисциплини. Ако се томе дода да на такмичењима, која су за већину гуслара сама сврха њиховог бављења овим хобијем, постоје врло прецизна правила приликом наступа, јасно је да се продуктивна димензија гусларства своди на

5 Цјелокупни феномен јавног наступа пред публиком и жиријем и трансформације „изворних модела“ под утицајем савременог културолошког тренутка поближе је појашњен у следећем раду: Rihtman-Auguštin <http://hrcaak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=61625>

најмању могућу мјеру, заправо гуслару је остављено да искључиво у извјесној мјери импровизује када је ријеч о „ударању у гусле“, како је говорио Вук (1975: 561), те би сходно његовој дефиницији они спадали у групу пјевача који „пјевају и не мислећи шта и знаду редом само пјевати, а казивати не знаду.“ Вук је наравно био дубоко свјестан да је за епску пјесму битније шта се пјева од тога како се пјева, те је стога и трагао за гусларима који су пјесму умјели боље „испјевати“, а не отпјевати. Стога се његови рапсоди с правом називају пјевачима, а данашњи гусларима.

Наравно питање живе традиције своје значење може имати тек ако се позабавимо онима који су у овом времену запјевали своје пјесме. Јасно да у писаној култури гуслари и не покушавају варирати туђе пјесме, али понеки су у току Отаџбинског рата на просторима Босне и Херцеговине спјевавали сопствене пјесничке саставе. Они су заправо наставили једну традицију која је живјела у Балканским ратовима, па и у и послје Првог свјетског рата, а била је нешто слабија у другом свјетском рату у којем је доминацију преузела лирска народна поезија, јер „јуначке песме певају само јунаци и за јунаке“ (Gezeman 1982: 257). Пјевајући пјесме о савременим догађајима и личностима савремене историје они су настојали себе удјенути у један културолошки образац који се ослања на усмену традицију. Посебно су у том погледу интересантне пјесме које су пјевали о мање значајним догађајима којима су и сами били свјedoци или су о њима сазнавали од непосредних свјedoка и оне у којима су опјевавали личности из своје непосредне околине покушавајући од њих да створе епске хероје. По свједочењу пјевача поједине су пјесме испјевали и по наруџби (Кнежевић 2012: 373), а за неке, мада нису ради да то признају, са сигурношћу можемо рећи да су настале да би се додворили личностима које су њима претворили у епске јунаке. Та је епика настајала и цвјетала у току и непосредно након рата, пјесме су се пјевале, снимале на носаче звука, објављивале у засебним књигама и антологијама, али данас ријетко који гуслар, осим њихових аутора, неку од њих има на свом репертоару.

Због тога смо склони да термину *жива традиција* претпоставимо појам *животворна традиција*. Први термин би се односио на све пјесме које су настајале у двадесетом и двадесет и првом вијеку, оне би одговарале синхронији гусларства, она има одређену мисију, али је својом окошталашћу, на шта без сумње понајвише утиче чињеница да настају у писаној култури, у принципу непромјењива па самим тиме не утиче битно на схватања слушалаца, него напротив она првенствено њих обликују. По Дуњи Рихтман-Аугуштин (1978): „Folklor i folklorizam stoga ponekad posve mijenjaju uloge: ono što čuvamo kao „izvorni“ folklor nastupa na sceni kao druga, otuđena egzistencija folklor; ono što definiramo kao folklorizam ostvaruje se kao folklor, u izravnom dodiru pojedinih društvenih zajednica i izvodača da bi zadovoljilo različite potrebe.“

С друге стране појам *животворна традиција* односио би се на дијахронијско поимање традиције епског пјевања чија је мисија заснована управо на промјењивости која омогућује да сама пјесма утиче на схватања слушалаца. Може се рећи да је какво-такво постојање живе традиције омогућио Радован Бећировић-Требјешки који је препјевао класичну епiku умивши је „срочитим“ стиховима (или презувши је у њих), напореда пјевајући и о свом времену или *невремену*. Он је народну поезију преформулисао у епску поезију за народ, јер је „у највећој могућој мјери водио рачуна о укусу, жељама и схватањима оних којима се својим песмама обраћао“ (Зуковић

2012: 370).

Требејешки је ипак по много чему јединством, али за феномен *живе традиције* и парадигматичан. Савремени пјесмотворци по правилу своје пјесме спјевавају у римованим дистисима које је прославио и на извјестан начин канонизово управо Бећировић. Они римовани гусларски десетерац доживљавају као легитимну савремену форму епске поезије, док се истовремено „Бећировић појављује готово ка симбол епског стваралаштва у двадесетом вијеку („икона гусларства“) (Ђорђевић 2009: 65).

Већина савремених гуслара пјева радије Бећировићеве, него варијанте из Вукових збирки, што је још необичније, јер је по логици пјевања уз гусле лакше пјевати неримоване десетерце. Асиметрични је десетерац и настао и развијао се као стих за пјевањ уз гусле и многе су његове особине подређене том начелу. То је „затворен стих детерминисан сраслошћу метричког и синтаксичког обрасца у њему“ (Петковић 1990: 196). Римовани дистих аутоматски помјера конструктивну границу стиха и на метричком и на синтаксичком плану што знатно отежава пјевање уз гусле, односно битно мијења начин пјевања.⁶ Гуслари опет објашњавају да су Бећировићеви стихови пјевљивији, боље познати слушаоцима и они дакле подилазе хоризонту очекивања публике, чиме се потврђује да је гусларство жива традиција, да је подложно извјесним мјенама, да на њега битније утичу рецепијенти од самих извођача.

Најбољи примјер за ово представља појава Бојане Пековић, дјевојке из Краљева која је доживјела националну славу пјевајући уз гусле на крајње индивидуалан начин. Њене импровизације, поготово усаглашене у аранжмане са хармоником коју свира њен брат, изазивају салве аплауза управо на гусларским фестивалима од публике која је прије свега дошла и била припремљена за шаблонизоване или класичне гусларске наступе. Њен је наступ заправо најбољи доказ како се публици може подићи на сасвим легитиман начин, а остати крајње индивидуалан.⁷ Уосталом по Јакобсону и Богатирјову (1971: 74) „folklorno djelo postoji izvan pojedinih osoba, ono postoji potencijalno i samo je kompleks određenih normi i poticaja, podloga živoj tradiciji koju izvođač oživljava kićenim individualnim stvaralaštvom“. Жива традиција дакле произлази из фолклора, она фолклор користи као рам у којем ће се реализовати у новом времену и за нову публику, трансформишући се у најзначајнији облик фолклоризма у савременом културолошком тренутку. Њен случај можда представља потенцијалну могућност за повратну реакцију на релацији „информативни тип културе“ – „фолклорни тип културе“. Ако прихватимо став како „информативна култура преузима искуства фолклорне културе на једном технички софистицираном нивоу“ (Сувајдић 2010: 93), зашто не бисмо претпоставили могућност да се ефектом бумеранга помоћу звијезде једног „ријалитија“ фолклорни тип културе на велика врата врати управо преко масмедија у српско друштво.

Проблем је наравно прије свега у чињеници да је гусларство „на периферији српског културног простора“ (Сувајдић 2010: 95) и што заправо чак ни најприлежнији

6 Овога су свјесни најбољи гуслари и стога они најчешће и пјевају пјесме из класичног репертоара тиме заправо подилазећи укусу жирија који је теоријски компетентнији од публике.

7 У разговору ми је Славко Алексић изнио свој став да је то што она ради маскарада, да то није гуслање, него шоу и да она ради све наопако, али с друге стране постоји потпуно усаглашено мишљење да је њена појава више допринијела афирмацији гусларства него све активности савеза и гуслара.

теоретичари и свезналци не знају шта тај појам данас уопште и представља. Отуда и не чуди што је сам појам *гуслање* у савременом језичком изразу попримио сасвим нова значења,⁸ чак као својеврсни симбол *примитивизма* (в. Големовић 2008: 50), па не чуди што се чак и они којима се гуслање чини интересантним баш због свога знања осјећају посрамљени као млади Вук пред Лукијаном Мушицким.

Епска поезија и пјевање епских пјесама уз пратњу гусала дјелотворни су и незаобилазни дио српског културног идентитета, чак и у постфолклорној култури. Како је културни идентитет, као и сама традиција уосталом динамичка категорија, природно је да се губљењем позиције *животворне традиције* гусларство помицало на маргину релевантних особина културне политике. Задржавање на нивоу *живе традиције* засноване на нивоу елементарне продукције омогућава гусларству иоле релевантну улогу у формирању националног културолошког профила. Свођењем гусларства на просту репродукцију, заправо фолклоризам, чему нажалост ненамјерно највише доприносе гусларска такмичења, оно долази у опасност самогашења јер: „Тамо gdje se uloga zajednice sastoji jedino u čuvanju pjesničkog djela koje je uzdignuto na stupanj nepovredivog kanona, nema stvaralačke cenzure, nema improvizacije, nema više kolektivnog stvaralaštva“ (Jakobson-Bogatirov 1971:75).

Стога дакле гусларство може опстати само као жива традиција на постулатима индивидуалног талента и мајсторске импровизације како у свирању тако и у пјевању пјесама у Вуковском значењу овог термина.

ЛИТЕРАТУРА

- Bošković-Stulli 1983: М. Bošković-Stulli, *Usmena književnost nekad i danas*, Beograd: Prosveta.
- Gezeman 1982: G. Gezeman, Kompoziciona shema i herojsko-epska stilizacija, u: *Ka poetici narodnog pesništva*, Beograd: Prosveta, 252-283.
- Големовић 2008: Д. Големовић, *Пјевање уз гусле*, Београд: Српски генеалошки центар.

8 На популарној сатиричној интернет страници www.vukajlija.com постоји више десетина одређених везаних за овај појам од којих један број носи експлицитне еротске конотације, али у већини случајева симболизују дуг, спор и досадан процес. Међу најзанимљивијим одредницама издвајамо следеће: „Odvajkada je kurčenje delima svojih zemljaka bilo prestižno nadmetanje na Balkanu. Veština se razvijala, gajila sa posebnom pažnjom i prenosila sa kolena na koleno. U jednom trenutku se toliko razvila da je prerasla u umetnost. U guslanje.

„Balkanski old wave“, kako su ga krstili muzički kritičari krajem 18. i početkom 19. veka, napravio je pravi bum na tržištu. Guslari su putovali od mesta do mesta, a najveće livade su rasprodavane u roku od par sati. Osnivač i najveća zvezda vejva, Filip Višnjić, prokrio je put i postavio temelje za sebe i svoje kolege, buduće zvezde i zvezdice ovog pravca.

Naučnici sa univerziteta u Masačusetsu veruju da čak ni popularni WiFi nije mogao da pretpostavi da će se pravac održati do danas. Iako je u današnje vreme dosta privatizovan, a stil je značajno promenjen, guslanje i guslari su prisutni na svakom koraku. I dalje, van svake mere i razuma, pevaju hvalospeve prepričavajući podvige svojih zemljaka i ortaka, sa dodavanjem epskih momenata u neograničenim količinama.

„Proizvođenje užasno iritantnog zvuka, koji nastaje fuzijom nekontrolisanog gušenja o žicu gusala i interpretatorovim unjkanjem (rede i ojkanjem). Ponekad stvarno pomislim da su gusle jedan od osnovnih faktora proгона Turaka iz naših zemalja. Pobegoše, kad je “to” uzelo maha. Nisu mogli više da izdrže. Kad se guslanjem izvode i najlepše pesme naše narodne poezije - mučenje je“.

- Зуковић 2012: Љ. Зуковић, Радован Бећировић Требјешки, у: *Наука и идентитет*, књ 6/1, Пале: Филозофски факултет, 365-370.
- Jakobson – Bogatirjov 1971: R. Jakobson, P. Bogatirjov, Folklor kao naročit oblik stvaralaštva, u: *Usmena književnost*, priredila M. Bošković-Stulli, Zagreb: Školska knjiga.
- Карацић 1975: В. С. Карацић, *Народне српске пјесме* књ. 1, Београд: Просвета.
- Кнежевић 2012: С. Кнежевић, Епска пјесма о отаџбинском рату, у: *Наука и идентитет*, књ 6/1, Пале: Филозофски факултет, 371-378.
- Pešić, Milošević-Đorđević (1984): R. Pešić, N. Milošević-Đorđević, *Narodna književnost*, Beograd: „Vuk Karadžić.“
- РСЈ 2007: *Речник српског језика*, Нови Сад: Матица српска.
- Споменица 2013: *Споменица Савеза гуслара Републике Српске*, приредио Саша Кнежевић, Пале: СГРС.
- Rihtman-Auguštin, D. *Folklor, folklorizam i suvremena publika* <http://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=61625> 25. 11. 2013.
- Riting, N. (1970), *Uz jednu diskusiju o folklorizmu*, <http://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=118957> 25. 11. 2013.
- Сувајџић 2010: Б. Сувајџић, Певач и културни идентитет, *Научни састанак слависта у Вукове дане*, 39/2, Београд: МСЦ, 89-101.
- Ђорђевић 2009: С. Ђорђевић, Епски певач као јунак – механизми хероизације, *Научни састанак слависта у Вукове дане*, 38/2, Београд: МСЦ, 57-72.
- <<http://www.vukajlija.com>> 09. 09. 2013.
- <<http://www.folkloresrbija.com>> 09. 09. 2013.
- <<http://proleksis.lzmk.hr>> 25. 11. 2013.
- <<http://cyberleninka.ru/article/n/tipologiya-folklorizma-literaturnyh-tekstov>> 25. 11. 2013.

Saša Knežević

DER GUSLARGESANG – FOLKLORISMUS UND(ODER) LEBENDIGE TRADITION?

Zusammenfassung

Die synchronische Betrachtung des Phänomens des Guslargesanges bringt uns zu einem doppelten Dilemma. Das erste entsteht durch die Opposition lebendige Tradition- lebensschöpferische Tradition und das andere durch die Frage, ob der Guslargesang zu der Folklore gehört, oder es doch eines der deutlichsten Formen des Folklorismus im gegenwärtigen kulturellen Moment ist. Ohne Absicht das angesprochene Dilemma zu lösen, bieten wir einen Aspekt, mit dessen Hilfe man sehen kann, dass der Guslargesang lebendig, aber nicht lebensschöpferisch, volkstümlich, aber nicht urtümlich ist.

САВРЕМЕНА ИСТРАЖИВАЊА ДЕЧЈЕГ ФОЛКЛОРА

Рад доноси краћи преглед постојеће литературе у домену дечијег фолклора у Србији, а затим, на основу ексцерпираних етнографских грађа, предлаже етнолингвистичку класификацију дечијих магијских текстова и текстова дечијег обичајног права. На крају су показане могућности антрополошко-лингвистичке анализе на транскрипту једног теренског разговора вођеног у Београду са децом основношколског узраста. Рад се залаже за прикупљање фолклора директно од деце на терену. Предлаже се употреба термина 'аутономни' дечији фолклор, имајући у виду његово ограничено функционисање у оквиру дечје субкултуре, која је, додатно, узрасно стратификована. Овај 'аутономни' фолклор одликује изразита перформативност и интерактивност.

Кључне речи: дечији фолклор, жанрови, теренска истраживања, етнолингвистика, антрополошка лингвистика, реконструкција фолклорног текста

У покушају да се одговори на питање којој дисциплини данас припада дечији фолклор или култура детињства у Србији, показало се да је поред студија народне књижевности и лингвистике (језик фолклора, психоллингвистика) ДФ значајна тема у педагогији и психологији (проучава се у оквиру развојне психологије). Почевши од деведесетих година ДФ долази у фокус когнитивних наука, а у Србији се изучава и на Факултету спорта и физичког васпитања („елементарне игре“). Сваремени дечији фолклор једнако припада етномузикологији, етнокорологији, класичној етнографији, књижевности за децу, класичној етнографији, савременој антропологији, студијама рода, социјалној историји и историји свакодневног живота: чини се да је за озбиљно бављење овим феноменом непоходан интегративни приступ.

Етнографија детињства – у оквиру које и тема дечјег фолклора (ДФ) – само делимично је истраживана у Србији и то у оквиру три значајне студије са темом улоге детета у традицијској култури (Миодраговић 1914, Ђорђевић 1941 и Требјешанин 1991). Грађу дечијег фолклора у савременом смислу садржи само хронолошки прва студија, Јована Миодраговића из 1914.

У Србији су ретке целовите збирке дечјег фолклора, од новијих је важно поменути колекцију дечјег фолклора из пиротског краја, Драгољуба Златковића, објављену у Софији 2003. године са 2240 текстова са варијантама. Успостављање јужнословенског корпуса дечијег фолклора, који је само илустративно коришћен у овом прилогу, захтевало је ексцерпцију великог броја етнографских студија и збирки „народне књижевности“, као што је то био случај и са, на пример, традиционалним загонеткама (Sikimić 1996).

Код јужних Словена (а код Срба у Војводини, још од Мемоара Саве Текелије са почетка 19. века), дечији фолклор се истражује у оквиру „народне педагогије“. Међу бројним педагошким часописима који су излазили на српском језику крајем 19. века било је и оних који су објављивали дечији фолклор: Нови васпитач, Сремски Карловци и Нови Сад (1888–1913); Учитељ (1882–1912; 1920–1941), орган Учитељског удружења (Србије); односно Школски вјесник који је излазио у Сарајеву.

Крајем 19. века дечији фолклор су објављивали и други часописи намењени ширем кругу читалаца: цетињска *Луча*, цетињска *Просвјета*, новосадски *Летопис Матице српске*, сарајевска *Босанска вила*, алексиначки *Караџић*. Значајна грађа у домену дечијег фолклора похрањена је у Етнографској збирци Архива САНУ у Београду.

Сакупљањем дечијег фолклора на терену у почетку су се углавном бавили сеоски свештеници и учитељи. У периоду после Другог светског рата, поред класичних збирки и серијских публикација као што су Зборник за народни живот и обичаје Јужних Славена и Српски етнографски зборник, постоје бројни, мање познати извори који објављују грађу и студије о дечијем фолклору.

У послератном периоду, посебно у периоду социјализма, оснивају се нови фолклористички часописи који објављују углавном теренску грађу (*Расковник*, *Развитак у Зајечару*), али и специјализоване серијске публикације са научним претензијама: Народно стваралаштво. Фолклор; зборници радова са редовних годишњих скупова Конгреса савеза фолклориста Југославије, затим *Кодови словенских култура* (број 7 из 2002. године био је посвећен деци), као и књижевно-теоријски часопис о дечијој књижевности *Детињство*.

Фокусирајући се само на новију етнографску грађу монографског обима, треба приметити да су се савремени етнологзи бавили углавном дечијим играма и да се све важне монографије односе на област Војводине односно Срба у Румунији (Марјановић 2005, Крел 2005, Јаковљевић Шевић 2011, Марков Јоргован 2010).

Слично је са савременим педагозима, данас постоји неколико издања популарне монографије Љубице Сикимић (2008), а важна је и монографија Гордане Ж. Мијаиловић (2012).

Дечијим фолклором баве се и историчари и теоретичари дечије књижевности: Јован Љуштановић (2012), Миомир Милинковић (2012), Тихомир Петровић (2008), Снежана Шаранчић-Чутура (2006). На тржишту књига се могу наћи и бројне антологије дечијег фолклора (на пример, Петровић 2010, Алерић, Бућан 2010, Томић 2010).

Етнолингвистичка истраживања дечијег фолклора

Дечији фолклор (ДФ) представља једну од најстаријих континуираних традиција која се преноси усменим путем. Постоје два основна типа ДФ: фолклор који преносе деца међусобно (деца су извођачи) и фолклор намењен деци, који одрасли изводе за децу, у коме су деца најчешће само публика. У фолклористици су понуђене различите жанровске поделе ДФ и његова систематизација (на пример, у односу на функцију ДФ у игри).

Чисто филолошки приступ, оријентисан на анализу језичких творевина и жанровске закономерности показао се веома ограничен и не сасвим плодотворан.² Показало се да истраживач мора познавати дечију психологију и особености дечијег развоја. Анализу додатно усложњава чињеница да током десет година (од четврте до четрнаесте године) деца неколико пута мењају свој фолклорни репертоар (уп. Топорков 2000).

Почетком деведесетих година у Србији започиње снажан утицај руске етнолингвистичке школе. У овом духу започињу у етнолингвистичка истраживања језика фолклора чији је резултат монографија Sikimić 1996 (са основним циљем реконструкције фолклорног текста). Следе други радови на тему реконструкције словенске културе на основу грађе из дечијег фолклора: Сикимић 1997, 1997а, 1997б, 1998, 1999, 1991, 1996, односно дечије магијске формуле 1996а, 2001, 2001а.³ Руска етнолингвистичка фолклористика такође користи термин 'етнографија детињства' (Науменко 1998). Деца се посматрају као субетницитет и говори се о постојању дечије субкултуре.

У наставку следи једано од могућих виђеа дечијег фолклора из етнолингвистичког угла, који у временском смислу подразумева 'етнографски презент' (а заправо корпус чини грађа прикупљена у распону од скоро два века). У питању је грађа ексцерпирана из постојеће, а у сваком погледу хетерогене грађе.

Успаванке су функционално јединствене: њихов је циљ да се дете успава, али се текстови структурно веома разликују. За руски фолклор карактеристични су текстови са обраћањем различитим бићима са молбом да се успава дете; бројне јужнословенске успаванке садрже елементе магијских текстова, нпр. већ у структури формуле: Сан у бешу, а несан под бешу / Несана ти вода однијела.⁴

У ДФ се укључује и низ кратких, структурно хетерогених текстова (намењених забављању детета који прате и прве игре са одређеним деловима тела детета. Код Јужних Словена и ови текстови често садрже магијске елементе, као што је претња смрћу.

У нешто старијем узрасту деци су намењени кумулативни текстови које је потребно запамтити. На граници између ДФ намењеног деци и аутономног ДФ, који изводе сама деца, налазе се текстови за које се подразумевају интеракција и одређена способност, односно знање: брзалице и загонетке.⁵ Једнако су на граници разбрајалице, оне имају исту функцију и служе за одређивање редоследа играча или

2 Дечији фолклор као термин и научно истраживање засновани су у СССР двадесетих година 20. века. У то време фолклористи постављају питања о целовитости истраживања дечије културе, детињства („дечија етнографија“), још тада је руски фолклориста Г. С. Виноградов истакао идеју да дечији фолклор треба да обухвати само оно што стварају сама деца или оно што је ушло у њихов репертоар из репертоара одраслих. Фолклору одраслих припадају успаванке и друге игре и текстови намењени малој деци јер су важно средство традиционалне педагогије и имају директну педагошку функцију (у питању су жанрови којима је дете адресат а не извођач).

3 Лингвистичка истраживања дечијег језика (у домену психоллингвистике) међу првима је обављала Свенка Савић (уп. нпр. Савић 1985), за рани узраст до четири године може се консултовати и Српски електронски корпус раног дечјег говора који садржи и видео снимке деце приликом игре.

4 О успаванкама као жанру дечијег фолклора уп. Пешикан Љуштановић 2011 и 2013.

5 О брзалицама из лингвистичког и енигматског угла в. Сикимић/Оташевић 2000.

одређивање дужине трајања неког периода у игри. Структурно могу бити сасвим различите од обичног линеарног нумеричког низа или његових трансформација; за разбрајање се преузимају и разни други текстови. Као остаци сакралне пародије, код Јужних Словена, уобичајене су дечије молитвице пре спавања и код католика (*Pejmo spat, / Bog je zvat. / Pejmo gledat, / koga Marija djeva / Angelce napaja*, Štrekelj 1907: 757) и код православних (Крст на небу, крст на земљи; / крст на кући, крст у кући, Милићевић 1984: 22).

У ширем смислу ДФ укључује изреке које одражавају традицијска веровања или ставове о детињству и одгајању деце, на пример, веровања о начину рађања детета, или цео низ ликова са наменом плашења деце. Дечије игре део су имитативне магије одраслих: код Јужних Словена, и хришћана и муслимана, постоји веровања да када се деца играју сахране слуте на смрт неког из породице или да предсказују рат. Муслимани у Босни верују да играње клиса предсказује гладну годину, играње пилцима (каменчићима) утиче на временске прилике: изазива град или спречава кишу у сушним периодима. Слична гатања о благостању или глади на основу дечијих игара постоје и у Белорусији.

Дете је неопходан актер у неким календарским празницима Јужних Словена: током божићних празника, и посебно на празнике Детињци (код Срба у Босни и Херцеговини и по градовима у Србији, обичај откупљивања деце треће недеље пред Божић, да их старији не „обесе“), Материце (у Србији друге недеље пре Божића, обичај везивања мајке ради откупа), Оцеви (у Србији, обичај везивања оца који се откупљује новцем или даровима прве недеље пре Божића), затим у околиналним ритуалима: када се помуже крава после тељења, или приликом проходавања малог детета.

Новији етнографски и теренски записи код Јужних Словена потврђују скоро искључиво учешће деце или група деце у опходним ритуалима: коледање, додоле, лазарице, јеремије, краљице, ношења Вертепа, у жетвеним свечаностима на Духове и „Дужијанцу“ (код Хрвата и Буњеваца).

У социјалном смислу важно место у ДФ заузима склапање побратимства и посестримства, ритуално склапање кумства (кумачење) деце на одређене дане у години. У ширем смислу у ДФ укључују се и елементи активне улога деце у традицијској култури своје заједнице: почевши од значајних догађаја у животу деце, као што су кризмање и прва причест код католика, односно сунећење код муслимана, па све до обуке у традиционалним песмама, играма и пословима у свакодневном животу. Зачајна је улога деце празницима из животног циклуса (нпр. код Јужних Словена наконче на свадби; девојчица замеси погачу за невесту; ношење воде и изливање воде за мртве).

Дечији фолклор у ужем значењу изводе искључиво деца међусобно, ван сфере утицаја одраслих.⁶ Овај ’аутономни’ фолклор одликује изразита перформативност и интерактивност. Савремена руска фолклористика говори о постојању дечје субкултуре

6 Савремени руски фолклористи (Белосов и др. 2005) предлажу следећу модификација старе класификације дечијег фолклора Г. С. Виноградова: дечији календарски фолклор; дечији магијски фолклор; дечије игре – а. фолклор игре (разбрајалице, играње улога, текстови из обалсти ’дечијег (обичајног) права’, магија у игри, казне, б. фолклор језичких игара; дечији животни фолклор (бытовой) који укључује фолклор етикеције и дечијег права: формуле плашења пре физичких обрачуна, регулација конфликта и (вероватно) тајни језици.

и њеној полистадијалности у којој се издвајају три епохе или фазе. ДФ укључује све основне домene фолклора, како нематеријалну, тако и материјалну културу, на пример, израду играчака, инструмената и слично. Будући да постоји врло мало записа дечијих магијских текстова и дечијег обичајног права неопходно их је сагледавати у њиховом што ширем ареалном, а подразумева се – и временском контексту.

Психолози указују да је ДФ рефлектује реалне односе моћи и ауторитета. Ако су деца у односу према одраслима релативно немоћна, то није тако када су у групи вршњака или у односу према другој деци млађој или слабијој. Ругалице су често праћене одећеним радњама и гестовима, могу се односити на лично име, занимање, националност, физичку или психичку особину детета, групе деце, али и одраслих. Текстови ругалица су адаптабилни, тако се, структурно сличан текст (мотив неприличне исхране) код Јужних Словена намењује детету тужибаби и кукавици: Кукавица уловила зеца, три године хранила се с месом а четврте кости оглодане. (Капетановић 1888: 271). Као неприлично оцењује се и понашање дечака као девојчице, као у широм Србије распрострањеној ругалици Женски Петко, царева девојка. али је дечија култура санкционисала и понашање девојчице као дечака којима се говорило: *respukneni dečko* (Хрватска, Самобор, Lang 1912: 47).

Из угла етнолингвистичке географије важно је указати да и варијанте неких текстова ругалица оформирају одређене изоглосе. На пример, ругалица ошишаном детету у којој се адресат именује по зооморфном моделу „ошишано прасе скаче по пољу“ (нпр. Стрижено прасе по градину пасе, Димитровград, Златковић 1999: 148) карактеристична за Бугарску, Македонију и источну Србију; док је за централну Србију и Хрватску карактеристична употреба антропоморфног модела типа „шишак-бријак“ (обично са редупликацијом, примеру у РСАНУ у одредницама бријак и бријакиња). Изофункционална са текстом ругалице је и специфична физичка казна (Војводина, Србија): ошишаном детету вршњаци ударају чврге.

Бројне формуле служе за регулисање социјалних односа између деце (односно припадају домену дечијег обичајног права), на пример – мирeње: завађена деца и данас у Србији говоре док спајају кажипрст у кажипрст: Мир, мир, мир, нико није крив (запажање аутора), односно, код источних Словена спајају мали прст (СД у одредници палец).

Магија коју практикују деца саставни је део дечијег фолклора, може бити како вербална тако и невербална. У многим примерима је тешко разграничити магију од формула из домeна дечијег обичајног права. Дечије игре су регулисане целим системом формула које често садрже опсцене елементе који су старији записивачи вероватно цензурисали, а о чијем се постојању може само индиректно закључивати на основу савремених теренских записа. Ексерципирана етнографска грађа потврђује постојање следећих формула:

а) Формула за почетак игре. Деца пре почетка игре заједно певају: Гу, гу, ајдемо те лугу. / Одоше нам говеда, / Преко брда голема. / Никог за њ'ма нема / Разма једно ђевојче. / Она бере невена, / да закити ђевера. / Ђевер коња води / Ђевојци се нада. (Босна, Фоча, Поповић 1890: 220). Уводна формула за игру „тира“ гласи: *Tira i potira / i konj vila. / I sva igra.* (Сарајево, Zovko 1898: 997).

б) Формула за завршетак игре. Када деца прекидају игру ударе неко друго дете и

кажу: „Љага!“ (Лика, РСАНУ одредница љага) или: На њему љага и љаганац, на теби куга и поганац (Лика, Банија, Славонија, РСАНУ у одредници љаганац).

в) Магија да се добије у дечијој игри део је магијских радњи и текстова за стицање добити, а постоје бројни примери из Босне, Црне Горе и Србије: за добит у игри (ораси, дугмад, новчићи) тресе се поклопљених дланова и говори: Берите се, купите се, како офце на планину. (Призрен, Чемерикић, збирка речи за РСАНУ, одредница купити се), или *Kupili se, legli se! Kupili se, legli se!* (Сарајево, Zovko 1898: 997).

г) Вербална магија да противник изгуби у игри током друге половине 20. века у Београду се изражавала формулом: Аши маши да промаши (Београд, ауторово запажање); али се једнако примењује и невербална магија, на пример у Заострога у Далмацији да би дете које гађа дрвеном лоптом промашило, друго дете дигне ногу и своју лопту пребаци испод ноге из руке у руку (Banović 1918: 207).

д) Детету које квари игру упућују се клетве: Тко разврти шалу, разврти га, боже, на свилеке коже, од курца му капица, а од пизде алица (Банија, Вучковић 1996: 148), или се побеђени противник вређа и кажњава на различите начине.

е) Постоји и вербална магијска заштита од нехотичног повређивања другог учесника у игри и др.

У бројним магијским текстовима деца се обраћају сунцу, киши, дуги, пролећу, животињама, инсектима и птицама. Код Јужних Словена деца су се играла попцем (да се попне уз сламку), гундељима, јеленком; затим биљкама као што су дивља детелина, цвет јоргована, пуштају крв травом крвавицом или куницом (Вук, Рјечник).

У Македонији се деца ударају кукуреком, старији записи потврђују да су Бугарској и Србији деца певала када виде биљку кукурек. Магијске формуле деца су изговарала и када виде млад месец, када терају дим од себе, постојеле су, а и данас се на терену од старијих саговорника још могу забележити сећања на дечије формуле да престане киша, изреке када истовремено пада киша и сија сунце, када се појави дуга.

Својеврсном дечијом медицином, деца су лечила штучање, брадавице, воду из ушију, кад утрне рука или нога, кад упадне трн у око, или неку рану.

Раличитим врстама врачања деца су обично тражила одговор за кога ће се удати или ожени (на пример, на основу кретања бубамаре, кидањем листића са одређене биљке и изговарањем кратке формуле: Воли, не воли, затим цртањем разних табела и играчкама од посебно пресавијеног папира), или само испуњење замишљене жеље (дувањем у трепавицу). Многа од ових дечијих врачања и данас су део активног фолклорног фонда.

У новије време постоји и писани ДФ (парафолклор): споменари, песмарице и лексикони, као и дечија прерада, често пародија, уметничког фолклора: У по бурне црне ноћи, Феруз паша из сна скочи, па отрча до нокшира, напуни га до оквира (ауторов дечији споменар, Нови Сад).

Антрополошко лингвистичка истраживања дечијег фолклора

Тимска теренска истраживања, која се обављају у оквиру редовног рада на пројекту Балканолошког института у Београду, укључују, кад год је то могуће, и теме из домена дечјег фолклора али углавном кроз сећања старијих саговорника (одличну

илустрацију примењеног теренског поступка представља прилог Илић 2005 на грађи Срба из Мађарске). Тако добијена слика о дечјем фолклору свакако представља реконструкцију али истовремено пролази и кроз генерацијски филтер, могло би се говорити о двострукој реконструкцији. Од одраслих саговорника добија се углавном дечји фолклор у ширем смислу који укључује текстове и игре које одрасли намењују и изводе малој деци.⁷

Кад год је то могуће дечји фолклор се снима директно од деце на терену, а допуњава се сазнањима из прве руке, односно од деце из Београда. У овом случају у питању је, наравно, дечји фолклор у ужем смислу речи, за који се може употребити и термин термин 'аутономни' дечји фолклор, имајући у виду његово ограничено функционисање у кругу деце. У овом случају у питању су узасно стратификовани узорци фолклора а не фолклор одраслих намењен деци. Овај аутономни фолклор одликује изразита перформативност и интерактивност.

У наставку прилога биће показне стратегије прикупљања и документовања дечијег фолклора у савременим, урбаним условима.⁸

У спонтаној ситуацији, чије снимање није било предвиђено, десетак тинејџера узраста око 16 година било је окупљено на приватној кућној забави у Београду, маја 2013. Будући да у 22 часа морају да прекину са гласном музиком и да се утишају, сви негодују. Једна девојчица пита: „Да се играмо нечега?“ Добија следеће предлоге: „масне фоте“, „иде маца око тебе.“ У овом узрасту овакви предлози представљају ироничне реакције и, наравно, ови београдски тинејџери се не играју ни једне ни друге поменуте игре. Друга предложена игра („иде маца око тебе“) свакако се генерацијски смешта у предшколски узраст, али је зато прва предложена („масне фоте“) још увек уобичајена игра деце у основној школи.

Следећи транскрипт разговора⁹ потврђује да поменута игра „масне фоте“ представља део активног фонда дечијег фолклора у Београду код деце узраста 11–12 година:

М: И понекад кад играмо. У школи кад нам је досадно, на великом одмору, буде, буде киша и онда не можемо напоље, а у холу није тако занимљиво, па узмемо флашу од сока и заврtimo и онда. Масне фоте, па има ту неких заљубљених парова, па се ми зезамо тако, намерно њима наместимо. (Аха, и шта им намештате?) Т: Па да се љубе. М: Да, да се љубе. (Да се љубе?) М: Највише.

7 Један такав упитник на тему „Детињство“, био је развијен и примењиван се семинарским радовима у оквиру предмета „Род и етницитет“ на Мастер студијама рода АЦИМСИ, Универзитета у Новом Саду (199–2013).

8 **Важно је указати да међу оскудним подацима о аутономном дечјем фолклору у урбаној средини важно место заузима етнографска студија Зорице Рајковић: она је снимање и посматрање свог детета и његовог одрастања у граду Загребу бележила током седамдесетих година 20. века (Рајковић 1978). И аутор овог прилога повремено је сам бележио и снимао дечији фолклор од своје деце.**

9 **Професор Соња Петровић, са Филолошког факултета у Београду, уступила је студентску теренску збирку грађе снимљену августа и септембра 2012. на тему дечијег фолклора у Београду. Збирку су у оквиру предмета „Увод у методологију теренског истраживања фолклора“ прикупиле и транскрибовале студенткиње Сандра Видић, Тамара Ђокић и Георгина Станишић. У питању су разговори вођени са саговорницима различитог узраста, а за потребе овог рада одбрани су сегменти транскрипта једног разговора са двојцом дечака узраста 11 и 12 година.**

Т: И да ударају главом у врата школе. М: Понекад.
(Знају да им намештате?) М: Да, знају.

Истраживачи (студенти) очигледно су и сами носиоци дечијег фолклора јер на спонтани помен страшних прича постављају низ додатних питања:

Т: Па ми смо раније волели често, када падне мрак и када више не могу да се играју никакве игре, да седнемо ту на склониште и да причамо страшне приче једни другима.

(Је л знаш, је л се сећаш неке страшне приче, онако, која ти је баш била страшна? [...])

А је л можеш да нам испричаш неку причу ти, страшну? Било коју.) Т: Па и не бих баш да причам страшне приче. [...] М: Ја могу да се сетим кад смо се ми једном пуно уплашили. Не, тај Недељко је причо Крвава Мери. (Аха. Добро, ајде испричај нам онда.) М: Па се један наш друг плашио цео летњи распуст. (Стварно?) М: Баш се не сећам како је то било, ал као да је он призивао, као. Мери и да му се она појавила нешто, ммм, ставио је неких седам свећа и овде на нози му се, имо је рану у облику седмице. [...] М: И причали смо још неке страшне приче, ал сад тренутно не могу да се сетим. [...] М: Тај друг живи тамо, а ми кад смо били код њега, о, шта смо оно радили, он је нас стално плашио. [...] М: Ал и он се уплашио пуно. [...] Тај Недељко је пришао и узео, ставио око овако на, ммм, шпијунку и покуцао. И онда су ови дошли кад су проверили ко је, сви су се преплашили, јер је претходне вечери причао причу како се појавио дух који је ставио око на шпијунку.

[...] А тај је Никола, Влајковић се сакрио под кревет и кренуо да вришти: „Јаууу! Дух!”

Активно постојање 'страшног' фолклорног слоја – у дечијим наративима (а можда и у стихованим формама), као и у одговарајућим 'хорор' играма и забавама – очигледно је веома добро познат феномен у савременој урбаној дечијој и омладинској субкултури. Чини се да је фолклористима у Србији остао изван круга интересовања.¹⁰

10 Чешки етнолог Јана Поспишилова (2012) писала је о страшним причама, хорорима (нуминозним доживљајима) као резистентном облику дечијег фолклора у Чешкој, ана личној теренској грађи: према ауторкиној претпоставци – оне се у чешкој средини јављају половином шездесетих година 20. века.

Руска фолклористика почиње да се бави страшним причама дечијег фолклора (рус. страшилки) почевши од осамдесетих година 20. века (анализу новијих руских фолклористичких студија о овом феномену в. у: Топорков 2000). Страшне приче (страшилки), према претпоставкама неких аутор у Русији настају крајем четрдесетих година 20. века, али истраживачи их примећују (бележе и анализирају) тек почетком осамдесетих. Постављају се питања психолошке основе жанра, једно од доминантних схватања је да су намењене савладавању страха и постизању емоционалне катарзе (тарапеутска функција), али се код неких аутора проблематизује. Ради се на њиховој класификацији, постоји чак и индекс њихових сижеа (Белоусов и др. 2005).

У англосаксонском свету феномен страшних прича (*horror, scary*), до те мере је добро истражен (на пример: Ellis 1994, Tucker 2005), да се у новије време јавља и посебна књижевност са овом тематиком намењена деци. Одлично је проучен и мотив Крваве Мери коју помињу и београдски дечаци (Dundes 2002, Armitage 2006). Важно је указати да се феноменом (америчких!) урбаних легенди, жанровски

(Је л се играш још нечега сада?) Т: Сада нам је омиљена игра [смех], такође и даље играмо фудбал, али често играмо и лозинке. (Добро, је л знаш да нам кажеш правила за лозинку? Како се то игра?) Т: Лозинке је игра у којој се делимо у две екипе, ммм [смех]. (И колко вас има у којој екипи?) Т: Ммм, није важан број деце, али циљ игре је да једна екипа смисли своју лозинку и онда бежи, свако. Поделе слова међу собом и онда друга екипа која их јури, сваког треба да ухвати и да му овај каже слово. Да, интересно, и онда тако мењају, овај, час овај прави, смишља лозинку, час онај. (А где се то игра, напољу или?) Т: Напољу.

Истраживачи – студенти, десетак година старији од својих саговорника, свесни су реалног стања савременог урбаног фолклора и постављају питања која проблематизују постојање групе и начина комуникације. Очигледно је да оба узраста (десетогодишњаци и двадесетогодишњаци) чине јединставну групу корисника интернет игара и интернет фолклора:

(И шта ти радиш кад си сам код куће?) М: Па обично гледам телевизор, будем на компјутеру, а кад ми све то досади он-, онда легнем у кревет и гледам у плафон и не знам шта ћу и онда зивкам другаре да л ће напоље. (Аха, а на компјутеру које игрице играш?) М: Па обично или одем на фејсбук или играм кантер страјк или ге-те-а. (Па добро, у кантеру имаш онако неке противнике, је л тако?) М: Да, да, да. (Па је л се дописујеш са њима у оној као соби?) [...] М: Не. Само гледам да имам што већи скор.

Полазећи од теренских чињеница, онако како су их представила ова два београдска дечака и њихови десетак година старији истраживачи, најмање четири основна задатка постављају се пред савремену српску фолклористику: проблематизација групе вршњака и могућности виртуелне комуникације (дечији фолклор на интернету, веза дечијег фолклора и компјутерских игара), постојање и трансмисија страшних прича и дечијих вицева и њихова контекстуализација у одговарајућем реалном простору. Сва ова питања одавно су већ постављена и дискутована у бројним фолклористичким центрима у свету.¹¹ Једнако је већ одавно прикупљена и систематизована одговарајућа грађа савременог дечијег фолклора.

Класичној фолклористици у Србији нове путеве истраживања отварају

веома блиских дечијим страшним причама, баве и београдски антрополози (Kovačević 2009).

- 11 Британски фолклористи Јона и Питер Опи још средином 20. века скренули су пажњу да уз мноштво књига намењених деци како да се играју или оних намењених одраслима које треба обучити да обучавају децу играма, мали број студија бележи игре које деца заиста играју. Преовлађује став да савремена деца (за разлику од деце раније у прошлости) имају мало сопствених забава, да нису способна да се самоорганизују, да су се навикла само на посматрачке забаве и да ће им бити досадно ако се оставе сама са собом. Стиче се утисак да одрасли треба да смишљају идеје за децу, да им обезбеђује материјал за играње и да се играју са њима: визија детињства и даље се заснива на односу одрасли – деца (Орије 1969). Поменута студија била је намењена деконструкцији оваквих схватања. Савремена академска истраживања (једнако као и популарну перцепцију) карактерише носталгија због напуштања отвореног простора, групних и физичких игара и прелазак у затворени простор у коме се дете игра само са собом уз помоћ дигиталне технологије (Hercbergs 2007–2008).

граничне дисциплине, пре свега антропологија и лингвистика. Ефекти таквих интердисциплинарних удруживања могу дати сасвим диспаратне резултате: док етнолингвистика фиксира фолклорни текст у неко конструисано прединдустријско доба и, обично, руралне заједнице, антрополошка лингвистика, без обзира на сва ограничења њене квалитативне методе прикупљања грађе, отвара могућност остваривања (свакако ограниченог) увида у динамику дечијег фолклора, као и фолклора у целини. Са друге стране, применом етнолингвистичких принципа и ексцерпцијом довољно репрезентативног корпуса из постојеће фолклорне грађе може се аналитичким путем и мапирањем развити представа о просторним ареалима фолклорних реалија.

ЛИТЕРАТУРА

- Алерић Верица, Бућан Драгана (2010) *Игре које ђаци воле*, Београд: В. Алерић, Д. Бућан.
- Белоусов, А. Ф., Головин, В. В., Кулешов, Е. В., Лурье, М. Л. (2005), Детский фольклор: итоги и перспективы изучения, *Первый Всероссийский конгресс фольклористов* Т. 1, Москва: ГРЦРФ, 215–242.
- Вучковић, Љубомир (1996) *Трновац Глински и банијска огњишта*, Београд: Хроника села 48.
- Ђорђевић, Тихомир (1941) *Деца у веровањима и обичајима нашега народа*, Београд: Централни хигијенски завод.
- Златковић, Драгољуб (1999) Поетско народно стваралаштво за децу у пиротском крају, *Етно-културолошки зборник V*, Сврљиг, 145–149.
- Златковић, Драгољуб (2002) *Тулу лан булку лан. Песме за децу и дечије песме из пиротског краја*, Пирот: Дом културе Пирот.
- Златковић, Драгољуб (2003), *Дечији фолклор у Пиротском крају*, Софија: ДИОС.
- Илић, Марија (2005) Фолклорни текст у процесу заборава, *Гласник Етнографског института САНУ LIII*, Београд, 321–335.
- Јаковљевић Шевић, Тијана (2011), *Дечије игре у Новом Саду у првој половини двадесетог века*, Нови Сад: Музеј града Новог Сада.
- Капетановић, Мехмед-бег Љубушак (1888) *Народно благо*, Сарајево: Шпиндлер и Лешнер.
- Крел, Александар (2005), *Дечије игре. Традиционалне српске такмичарске дечије игре у Товаришеву (Бачка)*, Београд: Српски генеалогички центар.
- Љуштановић, Јован (2012) *Књижевност за децу у огледалу културе*, Нови Сад: Међународни центар књижевности за децу Змајеве дечије игре.
- Марјановић, Весна (2005), *Традиционалне дечије игре у Војводини*, Нови Сад: Матица српска.
- Марков Јоргован, Јаворка (2010), *Време безазлености: дечије игре у Поморишју*, Темишвар: Савез Срба у Румунији.
- Мијаиловић, Гордана Ж. (2012), *Игра у предшколском кирикулуму*, Београд: Задужбина Андрејевић.

- Милинковић, Миомир (2012), *Нацрт за периодизацију српске књижевности за децу*, Нови Сад: Међународни центар књижевности за децу Змајеве дечје игре.
- Милићевић, Милан Ђ. (1984²) *Живот Срба сељака*, Београд: Просвета.
- Миодраговић, Јован (1914) *Народна педагогија у Срба, или како српски народ подиже пород свој*, Београд: Задужбина Илије Коларца.
- Науменко, Г. М. (1998) *Етнографија детиства*, Москва: Беловодье.
- Петровић, Тихомир (2008), *Историја српске књижевности за децу*, Нови Сад: Змајеве дечје игре.
- Петровић, Тихомир (2010), *Цветник народне књижевности за децу*, Нови Сад: Змајеве дечје игре.
- Пешикан Љуштановић, Љиљана (2011), Усмена успаванка – условност жанра, *Годишњак катедре за српску књижевности са јужнословенским књижевностима VI*, Посвећено успомени на проф. др Радмилу Пешић, 131–148.
- Пешикан Љуштановић, Љиљана (2013), Време као благослов – усмена успаванка и жанрови намењени деци између прошлости и будућности, *Време, вакат, земан. Аспекти времена у фолклору* (Лидија Делић, ур.), Београд: Институт за књижевност и уметност, 317–329.
- Поповић, М. С. (1890) Народна педагогија, *Нови васпитач III*, Нови Сад, 213–221.
- Поспишилова, Јана (2012), Хумористички стихови и хорори – највиталније форме дечјег фолклора, *Belief narrative genres* (Zoja Karanović, Willem de Blécourt eds.), Novi Sad: Filozofski fakultet, 229–237.
- РАСНУ – Речник српскохрватског књижевног и народног језика 1–, Београд: Институт за српски језик САНУ, 1959–.
- СД – Славянские древности. Этнолингвистический словарь под редакцией Н. И. Толстого 1–5, Москва: Международные отношения, 1995–2012.
- Сикимић, Биљана (1996а), Митска бића дечијег фолклора: киша са сунцем, *Од мита до фолка*, Лицеум 2, Крагујевац 1996а, 90–02.
- Сикимић, Биљана (1997), Что же на самом деле случилось с мышью?, *Живая старина 2*, Москва, 30–32.
- Сикимић, Биљана (1997б), Појела маца, *Кодови словенских култура 2, Храна*, Београд, 129–137.
- Сикимич, Биљана (1998), Детские дразнилки, *Живая старина 1*, Москва 1998, 21–24.
- Сикимић, Биљана (1999), Ђаво и јалова жена, *Славянские этюды, Сборник к юбилею С. М. Толстой*, Москва, 416–475.
- Сикимић, Биљана (1999б), Птица богомољица, *Наш језик XXXIII*, Београд, 72–85.
- Сикимић, Биљана, Оташевић, Ђорђе (2000), Еротске народне брзалице, *Еротско у фолклору Словена*, Београд, 262–286.
- Сикимић, Биљана (2001), Вербална магија уз дим и ватру, *Расковник 100*, Београд, 60–72.
- Сикимић, Биљана (2001а), Бели Русман, *Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор LXV–LXVI/1–4*, Београд, 145–154.
- Сикимић, Љубица (2008), *Дечје игре некад и сад*, Београд: Креативни центар.
- Текелија, Сава (1989), *Описаније живота мога*, Београд: Нолит.
- Томић, Миомир, Томић, Тамара (2010), *Енциклопедија дечијих игара*, Земун: ЈРЈ.

- Топорков, Андрей (2000) Детские секреты в научном освещении, НЛЮ 45, <http://magazines.russ.ru/nlo/2000/45/topork.html>
- Требјешанин, Жарко (1991), *Представа о детету у српској култури*, Београд: Српска књижевна задруга.
- Шаранчић-Чутура, Снежана (2006), *Нови живот старе приче. Усмена књижевност у прози за децу на крају XX века*, Нови Сад: Змајеве дечје игре.
- Armitage, Marc (2006), "All about Mary": Children's use of the toilet ghost story as a mechanism for dealing with fear, but fear of what?, *Contemporary Legend* n.s. 9, 1–27.
- Banović, Stjepan (1918) Vjerovanja (Zaostrog u Dalamciji), *Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena* 23, Zagreb, 185–214.
- Dundes, Alan (2002), *Bloody Mary in the mirror. Essays in psychoanalytic Folkloristics*, Jackson: University Press of Mississippi.
- Ellis, Bill (1994), The "Hook" reconsidered: problems in classifying and interpreting adolescent horror legends, *Folklore* 105, 61–75.
- Hercbergs, Dana (2007–2008), A reassessment of Children's Folklore Classification, *Children's Folklore Review* 30, 25–34.
- Kovačević, Ivan (2009), *Urbane legende. Ogledi iz američkog folklora*, Београд: Српски генеалошки центар.
- Lang, Milan (1912) Samobor, narodni život i običaji, *Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena* XVII, Zagreb, 1–150.
- Opie, Iona and Peter (1969), *Children's Games in Street and Playground*, Oxford: At the Clarendon Press.
- Rajković, Zorica (1978), Današnji dječiji folklor – istraživanje u Zagrebu, *Narodna umjetnost* 15, Zagreb, 37–96.
- Savić, Svenka (1985), *Narativi kod dece*, Novi Sad: Filozofski fakultet.
- Sikimić, Biljana (1996), *Etimologija i male folklorne forme*, Београд: Институт за српски језик SANU.
- Sikimić, Biljana (1997a), Jedna srpsko–rumunska folklorna izoglosa, *Radovi simpozijuma jugoslovenski Banat, kulturna i istorijska prošlost* 1, Београд, 160–176.
- Sikimic, Biljana (1999a), Violent death in South Slavic children's folklore, *Etnolog* 9, Ljubljana, 27–37.
- Štrekelj, Karel (1907) *Slovenske narodne pesmi* 11, Ljubljana: Slovenska matica.
- Tucker, Elisabeth (2005), Ghosts in mirrors: reflections of the self, *The Journal of American Folklore* 118/468, 186–203.
- Zovko, Ivan (1898) Djetinje pjesmice, *Školski vejsnik* V, Sarajevo, 996–1000.

Biljana Sikimić

CONTEMPORARY RESEARCH OF CHILDREN'S FOLKLORE

Summary

The paper presents a brief overview of the existing literature in the field of Serbian children's folklore. Based on excerpted ethnographic material one ethnolinguistic classification of children's magical texts and texts of children's customary law is suggested.

Finally, possibilities of anthropological linguistic analysis of the interview held in Belgrade with primary school children were shown. The author advocates the collecting of children's folklore directly in the field and from children in the playground.

The term 'autonomous' children's folklore is proposed, given its limited function only within children's subculture, which, in addition, is age-stratified. The 'autonomous' folklore is characterized by extreme performativity and interactivity.

НОВИ МЕДИЈИ И ФОЛКЛОР²

Садашње време карактерише убрзан проток информација. Захваљујући новим технологијама појавили су се облици комуникације непознати у ранијим временима. Комуникација путем краћих писаних текстова – *порука*, покрива готово целокупну свакодневницу људи. У раду се указује на утицај нових комуникација на фолклорно наслеђе, као и на прилике у којима се најчешће користи. Савремени електронски фолклор наслања се на старије облике фолклора, а најпопуларнији је међу млађом генерацијом.

Кључне речи: фолклор, комуникација, мобилни телефон, SMS поруке, Србија.

Почев од оснивача српске фолклористике – Вука Карацића, не престаје интересовање за фолклорно стваралаштво. Мењали су се само начини прикупљања фолклорне грађе, рад на терену и представљање јавности богатог опуса народног стваралаштва.³ Познато је да се у фолклорним садржајима испољеним у језику, књижевности, музици, игри, митологији, обичајима и другим видовима стварања, одражавају очекивања и вредности заједнице, њен културни и друштвени идентитет, па је из тих разлога његово сакупљање и проучавање од изузетног значаја.

Током друге половине 20. века телевизија, а у последњој његовој декади и у првој деценији 21. века интернет и мобилна телефонија осим што значајно утичу на садржаје свакодневног живота, постају и веома моћан медиј произвођења и ширења масовне културе, у чијој је основи делом и фолклорна традиција. Велике могућности које пружа коришћење средстава масовних комуникација неизбежно намеће питање последица на аутентичност и очување фолклорне заоставштине, због прилагођавања захтевима медија. Садашњи друштвени токови утичу да фолклорна традиција све више бива стишњена између глобалних вредности и очувања своје изворности. Глобални токови информација су све моћнији, па често и неосетно преобликују културне тековине.

Нове технологије осим што незаустављиво мењају медијску сцену све више се „уплићу“ у „чување“ и „промоцију“ фолклорног наслеђа, у његовом аутентичном, или преобликованом виду. Телевизија, интернет, мобилни медији, део су свакодневице и основ комуникације у садашњем друштву. Може се без претеривања рећи да су медији

1 milina.barisic@ei.sanu.ac.rs

2 Овај рад је резултат истраживања на Пројекту бр. 47016: *Интердисциплинарно истраживање културног и језичког наслеђа Србије. Израда мултимедијалног интернет портала: Појмовник српске културе*. Подпројекат 2: *Етнолошко и антрополошко тумачење традиције*. Пројекат у целости финансира Министарство за науку и технолошки развој Републике Србије.

3 О историјату истраживања српског фолклора више у: Милошевић–Ђорђевић 2008: 89–109.

коренито изменили начин комуникације и утрли пут међусобног повезивања људи на начине незамисливе у ранијим међусобним контактима.

Досадашња истраживања садржаја у SMS порукама показала су да је у току стварање нове варијанте фолклора засноване на традиционалним формама, или бар инспирисане њима. У том смислу значајни су резултати испитивања Драгане Антонијевић (2006: 279–297), Тијане Цвјетичанин (2006: 113–125) и Милине Ивановић–Баришић (2008: 75–98; 2012: 247–257), као почеци оваквих истраживања у енологији и антропологији. Радови поменутих аутора послужили су као основ осврта на комуникацију SMS порукама у овом раду.

* * *

Истраживачи су већ током осамедесетих година прошлог века уочили појаву нових облика стваралаштва као савремених облика народног израза који се надовезују на ранију фолклорну традицију (Čolović 1985: 9–16). Новообликовано стваралаштво – новинске тужбалице и епитафи на надгробним споменицима, вицеви, рекламни слогани, слогани на политичким митинзима и демонстрацијама, а у новијем времену е–mail и SMS поруке, примери су нових садржаја свакодневног живота и савремене културе у чијем ширењу и масовнијем прихватању значајног удела имају медији. Медији као преносници, али и посредници у комуникацији, укључују фолклор, или неке његове измењене облике, односно у своје форме саопштавања.

Развој савремене технологије у домену информисања и комуникације утицао је на прилагођавање фолклорне комуникације, чинећи је специфичном у односу на ранију усмену или писану. Анонимност аутора, перформативност, јавност, променљивост садржаја, директна комуникација, интеграција у оквиру групе, неке су од особина фолклора које се препознају и у електронској комуникацији.

SMS поруке представљају кратку форму фолклорног изражавања, специфичну за последњу декаду прошлог и почетак овог века. Основна функција им је обавештајна, забављачка и интегративна. Садржај порука показује доста сличности са традиционалним усменим и писаним фолклорним формама – загонеткама, пословицама, вицевицама, шалама, ругалицама, афоризмима, клетвама, споменарима.

Текстови порука су у стиху, ређе у прози, различите метричке дужине, модеран су вид говорне, експресивне и симболичке комуникације, начин да се „у *формулативном облику*” тј. користећи се посебним језиком, устаљеним обрасцима и наративним схемама, искажу индивидуална и/или групна схватања, размишљања, осећања и ставови. Реч је о ‘шематским’ порукама, краћим или дужим текстовима, који се могу окарактерисати као прозне или стиховане форме које кореспондирају са неким већ постојећим, усменим и писаним фолклорним врстама.“ Њихов садржај одсликава одређени „*поглед на свет*“ и културне вредности њихових корисника, који на тај начин учествују у изградњи и потврђивању сопственог идентитета (Антонијевић 2006: 280). „Инструментаријум“ који се користи у писању порука – језик који понекад нагиње жаргону, устаљени обрасци, наративне схеме, илустрације – исказују схватања, размишљања, осећања.

Поседовање и употреба мобилних телефона „представља врсту савременог

културног и социјалног имепратива. Наиме, они имају значај важног канала за преношење различитих симболичких порука и остварење фолклорне и масовне комуникације. У том смислу се модерна технолошка средства јављају и као медиј преношења шематизованих и стилизованих порука, али и као културни феномени који утичу на њихово стварање“ (Исто: 282).

Слање и примање SMS порука одвија се у сфери масовних комуникација, при чему се не може у потпуности искључити преузимање порука из штампе или скидање са Интернета. С друге стране, у овој комуникацији учествују две особе, а примљена порука се по правилу прослеђује или се чита блиским људима из околине, чиме се ствара група која налази заједнички интерес за међусобну комуникацију, што се делом поклапа са дефиницијом фолклора за кога важи правило да представља комуникацију у једној или више мањих група. Свакодневно или у одређеном временском периоду комуникацијска група ствара специфичну врсту традиције која се може омеђити временски и просторно. У том процесу ствара се форма која се може назвати фолклорном комуникацијом (Бошковић–Stulli 1977: 35–43).

Текстови који се преносе електронски нису статични, већ су подложни променама при чему долази до изражаја „фолклорни однос према језику“. „Тај однос подразумева схватање језичких творевина као колективног свима доступног добра које се слободно користи без појма о ауторству. Однос према тексту је „креативан“ и коауторски, баш као и у процесу усменог преношења фолклора“ (Цвјетићанин 2006: 115).

У ланцу SMS комуникације најчешће је познат само пошиљалац који представља и неку врсту иницијанта даљег преношења садржаја, јер се добијена порука често шаље даље, са додатним прилагођавањима или без њих. Кружење продужава „памћење“ садржаја поруке, а стављање на неки од веб сајтова чува је од потпуног заборава, а заинтересованима пружа могућност да на једноставнији начин „завире“ у њихов садржај. Тиме се истовремено омогућава *јавност* текста. Сталним кружењем порукама се продужава трајање, омогућава повезаност, односно дијалог унутар групе, оа самим тиме и неку врсту *колективног* представљања културног, социјалног, групног, а можда понајвише идентитета тинејџера.

У поређењу са фолклорним формама, у SMS порукама се уочавају и нови садржаји непознати у ранијем стваралаштву: а) нови мотиви проистекли из савременог социо–културног и урбаног контекста, б) нови поступци у обради фолклорне грађе као резултат повезаности са савременом популарном, али и мас–медијском културом, в) нови канал преношења порука као резултат коришћења савремених технологија (компјутер, Интернет, мобилни телефон) (Антонијевић 2006: 283).

Адекватно груписање SMS порука је отежано због честе неусклађености садржаја и намене. Наиме, увид у текстове указује да се повремено губи однос „поштовања“ према прилици којој је порука намењена у смислу да се понекад и непримерени садржаји пошаљу као честитка за рођендан или као празнична честитка. Мешање садржаја указује на потирање границе између забрањеног и дозвољеног, али и флексибилнији однос према свакодневици садашњих у односу на генерације предака.

У тематском смислу поруке се могу посматрати као:

пријатељске: родбину добијаш од бога а пријатеље бираш сам, тако ти бог да

прилику да видиш како си глуп.

– Многи људи ће ти пролазити кроз живот али само прави пријатељи ће те волети и оставити траг у срцу.⁴

Шаљиве: Пошаљи ову поруку стотинама пријатеља и нешто неочекивано ће се догодити – имаћеш празну батерију и велики рачун.

– Кад гледам небо видим тебе, кад гледам у сунце видим тебе, ЈЕБОТЕ ПА ДАЈ СЕ МАКНИ!

– Знам да ће те ово што ћу ти сад рећи разочарати, знај ни мени није било лако, од неког мораш сазнати истину – Деда мраз не постоји!⁵

Љубавне: Волели се лудост и љубав... Једном је лудост купила букет ружа и од силног узбуђења избола љубав трњем. Од тада је љубав слепа а лудост је води.

– Ако неког волиш са свим његовим врлинама онда то није ништа, ако га почнеш волети са свим његовим манама онда је то ЉУБАВ.

– Кад заспиш, не заборави да ме сањаш, кад се сетиш, не заборави да ме споменеш, кад славиш, не заборави да ме позовеш, кад плачеш, не заборави да те ВОЛИМ!⁶

Поруке за лаку ноћ: Лаку ноћ, сунце моје малено, пољубац ти шаље једно срце ватрено, које само за тебе гори, и поручује ти да те много воли!

– Један пољубац на лице твоје, лепо спавај сунце моје! Још један на уста твоја, слатко сањај душо моја! И још један на врат твој! Лаку ноћ Анђеле мој!⁷

У овој групи порука доминирају теме љубави, еротике, разлишљања на тему љубави. За разлику од, на пример, певача лирских песама који увек теже да оно о чему певају има сврху, дотле ствараоци / пошиљаоци SMS порука могу али и не морају размишљати на исти начин.

SMS порука се шаље као честитка за венчање, свадбу, годишњицу брака, Младенце, рођење детета, рођендан:

– Ако појам среће није илузија и ако човек не може бити срећан, онда желим да ти сваки дан буде леп као сан, као радост, као љубав... Срећан рођендан!

– Сваке године на овај дан твоји родитељи проклињу роду! Срећан рођендан!

4 <http://www.smsporuke.org/sms-za-prave-prijatelje/> (посета: август 2013)

5 <http://www.smsporuke.org/sms-poruke-saljive/> (посета: август 2013)

6 <http://www.smsporuke.org> (посета: август 2013)

7 Поред поменутих постоје и поруке намењене за неке друге прилике типа „недостајеш ми“ или поруке намењене за лаку ноћ.

– Јуче, пре само неколико корака, у сенци несташног времена, крили смо се од овоземаљских чари, верујући да су оне само за одрасле. Немоћни да сазнамо све лепоте живели смо у нади да ћемо једног дана бити вољени немерљивом снагом људског духа, а сада знамо зашто смо веровали у љубав... **(брак)**

– Нека је ваша љубав увек тако посебна и лепа као данас када сте крочили у живот с руком у руци... Заједно! **(венчање)**

Календарски празници су веома инспиративни за SMS комуникацију. Празничне честитке најчешће се упућују за Нову годину, Бадњи дан, Божић, Ускрс, мање за Српску нову годину, породичне славе, преславе, Дан заљубљених, Осми март.⁸

Нова година: Од свих поука и прича, са и без покрића, ова је аутентична и јасна, намењена пријатељима и непристрасна. Без интересне намере, безобзирна и без мере, ову поруку схватићете лако, и гласи некако овако: „Не дозволите да Вам, у Новој години и ове ноћи, искрено говорећи, радост краду старе теме: О светској кризи, претераној бризи, тешкој години, нашој судбини, девалвацији валуте, напретку коридорске руте, политичкој емпатији, неке Цеце симпатији, једначинама о вери, мерним јединицама које други мери, већ у инат тих истих, због Вашег и здравља Вам блиских, узмите чашу вина и наздравите пријатељима. И не изреците жеље и здравицу зарад туђе мисије, тендерске комисије, кабинетске конотације, лажне дисертације, медијске овулације, невладине организације LGB популације, маркетиншке кампање, етно села и ваздушне бање, васкрслих Идола, индустријских Равијојла, пореских акција, полицијских реакција, судских комбинација, обавезних вакцинација, регионалне рубрике, скупштинске музике, монополске креације, грађевинске санације, партијске екстазе, навијачке камиказе, студентских рокова, јужних токова, самосталних ентитета, патриотских етикета, бодова на листи, кодова на модној писти, колачића из ЕУ шаблона, прекоокеанских ратних морона, келнера из гасне мото-дружине, или источњачке сабласне множине. Урадите то из срца чисто, у ситне сате, како само Ви наздравити знате!“ Живели“ (Молиер с Лекиног брда). Напомена: Извињавам се онима који су се препознали, заосталима, изостављенима, претпостављенима. Сва права око ове поруке задржавате Ви, оператер узима профит, а ја само лупетам ... за све паре :)⁹

– У кризи морамо штедети на свему, па и на рачуну за телефон. Користим овај SMS да вам пожелим срећну 2013–ту, срећан Божић, рођендан, славу и Ускрс. Леп провод за 1. мај, да се одморите и поцрните на летњем одмору. И у случају да се криза одужи ... желим вам срећну 2014!¹⁰

– Желим ти: да те не боли оно што те је болело, да те воли онај ко те није волео,

8 Поруке које се наводе у тексту као примери празничних честитки преузете су делом из Ivanović–Barišić 2008: 75–98.

9 www.porukice.info/novogodisnje-poruke.html (посета: 27. септембар 2013)

10 www.porukice.info/novogodisnje-poruke.html (посета: 27. септембар 2013)

да оно што имаш буде веће од онога што немаш, да си потребнија другима него они теби, довољно простора да будеш срећна, довољно снаге да све ружно претвориш у лепо, да не волиш изгубљено и да не изгубиш вољено! СРЕЋНА НОВА ГОДИНА!

– Запамти за 2008 годину: Живот је кратак, прекрши правила, брзо опраштај, љуби полако, воли искрено, смеј се неконтролисано и немој се кајати за било шта што ти мами осмех на лице...

Бадње вече: Поштовати треба вјеру БАДЊАЦИ се јутрос беру, прекрсти их како ваља, то је симбол православља, да се корјен неби утро наздравље ви Бадње јутро!

– Да вам се оствари сваки сан нек помогне Бадњи дан. Да у кући новац тече нек помогне Бадње вече. Нек се срећа с здрављем сроди – МИР БОЖИЈИ! ХРИСТОС СЕ РОДИ!

– Бадњак се ложи, ватра пламти, здравље и срећа нека вас прати, нека вам свако ново сутра буде радост бадњег јутра, а срећан вам Божић сутра!

– Лепог ли јутра, а још лепше биће сутра. Свето дрво кућу краси, нек се види Србин да си. Окићена српска кућа, ракија се пије врућа, пост се пости, вера чврста, а крсти се са три прста. Дарује нам православље љубав, радост, срећу, здравље. Свако добро, миран сан нек донесе Бадњи дан.¹¹

Божић: Тебе Боже сада молим за све оне које волим, испуни им сваку жељу, нека живе у весељу. Нек им сваки буде дан као Божић радостан. Мир Божји! Христос се роди!

– Добри доме Божић стиже, нек вас греје ватра света, нек вам срећа кућом цвета! Да крст часни коло води – МИР БОЖИЈИ! ХРИСТОС СЕ РОДИ!

– Побрините се да у овим леденим данима узимате довољно витамина „Ц“. Он се налази у намирницама: прасен–це; сарми–це; кобаси–це; сланини–це; вешали–це; као и у напцима: пив–це; вин–це; разне ракији–це. Једино пазите да се не предозирате витаминима. Може да шкоди! Христос се роди!!!

Српска Нова година: У зидинама Хиландара родила се вера стара, родила се још од Христа, ја је волим јер је чиста. Та времена беху давна. Срећна Нова година православна!

– Нек нас мрзе људи дрски што причамо брате српски, нек је вина пуна чаша, срећна нек је српска наша. Славила се у времена давна НАША ПРАВА СРПСКА ПРАВОСЛАВНА!

Дан заљубљених: Ако појам среће није илузија и ако човек заиста може бити

11 http://www.b92.net/info/vesti/index.php?yyyy=2011&mm=01&dd=08&nav_category=15&nav_id=484385
(посета: 27. септембар 2013)

срећан, онда желим да ти овај дан буде леп као нежност, као младост, као љубав... Срећан ти Дан заљубљених!

– Најлепше је очима кад се твог лика сете, кад заплаче душа као мало дете. Још је теже срцу кад рана заболи кад му се не јавља неко кога срце воли!

Осми март: Да будеш срећна и пуна ко брод, да све мушкарце бациш на под, ми смо рибе, они су шкарт. Срећан ти 8. март!

– Лепа као вила, нежна као свила, чиста као роса, сјајна као сунце, снажна као стена... Буди поносна што си жена... Срећан 8. март!

Ускрс: Нек ти кућа у весељу блиста и срећно ти васкрсење Христа! Као празник животног зачетка и остале среће и напретка. Христос Воскресе!

– За слогу и размевање, за срећне дане, за потајне наде, за неостварене жеље, за љубав и праштање, за благословене године које су пред нама. Христос воскрес!

После 2000. године SMS поруке – као врста честитке, део су празничне комуникације оних празника који су и у традиционалној заједници били време када се упућивала честитка. Честитка послата путем мобилног телефона најновији је начин изражавања празничних жеља.

У овим порукама препознатљиви су класични, религиозни, шаљиви, ласцивни, политички садржаји... што, опет, указује на трансформације садржаја у поређењу са класичним начинима честитања који су готово изобичајени (слање новогодишњих честитки).

Тематски посебну групу представљају SMS поруке које се шаљу као вицеви:

– Разговарају две плавуше и једна каже другој: „Знаш ли да Нова година пада у петак?“ Ћути срећа да није 13.

– Каже мајка девојци: – Ајде лепо се проведи и буди добра. – Мама, неће моћи, мораћеш да се одлучиш!

– Пита синчић оца: „Тата, шта је то куплерај?“ Отац му опали шамар и запрети: „Марш тамо, балавче један! Не мешај се у политику!“

Хумор је начин сагледавања друштвене реалности, друштвених стереотипа, исказивања жељеног а неоствареног, божји дар појединца. Народна склоност ка његовом коришћењу различито се схвата, али генерално сведочи о духовном здрављу народа. Неки ће га користити у мање више свим ситуацијама, док ће други промислити пре него посегну за неком шалом, вицем, досетком. SMS комуникација преузела је, условно речено, чување и упознавање са овим садржајима.

* * *

У односу на своју основну функцију убрзавања комуникације мобилни телефон и SMS поруке од скорашњег времена представљају нов елемент у свакодневној и обредно—обичајној пракси. Форма у којој се користе указује на то да оне представљају, за наше услове, новост с обзиром на то да је њихова појава повезана са развојем нових технологија. Садржаји електронске комуникације односе се на различите теме из свакодневног живота што делом илуструју наведени примери у тексту.

Електронска комуникација, за сада, не утиче на мењање устаљене свакодневице и догађаја значајих за појединца и/или колектив. То што ће неко из породице примити или послати SMS поруку не значи да ће одустати или изменити садржај обичаја повезаних са празником, рођенданом, венчањем, крштењем, да ће престати да прича вицеве ако је склон томе и сл. За сада SMS комуникацију – примање и слање порука, најприкладније је посматрати у функцији обогаћивања садржаја међусобне комуникације.

Повезаност медија и фолклора постаје све значајнија и видљивија с обзиром на чињеницу да медији заузимају значајан простор у животу људи преузимајући улогу комуникативног преносиоца фолклорних садржаја тако да ће „u mnogim slučajevima tehnički mediji vjerojatno prije biti posljednja stanica tradicijskog folklora iako u principu nipošto nije nemoguće da će i dalje kolati nemedijalnim putem.“ Данас је готово свака комуникација – најприватнија и најдиректнија – прожета садржајима, облицима и моделима који своје исходиште проналазе у подручју масовних комуникација (Bausinger 1982: 17) што је био мотив за осврт у овом раду.

ЛИТЕРАТУРА

- Антонијевић 2006: Драгана Антонијевић. Антрополошки приступ модерним облицима фолклорне комуникације: графити и формулативне SMS и имејл поруке. У: *Свакодневна култура у постсоцијалистичком периоду у Србији и Бугарској: Балканска трансформација и европска интеграција*. Зборник: Етнографски САНУ, бр. 22. Ур. Зорица Дивац. Београд: 279–297.
- Bausinger 1982: Hermann Bausinger. Usmeno. *Narodna umjetnost* 19: Godišnjak Zavoda za istraživanje folklora instituta za filologiju i folkloristiku, Zagreb: 13–17.
- Бошковић–Stulli, Маја. 1977. Аспекти усмене комуникације и писаних текстова у усменој књижевности, *Научни састанак слависта у Вукове дане*. 6/2. Београд: Међународни славистички центар: 35–43.
- Ivanović–Barišić 2008. Milina Ivanović–Barišić. Holiday Teht Message Well–wishing. *Гласник Етнографског института САНУ*, књ. LVI/2. Београд: Етнографски институт САНУ: 75–98.
- Милошевић–Ђорђевић 2008: Нада Милошевић–Ђорђевић. Српски фолклор и фолклористика на размеђи два миленијума (осврт на историју истраживања). У: *Словенски фолклор и фолклористика на размеђи два миленијума*. Ур. Љубинко Раденковић. Београд: Балканолошки институт САНУ: 89–109.
- Цвјетићанин 2006: Тијана Цвјетићанин. Електронски фолклор тинејџера: SMS

поруке. *Гласник Етнографског института САНУ*, књ. LIV. Београд: Етнографски институт САНУ: 113–125.

Čolović: Ivan Čolović. 1985. *Divlja književnost*. Beograd: Nolit.

<http://www.smsporuke.org>

<http://www.smsporuke.org/sms-poruke-saljive/>

<http://www.smsporuke.org/sms-za-prave-prijatelje/>

www.porukice.info/novogodisnje-poruke.html

http://www.b92.net/info/vesti/index.php?yyyy=2011&mm=01&dd=08&nav_category=15&nav_id=484385

Milina Ivanović Barišić

NEW MEDIA AND FOLKLORE

Summary

Mass communications (Internet and mobile telephony) represent a part of everyday communication in contemporary times. In Serbia, their emergence determined a specific sort of communication where folklore elements sometimes prevail. These new means of communication, although embraced relatively lately and at first being mostly characteristic for younger population, have shortly become an integral part of everyday life for the majority of population.

This paper focuses on professional interest of primarily ethnologists/anthropologists for folklore which is reproduced through mass media. It also points out to its uses on quotidian and specific occasions in Serbia.

УПОРЕДНА ИЗУЧАВАЊА СРПСКЕ СРЕДЊОВЕКОВНЕ И УСМЕНЕ КЊИЖЕВНОСТИ (ОД СИТНИХ ПРИЛОГА ДО СИСТЕМАТСКОГ ИСТРАЖИВАЊА)²

Однос српске средњовековне књижевности и усмене традиције тема је која одавно заокупља пажњу изучавалаца широких научних интересовања. Од друге половине 19. века до данас предано се трага за заједничким мотивима, сижеима, мотивским склоповима који сведоче о несумњивом симбиотичком, продуктивном односу између средњовековне писане и усмене књижевности. У настојању да проникну у природу овог сложеног односа, изучаваоци средњовековне и усмене књижевности често су се враћали појединим темама, па се, у одиста широком пољу истраживања, посебно издвајају три теме које, од најранијих студија, привлаче највећу пажњу: *Летопис попа Дукљанина*, Свети Сава и Косовска битка. Покушај да се сагледају неки од најзначајнијих резултата у овој научној области показао је да нови, драгоцени увиди не произлазе увек, и једино, из бављења новим темама, већ да нова читања и нове методолошке поставке могу водити ка успешној систематизацији и свођењу знања.

Кључне речи: усмена књижевност, писана књижевност, традиција, систем, механизам преноса, прожимање, процес.

Научно интересовање за заједничке одлике средњовековне писане и усмене књижевности може се пратити од друге половине 19. века, када своје радове на ову тему објављују Стојан Новаковић, Иларион Руварац и Светислав Вуловић (да поменемо само неке), да би се почетком и у првој половини 20. века на њихова истраживања надовезали Андра Гавриловић, Драгутин Костић, Веселин Чајкановић, Никола Радојчић, Владимир Ћоровић, Светозар Матић, Никола Банашевић и други. Међу овим угледним изучаваоцима широких научних интересовања има историчара, књижевних историчара, историчара уметности, фолклориста, романиста, класичних филолога, што – без сумње – говори много и о заједничкој теми на којој су се сви они огледали, односно о упоредном бављењу усменом и писаном средњовековном књижевношћу као пољу истраживања које је од почетка привлачило изучаваоце различитих школа и праваца.

У покушају да сачинимо преглед упоредних изучавања усмене и писане књижевности у последњих 50 година, суочили смо се са неколиким недоумицама. Да ли се треба посебно задржати на монографским публикацијама и зборницима

¹ natasapolovina@hotmail.com

² Овај рад настао је у оквиру пројекта *Аспекти идентитета и њихово обликовање у српској књижевности* (178005) чији је руководиоца проф. др Горана Раичевић.

који су у целости посвећени питању односа усмене и средњовековне књижевности?³ Изгледало нам је, ипак, да истицањем монографија у први план не бисмо добили праву слику о континуитету и свестраности у оквирима ове научне области, јер је највећи број књига у протеклих педесетак година посвећен косовској легенди, односно појединим њеним проблемима. На разноврсност тема и богатство литературе посвећене паралелама између фолклорне традиције и тзв. средњовековне званичне културе истински упућују две књиге које су се појавиле исте године (2011): *Радост препознавања* Наде Милошевић-Ђорђевић и *Трагом архетипа* Валентине Питулић. У жељи да у овом прегледу важним учинимо и досадашња научна сазнања, а не само имена, одабрали смо да у њега укључимо и радове којима осветљавање односа између средњовековне и усмене књижевности није примарни циљ, али који својим закључцима, макар и фрагментарним, доприносе његовом бољем разумевању. Такође зарад систематичности, студије и огледе представили смо према темама којима се баве.

Први научни прилози посвећени везама између старе писане и народне књижевности углавном су били усредсређени на препознавање заједничких тема и мотива, а у њиховим интерпретацијама фигурирала је претпоставка да су средњовековна писана и усмена књижевност две крајности, различите по поетичким особеностима и начину преношења, које живе паралелно и прожимају се тек у одређеним аспектима, преузимајући једна од друге неке елементе. Отуда се у науци дуго неговала методологија усмерена на одгонетање који текст је давалац, а који прималац материјала који се, сходно поетичким околностима, трансформише.

Од средине седамдесетих година 20. века, међутим, појављују се први радови, теоријски засновани, у којима се разматрају могућности постојања заједничког културно-поетског система усмене и средњовековне књижевности. Постепено се напуштају дотадашња становишта да су писана и усмена књижевност ознаке својеврсне поларизације друштва. Проблему изучавања писане и усмене књижевности уопште теоријски приступа Светозар Петровић у тексту *О превладавању границе међу проучавањем усмене и проучавањем писане књижевности* (1975), оцењујући да између ове две књижевности, које се разликују по „начину живота“, заправо нема „такве опће а битне разлике која би дозвољавала да их сматрамо квалитативно раздвојеним, битно хетерогеним подручјима умјетности ријечи“ (Петровић 2008: 133, уп. 1975).

Међутим, рад који је одјекнуо у науци и „мисаоне токове о односима писане и усмене књижевности управо другим смером“ (Милошевић-Ђорђевић 2008: 22), јесте рад Радмиле Маринковић *Утицај начина комуникације на структуру уметничког*

3 Од седамдесетих година до данас, наиме, одржано је више научних скупова и симпозијума на тему односа усменог и писаног (рецимо, године 1977. тема Научног састанка слависта у Вукове дане била је *Однос између усмене и писане књижевности*, а 1987. у Новом Саду одржан је скуп у част В. С. Караџића на тему *Усмено и писано/писмено у књижевности и култури*). Па ипак, у овим зборницима налази се релативно мали број радова који би се односили конкретно на паралеле између средњовековне писане и усмене књижевности. Више радова са овом тематиком налазимо у тематским зборницима посвећеним одређеним темама блиским и усменој и писаној традицији (нпр. зборници Научног састанка слависта у Вукове дане из 1991. године, када је тема била *Косовски бој у књижевном и културном наслеђу*, из 1997. године – *Српска књижевност и Свето писмо*, из 1999. године – *Хиландар у осам векова српске књижевности* итд.)

дела у усменој и средњовековној књижевности (1977)⁴ у којем је ауторка успела да покаже како је паралелном постојању, али и прожимању средњовековног и усменог поетског система, допринео „усмени пријем средњовековног текста“. Временом, у фокусу упоредних изучавања усмене и средњовековне писане књижевности није више само проналажење заједничких мотива, већ се покреће и питање генезе односа, суштинских узрока постојања паралела (Милошевић-Ђорђевић 2008: 22), те начин комуникације, последњих година нарочито истицан као један од важних, спољашњих чинилаца прожимања између писаног и усменог (в. Петровић 2005: 564; Летић 2009: 32–35). Тезу о заједничком културно-поетском систему усмене и писане средњовековне књижевности Радмила Маринковић наставила је да развија у другим својим радовима (попут *Вук и средњи век*⁵ из 1988. године). Дакле, тачка гледишта се померала постепено, да би, коначно, у новим методолошким поставкама почео да функционише појам „механизам преноса“, а прожимање између писаног и усменог почело да се схвата као процес који се одвија у низу мотивских образаца, најчешће интернационалног типа (Милошевић-Ђорђевић 2011: 13, уп. 2000).

На питање: Које теме су се нашле у жижи интересовања упоредних изучавања средњовековне и усмене књижевности?, одговор је, рекло би се, предвидљив. Груба скица досадашњих проучавања указује на три главне области бављења наших истраживача: *Летопис попа Дукљанина*, доба првих Немањића и Косовска битка.

Од Стојана Новаковића, који се први позвао на Доментијаново сведочење о постојању народних песама о одласку Растка Немањића у калуђере узевши га као доказ за постојање сувремене народне песме о овој теми и већ тада развијене усмене традиције⁶, мало је истраживача који се нису, макар неким поводом, осврнули на судбину lika Светог Саве у писаној и усменој традицији.⁷ У том контексту, као примарни проблем издвојено је порекло народне традиције о Светом Сави у најширем смислу, тј. проблем односа усменокњижевних творевина о Светом Сави и житија посвећених овом светитељу, а с обзиром на претпоставку да су писана и усмена реч о овом светитељу текле напоре и узајамно (Ђурић 1979: 225; Милошевић-Ђорђевић 2011: 43, уп. 1987а; Божић 1979: 389). На сву сложеност изучавања народне традиције о Светом Сави указивао је још Ђоровић у својеврсној синтези (1927: XV–XVII), да

4 Рад Александра Наумова, *О односу српске писане и усмене књижевности у средњем веку* (1977), објављен у истом зборнику са Научног састанка слависта у Вукове дане (6/1), теоријски усмерен ка решавању проблема писане књижевности према усменој, колико нам је познато, није привукао пажњу потоњих изучавалаца.

5 Део овог текста, посвећен теоријском промишљању односа усмене и писане књижевности, прештампан је у књизи Радмиле Маринковић *Светородна господа српска* (2007) под насловом *Усмени и писани поетски систем у српском средњем веку*. На значај поменута два рада Радмиле Маринковић у контексту упоредних изучавања писане средњовековне и народне књижевности указује Нада Милошевић-Ђорђевић у засебном раду (2008).

6 О Доментијаном сведочењу из *Житије Светог Симеона* да су неки људи научени светим духом тужили о одласку Растка у калуђере, последњих година подељена су мишљења и оно се са све више резерве узима као могућна потврда о пореклу народних песама (Клеут 1998: 8; Милошевић-Ђорђевић 2011: 35, уп. 1987а).

7 Преглед најзначајнијих истраживања на ову тему, уз коментаре и синтезу досадашњих резултата, изложила је Нада Милошевић-Ђорђевић у раду *Народна предања о светом Сави и средњовековна писана реч* (2011: 35–40, уп. 1987а).

би у новије време Нада Милошевић-Ђорђевић (2011: 63, уп. 1998b) прегла да оконча преглед мотива епских народних песама о Светом Сави.

Нада Милошевић-Ђорђевић (2011: 62, уп. 1998b) нарочито се задржава на песмама о чудесима Светог Саве, које су често измицале научној пажњи. Ипак, испоставило се да је управо чудо заједничко магнетно језгро хагиографских легенди и усмене књижевности (Милошевић-Ђорђевић 2011: 85; уп. 1998b), при чему – слажу се и други изучаваоци – не треба пренебрегнути значај Доментијановог и Теодосијевог *Житија Светог Саве*, који су приповедањем о Савиним чудесима дали правац познијој књижевности, поготово народним умотворинама (Ђурић 1979: 224). Очигледно решена да попуни празнине, Нада Милошевић-Ђорђевић задржава се и на усменим предањима о Светом Сави, будући да се већина истраживача више интересовала за народне песме него за предања (иако је песама, у поређењу са приповеткама и предањима о овом светитељу, у суштини, мало – Милошевић-Ђорђевић 2011: 36–37, уп. 1987a).

Међу бројним студијама и огледима који у разматрање узимају личност Светог Саве у усменој и писаној књижевности, пажњу завређује рад историчара Ивана Божића (1979). Он је, трагајући не само за чињеницама о настанку, већ и за менама Савиног култа, „успео да докаже континуитет светосавља“ (Милошевић-Ђорђевић 2011: 39, уп. 1987a). За Божића су најважнији они мотиви предања о Светом Сави чији се корени налазе у делима Доментијана и Теодосија, те могућност утицаја легенде о Алексију Божјем човеку на стварање песме о Растковом бекству у манастир (Божић 1979: 390), са чим се, уосталом слаже и Соња Петровић (в. Петровић 2011: 16).

Изучавајући првенствено усмену традицију о Светом Сави, Божић (1979: 392–393) је указао на описе путовања у Доментијановом и Теодосијевом *Житију Светог Саве*, а нарочито на легендарне епизоде које се одвијају на мору или су у вези с водом. Ти мотиви су, без сумње, оставили траг и у предању, где се светитељу приписује љубав према пловидби и бродовима. Поред мотива воде, паралеле између средњовековне и народне књижевности разматране су и у вези са Савиним „пастирством“, на које је скренуо пажњу још Чајкановић, установивши да је Сава, тј. његов претходник из старе вере, био божанство стоке и стада (Чајкановић 1973: 309–323; Милошевић-Ђорђевић 2011: 49–50, уп. 1987a). Драгоцено осветљење овог мотива из угла интернационалних мотивских образаца, а у контексту фолклорне традиције источнословенских народа, пружа и рад Оксане Микитенко (1999).

Једна од тема која се такође често изучавала у овој сфери научног интересовања јесу задужбине Немањића у бугарштинама и у епским песмама Вукове збирке.⁸ Из тих интересовања проистекле су студије о помену појединих манастира у усменој традицији (углавном већих и познатијих), пре свега, и у највећем броју, о Хиландару⁹

8 У средишту пажње ових истраживања биле су песме *Свети Саво*, *Опет свети Саво*, *Зидање Раванице*, *Опет зидање Раванице*, *Милош у Латинима*.

9 Постојање Хиландара и Свете горе у народним песмама сведочи о својеврсном традицијском континуитету, односно, потврда је да усмена књижевност „опажа постојање њој далеких духовних и културних средишта“ (Клеут 1998: 7). Отуда је испитивање значења Хиландара у народним песмама у сваком случају прилог познавању односа писано–усмено. О значају Хиландара и Свете горе у традиционалној свести говори, на изванредан начин, и име „Вилендар“, односно „Вилиндар“, под којим је овај манастир остао запамћен у епским песмама (Љубинковић 1999).

(Медаковић 1974; Клеут 1998; Милошевић-Ђорђевић 1998а; Милошевић-Ђорђевић 2011: 117–132, уп. 1999; Љубинковић 1999), затим о Раваници (Пантић 1981), Студеници (Милошевић-Ђорђевић 1987b), Милешеви (Пешић 1987). Знатан је, међутим, и број студија које тематизују тзв. „епски каталог“, особит вид помињања задужбина у епском певању. Поред значаја коју епски каталог има на формалном плану песме (Пешић 1987), његове симболичке функције у контексту „култивисања простора“ и „митске градње“ (Карановић 2001), велики број истраживача привукло је питање порекла самог каталога. У овим домишљањима пошло се од претпоставке да усмени певачи ове каталоге нису могли створити без „помоћи“ књижевних извора, па су се изучаваоци упустили у трагање за њиховим књишким пореклом, препознајући га у *Троношком родослову* (Матић 1970; Пантић 1981), али и у житијима у којима су набрајане владарске задужбине (Радојчић 2002: 95, уп. 1965), пре свега у биографијама Стефана Немање (Пешић 1987: 284). Литерарни извор за један мотив у песми *Зидање Раванице* пронађен је, тако, у легенди о грађењу цркве Свете Софије у Цариграду (с грчког преведена почетком 12. века), познатој под називом *Сказање о Светој Софији Цариградској* (Радојчић 1975: 245). Како било, помен манастира у епској песми тумачен је доследно као знак националног достојанства и поноса, што би одговарало идејама средњовековних писаца, пре свега Теодосијевим и Џамблаковим (Ђурић 1979: 226). Осим тога, присуство епских каталога задужбина у песмама Вукове збирке било је и повод за размишљања о Вуковом односу према средњем веку (Матицки 1999: 211).

И у студијама посвећеним утицају *Светог писма* на усмено стваралаштво често се могу пронаћи драгоцени прилози познавању односа усмене и писане књижевности. У више наврата показано је да су импулсе за транспозицију појединих библијских мотива у своје песме усмени певачи могли добити управо из хагиографске књижевности (Сувајцић 1997: 175). Утицајима *Светог писма* на дела усмене традиције, најчешће у вези са одређеним библијским мотивима, бавили су се у новије време Вукашин Баћовић (1993), Ненад Љубинковић (1993), Валентина Питулић (1997), Снежана Самарџија (1997), Бошко Сувајцић (1997), Љиљана Пешикан-Љуштановић (1997), Раде Божовић (1997). Резултати њихових истраживања показују да се највећи број мотива и формула обликованих под утицајем *Светог писма* среће у кругу епских песама о Косовској бици.

Један од таквих мотива јесте мотив „последњег времена“, који је и иначе посебно издвојен у радовима великог броја истраживача (Радојчић 1975; Милошевић-Ђорђевић 1997; Сувајцић 1997; Пешикан-Љуштановић 1997; Карановић 2001), а вишеструко сведочи о везама између усмене и писане књижевности. С једне стране, он представља „духовно језгро косовске легенде, како епске, витешке, тако и религиозно црквене“ (Сувајцић 1997: 176), јер је у њему садржана есхатолошка идеја о крају (државе, историје, епохе), идеја која је заступљена у великом броју дела средњовековне књижевности, како оригиналне, тако и преводне. С друге стране, есхатолошка идеја о крају века у делима српске средњовековне књижевности постала је изразито популарна крајем 15. века (за разлику од византијске књижевности, где је мисао о скорашњем смаку света била присутна много раније) (Радојчић 1975: 248). Есхатолошким темама у српској средњовековној књижевности бавио се Драгиша

Бојовић (2004), који је и састављач антологије старе српске поезије „последњих времена“ *Крај века већ дође* (1992). Због тога је, чини нам се, свака студија која проблематизује мотив „последњег времена“, важна за упоредно изучавање усмене и писане књижевности. Уопште, испреплетеност мотива и симбола која, на неки начин, одређује однос епских народних песама и средњовековних дела о косовском боју, у новије време показала се као неисцрпна тема која пружа могућност за нова осветљења, о чему, између осталих, сведочи и рад Снежане Самарције о везама између средњовековне симболике и усмених формула у песми *Пропаст царства српскога* (Самарција 2001: 579–591).

Када је реч о Косовском боју као теми усмене и писане књижевности, тешко је у раду оваквог обима дати преглед свих студија у којима се текстови средњовековне и народне књижевности читају у компаративном кључу. Без претеривања могло би се рећи да сваки рад који се на ваљан начин бави косовском тематиком укључује истовремено сагледавање усмене и писане традиције. Велики број радова, огледа и монографија о Косовском боју као књижевној теми појавио се у поводу обележавања шест векова од Косовске битке, крајем осамдесетих и почетком деведестих година прошлог века, када је одржан и низ научних скупова на тему Косовске битке у књижевности.¹⁰

Јелка Ређеп ауторка је неколиких монографија посвећених различитим проблемима косовске легенде, у којима се упоредно прате усмена и писана традиција о овом догађају: *Прича о боју косовском* (1976), *Косовска легенда* (1995; 2007²), *Бој на Косову у бугарштицама и епским песмама кратког стиха*, коју су приредили Јелка Ређеп и Раде Михаљчић (1995). Косовском легендом баве се узгред и неколике студије Јелке Ређеп објављене у књизи *Убиство владара* (1998). Мотиву свађе кћери кнеза Лазара посвећена је књига *Бистру воду замутиле* (2006), а 2010. године објављено је и *Житије кнеза Лазара*, које је иста ауторка приредила.

Трајна заинтересованост широких научних кругова за косовску тематику може се, између осталог, објаснити и тиме што је једно од кључних питања косовске легенде – питање постанка косовских песама – истовремено и питање старине наше епске поезије уопште. Тим проблемом бавиле су се готово све школе и правци изучавања старе српске књижевности и фолклора, настојећи да одгонетну време и начин настанка песама о Косовском боју. Ђорђе Сп. Радојичић (1967), Ђорђе Трифуновић (1981; 1991), Ненад Љубинковић (1989), Александар Лома (2002), Радмила Маринковић (2007: уп. Маринковић 1991), Нада Милошевић-Ђорђевић (2011, уп. 1994, 2000, 2004), Соња Петровић (2005) само су неки од изучавалаца који су се поново задржали над старим питањима постанка косовских песама и пореклом њихових мотива, многи од њих са жељом да на нов начин читају средњовековне списе о кнезу Лазару и Косовском боју.

Уопштено гледано, могућно је разликовати две струје мишљења о времену настанка ових песама: док једна група истраживача сматра да су ове песме настале неколико деценија после битке, јер им се трагови налазе тек у писаним споменицима половине 15. века, друга група њихов постанак смешта у време непосредно после битке, сматрајући да свеукупан процес прожимања писаног и усменог стварања

¹⁰ Преглед тематских зборника, одржаних научних скупова и темата у појединим часописима даје Јелка Ређеп (2007: 14).

потврђује постојање народних песама о Косовском боју већ тада (Милошевић-Ђорђевић 2011: 178), јер епска песма на догађај реагује одмах, у сваком времену у којем постоји већ образован фонд уметничких средстава које она може користити (Милошевић-Ђорђевић 2011: 141–145; уп. 2000).

У сваком случају, нема сумње да се управо однос између категорија *усмено* и *писано*, те начин на који ове категорије утичу на уобличавање сижејних модела, указују као темељна питања косовске епике (Петровић 2005: 561).¹¹ Отуда не би требало да нас изненађује што се баш на проблемима косовске епике указала сва „замршеност“ односа између усмене и писане средњовековне књижевности. С друге стране, читава једна нова методологија упоредног изучавања усмене и писане традиције, према којој су писани и усмени извори, упркос својој разноликости, само изрази једне те исте културне баштине, исказана је и, уз драгоцену теоријску уопштавања, артикулисана у низу радова који се баве управо косовском епиком, пре свега код Наде Милошевић-Ђорђевић и Соња Петровић.

На примеру *Летописа попа Дукљанина* још једном се потврђује да у нашој науци о књижевности постоје теме које се „не троше“, дакле, теме које једнако привлаче млађе генерације изучавалаца, као и оне које су стварале пре више од једног века. Највећи број радова из ове области фокусиран је на тзв. *Легенду о Владимиру и Косари*, која се налази у 36. глави *Летописа*, где се испитују различите врсте могућних утицаја усмене на писану књижевност и маркирају проблеми као што су: различити видови легенде од од 11. до 19. века (Радојичић 1967), однос текста *Летописа* и народних предања (Банашевић 1971), генеза приче о Владимиру и Косари (Љубинковић 1977: 139–146), појам жртве и жртвовања, а у вези са легендама о пропасти средњовековних држава (Ређеп 1998), мотив убиства у лову, на води (Поповић 2007: 469–476), елементи легенде у народним песмама о кнезу Владимиру (Поповић 2006: 165–190; уп. 2010), те хагиографски мотиви легенде и тзв. „феномен светог краља“ (Поповић 2005: 463–469; уп. 2010).

У пољу упоредних изучавања писане средњовековне и усмене књижевности често је био и Стефан Лазаревић, односно народна предања која су деспота Стефана упамтила као оца Сибињанин Јанка. О лику деспота Стефана у народној традицији постоји приличан број студија¹², углавном посвећених питањима порекла и распрострањености мотива ових предања. Од релативно новијих студија пажњу заслужују монографија Јелке Ређеп *Сибињанин Јанко* (1992), у којој се даје преглед старије литературе, сазнања о до тада непознатим усменим варијантама, писаним изворима и могућностима њихове корелације, рад Наде Милошевић-Ђорђевић *Народна предања о деспоту Стефану* (2011, уп. 1998с) која свој поглед усмерава у супротном правцу, тражећи потврде о прожимању усменог и писаног у делу Константина Филозофа, биографа деспота Стефана, као и рад Валентине Питулић (2011; уп. 1998), у којем се полази од историјских чињеница и прати се њихова транспозиција у писаном и усменом стваралаштву, уз посебно задржавање на мотиву

11 Илустративно је запажање Радмиле Маринковић (2007: 379, уп. 1991) да, као што су се кнез Лазар и Милош Обилић, припадници различитих друштвених слојева ујединили на Косову пољу, тако се се две српске поетике – писана и усмена – ујединиле на теми Косовског боја.

12 Осврт на најзначајније студије даје Нада Милошевић-Ђорђевић (1998с: 197).

деспотове физичке лепоте као тачки додире писане и усмене традиције.

Из упоредних изучавања средњовековне и усмене књижевности нису била изостављена ни дела преводне литературе, која су, будући веома читана, у великој мери морала утицати на оригиналну писану књижевност, али и на усмену традицију. Чини нам се да је последњих деценија заинтересованост за ове теме нешто већа него раније.¹³ У овом контексту требало би, пре свега, издвојити апокрифе, као вероватно најзначајније посреднике између Библије и усмене традиције (Милошевић-Ђорђевић 1997: 135), и легенде, дакле, оне средњовековне жанрове који су у фолклору имали више одјека него званични жанрови. Последњих година у научној литератури све чешће се истиче потреба за подробнијим читањем апокрифне литературе у овом кључу (Петровић 2012: 19), а да би упоредно испитивање заиста могло да пружи значајне резултате о везама средњовековне књижевности и фолклора потврђују студије Соње Петровић о *Легенди о Алексију Божјем човеку* између званичне и народне културе (2011) и о средњовековном мотиву милосрђа и сродним фолклорним паралелама (2012).

Ретке, усамљене осврте на поједине аспекте односа између средњовековне и народне традиције представљају рад Ђорђа Живановића *Одјек народне традиције у делу Константина Михаиловића из Островице* (1986), *Нешто о општим местима: пад с коња* Соње Петровић (2001) као и студија *Ослепљење Гргура и Стефана Бранковића у српској средњовековној и народној књижевности* Светлане Томин и Соње Петровић (2004).¹⁴

У сагледавању односа између средњовековне писане и фолклорне традиције, у свој његовој сложености, подједнако су важни тзв. „ситни прилози“ и синтетичка виђења. Ипак, за развој систематског упоредног изучавања ових двеју књижевности било је важно отворити поглед од конкретних поређења две литерарне појаве ка ширем контексту. Услови за систематско изучавање наше усмене и писане средњовековне књижевности стекли су се онда када су ове две књижевности заиста схваћене као – системи, и када су у њима почели да се уочавају обрасци, механизми и процеси.

Верујемо, стога, да изучаваоци наше старе књижевности, писане и усмене, боље но ико, могу разумети речи Николе Радојчића који је, пишући о непознатом аутору *Летописа попа Дукљанина*, забележио: „Бојим се да се то често веома олако каже – записао је традиције. При томе се, држим, верује, како је то тако лак посао да за њега не треба ни нарочите спреме, ни угледања. Сви књижевни почеци су веома напорни, спори.“ (Радојчић 1951: 73). Прича о интензивном прожимању усмене и писане књижевности и није ништа друго до прича о стварању образаца који представљају средства за очување традиције, за повезивање с прошлошћу (Милошевић-Ђорђевић 2011: 13, уп. 2000), за одржавање духовне вертикале и старање о топосима нашег

13 У вези са изучавањем апокрифа и њихове посредничке улоге у комуникацији између писаног и усменог, сматрамо важним податак да су се две књиге апокрифа из српскословенских преписа, које је приредио и на савремени српски језик превео Томислав Јовановић (*Апокрифи старозаветни* и *Апокрифи новозаветни*) у едицији Стара српска књижевност у 24 књиге, појавили 2005. године, што је свакако олакшало приступ овим текстовима.

14 Рад је значајан и због теоријских увида који се односе на фазе у процесу транспоновања и модификације мотива у усменој и писаној књижевној традицији и њиховим жанровским системима (Томин – Петровић 2004: 52–54).

идентитета.

Зато односи између усмене и писане књижевности и јесу тако „замршени“, сложени, тешко докучиви: зато што „прошлост“, „традиција“, „духовна вертикала“ и „идентитет“ нису једноставне речи којима се именују једноставне ствари, чак и ако их данас лако изговарамо.

ЛИТЕРАТУРА

- Банашевић 1971: Н. Банашевић, *Летопис Попа Дукљанина и народна предања*, Београд: Српска књижевна задруга.
- Баћовић 1993: В. Баћовић, *Библијски мотиви у српској народној књижевности*, Подгорица: Октоих.
- Божовић 1997: Р. Божовић, Мотив одрубљене главе у српским епским песмама и Светом писму, *Научни састанак слависта у Вукове дане*, 26/1, Београд: Међународни славистички центар, 165–172.
- Бојовић 2004: Д. Бојовић, *Српска есхатолошка књижевност*, Ниш–Косовска Митровица: Центар за црквене студије–Филозофски факултет.
- Живановић 1986: Ђ. Живановић, Одјек народне традиције у делу Константина Михаиловића из Островице, *Научни састанак слависта у Вукове дане*, 15/2, Београд, 263–271.
- Карановић 2001: З. Карановић, Немањићи градитељи задужбина у виђењу Вукових певача или прича о светом заједништву (етика и поетика), *Зборник Матице српске за књижевност и језик*, 49/1-2, Нови Сад, 47–55.
- Карановић 2011: З. Карановић, Пропаст царства српскога, *Зборник Матице српске за књижевност и језик*, 59/2, Нови Сад, 265–276.
- Клеут 1998: М. Клеут, Предговор у: *Б'јел Вилиндар насред Горе Свете (Хиландар и Света Гора у народним песмама)*, Нови Сад: Апис, 7–26.
- Летић 2009: Б. Летић, *У огледалу духовном: огледи из старе српске књижевности*, Пале: Српско просвјетно и културно друштво Просвјета.
- Лома 2002: А. Лома, *Пракосово. Словенски и индоевропски корени српске епике*, Београд: САНУ – Балканолошки институт.
- Љубинковић 1977: Н. Љубинковић, Легенда о Владимиру и Косари – између писане и усмене књижевности, *Научни састанак слависта у Вукове дане*, 6/2, Београд: Међународни славистички центар, 139–146.
- Љубинковић 1989: Н. Љубинковић, Косовска битка у своме времену и виђењу потомака или логика развоја епских легенди о косовскоме боју, *Расковник*, бр. 55–56 (*Косово у памћењу и стваралаштву*), Београд, 127–164.
- Љубинковић 1999: Н. Љубинковић, Семантика и симболика синтагме Света гора и лексема „Вилиндар“ и „Вилендар“ у нашој епској народној поезији, *Научни састанак слависта у Вукове дане*, 28/1, Београд, 187–198.
- Маринковић 1977: Р. Маринковић, Утицај начина комуникације на структуру уметничког дела у усменој и средњовековној књижевности, *Научни састанак слависта у Вукове дане*, 6/2, Београд: Међународни славистички центар, 47–53.

- Маринковић 1988: Р. Маринковић, Вук и средњи век, *Научни састанак слависта у Вукове дане*, 17/4, Београд, 5–12.
- Маринковић 1991: Р. Маринковић, Типологија косовских подвига, *Научни састанак слависта у Вукове дане*, 19/1, Београд, 107–112.
- Маринковић 2007: Р. Маринковић, *Светородна господа српска*, Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије.
- Марјановић-Душанић 2004: С. Марјановић-Душанић, Молитве светих Симеона и Саве у владарском програму краља Милутина, *Зборник радова Византолошког института*, 41, Београд, 235–250.
- Матић 1972: С. Матић, *Нови огледи о нашем народном епу*, Нови Сад: Матица српска.
- Матицки 1999: М. Матицки, Однос Вука Караџића према средњовековној српској прошлости, *Научни састанак слависта у Вукове дане*, 28/1, Београд, 209–216.
- Медаковић 1974: Д. Медаковић, Манастир Хиландар у XVIII веку, *Хиландарски зборник 3*, Београд: САНУ, 7–83.
- Микитенко 1999: О. Микитенко, Митолошка визија култа св. Саве из источнословенске фолклорне перспективе, *Научни састанак слависта у Вукове дане*, 28/1, Београд, 199–207.
- Милошевић-Ђорђевић 1987: Н. Милошевић-Ђорђевић, Народна предања о светом Сави и српска средњовековна писана реч, у: В. Ј. Ђурић (ред.), *Милешева у историји српског народа*, Београд: САНУ, 288–300.
- Милошевић-Ђорђевић 1997: Н. Милошевић-Ђорђевић, Библија и српска народна предања (на примерима предања о „пошљедњем времену“), *Научни састанак слависта у Вукове дане*, 26/1, Београд: Међународни славистички центар, 133–138.
- Милошевић-Ђорђевић 1998а: Н. Милошевић-Ђорђевић, Бугарштице и Света Гора, *Даница. Српски народни илустровани календар за годину 1998*, Београд: Вукова задужбина.
- Милошевић-Ђорђевић 1998b: Н. Милошевић-Ђорђевић, Епске песме „средњих времена“ о светом Сави и српска средњовековна књижевност, у: *Свети Сава у српској историји и традицији*, Београд: САНУ, 1998, 321–336.
- Милошевић-Ђорђевић 1998c: Н. Милошевић-Ђорђевић, Народна предања о деспоту Стефану (или о прожимању усменог и писаног у делу Константина Филозофа *Житије деспота Стефана Лазаревића*), у: М. Пантић (ред.): *Српска књижевност у доба деспотовине*, Деспотовац: Народна библиотека „Ресавска школа“, 197–204.
- Милошевић-Ђорђевић 1999: Н. Милошевић-Ђорђевић, Света Гора и Хиландар у народној епској поезији, *Трећа казивања о Светој Гори*, Београд: Просвета–Друштво пријатеља Свете Горе Атонске, 206–222.
- Милошевић-Ђорђевић 2000: Н. Милошевић-Ђорђевић, Стефан Немања у српској народној књижевности, у: *Стефан Немања – Свети Симеон Мироточиви, Историја и предање*, Научни скупови САНУ, XCIV, Београд, 409–421.
- Милошевић-Ђорђевић 2008: Н. Милошевић-Ђорђевић, Трагом поставки Радмиле Маринковић о заједничком културно-поетском систему усмене и средњовековне српске књижевности, *Митолошки зборник*, 18 (зборник посвећен Радмили Маринковић), Рача–Београд, 21–32.

- Милошевић-Ђорђевић 2011: Н. Милошевић-Ђорђевић, *Радост препознавања*, Нови Сад: Матица српска.
- Наумов 1977: А. Наумов, О односу српске писане и усмене књижевности у средњем веку, *Научни састанак слависта у Вукове дане*, Београд, 85–91.
- Пантић 1981: М. Пантић, Раваница у народној песми, у: *Манастир Раваница: споменица о шестој стогодишњици (1381–1981)*, Сење–Београд: Манастир Раваница–Просвета, 177–193.
- Петровић 1975: С. Петровић, О превладавању границе међу проучавањем усмене и проучавањем писане књижевности, *Летопис Матице српске*, 151, 416/6, 1007–1020.
- Петровић 2008: С. Петровић, *Појмови и читања*, Београд: САНУ–Фабрика књига.
- Петровић 2000: С. Петровић, Уз студију „Косовски циклус и Chansons de geste“ Николе Банашевића, *Зборник Матице српске за књижевност и језик*, 48/1, Нови Сад, 117–120.
- Петровић 2001: С. Петровић, Нешто о општим местима: пад с коња, *Словенско средњовековно наслеђе* (зборник посвећен професору Ђорђу Трифуновићу), Београд: Чигоја штампа, 443–462.
- Петровић 2005: С. Петровић, Прилог проучавању историјског развоја структурних модела косовске традиције, *Зборник Матице српске за књижевност и језик*, 53/1–3, Нови Сад, 561–568.
- Петровић 2011: С. Петровић, Легенда о Алексију Божјем човеку између званичне и народне културе, *Зборник Матице српске за књижевност и језик*, 59/1, Нови Сад, 7–29.
- Петровић 2012: С. Петровић, Средњовековни мотив милосрђа и сродне фолклорне паралеле: милостиња и продаја светитеља, *Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор*, 78, Београд, 11–20.
- Пешикан-Љуштановић 1997: Љ. Пешикан-Љуштановић, „Пошљедње вријеме“ у Библији и песмама из Вукових збирки, *Научни састанак слависта у Вукове дане*, 26/1, Београд: Међународни славистички центар, 185–192.
- Пешић 1987: Р. Пешић, Милешева у епском народном певању, у: В. Ј. Ђурић (ред.), *Милешева у историји српског народа*, Београд: САНУ, 280–286.
- Питулић 1998: В. Питулић, Деспот Стефан Лазаревић: историја, биографија, епска песма, *Зборник Филолошког факултета у Приштини*, Приштина.
- Питулић 2011: В. Питулић, *Трагом архетипа. Од усмене ка писаној речи*, Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије.
- Поповић 2007: Д. Поповић, Убиство у лову, на води, у старој српској књижевној традицији, *Зборник Матице српске за књижевност и језик*, 60/3, Нови Сад, 469–476.
- Поповић 2010: Д. Поповић, *Реч по народу: огледи из српске народне књижевности*, Београд: Алтера.
- Радојичић 1967 а: Ђ. Сп. Радојичић, *Књижевна збивања и стварања код Срба у средњем веку и у турско доба*, Нови Сад: Матица српска.
- Радојичић 1967 б: Ђ. Сп. Радојичић, легенда о Владимиру и Косари – њени видови од XI–XIX века, *Багдала*, 96–97, Крушевац, 3–8 (сепарат).

- Радојчић 1951: Н. Радојчић, *О најтамнијем одељку Барског родослова*, Цетиње: Народна књига.
- Радојчић 1975: С. Радојчић, *Узори и дела старих српских уметника*, Београд: Српска књижевна задруга.
- Радојчић 1982: С. Радојчић, *Одабрани чланци и студије 1933–1978*, Београд–Нови Сад: БИГЗ–Матица српска.
- Ређеп 1976: Ј. Ређеп, *Прича о боју косовском*, Зрењанин: Улазница.
- Ређеп 1992: Ј. Ређеп, *Сибињанин Јанко*, Нови Сад: Славија.
- Ређеп–Михаљчић 1995: Ј. Ређеп–Р. Михаљчић, *Бој на Косову*, Нови Сад: Славија.
- Ређеп 1998: Ј. Ређеп, *Убиство владара*, Нови Сад: Прометеј.
- Ређеп 2007: Ј. Ређеп, *Косовска легенда*, Нови Сад: Прометеј.
- Ређеп 2010: Ј. Ређеп, *Житије кнеза Лазара*, Нови Сад: Прометеј.
- Самарџија 1997: С. Самарџија, Функција јеванђеља у формулама усмене књижевности, *Научни састанак слависта у Вукове дане*, 26/1, Београд: Међународни славистички центар, 145–154.
- Самарџија 2001: С. Самарџија, Симболи средњовековне књижевности и усмене формуле у песми *Пропаст царства српскога*, *Словенско средњовековно наслеђе* (зборник посвећен професору Ђорђу Трифуновићу), Београд: Чигоја штампа, 579–591.
- Сувајџић 1997: Б. Сувајџић, Библија и мотиви наше народне епске поезије, *Научни састанак слависта у Вукове дане*, 26/1, Београд: Међународни славистички центар, 173–184.
- Томин–Петровић 2004: С. Томин–С. Петровић, Ослепљење Гргура и Стефана Бранковића у српској средњовековној и народној књижевности, *Научни састанак слависта у Вукове дане*, 33/2, Београд: Међународни славистички центар, 39–56.
- Трифуновић 1981: Ђ. Трифуновић, Смрт и лепота у српским средњовековним списима о кнезу Лазару и Косовском боју, у: *Манастир Раваница: споменица о шестој стогодишњици (1381–1981)*, Сење–Београд: Манастир Раваница–Просвета, 135–142.
- Трифуновић 1991: Ђ. Трифуновић, О почецима штовања светог кнеза Лазара, *Научни састанак слависта у Вукове дане*, 19/1, Београд, 123–131.
- Чажкановић 1973: В. Чажкановић, *Мит и религија у Срба*, Београд: Српска књижевна задруга.
- Ljubinković 1993: N. Ljubinković, Simbolika vrata (vratara i ključa) u Bibliji i u narodnoj poeziji, *Folklor u Vojvodini*, 7, Novi Sad, 39–48.

*Nataša Polovina*COMPARATIVE STUDY OF SERBIAN MEDIEVAL AND FOLK LITERATURE (FROM
SMALL ANNEXES TO SYSTEMATIC RESEARCH)

Summary

Relationship between Serbian medieval literature and oral tradition is a topic that has long attracted attention of the scholars with a broad scientific interest. Since the second half of the 19th century to date they've been dedicatedly searching for common motifs, topics, motivic complexes that testify to the undoubted symbiotic, productive relationship between medieval written and oral literature. In an effort to capture insights into the nature of this complex relationship, medieval and oral literature scholars often returned to individual subjects, so, in the really wide field of research, there are three topics that, from the earliest studies, attracted the most attention: *The Chronicle of Dioclea*, St. Sava and The Battle of Kosovo. Attempt to determine some of the most significant results in this scientific field has shown that new, valuable insights do not arise, always and only, from dealing with new issues, but that the new readings and new methodological settings can lead to a successful classification and systematization of knowledge.

УПОРЕДНА ПРОУЧАВАЊА ДУБРОВАЧКЕ И УСМЕНЕ КЊИЖЕВНОСТИ У ДРУГОЈ ПОЛОВИНИ 20. ВЕКА И НА ПОЧЕТКУ 21. ВЕКА²

Однос старе, дубровачке и усмене књижевности и традиције питање је које је заокупљало пажњу изучавалаца књижевности од половине 19. века. Овом темом књижевни историчари бавили су се током прошлог века, а истраживања су настављена и данас. Изналазе се заједнички мотиви, сижеи, истоветне песничке слике. Утицај усмене књижевности на писану дубровачку књижевност је неспоран и овим радом покушали смо да дамо преглед радова који су настали у другој половини 20. века и да укажемо на вредне закључке како српских, тако и појединих хрватских, проучавалаца литературе старијих периода. Нарочито су деведесете године 20. века, распадом Југославије и променом геополитичке слике на тлу некадашње државе, донеле нове приступе и методологије, нова тумачења и закључке из области проучавања дубровачке књижевности и присуства дела народне књижевности у њима, што је посебно актуализовало питање да ли је она део српске или хрватске културне баштине и како се усмене творевине које су њихов део могу атрибуирати.

Кључне речи: Дубровачка књижевност, усмена књижевност, писана књижевност, традиција, утицај, прожимање.

Интересовање научника за прожимање дубровачке литературе и усмене књижевности, заједнички језик, утицаје народне књижевности на дубровачку књижевност на плану стила, лексике, стиха, мотива и сижеа, те преплитања и додире, постоји од половине 19. века и било је предмет многих истраживања. Од Ватрослава Јагића, Стојана Новаковића, Милана Решетара (споменућемо само неке) овим темама бавили су се и потоњи историчари књижевности, пре свих Павле Поповић, потом остали представници београдске школе рагузологије – Петар Колендића, Драгољуб Павловић и њихови настављачи – Мирослав Пантић, Злата Бојовић, Бојан Ђорђевић, Предраг Станојевић, Славко Петаковић и други.

Први рад који је Павле Поповић објавио, још током студија, 1888. године био је о народној традицији у часопису *Братво*: „Краљице, српски народни обичај о Тројичинудне” (Милошевић-Ђорђевић 2000). У наредним деценијама, објављивао је стручне и критичке текстове о Вуку Караџићу и другим сакупљачима, народним приповеткама, народној поезији, преводиоцима итд (в. Поповић 2000, Милошевић-

1 nevenavarnica@gmail.com

2 Овај рад настао је као резултат истраживања на пројекту „Аспекти идентитета и њихово обликовање у српској књижевности (бр. 178005) који се реализује на Одсеку за српску књижевност Филозофског факултета Универзитета у Новом Саду, под руководством проф. др Горане Раичевић, уз финансијску помоћ Министарства за науку и технолошки развој Републике Србије.

Ђорђевић 2000). Управо је Павле Поповић први, 1909. године, у *Прегледу српске књижевности*, народну књижевност издвојио и сместио између старе средњовековне и дубровачке књижевности, тзв. средње, приморске књижевности (Поповић 1999). Није, међутим, остао на овој подели, па је своје праве погледе изложио тек 1922. године у приступној академској беседи *Југословенска књижевност као целина* (в. Поповић 1999, Љубинковић 1999) износећи проблем односа између „наше писане и наше усмене књижевности” (Поповић 1999: 126-127). Тада је, готово узгред, у једној напомени навео да би се народне песме дугог стиха – бугарштице могле наћи у доба препорода – ренесансе, а песме краћег стиха у средину 18. века, јер је ”народна епика баш тада достигла праву јачину и постала озбиљан чинилац” (Поповић 1999: 127). Многи закључци и тврдње П. Поповића данас су превазиђени, али не може се оспорити да је међу првима уочио везу између поезије стваране на тлу Дубровачке републике и усменог песништва и управо је као основ књижевности „новога доба” видео „народну поезију и њену појаву у писаној књижевности” (Поповић 1999: 126). Предлагао је, истина без успеха, да се и народној књижевности нађе историјско место, свестан тешкоће тог задатка. „Требало би, тога ради, разложити блок народне књижевности на делове, и те делове подвести под поједине књижевне периоде. Традиција се додуше, тиме квари, али се не може друкчије. Ако хоћемо да и народну књижевност сматрамо као део целе наше књижевности; ако ову хоћемо да видимо како се развија из периода у период, онда морамо и народну књижевност класификовати као и сву осталу књижевност. Уосталом, традиција и мора да се квари у овом случају. Народна књижевност није неки независни блок, исто онако као што није блок ни писана књижевност. Она има свој развој, своје мене, исто као и ова. И кад ову, писану, делимо на периоде према њеном развоју и њеним менама, треба да делимо и ову, усмену; идеја је оправдана, само се треба навићи на њу” (Поповић 1999: 126).

Идући путем свог учитеља, историчар књижевности Драгољуб Павловић, такође се бавио различитим епохама и књижевним појавама од најстаријих времена до савремених дана. Потврђујући значај делатности Павла Поповића и Андре Гавриловића (Гавриловић 1912), Драгољуб Павловић се, у маниру – *in medias res*, у тексту *О подели наше народне књижевности на периоде* (Павловић 1952.) залагао за то да историја књижевности треба да да генезу историјског развоја политичке, економске и културне историје, и да би у том случају било потпуно погрешно усмену књижевност издвојити и излагати је као посебну целину. Стога, што су се и усмена и писана књижевност развијале на истом тлу, у исто време, бивајући веран израз народног живота и прилика под којима је тај живот настајао. Даље, Д. Павловић је инсистирао на реципрочном смењивању усмене и писане литературе које до половине 20. века није било довољно запажено, а огледало се у томе да се усмена књижевност развијала и бујала у време када је писана „једва животарила, и обрнуто. Истакао је, међутим, да су једна на другу имале пресудну улогу, и да се утицаји једне на другу не могу порећи. Тако је, на пример, наша стара средњовековна књижевност слабећи заједно са државама, оставила у наслеђе усменој књижевности многе мотиве и теме (Павловић 1971: 7), а у времену од петнаестог до осамнаестог века, напоредо су стваране народна и уметничка, дубровачка поезија. Тај паралелни ход резултирао је најстаријим бележењима лирских и епских песама, и стварањем десетерачке епике,

која „управо у ово време добија нов полет и нову тематику. Јер ма колико да је гро наших десетерачких епских песама забележен тек у 19. веку, несумњиво је ипак да су сви наши познати епски циклуси настали и развили се управо у овом периоду, и да песме које су забележене у Вуково време представљају само завршну фазу једног вишевековног развоја наше народне епике” (Павловић 1971: 10).

Завршавајући свој текст о подели народне књижевности на периоде, Драгољуб Павловић оставља могућност за замјерке, али и отвара простор за дискусију о овом, и данас актуелном, проблему наше књижевне историје.

Попут својих претходника, свој први рад – о народној поезији, објавио је још један проучавалац дубровачке литературе и културе – Мирослав Пантић (Пантић 1952). Касније, током његовог вешедеценијског плодног рада, штампано је низ прилога и текстова о народној књижевности јер се, упоредо са књижевношћу ренесансе и барока, бавио проучавањем средњовековне литературе и усменог стваралаштва. Руководио је научним пројектом „Изучавање историје југословенских књижевности” који је, према речима М. Матицког управо „обједињавао теме и области народне/усмене књижевности и књижевности Дубровника, Далмације и Боке Которске” (Матицки 2003: 7). Свакако се, међутим, издваја откриће *Смедеревске бугарштице* које је одјекнуло у нашој науци и резултирало обимном студијом (Пантић 1977). Незаобилазне су, такође, студија *Југословенска књижевност и усмена народна књижевност од XV до XVIII века* (Пантић 1963) и антологија *Народне песме у записима од XV до XVIII века* (Пантић 2002) у којима уочава везе како на релацији утицаја усмене књижевности на писану, тако и писане на усмену књижевност. Свестан посла који је себи задао, у маниру писаца старијих епоха – тобож разговарајући са својим читаоцима – М. Пантић истиче да је циљ његове антологије био да прикупи „најлепше примерке српскохрватске народне песме бележене пре првих Вукових записа, из 1814. године” (Пантић 2002: 7-8). И у студијама, и у антологији, М. Пантић се најнепосредније бавио односом писаца ренесансе и барока према усменој традицији и показао да аутори од 16. до 18. века (попут Хекторовића, Бараковића, Качића Миошића, Релковића и других) „разговарају” са усменим стваралаштвом. Овим питањем бавили су се и савременици Мирослава Пантића – Владан Недић, који је писао о односу усмених лирских песама и песничког дела ренесансних дубровачких писаца *Рањиног зборника* и Антуна Сасина (Недић 1976, Недић 1976а), потом Маја Бошковић Стули (в. Бошковић-Stulli 1977, Bošković-Stulli 1978) и Светозар Петровић (в. Петровић 1975) у својим студијама насталим седамдесетих година 20. века.

Пажњу својих истраживања ка везама усмене и дубровачке књижевности, повремено, усмеравала је и Злата Бојовић. Тежиште њеног рада на овом пољу представља проналажење удела усмене књижевности у лирици и драми ренесансних и барокних аутора – Мавра Ветрановића (в. Бојовић 1994, Бојовић 2003), Марина Држића (в. Бојовић 1986, Бојовић 1994а, Бојовић 2003а, Бојовић 2003ц)³, Николе Наљешковића (в. Бојовић 1994, Бојовић 2003ц), Динка Рањине (в. Бојовић 1996, Бојовић

3 О делу Марина Држића у контексту европске и српске усмене књижевности пре десетак година писао је Бранко Летић (Летић 2002), а о утицају усменог песништва на песничко (песме, *Разбоји од Турака*) и драмско дело (*Малахна комедија од тира*) Антуна Сасина писала је у студији о овом писцу Ирена Арсић (Арсић 2002).

2003б) и других – и уочавање преплитања и инкорпорирања усмених умотворина, попут пословица, изрека, почасница и сл⁴, у поезију и комедије (в. Бојовић 2003). Недавно је управо она истакла важност чињенице да је језик књижевности стваране у време ренесансе и барока био језик већ постојећих творевина, народне поезије и прозе (Бојовић 2011). Литература новог времена управо је „једини ослонац имала у народном језику и у већ постојећим творевинама [...] од елементарне лексике, преко стила и стиха, преко најједноставнијих лапидарних облика до потпуних образаца (лирских и епских песама, приповедака, предања и сл.)” (Бојовић 2011: 58). Сличне везе уочио је и Георгије Јакшић (Jakšić 1982) истакавши да су „dubrovačko-dalmatinski pjesnici još od najranijeg djetinjstva u sebi nosili duh, ritam i stih naše narodne pjesme, koji ni ‚neizbrisivi pečat’ utjecaja zapadne humanističke i talijanske književnosti nije mogao izbrisati” (Jakšić 1982: 67).

3. Бојовић се, у разговорима са Милошем Јевтићем (Јевтић 2008.), међу првима осврнула на „књижевне прекрађе” (Јевтић 2008: 28) питајући се: „зашто се мирно гледало – и гледа – на сврставање средњовековних писаца с простора српске средњовековне државе у књижевности неких других држава, како се гледа на присвајање Марка Краљевића, зашто се ћутало на поступке хрватских историчара књижевности који су из народне песме и Марку Краљевићу и брату му Андријашу, објављујући је, брисали епитет *српски*, (тј. половином деведесетих година 20. века мењали га одредницом „*стари начин*” прим. Н. В.) а из песама Мавра Ветрановића изостављали само оне стихове у којима се пева о Београду итд.” (Јевтић 2008: 29).

Рибање и рибарско приговарање Петра Хекторовића интригирало је проучаваоце старе литературе током деценија. Иако је ово дело жанровски разнородно и не могу се пренебрегнути елементи путописа, посланице, еклоге паскаторије и први нотни записи, како је често истицано, а сматрамо да то стоји и данас, највећа вредност представља управо прва, невелика, али вредна „збирка” народних песама записаних 1556. године, а штампаних 1568. „Петар Хекторовић није стихованом епистолом *Рибање и рибарско приговарање* трајно обогатио нашу књижевност, него је то учинио текстовима народних пјесама које је записао од својих кметова и унио у епистолу. Од уласка у свијет штампане књиге књиге до данас, сухопарни Хекторовићев спјев није успио да пређе оквире књижевно-историјскога значења, и поред сталне љубави свих генерација према ренесансној књижевности јадранскога приморја” (Килибарда 1976: 5). И заиста, застанимо на тренутак и замислимо ово дело хварског властелина без почасница, бугарштица и лирско-епске песме. Да ли би га сагледавали и вредновали на исти начин? Једноставан одговор, који не морамо ни гласно изрећи, засигурно је врло речит.

4 Изучавајући првенствено пословице и пословичке исказе у дубровачкој књижевности, свој допринос упоредном проучавању усмене и ауторске књижевности дао је, у наше време, Бојан Ђорђевић (Ђорђевић 2009), а неколико деценија раније, Петар Колендић, пишући о *Новели од Станца* и народној традицији (Колендић 1964). *Новели од Станца* посвећени су прилози књижевних историчара и потоњих генерација, све до прве деценије 21. века. Без обзира са које стране су јој приступали – сви су учили елементе народне традиције – било у језику, стилу, ритму, мотивима или веровањима. Издавамо радове Твртка Чубелића (Čubelić 1973), Мирослава Пантића (Пантић 1984), Злате Бојовић (Бојовић 1986), Бојана Ђорђевића (Ђорђевић 1996), Славка Петаковића (Петаковић 2005) и Предрага Станојевића (Станојевић 2006).

У данашње време, да се вратимо започетој теми, опет је, а говоримо на основу електронског издања које се може преузети на интернету⁵, дело Петра Хекторовића *Рибање и рибарско приговарање* враћено (поиграћемо се речима) на „стару”. Хрватски приређивачи, међутим, доследно поштујући како смо је, опет, сами назвали, „поетику прећуткивања”, у фусноти не разрешавају овај придев, него га тумаче на себи својствен начин: „*Bugarščina – bugarščica, bugarkinja, narodna lirsko-epska pjesma* обично у петнаестерцу или шеснаестерцу. *Cvala* је у Бокі Которској, Дубровнику, на далматинским оточима и у ужој Хрватској од 15. до краја 18. ст., кад је готово сасвим истискује епска pjesma у десетерцу. Метрички облик бугарščice дошао је, по неким мишљенијима, у хрватске крајеве с истока, па је размљиво што је Паској пјева „сарпским начином”. Изван споменуте aree није забилежена нјезина појава”. Овакве неправде, донекле, исправља Маја Бошковић Стули (Bošković-Stulli 2005, уп. Bošković-Stulli 2004). Не улазећи посебно у анализирање атрибуције усмених творевина забележених и штампаних у *Рибању и рибарском приговарању* она је, на почетку, фокус усмерила на терминолошко одређење самих песама дугог стиха. Како читамо, иако је термин *бугарштица* био прихваћен и коришћен до времена Валтазара Богишића па све до краја осамдесетих година 20. века и у српској и у хрватској фолклористици он се, условно речено, раслојио почетком новог миленијума. Тако се „у новије вријеме у Хрватској раби и првотни облик *bugarščica*” (Bošković-Stulli 2005). Заинтересованост за ове теме уз велику научну акрибичност⁶ резултирала је обимном студијом (уп. Bošković-Stulli 2004) о бугарштици, те студијама о везама између приморске књижевности, средњовековне и усмене књижевности (в. Bošković-Stulli 2005).

Пратећи хронологију покушали смо да начинимо кратак преглед рада изучавалаца дубровачке књижевности који су учавали везе са усменим творевинама и који су резултате свог рада објављивали у протеклих неколико деценија. Веза између усмене књижевности и дубровачке књижевности веома је чврста, а питање међусобног преплитања и утицаја, претпостављамо, биће у сфери научног интересовања и даље.

ЛИТЕРАТУРА

- Арсих 2002: И. Арсич, *Антун Сасин дубровачки песник XVI века*, Београд, Бања Лука, Ars Libri, Бесједа.
- Бојовић 1986: З. Бојовић, Трагови усмене прозе у Држићевом драмском изразу, *Научни састанак слависта у Вукове дане*, XV/1, Београд, 165-171.
- Бојовић 1994: З. Бојовић, Мавро Ветрановић и усмена књижевност, *Књижевност и језик*, XLI/3-4, Београд, 81-88.
- Бојовић 1994а: З. Бојовић, Призори и помени враћања у дубровачким ренесансним пастирским драмама и фарсама, *Зборник Матице српске за књижевност и језик*, XLII/1-3, 93-101.

⁵ www.elektire.skole.hr/PetarHektorovic

⁶ У прилог овоме иде списак литературе коју је М. Бошковић Стули користила у коме учавамо дела свих еминентних проучавалаца који су о датим темама писали на српском, хрватском, немачком и другим језицима.

- Бојовић 1996: 3. Бојовић, Пословице у стиховима Динка Рањине, *Српски језик*, I/1-2, Београд, 467-476.
- Бојовић 2003: 3. Бојовић, Мавро Ветрановић и усмена књижевност у: *Ренесанса и барок : студије и чланци о дубровачкој књижевности*, Београд, Филолошки факултет, Народна књига, 50-57.
- Бојовић 2003а: 3. Бојовић, Трагови усмене прозе у Држићевом драмском изразу у: *Ренесанса и барок : студије и чланци о дубровачкој књижевности*, Београд, Филолошки факултет, Народна књига, 104-112.
- Бојовић 2003 б: 3. Бојовић, Пословице у стиховима Динка Рањине у: *Ренесанса и барок: студије и чланци о дубровачкој књижевности*, Београд, Филолошки факултет, Народна књига, 130-139.
- Бојовић 2003ц: 3. Бојовић, Призори и помени врачања у дубровачким ренесансним пастирским драмама и фарсама у: *Ренесанса и барок : студије и чланци о дубровачкој књижевности*, Београд, Филолошки факултет, Народна књига, 120-129.
- Бојовић 2011: 3. Бојовић, Удео усмене књижевности у ренесансној поезији и прози, *Жива реч – зборник у част професорке др Наде Милошевић Ђорђевић*, Београд, 57-67.
- Бошковић-Stulli 1977: М. Бошковић- Stulli, Аспекти усмене комуникације и писаних текстова у усменој књижевности, *Научни састанак салвиста у Вукове дане*, VI/2, Београд, 35-45.
- Bošković-Stulli 1978: М. Bošković-Stulli, Divna Zečević, *Usmena i pučka književnost – Povijest hrvatske književnosti, knj. 1*, Zagreb, Liber, Mladost.
- Bošković-Stulli 2004: М. Bošković-Stulli, Bugarštice, *Narodna umjetnost*, 41/2, Zagreb, 9-50.
- Bošković-Stulli 2005: М. Bošković-Stulli, *Od bugarštice do svakidašnjice*, Zagreb: Konzor.
- Гавриловић 1912: А. Гавриловић, *Историја српске и хрватске књижевности усменог постања*, Београд: Геца Кон.
- Ђорђевић 1996: Б. Ђорђевић, Петар Колендић као проучавалац дубровачке драме, *Научни састанак салвиста у Вукове дане*, XXV/1, Београд, 191-197.
- Ђорђевић 2009: В. Ђорђевић, *Biblijski i poslovični iskazi u dubrovačkoj književnosti*, Београд: Institut za književnost i umetnost.
- Јевтић 2008: М. Јевтић, *Одговорност памћења : разговори са Златом Бојовић*, Београд: Београдска књига.
- Јакшић 1982: Г. Јакшић, *Odnosi usmene narodne i pisane književnosti*, Osijek: Izdavački centar radničkog sveučilišta „Božidar Maslarić”.
- Килибарда 1976: Н. Килибарда, Народна поезија као писани књижевни текст, *Књижевне новине*, XXVIII/515, Београд, 6.
- Колендић 1964: П. Колендић, Држићев Станац у пословицама у: *Из старог Дубровника*, приредио Мирослав Пантић, Београд, Српска књижевна задруга, 109-114.
- Летић 2002: Б. Летић, Приповедач Марин Држић у контексту европске и наше усмене књижевности, *Научни састанак слависта у Вукове дане*, XXX/2, Београд, 189-194.

- Љубинковић 1999: Н. Љубинковић, Поповићева синтетичка сагледавања југословенске (југославенских) књижевности у виђењу и вредновању савремене стручне критике у: П. Поповић, *Југословенска књижевност*, приредио Ненад Љубинковић, Сабрана дела, књ. IX, Београд, Завод за уџбенике и наставна средства, 205-224.
- Матицки 2003: М. Матицки, Академик и професор Мирослав Пантић, *Зборник у по част академику Мирославу Пантићу*, Београд, Институт за књижевност и уметност, Филозофски факултет у Новом Саду, 7-11.
- Милошевић-Ђорђевић 2000: Н. Милошевић-Ђорђевић, Павле Поповић и изучавање народне књижевности у: П. Поповић, *Народна књижевност*, приредила Нада Милошевић-Ђорђевић, Сабрана дела, књ. III, Београд, Завод за уџбенике и наставна средства, 127-133.
- Недић 1976: В. Недић, Зборник Никше Рањине и усмено песништво у: *О усменом песништву*, приредио Мирослав Пантић, Београд, Српска књижевна задруга, 62-78.
- Недић 1976а: В. Недић, Антун Сасин и усмено песништво у: *О усменом песништву*, приредио Мирослав Пантић, Београд, Српска књижевна задруга, 79-89.
- Павловић 1954: Д. Павловић, О подели наше народне књижевности на периоде, *Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор*, XX/1-2, Београд, 5-13.
- Павловић 1958: Д. Павловић, О подели југословенске књижевности на периоде, *Јужнословенски филолог*, XXIII, Београд, 97-101.
- Павловић 1971: Д. Павловић, *Старија југословенска књижевност*, приредио М. Пантић, Београд, Научна књига.
- Пантић 1952: М. Пантић, Да ли је заиста изгубљена друга Богишићева збирка народних песама из старијих записа, *Политика*, XLIX/14277 (7. септембар), Београд, 5.
- Пантић 1963: М. Пантић, Југословенска књижевност и усмена народна књижевност од XV до XVIII века, *Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор*, XXIX/1-2, Београд, 17-44.
- Пантић 1977: М. Пантић, Непозната бугаршtica о Деспоту Ђурђу и Сибињанин Јанку из XV века, *Зборник Матице српске за књижевност и језик*, XXV/3, Нови Сад, 421-439.
- Пантић 1984: М. Пантић, „Велики смијех” Марина Држића у своме времену и данас, *Глас СССРXL Српске академије наука и уметности, Одељење језика и књижевности*, књ. 12, Београд, 1-16.
- Пантић 1999: М. Пантић, „Преглед српске књижевности” Павла Поповића у: П. Поповић, *Преглед српске књижевности*, приредио М. Пантић, Сабрана дела, књ. I, Београд, Завод за уџбенике и наставна средства, 227-237.
- Пантић 2002: М. Пантић, Предговор у: *Народне песме у записима XV-XVIII века : антологија*, избор Мирослав Пантић, 2. изд., Београд, Просвета, 7-17.
- Петаковић 2005: С. Петаковић, Механизам преваре у драмском делу Марина Држића, *Свет речи : часопис за српски језик и књижевност*, 19-20, Београд, 43-47.
- Петровић 1975: С. Петровић, О превладавању границе међу проучавањем усмене и проучавањем писане књижевности, *Летопис Матице српске*, год. 151, 416/6, Нови Сад, 1007-1020.
- Поповић 1999: П. Поповић, *Преглед српске књижевности*, приредио М. Пантић,

- Сабрана дела, књ. I, Београд, Завод за уџбенике и наставна средства.
- Поповић 2000: П. Поповић, *Народна књижевност*, приредила Нада Милошевић-Ђорђевић, Сабрана дела, књ. III, Београд, Завод за уџбенике и наставна средства.
- Поповић 1999б: П. Поповић, *Југословенска књижевност*, приредио Ненад Љубинковић, Сабрана дела, књ. IX, Београд, Завод за уџбенике и наставна средства.
- Станојевић 2006: П. Станојевић, Слика свакодневног живота балканског залеђа у „Новели од Станца” Марина Држића : Књижевно дело као извор за историју свакодневног живота, *Књижевност и језик*, LIII/1-2, Београд, 69-81.
- Čubelić 1973: T. Čubelić, Komponenta usmene narodne teatrologije u dramaturgiji Marina Držića, *Zbornik zagrebačke slavističke škole*, I, Zagreb, 103-117.
- www.elektire.skole.hr/PetarHektorovic

Nevena Varnica

COMPARATIVE STUDY OF DUBROVNIK LITERATURE AND FOLK LITERATURE IN THE SECOND HALF OF THE 20th CENTURY (AND THE BEGINNING OF 21st CENTURY)

Summary

The subject of this paper is to investigate the relationship of Dubrovnik literature and oral tradition. Their relationship dealt with by different authors from Vatroslav Jagić, Milan Rešetar, Pavle Popović, Dragoljub Pavlović. Interest in this topic has increased after the Second World War, when they appeared works of Miroslav Pantić, Zlata Božović, Bojan Djordjević, Maja Bosković Stulli and others.

Especially the nineties of the 20th century brought new approaches, methodologies and new interpretations and conclusions from field studies of Dubrovnik literature and oral literature in them, which is especially revive the question of whether it is part of Serbian and Croatian culture and how the oral structures that are portion thereof may appoint.

НЕМАЧКА ИСТРАЖИВАЊА СРПСКЕ (СРПСКО-ХРВАТСКЕ) НАРОДНЕ ПОЕЗИЈЕ У ДРУГОЈ ПОЛОВИНИ XIX И У ПРВОЈ ПОЛОВИНИ XX ВЕКА

Истраживања српске (српско-хрватске) народне поезије на немачком говорном подручју представљена су хронолошким редоследом и на основу најважнијих дела која су се појавила у другој половини XIX и у првој половини XX века. Разматрани су радови А. Серенсена, Г. Геземана и А. Шмауса и њихова рецепција у српској фолклористици.

Кључне речи: *српска народна поезија, немачка рецепција, варијанта, поетика, стил*

Кад би се покушала успоставити рецепцијска историја наше народне књижевности на немачком говорном подручју у виду једног сасвим сумарног хронолошког прегледа, почетак би био у Хердеровом кругу, у објављивању Гетеовог (анонимног) превода *Асанагинице* у збирци *Volkslieder* (1778), која је битно утицала на промену односа према народном песништву у читавој Европи. Уза све велике заслуге Алберта Фортиса, што је баладу записао (прибавио?) и превео на италијански, њена европска рецепција омогућена је чињеницом да се нашла у тада популарној Хердеровој збирци, а преводи песме који су се доцније појавили врло дуго рађени су на основу немачког.²

Други талас немачких интересовања за нашу народну поезију односи се на дело Вука Караџића; најпознатије личности у њему су Јакоб Грим и Јохан Волфганг Гете, уз значајно посредовање Јернеја Копитара.³ Упечатљиве одлике овог рецепцијског круга јесу романтичарски занос новооткривеном „природном поезијом“ и појава првих преводилаца који су познавали српски језик. Међу преводиоцима посебно место припада Терези Албертини Лујзи фон Јакоб (ТАЛФЈ), не толико због квалитета њених превода колико због посредничке улоге у преношењу српских народних песама у друге западноевропске књижевности.⁴

1 mkleut@neobee.net

2 Обиман списак литературе о *Асанагиници* објавио је Владан Недић (Караџић 1965: 410–412), па затим и Алија Исаковић (1975), чији је зборник значајан и за изучавање превода. Познавању рецепције и тумачењу чувене баладе знатно је допринео и тематски блок *Научног састанка слависта у Вукове дане* бр. 4/1.

3 Преобимна је литература о овом предмету. У критичком издању Караџићевих дела размотрени су оцене и преводи Вукових збирки у страним књижевностима, између осталих Копитарови, Гримови и Гетеови чланци настали као рецензије на Вукове збирке (Караџић 1975: 634–640, 654–658, 741–744; Караџић 1988а: 480–495, 513–522; Караџић 1988б: 447–482, 500–502). Избор најважнијих чланака и студија о нашој народној књижевности, међу којима су и они са немачког говорног подручја, сачинио је С. Кољевић (1982). Студиозним приступом и ширином познавања контекста у коме се дешава интересовање Ј. Грима за Вуков рад одликује се књига М. Мојашевића (1983).

4 “... преводи Талфјеве постали [су] узор и модел, каткад и једини извор, за неке друге европске

У другој половини XIX века мења се критичка и научна парадигма у приступу српским народним песмама на немачком говорном подручју. Спону и истовремено прекретницу између романтичарског и потоњег писања чини студија Франца Миклошича *Die serbische Epik*, у којој се уочавају два слоја: у првом делу, у опису српске епике словеначки славист у великој је мери зависан од Вука Караџића, Хердера, Гетеа и Грима; други део посвећен је поетици, посебно стилским фигурама, уз уочавање сличности у начину представљања српских са скандинавским, енглеским и француским песмама, *Илијадом* и *Нибелунзима*, песмама Чеха, Пољака и Словенаца.⁵ Овим другим делом студије наговештен је правац истраживања која су следила: напуштање романтичарске поставке о „певајућим“ народима, изучавање поетике усменокњижевних творевина (стилских средстава), аналитичност смењује одушевљење.

Крајем XIX века објавио је своје студије о настанку и развоју српско-хрватске епике Асмус Серенсен (Soerensen 1892–1898; Soerensen 1895). Одбацујући изриком митолошки приступ (јер је епику сматрао историчном) и „небулозну романтику“ (како сам каже), односно оптужујући разматрања која му претходе да критеријуме *стар и добро очуван* „узимају као мерило вредности или безвредности неке певане или записане песме, али и као мерило за већу вредност ове или оне варијанте“ (Серенсен 1999: 6), своја истраживања засновао је делом на поставкама миграционе теорије, али целином свога приступа ближи је историјско-географском методу. То се огледа у Серенсеновој упорности да установи тачно време и место настанка неке песме, као и у уверењу да епска песма настаје у време и на месту на коме се опевани догађај збио, па затим у детаљном трагању за варијантама и уверењу да се може установити праоблик песме. Серенсенови закључци оспоравани су и могу се оспорити; пре свих теорија о сремском пореклу бугарштица, па затим теза да је могуће и сврсисходно установљавати праоблик песме те да је варијанта у којој је у мањој мери испољена „хронолошка конфузија“ по правилу старија. Међутим, не могу се оспорити резултати који нису били примарни циљ овог научника: најраније систематско поређење варијанти мотива у песмама дугога стиха узајамно и са десетерачким песмама, поређење варијанти у збиркама Вука Караџића, Симе Милутиновића Сарајлије и Петра II Петровића Његоша, па затим укључивање у истраживања мотива песама из Качићевог *Разговора угоднoг народа словинског*.

Непролазне заслуге за изучавање наше народне епике стекао је Герхард Геземан својим критичким издањем *Ерлангенског рукописа старих српскохрватских народних песама* (1925), а предговор уз ову књигу открива ауторова широка филолошка,

преводе, као што је, на пример, енглески превод Џона Бауринга (1827), шведски превод Финца Јохана Рунеберга и француски превод Елизе Војар» (Кољевић 1983: 137). Потребна су прецизна истраживања да би се открило у којој су мери три велика компаративна изучавања која се баве феноменологијом епа и епских песама – kwige X. M. и Н. К. Чедвик (*The Growth of Literature*, 1932, 1936), С. М. Бауре (*Heroic Poetry*, 1952) и А. Т. Хатоа (*Towards an Anatomy of Heroic/Epic Poetry*, 1989) зависна од превода Талфијеве, или од неког другог немачког превода.

5 Студија *Die serbische Epik* објављена је у *sterreichische Revue* 1863. године, а превод под насловом *Епско песништво у Срба у Србскџб летописџ за годину 1863. част. I* књ.:ига 108 (1864): 74–103. О овоме писала сам у свом раду „Франц Миклошич у *Летопису Матице српске*“, који би требало да буде објављен у зборнику радова у издању САНУ.

историографска и културолошка знања. Геземанова бављења народним песништвом датирају раније, од хабилитационог рада о *Ерлангенском рукопису* (1920), студије о Асанагиници (1924) и рада *Das serbokroatische Heldenlied* (1924). Централно место у опусу радова који се односе на народно песништво заузимају *Studien zur Shdslavischen Volksepik* (1826).⁶ По схватању сврсисходности изучавања епике Серенсен и Геземан разликују се, али у интерпретацији постоји и сличност. Као и његов старији претходник, Геземан анализира варијанте *Хасанагинице* на великом узорку српско-хрватских народних песама; ниједан ни други не дефинишу појам варијанте, али би се из избора песама могло закључити да узимају у обзир сваку сличност. Генеза сижеа/фабуле и временска и просторна раширеност мотива закупају пажњу оба истраживача, али се у сврси овог истраживања разликују: Геземан не трага за праобликом песме, али сматра да се једно конкретно уобличење традиционалне фабуле може објаснити постојањем других варијанти. Један детаљ из из студије о *Хасанагиници* то илуструје:

Сада овде коначно могу да дам одговор на горе постављено питање које је остало отворено: откуд зна Хасанагиница да ће је провести поред ранијих двора? Брат јој то није рекао [...] Парадоксално одговорено: из других варијаната уз *Жалосну пјесаницу* [...] околност што ту не постоји потреба за мотивацијом претпоставља управо ово: да слушаца зна из познате грађе да је таква једна демонстративна поворка уобичајена појава у причама. Није ли много хваљена лапидарност *Жалосне пјесанце* само услед тога била могућа јер су слушаоцима претпоставке за разумевање збивања биле познате из других песама? (Геземан 2002: 34).

У својој најзначајнијој књизи, *Студијама о јужнословенској народној епизи* (1926), Геземан наставља изучавање на обимном материјалу песама (у које је сада укључен и *Ерлангенски рукопис*, уз друге збирке које су се појавиле од времена Серенсенових истраживања) и наглашава потребу да „наслеђена и освештена романтична схватања уступе место модерном филолошко-фолклористичком начину посматрања“ (Геземан 2002: 121). Тежиште истраживања поставља се на технику импровизације епског певача, која се тумачи помоћу новоуведених термина композициона схема и херојско-епска стилизација. Разликовањем мотива од композиционе схеме (употребљен је и термин мотивска схема) прецизније се дефинише начин на који певач уобичава песму. Интерпретација песама изведена је на композиционим схемама: дозивање виле – опсада града, гласништво гавранова, а поређење варијанти окосница је радова о песмама из кругова о смрти војводе Пријезде, жртви реци и лову на Божић. Изречено је и мишљење да ови Геземанови ставови упућују „на касније, знатно конкретније правце Перијевих и Лордових теренских истраживања и закључака о природи стваралачког чина у народној поезији“ (Кољевић 1982: 253).⁷

Низу научника који су се бавили српско-хрватским народним песмама прикључује

6 Биобиблиографске податке о Г. Геземану вид. у поговору Т. Бекића Геземан 2002: 222–231.

7 Извесно је да је А. Б. Лорд познавао Геземанове радове; највише хвали немачког научника због издавања *Ерлангенског рукописа* и теренског рада, али се њима не користи јер се Пери-Лордова теорија заснива на сопственим бележењима својих аутора (Lord I 1990: 260–261, 270, 277). Да је Геземанов приступ био инспиративан за америчког научника могло би се закључити само по једном делу текста који говори о томе да се певач „држи плана који је научио заједно са другим основним начелима своје поезике“ и у којем се позива на Геземана (Lord I 1990: 177).

се Алојз Шмаус, Геземанов ученик и у неким аспектима истраживања настављач дела свог професора. Први радови, настали у оквиру концепције *Прилога проучавању народне поезије*, часописа чији су уредници били Алојз Шмаус и Радослав Меденица, делом се односе на непосредно утврђивање стања усмено-поетске традиције, а делом су испитивање мотива. Шмаусовим раним интересовањима припадају и радови о односу усмене и писане књижевности и неким аспектима косовске легенде. *Студије о мотивима балканских балада (Обележавање пута крвљу, Гавран гласоноша, Вила завађа браћу)* тематски су блиске Геземановим истраживањима, али се компаративна анализа проширује на балкански простор (укључује македонску, бугарску и албанску усмену традицију) и акценат истраживања више је на временско-просторној дисперзији и начинима преобликовања варијаната но на генези мотива, иако се спорадично говори о „изворном облику“ и о установљавању ранијих и доцнијих уобличења на основу мотивске грађе (Шмаус 2011: 313–359).

Посебан круг Шмаусових научних интересовања чине бугарштице, о којима је написао више радова: *Има ли бугарштица у Ерлангенском рукопису, Студије о бугарштици – Удвајање предлога, Двоструки епитет у бугарштици, Српскохрватска епика дугог и кратког стиха – Епитет као хронолошки критеријум, Стилска анализа и хронологија – Бугарштица и десетерачка епика, Формула и метричко-синтаксички модел – Прилог истраживању језика бугарштице* (Шмаус 2011: 212 – 220, 229–272). У овим радовима Шмаус не помиње Серенсена иако са својим претходником дели занимање за песме дугога стиха, посебно за њихов однос према десетерачким песмама, и за питање старости и генезе. Разумљиво је то донекле јер је Шмаусов приступ различит; његова истраживања окренута су ка стилско-језичкој анализи, која се посматра као хронолошки критеријум. Доцније, када је писао о типологији и проблему континуитета балканске народне епике, Шмаус је рекао да би се у решавању питања територије настанка бугарштице требало можда вратити Серенсену (Шмаус 2011: 284).

Најобимније и најпознатије дело Алојза Шмауса јесу његове *Студије о крајинској епици*, а овом раду припадају, по теми односа епа и епске песме, и радови *Процеси епизације у подручју словенског народног песништва и Експеримент епског казивања* (Шмаус 2011: 7–207). *Студије о крајинској епици* прво су исцрпно проучавање „епских песама босанско-херцеговачких муслимана“ (термин Шмаусов) и већ распоредом излагања (I. Увод, II. Животни услови муслиманске епике, III. Збирке и радови, IV. Подела песама, V. Принципи стилизације у хришћанској епици, VI. Неке ознаке крајинске епике, VII. Структура песме (I), VIII. Структура песме (II), IX. Удвајање радње, X. Техника проширивања и процес реинтеграције, XI. Композиција и психологија крајинске песме, XII. Проблеми историјског развоја) очитују свестраност приступа, односно откривају питања која аутор сматра релевантним за целовит опис феномена. Имајући првенствено у виду интерпретацију односа епа и епске песме, Шмаус је објединио историјско-географски приступ и изучавање наративне технике и стила. *Студије о крајинској епици* делом превазилазе своју тему и постају расправа о целини српско-хрватске народне епике, посебно у одељцима о принципима стилизације у тзв. хришћанској епици, о структури песме, композицији и епској техници).

Када је реч о тзв. хомерском питању и о постојању епа као врсте усмене

књижевности, неминовно је бар поменути однос радова немачког научника према познатијој и утицајнијој Пери-Лордовој теорији. Шмаусова истраживања епа и епске песме и истраживања Перија и Лорда одвијали су се паралелно у времену, а дуго без узајамних додирова. Наиме, упоредо са Шмаусовим теренским истраживањима и са настајањем његових радова (тридесетих година XX века) бележили су песме најпре Милман Пери, па затим Алберт Б. Лорд и објављивали своје радове. Те две линије у истраживању дуго су се развијале независно једна од друге, не знајући једна за другу, па затим не сучељавајући ставове о истом проблему. *Студије о крајинској епици* публиковане су 1953. године и у њима Шмаус (само у једној фусноти) помиње име Милмана Перија, а затим помиње и очекивану (тада још необјављену) збирку Перијевих записа уз назнаку:

Биће интересантно да се утврди да је посреди [Међедовићева песма од 12312 стихова] даље, мање-више самостално развијање крајинске технике или само индивидуалан експеримент једног амбициозног певача који хипертрофичним начином искоришћује могућности створене најпре у крајинској епици (Шмаус 2011: 170).

Алоз Шмаус написао је нешто доцније (1956) један прилог који се односи на приступ и метод Пери-Лордове теорије – *Експеримент епског казивања* (Шмаус 2011: 198–207). Тај рад је у основи опет реаговање на најављено публиковање песме Авда Међедовића, који је за америчког научника М. Перија испевао „еп“ од 12.312 стихова. Шмаус доследно говори о „Перијевом експерименту“ и најпре указује на чињеницу да је „експеримент“ изведен под условима који не одговарају свакодневной пракси певача, нарочито у погледу времена расположивог за извођење, а затим наглашава да еп не карактерише само већи број испеваних стихова него специфични поетски поступци. Лордов одговор стигао је сувише касно за Шмауса, онда када он више није био у животу, а објављен је (као да у томе има неке симболике или ироније научне судбине) у зборнику посвећеном успомени на немачког слависту (Lord 1971). Лорд је овде донекле следио Шмаусов пут компаративне анализе: одступајући од става да за своју теорију користи само записе М. Перија и сопствене, дао је упоредну анализу песме о женидби Мехи Смаилагића у запису Фридриха Крауса од певача Ахмеда Исакова Шемића (1885) и оне у запису М. Перија од Међедовића (1935), инсистирајући на томе да разлике у дужини песама нису последица једноставног додавања, али се остаје без одговора на питање да ли Међедовићева песма „одговара представи о песми просечног певача и очекивањима публике“, како питање формулише Шмаус, односно да ли припада традиционалном начину извођења, или је само одговор вештог састављача стихова на захтев да испева дугачку песму. У познатој књизи *The Singer of Tales* Алберт Лорд поводом „технике састављања“ песме помиње с одобравањем радове Герхарда Геземана и Алојза Шмауса, али их заправо не узима у обзир. Разлике између два приступа биле су заправо непомирљиве. С једне стране полазиште је било у јужнословенској усменој традицији, у оном виду и обиму који је очуван у записима сакупљача, уз пуно уважавање географског, историјског и социокултурног контекста, а проблем односа епа и епске песме решаван је понајвише интерпретацијом наративне технике (Шмаус), а са друге стране полазило се од хомерских епова и ишло ка компарацији са живом усменом традицијом муслиманских певача, која се интерпретира

углавном ахисторијски, онако како се читовала у актуелним бележењима, с акцентом на формули и теми као главним одликама усменог преношења (Пери, Лорд).

Уколико је икако могуће на основу штурог прегледа (и на основу ширег увида) дати неку оцену о заједничким особинама тројице најзначајнијих истраживача наших народних песама у поствуковском периоду, онда би у првом реду требало истакнути утемељеност аргументације на различитим нивоима: у одличном познавању литературе о предмету о коме се пише (српске, јужнословенске, немачке, руске, западноевропске),⁸ у разматрању свих објављених (доступних) народних песама на српско-хрватском говорном подручју (делом и на балканском), у интерпретацији која укључује просторно-временски контекст песме, у компаративном приступу (узајамно поређење песама српско-хрватске говорне зоне и/или поређење са другим националним епским усменокњижевним остварењима, у систематичном излагању резултата истраживања).⁹ На нивоу покретаних тема и проблема научних истраживања могу се успоставити неке вертикале у оквиру немачке поствуковске рецепције наших народних песама. Радове Миклошича, Серенсена, Геземана и Шмауса карактерише јасно дефинисан отклон од романтичарских поимања народне књижевности, решавање питања регионалне и временске распрострањености, тема, мотива, композиционих схема и варијанти, испитивање сличности и разлика у усменој традицији српскохрватске говорне зоне, а пре свега разлучивање истраживања општих одлика народних песама од процене њихове естетске вредности. Линија успона овог вида германославике може се пратити као померање тежишта истраживања од питања генезе ка питањима поетике и класификације.

Када би се на крају овог рада преокренула перспектива рецепције, односно када би се поставило питање о обиму и дометима српске рецепције немачких радова о нашој народној поезији, први закључак би био да у (не)познавању и (не)прихватању радова са немачког говорног подручја влада велика неуједначеност. Први и други рецепцијски круг у пуној су мери уважавани у српској култури. Уз нешто више критичности према радовима који су се бавили овом темом, са великим уопштавањима (која су делом и неправедна), треба истаћи бар један недостатак српске науке у прихватању немачких радова. Гетеови и Гримови радови, настали у хоризонту очекивања немачког романтичког поимања народне књижевности, наводе се, безмало по правилу, као врхунски аргумент у доказивању вредности српских народних песама, који је био потребан Вуку Караџићу када се борио да докаже смисао свога сакупљачког рада и вредност песама које је објављивао, а питање је колико је сврсисходан доцније. У сваком случају превиђао се романтичарски приступ протагониста другог рецепцијског круга, а за последицу је то имало настојање да се једино увидом у српске народне песме Вуковог бечког издања изводе далекосежни

8 Преглед литературе коју су имали у виду А. Серенсен, Г. Геземан и А. Шмаус напросто није могуће дати – то би била библиографија свих својевремено релевантних написа о епским песмама и епу. Треба ипак рећи да су истраживања и радови М. Мурка и Ј. Цвијића деловали подстицајно.

9 Систематичност, која је у принципу, позитивна одлика научних радова, у понеком од овде помињаних радова може да представља сметњу савременој рецепцији. Наиме, имајући на уму немачког читаоца који не познаје српски текст, неки од аутора опширно су препричавали песме. Наравно, истицање детаља који се понављају у синхронијској и дијахронијској распрострањености песама било је од помоћи у истраживању поетичких канона и генезе мотива.

закључци о целини епске усменопоетске традиције.

Битне су се промене збиле и у научном дискурсу и у поимању поезије, не само у Немачкој но у целом западноевропском свету, и те промене нису могле проћи без утицаја на рецепцију наших народних песама. Светозар Кољевић, који је дао једини систематичан допринос изучавању страних написа о нашој народној поезији, о томе пише:

Ti radovi [Serensen, Halanski] nagovešćuju i promenu vrste i pravaca stranog interesovanja za našu narodnu poeziju: u XX veku – i pored novih i brojnih prevoda na raznim jezicima – ta poezija nije više deo žive, stvaralačke književnoistorijske matrice, nego pre svega krupan kulturni fenomen koji privlači radoznalost i naučnu pažnju mnogih od najvećih umova koji se bave izučavanjem evropskog usmenog pesništva (Koljević 1982: 28).

Промењен хоризонт очекивања није имао ни довољног ни сасвим правременог одјека у српској фолклористици. Трећи рецепцијски круг, који је у овом раду омеђен на време од друге половине XIX до прве половине XX века, одликује се знатном неуједначеношћу у рецепцији. За Асмуса Серенсена духовито је речено да његов рад „није ни оспораван, ни неоспораван већ једноставно непознат“ (Љубинковић 2010: 322).¹⁰ Нешто су повољнијег одјека имали Геземанови и Шмаусови радови, али и та рецепција није без мана. Радови Герхарда Геземана и Алојза Шмауса били су у већој мери присутни у српској фолклористици. Њихова дела помињу се у радовима савесних истраживача, који су сматрали дужношћу да наведу своје претходнике у бављењу истом темом и да одреде свој однос према њима, па се тако немачки научници помињу највише када је реч о истраживању бугарштица или о интерпретацији *Хасанагинице*. Аспект истраживања који се односи на читав склоп истраживања који се односи на поетику народних песама (интерпретација варијаната, композиција, наративна техника певача) нити је помињан нити је изазвао посебну пажњу. Чини се да је оваква једнострана рецепција на неки начин апсурдна: оно што је подстицајно и актуелно од старијих немачких интерпретација у савременим истраживањима – запостављено је.¹¹ Била је прилика да радови немачких слависта отворе пут за рецепцију немачких фолклористичких студија, које су учестало цитиране и биле од знатног утицаја на приступе Герхарда Геземана и Алојза Шмауса, а та прилика пропуштена је сасвим.¹²

Посматрано врло уопштено (једино могуће без претходних детаљних истраживања, најпре библиографских, а затим и свих других), може се рећи да

10 Нешто одјека на Серенсенове студије било је, углавном поводом расправе о пореклу бугарштица, а постојао је и покушај да се овај рад преведе (Клеут 1999: 366–368), али је рецепција у целини скромна.

11 Стављати примедбе на велики и тежак посао који је обавио С. Кољевић својим избором (Koljević 1982) страних радова о нашој народној поезији није поштено. Уза све уважавање тешкоћа које су знатне у овој врсти посла, рекла бих да избор из *Студија о крајинској епици* (Koljević 1982: 342–359) не репрезентује најбоље од Шмаусових истраживања.

12 Оцена да се сасвим занемарује контекст развијене немачке фолклористике, из кога потичу и чијим се резултатима служе аутори о којима је реч, може се аргументовати чињеницом да се ништа од литературе коју наводе Серенсен, Геземан и Шмаус не налази у радовима наших аутора. Изузетак представља обимна књига М. Мојашевића о Гримовом односу према народним песмама (Мојашевић 1983).

присуство немачких радова у српској фолклористици, од времена када су се ти радови појавили до наших дана, непрестано опада. Многи су томе узроци и многи од тих узрока нису у вези са квалитетом радова А. Серенсена, Г. Геземана и А. Шмауса. Један од битних узрока је неприступачност тих радова, било зато што су разасути по многим периодичним публикацијама, било зато што су писани на немачком језику (не сви, додуше), а немачки је потиснут са позиција главног западноевропског језика, те се све мање научника служило овим језиком.¹³ Подухват Томислава Бекића да објављивањем избора најважнијих радова у преводу (Серенсен 1999, Геземан 2002, Шмаус 2011) неутралише деловање ових неповољних рецепцијских чинилаца вредан је сваке хвале; тиме је одужен дуг научницима посвећеним истраживању наших народних песама и омогућен увид у историју истраживања српске усменокњижевне традиције. Остаје ипак чињеница да су се ови избори и преводи појавили закаснило: Серенсенов *Прилог* више од једног века након свога настанка, Геземанови и Шмаусови радови бар пола века, а често и више, након свога настанка. Многа од својевремено важних питања или су престала да буду предмет научног интересовања или су решавана без посредства немачких доприноса, сопственим снагама наше науке и/или ослањањем на резултате странаца са других језичких подручја. Време које се губило на проналажење већ пронађених одговора не може се надокнадити, али читање ових студија данас инспиративно је за будућа истраживања, првенствено као изучавање метода и приступа и поетике народних песама.

ЛИТЕРАТУРА

- Исаковић 1975: А. Исаковић (прир.), *Хасанагиница*, Сарајево: Свјетлост.
- Геземан 2002: Г. Геземан, *Студије о јужнословенској народној епизи*, Београд – Нови Сад: Завод за уџбенике, Вукова задужбина, Матица српска.
- Караџић 1965: В. Караџић, *Сабрана дела Вука Караџића I*. Прир. Владан Недић, Београд: Просвета.
- Караџић 1975: В. Караџић, *Сабрана дела Вука Караџића IV*. Прир. Владан Недић, Београд: Просвета.
- Караџић 1988а: В. Караџић, *Сабрана дела Вука Караџића V*. Прир. Радмила Пешић, Београд: Просвета.
- Караџић 1988б: В. Караџић, *Сабрана дела Вука Караџића VI*. Прир. Радован Самарџић, Београд: Просвета.
- Клеут 1999: М. Клеут, Асмус Серенсен – заборављени допринос изучавању народне књижевности, А. Серенсен, *Прилог историји развоја српског јуначког песништва*,

13 Отпор према немачкој култури као последица Другог светског рата, у коме је Немачка окупирала Србију (као и у Првом светском рату) и који је оставио страшне трагове и болна сећања, захватио је и радове аутора о којима је реч и оставио их у непомену. Притом је лична судбина Герхарда Геземана и Алојза Шмауса у великој катаклизми на својеврстан начин трагична јер су се нашли између две зараћене стране. Геземан је дошао у Београд 1914. године, а 1915/1916. повлачио се са српском војском преко Албаније и објавио о томе дневничке записе (Геземан 2002: 224–225). Шмаус је у Београд дошао 1923. године, био лектор и приватни доцент на Београдском универзитету, а 1941–1946. био је директор Немачког културног центра.

- Београд – Нови Сад: Завод за уџбенике – Вукова задужбина – Матица српска.
- Љубинковић 2010: Н. Љубинковић, *Трагања и одговори – Студије из народне књижевности и фолклора I*, Београд: Институт за књижевност и уметност.
- Мојашевић 1983: М. Мојашевић, *Јакоб Грим и српска народна књижевност – Књижевноисторијске и поетолошке основе*, Београд: САНУ.
- Научни састанак слависта у Вукове дане*, 1974, 4/1, 299–594.
- Серенсен 1999: А. Серенсен, *Прилог историји развоја српског јуначког песништва*, Београд – Нови Сад: Завод за уџбенике, Вукова задужбина, Матица српска.
- Шмаус 2011: А. Шмаус, *Студије о јужнословенској народној епизи*, Београд – Нови Сад: Завод за уџбенике, Вукова задужбина, Матица српска.
- Koljević 1982: S. Koljević, *Ka poetici narodnog pesništva - Strana kritika o našoj narodnoj poeziji*, Beograd: Prosveta.
- Lord, 1971: An Example of Homeric Qualities of Repetition in Mededović's "Smailagić Meho", *Serta Slavica in Memoriam Aloisii Schmaus*, Mhnen: 458–464.
- Lord 1990: A. B. Lord, *Pevač priča I – II*, Beograd: Idea.
- Soerensen 1892–1898: A. Soerensen, Beitrag zur Geschichte der Entwicklung der serbischen Heldendichtung, Wien: *Archiv für slavische Philologie*, XIV: 556–587; XII: 1–36, 204–245; XVI: 66–118; XVII: 198–253; XIX: 89–131; XX: 78–114, Wien 1892–1898.
- Soerensen 1895: *Entstehung der kurzzeiligen serbo-kroatischen Liederdichtung im Küstenland*, Berlin: Weidmannsche Buchhanlung.

Marija Kleut

DEUTSCHE UNTERSUCHUNGEN ZUR SERBISCHEN (SERBOKROATISCHEN) VOLKSDICHTUNG IN DER ZWEITEN HÄLFTE DES 19. UND IN DER ERSTEN HÄLFTE DES 20. JAHRHUNDERTS

Zusammenfassung

In dieser Arbeit werden drei Kreise in der Rezeption unserer Volksdichtung auf dem deutschen Sprachgebiet erkannt: der erste (vorromantische), den Alberto Fortis und Herder mit der Herausgabe der *Hasanaginica* bilden, der zweite (romantische), in dem Grimms und Goethes Arbeiten über Vuks Sammlungen der Volksdichtung vorherrschen, der dritte (nachvukische), in dem sich der wissenschaftliche Diskurs verändert. Die Arbeiten der bedeutendsten Vertreter des dritten Kreises – von Asmus Soerensen, Gerhard Gesemann und Alois Schmaus – werden vom Standpunkt ihrer relevanten Merkmale interpretiert. Die Bewertung gemeinsamer Eigenschaften dieser drei wichtigsten Forscher unserer Volkslieder in der nachvukischen Phase schließt die Grundlegung der Argumentation auf verschiedenen Ebenen ein: die ausgezeichnete Kenntnis der Fachliteratur zum Untersuchungsgegenstand (Serbische, Südslawische, Deutsche, Russische, Westeuropäische), die Berücksichtigung aller veröffentlichten (zugänglichen) Volkslieder auf dem serbokroatischen Sprachgebiet (zum Teil auch auf dem balkanischen), eine den räumlich-zeitlichen Kontext berücksichtigende Interpretation, der komparative Zugang (der gegenseitige Vergleich der Lieder der serbokroatischen Zone und/ oder der Vergleich mit anderen nationalen epischen mündlich-

literarischen Schöpfungen), die systematische Darlegung der Forschungsergebnisse. Auf der Ebene der Themen und Probleme der wissenschaftlichen Forschung können bestimmte Vertikalen im Rahmen der deutschen nachvukischen Rezeption unserer Volkslieder hergestellt werden. Die Arbeiten von Miklošič, Soerensen, Gesemann und Schmaus kennzeichnet eine klar definierte Distanzierung vom romantischen Verständnis der Volksliteratur, Lösung der Fragen der regionalen und zeitlichen Verbreitung von Themen, Motiven, kompositionellen Schemen und Varianten, Untersuchung von Ähnlichkeiten und Unterschieden in der mündlichen Tradition der serbokroatischen Sprachzone, und vor allem die Abgrenzung der Untersuchung von allgemeinen Merkmalen der Volkslieder von ihrer ästhetischen Bewertung. Die Aufgangslinie dieser Form der Germanoslavica kann als eine Versetzung der Schwerpunkte von der Frage der Genesis auf die Fragen der Poetik und Klassifikation verfolgt werden.

Umfang und Reichweite der serbischen Rezeption von deutschen Arbeiten zu unserer Volksdichtung sind uneinheitlich. Der erste und zweite Rezeptionskreis sind in der serbischen Kultur im vollen Maße geschätzt. Die Studien von Asmus Soerensen sind meistens unbemerkt geblieben, und die Ergebnisse von Gerhard Gesemann und Alois Schmaus sind ebenfalls nicht im vollen Umfang berücksichtigt. Ihre Arbeiten werden zwar in den Werken von gewissenhaften Forschern erwähnt, die es als ihre Pflicht angesehen haben, die Vorläufer in der Beschäftigung mit dem selben Thema zu nennen, so dass die deutschen Wissenschaftler erwähnt werden, wenn es sich um die Untersuchung der Bugarštice oder Interpretation der *Hasanaginica* handelt. Diese Selektivität hat einen wichtigen Mangel: die Erforschung der Poetik der mündlichen Vernarration (Komposition, Motive), Interpretation von Varianten und Beschreibung des Stils der Volkslieder – also all das was einen relevanten Beitrag ausmacht, was in der zeitgenössischen Forschung lebhaft präsent ist – all das ist in der serbischen Wissenschaft ganz unbekannt geblieben.

ПРОУЧАВАЊЕ СРПСКОГ ФОЛКЛОРА У ПОЉСКОЈ (ИСТОРИЈСКА ПЕРСПЕКТИВА И САВРЕМЕНО СТАЊЕ)

Основни циљ овог рада је покушај образлагања савременог стања научног проучавања и наставе српског фолклора у Пољској. Њихов тренутни статус је сложене природе, која се темељи на дубоко испреплетаним историјским и књижевним коренима, који су непосредно утицали на лоцирање фолклора и фолклористике у границама филологије. Поистовећивање фолклора искључиво са усменом књижевношћу, одбојност према резултатима етнографских и социолошких истраживања, као и својеврсно заборављање значаја самостално теренски прикупљеног материјала било је у непосредној вези са филолошким анализама (како књижевним тако и језичким), већ раније записаних, дешифрованих и штампаних извора. Јака филолошка оријентација имала је снажне основе за формирање самосталне научне дисциплине, међутим фолклорна грађа далеко сложенија од књижевног текста, као и настајање детерминанти усмене књижевности учинили су фолклористику у Пољској научном дисциплином којој прети губитак континуитета. Филолошки и национални ексклузивизам, приметан у пољском фолклористичком дискурсу, повезан је с чињеницом да је српски фолклор смештен у широки јужнословенски и балкански контекст од самих почетака пољског интересовања за српски фолклор. Компаратистичка оријентација и предавање основа фолклористичких проучавања у оквиру специјализације на пољској филологији, без аналогне на осталим националним филологијама, укључујући и србистику, довели су до тренутно спорадичног присуства мериторних пољских расправа о српском фолклору и до маргинализовања његовог предавања на факултетима.

Кључне речи: српски фолклор, фолклористика, народна књижевност, србистика, Пољска

Уводне напомене

Ако се узму у обзир два меродавна фактора која сведоче о обиму и форми научног интересовања за српски фолклор у Пољској, тј. научни радови (монографије и чланци) који су му посвећени, чији су аутори истраживачи из пољске научне средине, као и настава из српског фолклора на пољским факултетима, тада ће се испоставити да је Институт за словенску филологију Универзитета „Адам Мицкјевич” у Познању једини истраживачко-дидактички центар који се може похвалити све већим бројем радова из те области. Таква ситуација нагони нас на рефлексију из најмање два разлога. Прво, српска филологија у Пољској може се студирати на чак седам универзитета, тј.

у Познању, Варшави, Гдањску, Лођу, Ополу, Вроцлаву, Кракову и Сосновцу.² Друго, фолклористика, као субдисциплина филологије, тзв. „етнофилологија” (Wrocławski 2008: 197) и „антропологија вербализоване речи” (Sulima 2005: 85) је видно присутна на најмање седам универзитета: ”Адам Мицкјевич” у Познању, Варшавском, Ополском, „Никола Коперник” у Торуну, „Марија Склодовска-Кири” у Лубљину, Вроцлавском, Јагјелонском и Шлеском у Ћешину. Као логична последица таквог стања ствари, српска фолклористичка проблематика требала би да буде заступљена на конференцијама и семинарима, у зборницима, славистичким научним часописима и у дидактичком процесу. Међутим, њено мериторно присуство у пољском научном дискурсу је заправо спорадично. Ако се томе дода њено маргинализовање током образовања, повезано с недостатком (на србистикама и славистикама уопште) академског кадра који би се могао похвалити научним фолклористичким радовима, добија се шокантна али реална слика проучавања српског фолклора у Пољској.

У овом чланку покушавам да објасним разлоге за описано фактичко стање, које видим у снажној компаратистичкој оријентацији која се концентрише на поновљиве и типичне, а не специфичне појаве, а та оријентација је присутна од почетка интересовања за фолклор Словена Балканског полуострва. Национални/државни, верски и културни котао, како су словенски Балкан видели пољски путници и књижевници, повезан с виђењем фолклористике као субдисциплине филологије и њеним укључивањем у предавања и истраживања пољске филологије, довели су у Пољској до периферности фолклористике која се бави изворима писаним на страним језицима. Циљ каузалних размишљања која следе јесте прецизније, иако селективно, скицирање дијахроне форме истраживања српског фолклора у Пољској и његово актуелно стање.

Проблем данашњих проучавања српске народне књижевности у Пољској је веома сложене природе и темељи се на дубоким историјским и књижевним коренима [уп. Rękas 2008: 265]. Њихов како проблемски тако и историјски почетак креће од смештања српског фолклора у широки јужнословенски и балкански контекст. Пољски историчари, песници, књижевници, путници, новинари и др., су од почетка 19. века редовно пратили, проучавали и упознавали пољско друштво са радом сакупљача народних умотворина на просторима Србије³, представљаних, заједно с Црном Гором, Хрватском, Босном и Херцеговином, Бугарском и Македонијом као интегрални, неодвојиви део великог, живописног, али, узимајући у обзир усмену књижевност, прилично хомогеног котла. Од великог значаја у процесу формирања слике српског фолклора у Пољској је чињеница што се у реду првих најважнијих истраживача налазе највећа имена пољске науке, на којима се заснивају не само теоријски аспекти наше фолклористике, него и данашњи смерови њеног развоја.⁴

Групи која се посветила раду на превођењу и теоријском изучавању српске усмене књижевности, третиране као део јужнословенске, припадају песници, писци и историчари књижевности. Да хронолошким редом наведем само најзначајније: Казимјеж Брођињски, песник, претеча пољског романтизма, стваралац првог превода

2 О богатој традицији србистике у Пољској, в. Wońkowski 2008: 275-286.

3 Иако су први знаци интересовања већ из 16. века (Георгијевић 1936: 1-2; Rękas 2008: 265).

4 Опширније о актуелном стању пољске фолклористике и њеним перспективама, види Wrocławski 2008: 189-189-197.

Хасанагинице на пољски, и препевалац словенских народних песама (Георгијевић 1936: 13-32). Адам Мицкјевич, највећи пољски песник доба романтизма, којег је од свих словенских тема највише интересовала, осим руске, српска народна песма (Batowski 1956b: 54, Mickiewicz 1900).⁵ Њен извор био му је првенствено научни рад Вука Стефановића Карацића: четири Вукове збирке народних песама, *Рјечник*, *Мала граматика* и немачки, француски и енглески преводи српске народне поезије (Koljević 1982: 219-220). Такође песници и преводиоци: Јузеф Бохдан Залески (Георгијевић 1936: 194-221), Роман Зморски (Георгијевић 1936: 222-278) и једини антрополог у тој групи, Изидор Коперњицки (Георгијевић 1936: 305-322).

Други аспект српског фолклора, али увек у јужнословенском и балканском контексту, био је предмет истраживачког рада научника који су интересовање за усмену књижевност повезали са осталим видовима народног живота. Међу њима изузетно важно место заузимају: Ришард Винценти Бервињски, песник и фолклориста, који је уз теорију народне књижевности изучавао словенску магију (Berwiński 1854a, 1854b, 1862a, 1862b); такође фолклориста, Јан Станислав Бистроњ, стручно изучавање народне поезије повезао је са проучавањем словенских традиционалних обреда и обичаја, највише везаних за рођење (Bystroń 1916, 1921, 1936) и Казимјеж Мошињски, који се посветио раду на компаративном испитивању свих облика традиционалног живота Словена и написао је дело, које је данас у Пољској темељ студијског програма наставе фолклора Јужних Словена: Народна култура Словена (Moszyński 1967a, 1967b, 1968).

Треба истаћи да ниједан од наведених истраживача није аутор низа чланака или монографије посвећене одабраном аспекту српског фолклора. Сваки од њих, анализирајући дати истраживачки проблем, нпр. жетелачке обичаје или један обредно-обичајни комплекс из животног циклуса појединца, наводи српске примере у јужнословенском поретку. До половине 60-их година XX века у пољском научном дискурсу, који узима у обзир српске изворе, доминирају компаратистичка истраживања. Ту важно место заузима Милица Јакубец-Семковова, која српске изворе анализира у широком словенском контексту, нпр. у радовима: *Kaźimjeź Brodźiński i słowska narodna pisma* (Jakóbiec-Semkowowa 1975) или *Słowiańska pieśń ludowa w polskich przekładach doby romantyzmu* (Jakóbiec-Semkowowa 1991).

Ту ситуацију мењају тек двоје професора Варшавског универзитета, данас већ у пензији, али још увек научно активни: Хенрика Чајка и Кшиштоф Вроцлавски. Нажалост, њихова истраживачка интересовања усмерена су пре свега на бугарски и македонски фолклор. Проф. Чајка, иако у својој богатој библиографији има једну компаратистичку монографију у којој се налази српски песнички материјал: *Јуначка народна песма Јужних Словена* (Czajka 1973), позната је пре свега као ауторка радова: *Бугарска и македонска историјска народна песма* (Czajka 1968), *Нимфе, јунаци и антагонисти: бугарска народна епика* (Czajka 1994) и *Иза девете горе, иза девете реке: бугарска народна предања* (Czajka 1964). Најпознатији пољски теренски истраживач у Македонији (после Јузефа Обрембског), проф. Вроцлавски, аутор је, између осталог, монографије о савременом македонском приповедачу *Македонскиот*

5 Опширније о везама А. Мицкјевича са српском народном књижевношћу види такође: Batowski 1956a, 1980; Дурковић-Јакшић 1987; Георгијевић 1936; Koljević 1982; Живановић 1941.

народен раскажувач Димо Стенкоски (Вроцлавски 1979, 1984) и неколико других антологија јужнословенског усменог стваралаштва, посвећених народној култури македонског народа: *O Bogu, jego slugach i diabelskich sztuczkach. Setnik legend Południowej Słowiańszczyzny* (Wrocławski 1985) i *Rządca losu: bajki z Jugosławii* (Wrocławski 1991).

До промене претходно описане тенденције дошло је на крају XX и почетку XXI века у већ поменутом Институту за словенску филологију УАМ, чији је директор професор Богуслав Жељински. Истраживачки рад, усмерен на јужнословенски и балкански фолклор, почео је од српске народне књижевности. Његов резултат су, између осталог, две монографије: *Obrzędowo-obyczajowy kompleks serbskiego tradycyjnego wesela i jego werbalne manifestacje* (2003, 2005); *Narodziny. Rzecz o serbskiej obrzędowości i literaturze ludowej* (2007, 2010, 2012), као и истраживачки пројекат *Hrišćanska paradigma srpske narodne književnosti*. Стално присутан и несумњиво потребан компаратистички аспект реализује се у оквиру: циклично организоване међународне научне конференције *Балкански фолклор као интеркултурни код* (2009, 2012), фолклористичких зборника (Rękas 2011), фолклористичке издавачке серије отворене у Научној издавачкој кући УАМ *Laographica Slavica et Balcanensia*, циклуса предавања и фолклористичких радионица *Путеви и беспућа савременог фолклора и фолклористике* (2012, 2013), у прошлогодишњем трећем броју „Познањских славистичких студија” *Zakęcie, zatówienie, zażegnianie. Magiczna moc słów w folklorze słowiańskim*, као и у оквиру дидактике из обавезних предмета: *Фолклор јужних Словена* (3. година србистике, кроатистике и бугаристике), *Балкански усмени фолклор* (1. година балканистике) и *Балкански фолклор као интеркултурни код* (2. година, културолошка специјализација).⁶ Познањски универзитетски центар је тренутно у Пољској једини који у тако широком спектру образује србисте из области народне књижевности и који води тако широка српско/јужнословенско/балканска фолклористичка истраживања, како на секундарном, тако и на примарном материјалу (теренска истраживања која се тренутно воде у Македонији).

Национални и филолошки ексклузивизам пољске фолклористике

На тренутни облик пољског научног интересовања за српски и уопште јужнословенски фолклор, као и на предвиђани даљи пут данас започињаних истраживања утицао је, и још увек утиче, национални и филолошки ексклузивизам пољске фолклористике. Он резултира, поменутих у уводу, парадоксом неповезаности великог броја научно-дидактичких центара који образују студенте у области србистике и проучавања фолклора.

За пољски фолклористички дискурс данас су карактеристичне бурне теоријске дискусије (Sulima 2005: 81) о месту фолклористике међу осталим хуманистичким дисциплинама и њеном стању као науке, чији се предмет истраживања већ преко пола века (од краја 50-их година XX века) систематски усмрђује и васкрсава, а дијагнозе тренутног стања и перспектива развоја из драматичних прелазе у еуфоричне. У том контексту значајне су речи Кшиштофа Вроцлавског: „тешко се пољски фолклористи

6 Мериторни опис предмета налази се у: Rękas 2008: 265-274.

могу носити с јужно- или источнословенским истраживачима у настављању традиционалних истраживања” (Wrocławski 2008: 194), јер отварају Пандорину кутију из које искаче пољско бекство од теренских истраживања и веома мала заинтересованост за обредни фолклор. Иако је труизам констатација о немогућности анализе усменог текста без контекстног лоцирања, рудиментарно питање сложеног предмета проучавања генерише неопходност повлачења демаркацијских линија (уп. Kowalski 2002: 40), које ће, инкорпориране у терминологију, инструменте и аналитичке методе коју користи једна дисциплина, омогућити оправдану примену достигнућа сродних дисциплина. Компликована материја ситуацијских жанрова који заједно стварају ритуална понашања, симптоматично „превише”⁷ за филолошку оперативност и „предалеко” од етнолошких/антрополошких експлорација обреда, обичаја, церемоније итд., осуђује истраживача на неопходност вршења избора области, чак и ако то означава данас модерну и постулирану интердисциплинарност. Избор области данас пољски фолклориста нема, јер фолклористика у Пољској „није до сада стекла статус аутономне научне дисциплине” (Bartmiński 2005: 5). Нема је у попису научних дисциплина „које су репрезентоване на нивоу универзитетских студија и у оквиру којих се могу стицати научне титуле” (Bartmiński 2005: 5).

Већ крајем 60-их година XX века, пред опасношћу која је проистицала из чињенице да фолклористима измиче предмет истраживања, да он изумире и да се редedefiniше, као и пред опасношћу да ће се расплинути у мору других дисциплина, Јулијан Кшижановски је постулирао утврђивање граница фолклористике, што би јој омогућило стицање статуса аутономне дисциплине. Године 1958. аутор *Речника пољског фолклора* предложио је да се „фолклористика [уврсти] у науку о књижевности као народне (тј. усмене) књижевности” (Bartmiński 1995: 47) и да се тим самим изврши процес демаркације, на текстоцентричној и типографској основи, у оквиру филологије. Заједнички финални „производ” требала је да буде аутономна област науке, равноправна са другим, без комплекса ниже вредности. Након Јулијана Кшижановског огласили су се најважнији пољски фолклористи⁸, третирајући „питање везано за онтолошки статус и „границе” фолклора као једно од „основних, а истовремено најтежих проблема фолклористике” (Ługowska 1999: 13) и постулирајући да се фолклористика третира „као посебна хуманистичка дисциплина” (Simonides 1991: 72). Јежи Бартмињски је истицао да „Фолклористика стоји [...] пред тешким задатком – одбране престижа својих истраживања, показивања њеног друштвеног ранга, доказивања њене вредности.” (Bartmiński 1995: 41).

У идентитетско-демаркацијском контексту посебну пажњу заслужује (у пољском фолклористичком дискурсу веома приметан) пројекат антропологије вербализоване речи, виђен, очима његовог творца, Роха Сулиме, као „паралелан или комплементаран са начином бављења фолклористиком, а пре свега са оном која се служи типографским моделом фолклора” (Sulima 2005: 90). На тај начин истраживач се једнозначно опредељује за равноправност различитих теоријских становишта, што резултира мноштвом социоисторијски формираних фолклора и мноштвом

7 Термин преузет од Томасза Сзлендака, в. Szlendak 2013: 7-25.

8 Између осталих: Czesław Hernas, Dorota Simonides, Michał Waliński, Roch Sulima, Violetta Krawczyk-Wasilewska, Piotr Kowalski, Krzysztof Wrocławski и други.

фолклористика⁹ (Sulima 2005: 81), напомињући међутим да мноштву „фолклора не одговара [...] адекватно мноштво фолклористика које се преплићу или укрштају с другим хуманистичким дисциплинама (Sulima 1992: 58). На сличан начин, аутор *О појму језичке слике света*, дијагнозирајући схватање фолклора у Пољској као оно што „осцилује између филолошке и лингвистичке дефиниције, која наглашава привилеговану позицију вербалне компоненте и културолошког и семиотичког схватања, које осим вербалног слоја обухвата веровања, понашања, елементе ликовних уметности, одеће, архитектуре – речју свеукупност народне културе” (Bartmiński 2005: 5) не претпоставља хијерархичност у односима фолклористичких оријентација. Представљајући есенционално тренутно стање, указује на етнолингвистику као „шансу спасавања фолклористичке парадигме” (Bartmiński 2005: 11, up. Wrocławski 2006).

Снажна позиција пољске фолклористике у оквиру филологије спречила је ескалацију пројектованих демаркацијских решења на линији фолклористика – филологија/фолклористика – етнологија (културолошка антропологија). Међутим, није довела до једнозначних аутономизацијских достигнућа. Дорота Симонидес истиче: „Налазимо се на крају двадесетог века и за нама је скоро 200 година проучавања фолклора, а и поред тога немамо једну интегралну дисциплину” (Simonides 1995: 14).

И поред многих покушаја, теоријски статус фолклористике као самосталне дисциплине „још увек је недоречен” (Bartmiński 2005: 7). Кшиштоф Вроцлавски, заговарајући схватање фолклористике као етнофилологије, истиче немогућност повлачења њених граница као глобалне дисциплине, јер се различито третирају „садржаји и задаци те науке у општесловенским размерама, као и у оквирима националних дисциплина” (Wrocławski 2008: 197). Влођимјеж Песел назива је чак (суб)дисциплином „којој су познаваоци књижевности и етнографи сложено дали име »фолклористика«” (Pessel 2005: 253) и све дивагације о границама фолклористике једнозначно прекида речима: „**разматрамо статус и историју дисциплине које заправо нема** [подвукла J.P.]. Треба стрести прашину, прихватити аргумент да **пољска фолклористика никада није утемељена** [подвукла J.P.], односно да постоји као недовршени пројекат” (Pessel 2005: 253).

Снажна филолошка оријентација и усмереност пољских фолклориста готово искључиво на пољске изворе довели су до обезвређивања фолклористичке парадигме и усмерености на антропологију вербализоване речи. Тај нови правац у фолклористичким истраживањима ипак не решава проблем области, дефиниције и демаркације. Још увек присутна затвореност у пољским (територијалним и језичким) границама извора онемогућава пољским истраживачима да изађу из ћорсокака дискусија о дефиницијама и методологији, који се сумарно/есенционално могу представити као следеће супротности: неопходност утврђивања граница фолклористике/немогућност и/или сувишност (несврсисходност) утврђивања граница фолклористике; један предмет спознаје/(привремено: све већи предмет спознаје)/немогућност дефинисања оквира и граница предмета истраживања, једна фолклористика/више фолклористика. Њихов резултат је постулат свесног предефинисања поља истраживања (Hajduk-Nijakowska

9 Схваћених као издиференцирани теоријски ставови, а не као истраживачке радионице, школе или оријентације (Sulima 2005: 81).

2011: 28), нераскидиво повезан с ослобађањем „фолклористике из парадигме науке о књижевности” (Sulima 2005:85), с новим поимањем оралности/усмености, што резултира тиме да је називана „антропологијом вербализоване речи” (Sulima 2005: 87). У том процесу кључно је окретање теренском прикупљању извора, што је пандан етнографском заокрету у антропологији (Barański 2010: 27, 148–152).

Завршне констатације

Ослобађање фолклористике из граница филологије, њено предавање не само као специјализације у оквиру полске филологије, него стварање јединственог смера (као на пример балканистика) могуће је искључиво заједно са завршавањем демаркацијског процеса и уписивањем фолклористике на листу научних области. Етнофилологија (коју постулира више пута помињани Кшиштоф Вроцлавски) у оквиру које ће бити предавани изабрани страни језици и књижевности, по мом мишљењу може довести до премошћивања јаза између фолклористичких истраживања која тренутно воде полонисти и њиховог еквивалента у виду анализа које врше страни филолози лишених могућности фолклористичког образовања. То је, наравно, повезано са схватањем фолклористике као отворене структуре и сумарном оценом демаркацијских процеса Љубинка Раденковића коју је дао по завршетку Међународног симпозијума *Словенски фолклор и фолклористика на размеђи два миленијума* (Београд 2006; Раденковић 2008: 7–11). Питање граница предмета истраживања и метода науке о фолклору стекло је у тој оцени статус најважнијег питања савремене словенске фолклористике, а појава „нове” фолклористике с „новим” предметом, напуштање стабилног и варијативног текста и удаљавање од метода које предлаже филологија третирано је као природан процес који неће довести до промене парадигме (Раденковић 2008: 8–11). Пресудно је да истраживач користи јединицу која не упућује на мноштво теоријских становишта присутних у текстовима од којих се састоји поменути зборник, него јединицу која десигнира супранационалност те области науке и предмета њених истраживања. Како аутор *Народних бајања Јужних Славена*, тако и остали представници доминантне фолклористичке демаркацијске наратије код Јужних Славена, константно укључују фолклор и националне фолклористике у границе супранационалног/светског предмета и области. Наглашавање оног што је изнад појединца базирају на супрадржавној парадигми, чија је супранационалност основни услов да се утврде границе фолклористике и да јој се додели статус аутономне дисциплине. У таквом третирању и развоју фолклористике као научне области видим могућност изласка из опасности која јој данас у Пољској прети: опасност од губитка континуитета и неопходан даљи развој, осим компаратистичких, такође националних и мериторно компетентних истраживања фолклора Јужних Славена.

С полског превела Станислава Костић

ЛИТЕРАТУРА

- Barański 2010: J. Barański Janusz, *Etnologia i okolice. Eseje antyperyferyjne*, Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Bartmiński 1995: J. Bartmiński, Przesłanki i bariery awansu folklorystyki, u: D. Simonides (red.), *Folklorystyka. Dylematy i perspektywy*, Opole: Uniwersytet Opolski, Instytut Filologii Polskiej, 39-54.
- Bartmiński 2005: J. Bartmiński, Folklorystyka, etnonauka, etnologistyka – sytuacja w Polsce, Wrocław: *Literatura ludowa*, 6/2005, Wrocław, 5-13.
- Batowski 1956a: H. Batowski, *Mickiewicz jako badacz Słowiańszczyzny*, Wrocław: Zakład im. Ossolińskich.
- Batowski 1956b: H. Batowski, *Przyjaciele Słowianie. Szkice historyczne z życia Mickiewicza*, Warszawa: Czytelnik.
- Batowski 1980: H. Batowski, *Ze słowiańskich mickiewiczianów*, Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy.
- Berwiński 1854a: R.W. Berwiński, *Studia o literaturze ludowej ze stanowiska historycznego i naukowej krytyki*, t. 1, Poznań: Ludwik Merzbach.
- Berwiński 1854b: R.W. Berwiński, *Studia o literaturze ludowej ze stanowiska historycznego i naukowej krytyki*, t. 2, Poznań: Ludwik Merzbach.
- Berwiński 1862a: R.W. Berwiński, *Studia o guslach, czarach, zabobonach i przesądach ludowych*, t. I, Poznań: Ludwik Merzbach.
- Berwiński 1862b: R.W. Berwiński, *Studia o guslach, czarach, zabobonach i przesądach ludowych*, t. II, Poznań: Ludwik Merzbach.
- Bońkowski 2008: R. Bońkowski, Nastava srpskog i hrvatskog jezika na poljskim univerzitetima na kraju XX i početku XXI veka (srbstika u odnosu na kroatistiku na Šleskom Univerzitetu), u: K. Špijunović (red.), *Obrazovanje i usavršavanje nastavnika. Oblici i modeli*, Užice: Učiteljski fakultet u Užicu, 275-286.
- Bystroń 1916: J.S. Bystroń, *Słowiańskie obrzędy rodzinne. Obrzędy związane z narodzeniem dziecka*, Kraków. Akademia Umiejętności.
- Bystroń 1921: J.S. Bystroń, *Artyzm pieśni ludowej*, Poznań, Warszawa: Nakładem Księgarni św. Wojciecha.
- Bystroń 1936: J.S. Bystroń, *Kultura ludowa*, Warszawa: Nasza Księgarnia.
- Czajka 1964: H. Czajka, *Za dziewiątą górą, za dziewiątą rzeką: bułgarskie baśnie ludowe*, Warszawa: LSW.
- Czajka 1968: H. Czajka, *Bułgarska i macedońska historyczna pieśń ludowa*, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Czajka 1973: H. Czajka, *Bohaterska epika ludowa Słowian południowych. Struktura treści*, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Czajka 1994: H. Czajka, *Nimfy, herosi, antagoniści: epos ludowy Bułgarów*, Katowice: Śląsk.
- Дурковић-Јакшић 1987: Љубомир Дурковић-Јакшић, *Мицкевич и Југословени*, Нови Сад: Матица српска.
- Георгијевић 1936: К. Георгијевић, *Српскохрватска народна песма у пољској књижевности: студије из упоредне историје словенских књижевности*, Београд:

- Српска краљевска академија, Слово.
- Дурковић-Јакшић 1987: Љ. Дурковић-Јакшић, *Мицкјевич и Југословени*, Нови Сад: Матица Српска.
- Haјduk-Nijakowska 2011: J. Haјduk-Nijakowska, Druga młodość folklorystyki – wprowadzenie do dyskusji, u: J. Haјduk-Nijakowska, T. Smolińska (red.), *Nowe konteksty badań folklorystycznych*, Wrocław: Polskie Towarzystwo Ludoznawcze, 9-28.
- Jakóbiec-Semkowowa 1975: M. Jakóbiec-Semkowowa, *Kazimierz Brodziński i słowiańska pieśń ludowa*, Warszawa, Wrocław: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Jakóbiec-Semków 1991: M. Jakóbiec-Semkowowa, *Słowiańska pieśń ludowa w polskich przekładach doby romantyzmu*, Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.
- Koljević 1982: S. Koljević, *Ka poetici narodnog pesništva. Strana kritika o našoj narodnoj poeziji*, Beograd: Prosveta.
- Kowalski 1990: P. Kowalski, *Współczesny folklor i folklorystyka. O przedmiocie poznania w dzisiejszych badaniach folklorystycznych*, Wrocław: Polskie Towarzystwo Ludoznawcze.
- Kowalski 2002: P. Kowalski, *Odyseje nasze były jakie. Droga, przestrzeń i podróżowanie w kulturze współczesnej*, Wrocław: ALTA 2.
- Ługowska 1999: J. Ługowska, *Folklor – tradycje i inscenizacje. Szkice literacko-folklorystyczne*, Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.
- Mickiewicz 1900: A. Mickiewicz, *Wykłady o literaturze słowiańskiej. Wygłoszone w Kolegium francuskim w Paryżu w latach 1840-1841*, Lwów: Słowo Polskie.
- Moszyński 1967a: K. Moszyński, *Kultura ludowa Słowian. Tom I. Kultura materialna*, Warszawa: Polska Akademia Umiejętności.
- Moszyński 1967b: K. Moszyński, *Kultura ludowa Słowian. Tom II. Kultura duchowa. Część I*, Warszawa: Polska Akademia Umiejętności.
- Moszyński 1968: K. Moszyński, *Kultura ludowa Słowian. Tom II. Kultura duchowa. Część 2*, Warszawa: Polska Akademia Umiejętności.
- Pessel 2005: W. Pessel, *Księżycowe bajeczki spod wycieraczki. Wstęp do badania „biletów” agencji towarzyskich w Warszawie*, u: A. Mianecki, A. Osińska, L. Podziewska (red.), *Folklor w badaniach współczesnych*, Toruń: Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, 252-265.
- Раденковић 2008: Љ. Раденковић, Поглед на словенску фолклористику, у: Љ. Раденковић (ред.), *Словенски фолклор и фолклористика*, Београд: САНУ. Балканолошки институт, 7-11.
- Rękas 2005: J. Rękas, *Obrzędowo-obyczajowy kompleks serbskiego tradycyjnego wesela i jego werbalne manifestacje*, Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM.
- Rękas 2008: J. Rękas, Savremena nastava folkloru Južnih Slovena na slavistici u Poljskoj (na primeru Univerziteta „Adam Mikckjevič“ u Poznanju), u: K. Špijunović (red.), *Obrazovanje i usavršavanje nastavnika. Oblici i modeli*, Užice: Učiteljski fakultet u Užicu, 265-274.
- Rękas 2010: J. Rękas, *Narodziny. Rzecz o serbskie obrzędowości oraz literaturze ludowej*, Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM.
- Rękas 2011: J. Rękas (red.), *Balkański folklor jako kod interkulturowy*, t. 1, Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM.

- Simonides 1995: D. Simonides, Przyszłość folklorystyki. Marzenia czy potrzeba naukowa?, u: D. Simonides (red.), *Folklorystyka. Dylematy i perspektywy*, Opole: Uniwersytet Opolski, Instytut Filologii Polskiej, 11-27.
- Sulima 2005: R. Sulima, Folklorystyka jako antropologia słowa mówionego, Wrocław: *Literatura ludowa*, 4-5, Wrocław, 81-92.
- Szlendak 2013: T. Szlendak, Kultura nadmiaru w czasach nieomiaru, Warszawa: *Kultura współczesna*, 1/2013, Warszawa, 7-25.
- Вроцлавски 1979: К. Вроцлавски, *Македонскиот народен раскажувач Димо Стенкоски*, т. 1, Фолклористичка монографија, Скопје: Институт за фолклор „Марко Цепенков”.
- Вроцлавски 1984: К. Вроцлавски, *Македонскиот народен раскажувач Димо Стенкоски*, т. 2, Текстови, Скопје: Институт за фолклор „Марко Цепенков”.
- Wrocławski 1985: K. Wrocławski, *O Bogu, jego sługach i diabelskich sztuczkach. Setnik legend Południowej Słowiańszczyzny*, Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy.
- Wrocławski 1991: K. Wrocławski, *Rządca losu: bajki z Jugosławii*, Warszawa: Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza.
- Wrocławski 1995: K. Wrocławski, Folklorystyka i jej miejsce wśród nauk (w ocenie etnofilologa), u: D. Simonides (red.), *Folklorystyka. Dylematy i perspektywy*, Opole: Uniwersytet Opolski, Instytut Filologii Polskiej, 29-37.
- Wrocławski 2006: K. Wrocławski, Folklorystyka, etnolingwistyka, etnologia?, Lublin: *Etnolingwistyka*, 18, Lublin.
- Wrocławski 2008: K. Wrocławski, Folklorystyka polska – największe osiągnięcia i perspektywy, u: Љ. Раденковић (ур.), *Словенски фолклор и фолклористика на размеђи два миленијума*, Београд: САНУ, Балканолошки институт, 185-198.
- Живановић 1941: Ћ. Живановић, *Срби и пољска књижевности (1800-1871)*, Београд: Млада Србија.

Joanna Rękas

SERBIAN FOLKLORE RESEARCH IN POLAND. HISTORICAL PERSPECTIVE AND PRESENT CONDITION

Summary

The basic aim of this article is an attempt to explain both the shape and scope of research and the teaching of Serbian folklore in Poland. Their current dimension is of a complex character and is based on strong, reaching the half of the nineteenth century, historical and literary associations which directly influenced on placing folklore and folklore studies within the frames of philology. Strong philological orientation enabled to form an independent science discipline (i.e. the sub-discipline of philology), whereas the matter of folklore which is more complex than that of literary text and the disappearance of basic determinants of oral poetry, all led to the fact that folklore studies in Poland are in danger of losing their continuity. Philological and national exclusiveness, observed in Polish folklore discourse, is connected, from the beginnings of Polish interest in Serbian folklore, with inserting it into broader South Slavic and Balkan context. Comparative approach and the teaching of the folklore research foundations only within the frames of specialization on Polish philology without

its analogue on other national philology studies, including Serbian studies, led to sporadic presence of substantial Polish treatises on Serbian folklore and to marginalize its teaching at universities.

УНИВЕРЗИТЕТ У НОВОМ САДУ

ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ

Др Зорана Ђинђића 2.

21000 Нови Сад

Tel: +381214853900

www.ff.uns.ac.rs

CIP - Каталогизација у публикацији
Библиотека Матице српске, Нови Сад

821.163.41.09:398(082.2)

САВРЕМЕНА српска фолклористика. 1 / уредиле Зоја Карановић, Јасмина Јокић.
- Нови Сад : Филозофски факултет, 2013 (Нови Сад : Sajnos). - 335 стр. : 21 cm

Зборник садржи радове са истоименог научног скупа, одржаног 4. и 5. октобра
2013. године у Новом Саду. Тираж 500. - Библиографија.

ISBN 978-86-6065-195-4

1. Научни скуп "Савремена српска фолклористика" (2013 ; Нови Сад)

COBISS.SR-ID 282292231